U N I V E R S I T A T E A   D I N   B U C U R E S T I
FACULTATEA DE FILOLOGIE

ISTORIA GINDIRII LINGVISTICE ROMANESTI

— Texte

Redactor responsabil: prof.dr. LUCIA WALD
Colectivul de redacţie: lect.dr. Ion Coja
asist.dr. Constantin Dominte
conf.dr. Ecaterina Goga
asist. Ioana Prioteasa
prof.dr. Lucia Wald

Prezenta lucrare este destinată studenţilor de la facultăţile de filologie, anii I-IV, precum şi cadrelor didactice din învăţămîntul mediu.

Lucrarea a fost analizată în colectivul de catedră, care s-a declarat de acord cu multiplicarea în actuala redactare, a fost avizată şi aprobată de conducerea Facultăţii de filologie şi a Universităţii din Bucureşti.

ION AUREL CANDREA

Ion Aurel Candrea, considerat de acad. Iorgu Iordan drept "cel mai bun etimolog al nostru"[1], s-a născut în Bucureşti, la 7 noiembrie 1872; familia sa era originară din Galaţi şi se numea Hecht[2]. După absolvirea liceului Gh.Lazăr din Bucureşti (1892) devine student la Facultatea de litere şi filozofie, unde încă de la început este atras de cercetările şi metoda de lucru ale lui Hasdeu.

În această perioadă de început publică lucrările CÎTEVA SUBSTRATE LATINE VULGARE (1894), PORECLELE LA ROMÂNI (1896), INFLUENŢA ŢIGANILOR ASUPRA LITERATURII POPORANE ROMÂNE (1894), precum şi cele două dicţionare premiate ulterior de Societatea geografică română:

DICŢIONARUL GEOGRAFIC AL JUDEŢULUI DOLJ - 1896 şi DICŢIONARUL GEOGRAFIC AL JUDEŢULUI PUTNA - 1897.

După obţinerea licenţei îşi continuă studiile la Paris: dintre străluciţii profesori ai timpului - Antoine Thomas, Paul Mayer, Emil Picot, Jules Gilliéron, Gaston Paris - Candrea îi preferă pe aceştia doi din urmă, ale căror idei le va continua şi valorifica în propria lui activitate ştiinţifică.

---

1. ISTORIA LINGVISTICII ROMÂNESTI, Buc.,1978, p.116
2. Al.Rosetti (CARTEA ALBĂ, Bucureşti, 1968, p.91) susţine că numele de Candrea şi l-a luat după G.Candrea, coautorul monografiei ROMÂNII DIN MUNŢII APUSENI, apărută la Bucureşti, în 1888).

Tot în această perioadă pariziană se conturează prietenia şi colaborarea cu Ov.Densusianu şi Sextil Puşcariu[3].

Principalele sale lucrări concepute şi publicate la Paris au fost: COURS COMPLET DE GRAMMAIRE ROUMAINE - 1900, ETYMOLOGIES ROUMAINES - 19o2 (rev.ROMANIA, vol.31); LES ELEMENTS LATINS DE LA LANGUE ROUMAINE - LE CONSONANTISME 19o2 - teză de doctorat - .

Întors în ţară, Candrea a funcţionat ca profesor în învăţămîntul liceal la Craiova (19o3-19o4) şi la Bucureşti (pînă în anul 1913). Recomandat de Ov.Densusianu devine (1913) conferenţiar de filologie romanică la Universitatea din Bucureşti (Facultatea de litere şi filozofie); în 1916 capătă titlul de docent, iar în 1927 devine profesor titular la catedra de Dialectologie şi folclor romanic, post pe care îl va deţine pînă la pensionare (1936).

Paralel cu activitatea sa didactică, Candrea a fost unul dintre cei mai activi membri ai Societăţii filologice şi un colaborator de valoare al revistei GRAI ŞI SUFLET.

După al doilea război mondial Candrea a plecat cu familia în Franţa (1948), unde a şi murit (195o).

---

3. Vezi evocarea pe care o face Sextil Puşcariu în vol. CĂLARE PE DOUĂ VEACURI, Bucureşti, 1968, p.167-168: „Cu drag îmi aduc aminte de după-amiezele cînd lucram împreună. Un fel de prietenie ştiinţifică se legă între noi, care nu trecu de ceremoniosul „dumneata", dar care cuprindea o preţuire reciprocă sinceră. Ne comunicam unul altuia părerile fără gelozia paternităţii lor. De multe ori ni se întîmpla că unul ghicea gîndul celuilalt înainte ca acesta să-l fi exprimat întreg şi totdeauna ideile unuia năşteau sugestii la celălalt.[...]De aceea cînd publicai în Convorbiri literare întîia serie de etimologii, în introducere am declarat că o parte din ele se datoresc colaborării cu Candrea".[...]

Consultînd lucrările lui I.A.Candrea, impresionează de la început fecunda corelare între diversitatea domeniilor abordate (etimologie, dialectologie, istoria limbii române, folclor, romanistică, lexicografie etc.), aprofundarea ideilor propuse spre studiu, minuțiozitatea cercetării, simțul limbii cu totul remarcabil. Cunoașterea multor limbi străine (în special a celor romanice), documentarea de calitate pe care și-a asigurat-o în permanență, i-au permis să prezinte, printre altele, și soluții inedite, ingenioase în domeniul etimologiei, deoseori verificate și confirmate științific.

Ca o concluzie a cercetărilor sale asupra raportului dintre română și latină (inclusiv cea vulgară), Candrea propune teza constituirii romanității lingvistice nord-dunărene anterior venirii slavilor la Dunăre: "Lorsque les Slaves font irruption dans les pays balkaniques, c'est-à-dire vers le VI ou le VII - siècle, la période latine peut être considérée comme terminée et la langue roumaine comme formée"[4].

În ceea ce privește preocuparea permanentă a lui Candrea pentru cercetarea etimologică, toți comentatorii remarcă atît documentarea de o rară erudiție, cît și talentul, simțul limbii. Astfel, deseori sînt citate etimologii stabilite de Candrea cu mare exactitate, cum ar fi, de ex.: FERIRE - AUFERRE "a se da în lături" ; LEPĂDARE - LAPIDARE "a ucide cu pietre"; ÎNTÎMPINA - TÎMPINĂ etc.

Rezultatele acestor cercetări s-au concretizat în consistența colaborare a lui I.A.Candrea la DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE (alcătuit împreună

4. LES ELEMENTS LATINS DE LA LANGUE ROUMAINE, p. XIII.

Ovid Densusianu); au apărut patru fascicule, pînă la verbul <u>a putea</u>. Demn de evidenţiat este faptul că autorii nu s-au oprit numai la stabilirea cît mai corectă a etimologiilor (sau la clarificarea unor etimologii controversate), ci s-au preocupat şi de lexemele româneşti regăsite, sub diferite variante, în limbile vecine (Fl. Dimitrescu, I.A.CANDREA - lingvist şi filolog - , Ed. Stiinţifică, Buc., 1974), p.28-3o.

O altă colaborare cu Ov.Densusianu, tot în domeniul lexicografiei, o constituie DICŢIONARUL GENERAL AL LIMBII ROMÂNE DIN TRECUT ŞI DE ASTĂZI - 19o9. Conceput ca o operă exhaustivă a vocabularului limbii române (cu citate din cele mai vechi atestări, forme regionale, argotice, neologice etc.), D.G.L.R. este primul dicţionar ilustrat românesc[5]; folosind această experienţă de lucru, Candrea va publica, în 1931 (în colaborare cu Gh.Adamescu) - DICTIONARUL ENCICLOPEDIC ILUSTRAT CARTEA ROMANEASCĂ[6].

Alt domeniu abordat de Candrea a fost filologia. In acest domeniu impresionează ediţia PSALTIREA SCHEIANĂ COMPARATĂ CU CELELALTE PSALTIRI DIN SECOLELE XVI şi XVII TRADUSE DIN SLAVONEŞTE, 1916, Bucureşti, Colecţia Comisiei Istorice a României. Fără să fie scu-

A apărut o singură fasciculă - litera A - cu 3514 cuvinte.

6. Al.Rosetti (lucr.cit.,91) apreciază ca foarte valoroasă contribuţia lui Candrea: etimologii corecte, definiţii clare, aprecieri utile asupra circulaţiei şi frecvenţei cuvintelor pe zone geografice, introducerea locuţiunilor etc.

tită de unele erori[7], lucrarea s-a bucurat de aprecierea specialiştilor în ceea ce priveşte minuţiozitatea transcrierii, erudiţia, bogăţia de fapte şi idei.

În acelaşi context cultural, de valorificare a textelor vechi, se plasează şi lucrarea sa din 1908 - DIN BĂTRÎNI, CUM ŞI CE POVESTESC CRONICARII DESPRE VREMURILE ŞI DOMNIILE DIN TRECUT.

În dialectologie Candrea s-a remarcat ca unul dintre primii adepţi ai geografiei lingvistice; mai mult, cadrul larg în care îşi situează cercetarea (lingvistic, cultural, social) îl desemnează ca pe un precursor al studiilor moderne, interdisciplinare.

Astfel, remarcăm lucrarea GRAIUL DIN ŢARA OAŞULUI, prima monografie dialectală românească (1907), ATLASUL LINGVISTIC AL BANATULUI[8], studiul CERCETĂRI ÎN DOMENIUL DIALECTOLOGIEI, PRIN GRAI ŞI SUFLET (1924) TEXTE MEGLENITE (1924), GLOSAR MEGLENO-ROMÂN (1924) etc.

Ca romanist, Candrea a avut, de asemenea, contribuţii notabile: cursul LA GRAMMAIRE ET LE LEXIQUE DU MANUSCRIT D'OXFORD DE LA CHANSON DE ROLAND (1930); cursul ELEMENTELE LATINE DISPĂRUTE DIN LIMBA ROMÂNĂ (1932), precum şi numeroase articole, stabiliri de etimologii etc.

Şi în alte probleme găsim aportul lui Candrea: toponimie, relaţii lingvistice româno-albaneze, influenţe

7. De exemplu, a preluat de la N.Iorga ipoteza redactării primelor texte traduse în limba română la Mînăstirea Peri din Maramureş; tot astfel, se declară adept al teoriei husite (după care mişcarea husită a iniţiat traducerea textelor rotacizante în sec. XVI-lea) - vezi Fl.Dimitrescu, lucr.cit., p.46.
8. Această lucrare (despre care vorbeşte într-un articol din Grai şi suflet 1/1924) nu a fost publicată - probabil nici nu a fost terminată.

românești în alte limbi, onomastică și chiar un *Curs practic de limba franceză. Metoda cea mai lesnicioasă pentru a învăța în scurt timp limba franceză fără profesor* (1913).

Cu aceste largi posibilități și perspective, valorificînd o temeinică cultură, practicînd cu competență studiul interdisciplinar, nu este de mirare că I.A.Candrea s-a impus și a rămas o personalitate recunoscută a filologiei și lingvisticii românești.

STRATURI DE CULTURĂ ȘI STRATURI DE LIMBĂ LA POPOARELE ROMANICE

(lecție de deschidere la Facultatea de litere, 19 noiembrie 1913)

Filologia nu se mai poate mulțumi astăzi cu acel cadru restrîns pe care i l-au fixat învățații din trecut. Ea nu mai este și nu mai poate fi "știința uneia sau a mai multor limbi din punctul de vedere al gramaticii, al criticii textelor și al istoriei literare". Filologia trebuie astăzi să-și lărgească hotarele[I], să fie înțeleasă în accepția cea mai vastă, așa cum o pricepea Wolf[II] în veacul al XVIII-lea, și anume ca "studiul tuturor manifestațiilor spiritului omenesc în spațiu și timp"; cu alte cuvinte, cercetările filologului trebuie să îmbrățișeze toate manifestațiile spiritului unui popor, viața lui socială sau individuală, sentimentele și ideile lui, dar numai întru cît acestea se oglindesc în limba și literatura lui.

Limba şi literatura - scrisă şi nescrisă fi punctul de plecare al filologului, pe acestea le va studia, pe acestea se vor întemeia în primul rînd aserţiunile lui, din ele va deduce concluzii sau va formula ipoteze, în lipsă de dovezi temeinice, concluzii sau ipoteze care nu vor trebui să fie în contrazicere nici cu faptele istorice, nici cu rezultatele sigure, neîndoioase, cercetărilor arheologice.[..]

Filologul va trebui cu atît mai mult să e[illegible] eze pe istoric şi pe arheolog cînd va avea de studiat limba şi cultura unui popor cu puţine monumente istorice sau culturale, sau ale cărui izvoare istorice prezintă numeroase lacune, cu deosebire în ce priveşte trecutul lui cel mai îndepărtat.[..]

Acolo unde lumea se îngrijeşte puţin de limbă unde nu există literatură - bineînţeles scrisă - [III] .un[illegible] nu predomină un dialect model sau o limbă a curţii, fonetismul se va altera mai mult şi cu o repeziciune seori uimitoare. În asemenea împrejurări e foarte greu uneori, alteori imposibil, să se reconstituie forma primitivă a cutărui sau cutărui cuvînt, iar filologul e silit să mărească astfel lista nesfîrşită a cuvintelor de origine obscură sau necunoscută.[...]

Cultura şi dezvoltarea graiului sînt destul de strîns legate între ele spre a fi, în practică, nedespărţite. Graiul este oglinda societăţii, în grai se oglindeşte toată istoria culturală a unui popor[IV]. Graiul fiind expresia exterioară a gîndirii nu poate să se producă nici o schimbare sensibilă în el, fără să se fi efectuat şi o schimbare în felul de viaţă, în sufletul, în mentalitatea societăţii care se exprimă în acest grai, Studiind graiul unui popor din punct de vedere psihologic, putem ajunge uneori să reconstituim toate fazele

prin care a trecut mentalitatea şi cultura acelui popor în decursul veacurilor.

Şi cum un popor nu trăieşte mai niciodată izolat, ci vine mereu în contact cu alte popoare, putem urmări uşor ce anume directive noi au fost imprimate în felul lui de viaţă, ce perturbări s-au produs în sufletul lui prin legăturile pe care le-a avut cu alte popoare.[...]

Se ştie că limba unui popor stă în raport direct cu gradul lui de cultură.[...]

Nevoia însă îmbogăţeşte vocabularul oricărui popor[V]. Orice idee nouă, orice noţiune necunoscută înainte, orice îmbunătăţire în felul lui de viaţă, necesită crearea sau împrumutarea unor termeni noi spre a exprima acele idei noi sau lucruri noi intrate în viaţa lui de toate zilele. Vom găsi, de altă parte, la toate popoarele, atît la cele primitive, cît şi la cele înaintate în cultură, o bogăţie nesfîrşită de termeni, fie păstraţi cu sfinţenie din generaţie în generaţie din fondul primitiv al limbii, fie creaţi cu timpul, fie împrumutaţi, pentru a exprima unele noţiuni din sfera lor de activitate specială, alţi termeni pentru a exprima uneori nuanţele cele mai fine ale acestor noţiuni, nuanţe pe care adeseori abia le poate percepe cel străin de felul lor de viaţă.[...]

În studiul complex al reconstituirii păturilor succesive de cultură la popoarele romanice pe baze lingvistice.[...] mă voi călăuzi de următoarele principii, mai bine zis adevăruri ştiinţifice recunoscute.[...]

Aceste principii sînt privitoare la următoarele fapte:

1. Păstrarea termenilor originari
2. Pierderi de cuvinte din fondul primitiv al limbii
3. Împrumuturi din alte limbi

Principiul întîi, de mult cunoscut,[...]: "acolo unde popoare mai înaintate în civilizație vin în contact cu altele de o cultură inferioară, acestea din urmă vor pierde din vocabularul lor, căci vor adopta o mulțime de cuvinte de la cele dintîi"[VI].[...]

Principiul al doilea:

Acolo unde un popor mai înaintat în cultură va veni în contact sau se va contopi cu un popor de o cultură inferioară, el va pierde mult din limba lui, căci va uita cu desăvîrșire termenii pentru acele noțiuni pe care nu le va găsi la populația inferioară în mijlocul căreia va urma să trăiască.[...]

Cu alte cuvinte: cît timp nu se simte nevoia de a numi ceva, cît timp o noțiune nu mai face parte integrantă din felul de viață, din activitatea sau industria unui popor, cînd noțiunea dispare din această cauză încetul cu încetul din mintea lui, atunci și termenul care o denumește cade în desuetudine, se învechește, nu mai e înțeles, dispare din minte și piere fără a lăsa adesea nici o urmă sau se refugiază în vreun dialect unde iarăși îl pîndește pieirea[VII].[...]

Făcînd aceste constatări să ne oprim un moment asupra împrumuturilor de cuvinte pe care și le fac reciproc popoarele care trăiesc în contact și să căutăm să explicăm rațiunea acestor împrumuturi, cauzele care le provoacă sau le favorizează[VIII]. Studiul împrumuturilor lexicale e de extremă importanță, căci ne înfățișează adeseori dezvoltarea și progresul spiritului omenesc. Nu există limbă sau dialect pe pămînt care să nu fi împrumutat cîte ceva din limba sau dialectul vecin. Și într-adevăr, dacă examinăm vocabularul latin, constatăm că e plin de împrumuturi din grecește; limbile romanice, pe lîngă fondul comun latin vulgar, și-au îmbogățit

vocabularul prin împrumuturi: franceza, din celtică, din anglo-saxonă, din vechea germană, din italiană etc.; italiana, din limbile germanice, din franceză etc.; limba română, din limbile slavice, din maghiară, din limbile greacă, turcă, albaneză etc.[...]

NOTE

I Merită subliniată orientarea larg cuprinzătoare pe care I.A.C. o evidenţiază, ca preocupare, la filologii de la sfîrşitul sec.al XVIII-lea şi sec. al XIX-lea, şi pe care o practică el însuşi, în studiul limbii; apelul interdisciplinar va deveni, după cum se ştie, o metodă de studiu cu mare răspîndire şi eficienţă în epoca noastră.

II Friedrich August Wolf (1759-1824), filolog german cunoscut mai ales prin studiile sale asupra poemelor homerice.

III Sublinierea de către I.A.C. a necesităţii selecţiei sociale, a cultivării limbii prin literatura scrisă, a extragerii unui dialect "model" pentru consolidarea limbii literare este foarte binevenită, iar situaţiile concrete o confirmă. Se ştie, de exemplu, că sistemele normative ale latinei s-au degradat în ritm accelerat şi "haotic" odată cu slăbirea rolului "modelului" clasic (în special după prăbuşirea Imperiului roman din 476 e.n.); că evoluţia de la latină la limbile romanice a fost marcată de apropierea sau depărtarea (în timp şi spaţiu) faţă de acest model; că procesul de consolidare a limbilor naţionale în România (ca peste tot, de altfel) a căpătat consistenţă numai după selectarea unui anume prototip lingvistic. Aşa se explică şi faptul că ascensiunea politică a burgheziei a fost însoţită şi de revendicări lingvistice.

IV Se pune în lumină legătura între limbă şi cultură (idee prezentă încă la Hasdeu, care i-a fost profesor lui Candrea), importanţa acestei corelaţii pentru caracterizarea sincronică şi diacronică a unei structuri de civilizaţie. Acest concept are, de altfel, o mare extindere şi audienţă în epoca

(vezi şi amplele comentarii ale acad. Iorgu Iordan, cu privire la această problemă, în vol. LINGVISTICA ROMANICĂ - EVOLUŢIE, CURENTE, METODE - Bucureşti, 1962)

V Într-adevăr, în sprijinul acestei aprecieri a lui Candrea, o probă elocventă o oferă lexicul tehnico-ştiinţific şi profesional, care (motivat de necesităţi sociale) a cunoscut o extindere fără precedent, "nuanţele" fonetice fiind determinate de limba poporului care îmţiase şi răspîndise inovaţiile tehnico-ştiinţifice (franceza, germana, engleza, rusa). Ideea de mai sus este aplicată de asemenea la dezvoltarea lingvistică a zonei balcanice, subliniindu-se importanţa aportului latin, prin care limbile autohtone (chiar cele nelatinizate) şi-au îmbogăţit toate compartimentele (vezi şi Al.Rosetti, ISTORIA LIMBII ROMÂNE, II - conceptul de "comunitate lingvistică balcanică" - sau consideraţiile lui Gr.Brâncuş asupra constituirii diacronice a lexicului românesc în context carpato-dunărean: VOCABULARUL AUTOHTON AL LIMBII ROMÂNE, Bucureşti, 1983).

VI Constatării de ordin general a lui I.A.C. ar trebui să i se adauge şi o completare: deşi populaţiile cu o cultură "inferioară" (ar merita clarificat şi acest concept: prin raportare la ce elemente declarăm o cultură inferioară?) pierd din vocabular, la rîndul lor transmit totuşi limbii cuceritorilor elemente lexicale de bază, specifice teritoriului şi culturii lor (ex. faună, floră, mod de viaţă, toponimie, onomastică etc.).
Un exemplu concludent pentru întreaga discuţie ar putea fi (în afară de regiunea balcanică), situaţia lingvistică din America latină. Astfel, după care criterii ar putea fi definită drept "inferioară" toată cultura precolumbiană, cînd, aşa cum bine se ştie acum, au fost descoperite pe teritoriile colonizate de spanioli, portughezi sau francezi, vestigii cu valoroase valenţe culturale? În plus, limbile romanice impuse în ţările respective cuprind un bogat lexic autohton - faună, floră, toponimie etc. -, lexic prin care se şi diferenţiază de aceleaşi idiomuri vorbite în Europa. Se ştie, de altfel că, în decursul istoriei nu totdeauna cuceritorii reuşesc să-şi impună propriul idiom în regiunile cucerite. Este foarte cunoscută

în acest sens situaţia din Grecia unde, în ciuda ocupaţiei romane, cultura şi limba greacă s-au menţinut, influenţînd substanţial cultura şi limba latină.

VII Din nou ideea selecţiei sociale în evoluţia lingvistică, intens prezentă în lingvistica generală mai tîrziu.

VIII Deseori apare la Candrea conceptul de contact lingvistic şi preocuparea pentru a desprinde efectele lui.

ETIMOLOGII (1928), rev. GRAI ŞI SUFLET, III/1928, fasc. 2, p.422

SÎNZIENE. Numele acestei sărbători, care cade la 24 iunie, ziua naşterii Sf. Ioan Botezătorul, apare şi sub formele SIMZIENE, SINZIENII etc. Nu-mi amintesc să se fi fixat pînă acum o etimologie acceptabilă pentru acest cuvînt. Era firesc ca numele acestei sărbători, care joacă un rol aşa de însemnat în credinţele tuturor popoarelor din Europa, fiind aşezată de părinţii Bisericei în preajma solstiţiului de vară, spre a înlocui sărbătoarea păgînă din acea epocă, să se fi păstrat în forma lui primitivă, SANCTUS DIES JOHANNIS întocmai cum s-a păstrat numele unei alte sărbători, SÎNJORZ (SANCTUS GEORGIUS), menită să înlocuiască sărbătoarea păgînă a Paliliilor. SANCTUS DIES JOHANNIS a devenit, fără nici o dificultate fonetică, SÎM(PT)-DZI-IUANE > SÎNZIANE/LEX.BUD./ > SÎNZIENE.

ETIMOLOGII (1934), rev. GRAI ŞI SUFLET, VI/1934

SECA "a tăia". Nu vedem nici un motiv pentru care verbul latin SECARE, păstrat în toate limbile romanice, să fi dispărut numai în română. Îl regăsim într-adevăr în locuţiunea "mă seacă la inimă sau la ficaţi", al cărei înţeles propriu e "simt o durere ca şi cînd m-ar tăia cineva cu cuţitul la inimă sau la ficaţi". Că aceasta e sensul adevărat, şi nu altul, ne-o dovedeşte expresia sinonimă "mă taie la inimă", întrebuinţată, între alţii, de Nic.Gane: "cînd văzui pe tata răzimat de uşorul uşei... simţii... că mă taie la inimă". Această expresie e identică cu bulg. "surdce me sece", în care "sece" înseamnează şi el "taie".

Verbul SECA din SECARE a dispărut cu timpul din pricina omonimiei cu SECA din SICCARE.

RAPORTURI ÎNTRE LIMBĂ ŞI CULTURĂ

(curs litografiat, Bucureşti, 1937 - 1938)

Foarte adeseori înţelesul cel nou se îndepărtează de cel primitiv în aşa fel încît nu am putea face nici o legătură între cele două înţelesuri dacă nu am cunoaşte felul de viaţă al poporului.

Un exemplu:

Verbul A ÎNTÎMPINA[I] pare a fi fost lăsat cu totul uitării de către filologi, cu toate că-l întîmpinăm aproape zilnic atît în grai cît şi în scrieri. Zic că l-au lăsat uitării, căci de cînd cu Cihac, nu-mi amintesc să se fi propus vreo etimologie pentru acest cuvînt.

E incontestabil că originea pe care i-a atribuit-o acest filolog şi anume: "recontrer, aller à la rencontre" (DICTIONNAIRE D'ETYMOLOGIE DACO-ROMAINE, II p.566) departe de a mulţumi pe cineva.

Sensul, e drept, e identic cu al verbului românesc, dar din punct de vedere fonetic etimologia aceasta lasă mult de dorit. Din formele greceşti pe care le propune Cihac, ar fi rezultat poate " a apănta" sau poate "a apănda", dar niciodată "a întîmpina".

Autorii LEXICONULUI BUDAN şi aceia ai DICŢIONARULUI ACADEMIEI n-au propus nici o etimologie pentru acest verb, judecîndu-l, desigur, de origine obscură[II] [...]

Ce constatăm din pasagiile acestea? Întîi că forma originară a verbului A ÎNTÎMPINA era A TÎMPINA, întocmai după cum formele originare ale verbelor A ÎNTINDE, A SE ÎNTÎMPLA etc., erau A TINDE, A SE TÎMPLA etc.

Apoi, din punctul de vedere al sensului, constatăm că verbul A ÎNTÎMPINA era întrebuinţat pînă mai acum un veac mai ales cu înţelesul de "a ieşi în drumul cuiva spre a-i face primire". Şi nu era vorba de o primire obicinuită, ci de o deosebită cinste ce se făcea celui venit.[...]

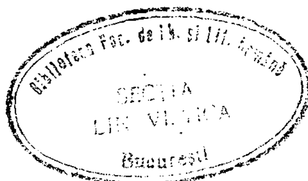
Unul din instrumentele muzicale care nu putea lipsi niciodată în asemenea ocaziuni era toba.[...]Printre tobele întrebuinţate în vechime era şi una ceva mai mică numită <u>tîmpină</u>.[...]După cum din BUCIUM s-a format un verb BUCIUMA "a suna din bucium", din <u>trîmbiţă</u> un verb <u>a trîmbiţa</u> "a suna din trîmbiţă", tot aşa din <u>tîmpină</u> s-a s-a format verbul <u>a tîmpina,</u> mai tîrziu <u>a întimpina,</u> cu înţelesul primitiv de "a bate tîmpina".[...]Din înţelesul acesta primitiv de "a bate timpina sau toba" pe care l-a avut verbul <u>a (în)tîmpina</u> s-a dezvoltat mai tîrziu acela de a bate toba la venirea cuiva, "a primi pe cineva bătînd toba" sau "a ieşi înaintea cuiva bătînd toba" şi în sfîr-

şit "a ieşi înaintea cuiva cu onoruri, a primi pe cineva cu toată cinstea".[.....]

NOTE

I Autorul revine asupra raportului dintre limbă şi cultură, limbă şi societate, de data aceasta ilustrîndu-l printr-o etimologie.

II Interpretarea dată de I.A.Candrea acestui cuvînt, publicată mai întîi în Jahresbericht V 337, a fost însuşită de Sextil Puşcariu şi reprodusă în vol.II din Dicţionarul limbii române, publicat de Academia Română, în 1934.

OVID DENSUSIANU

A fost șeful școlii lingvistice de la București, atît sub aspectul științific, cît și sub acela didactic al activității sale, personalitatea cea mai complexă a lingvisticii naționale din prima jumătate a secolului al XX-lea, alături de Sextil Pușcariu, deschizător de drumuri nu numai în lingvistica română, ci și în folcloristică, literatură, publicistică, în mișcarea de idei contemporană, în general.

*

S-a născut la 29 decembrie 1873, la Făgăraș, ca fiu al lui Aron Densusianu (1838-1900), profesor universitar de literatură română la Iași, și nepot de frate al istoricului Nicolae Densusianu (1846-1911), autor, între altele, al voluminoasei și controversatei opere, publicate postum, "Dacia preistorică" (1913, reed. 1986).

Încheind studiile primare la Săcele (lîngă Brașov), le continuă cu cele liceale (pînă în 1890) și universitare (pînă în 1892) la Iași, acestea din urmă terminate "magna cum laude" la Facultatea de litere, unde a avut ca profesori pe Al. Philippide și A. D. Xenopol.

Este apoi profesor la liceele din Botoșani și Focșani (1892-1893).

Urmează studii de specializare la Berlin (cu Adolf Töbler, A. Brukner, E. Schmidt) și la Paris (cu Gaston Paris, A. Meillet, J. Bruhot). Din 1893 începe colaborarea cu studii de lingvistică, teorie literară, note și recenzii la "Revista critică-literară" (Iași,

1893-1897), editată de tatăl și de unchiul său. Cu articole de filologie, lingvistică romanică, etimologie colaborează la revistele străine "Romania", "Revue critique", "Jahresbericht der Geschichts Wissenschaft". În 1896 este diplomat al vestitei École des Hautes Etudes, "un des élèves les plus distingués" (G.Paris), cu o lucrare consacrată literaturii medievale franceze, "La prise de Cordre et de Sebille" (chanson de geste din sec. al XII-lea) - fiind primul savant român care s-a ocupat de acest domeniu (în care a mai publicat, tot în 1896, în "Romania", studiul "Aymery de Narbonne dans la Chanson du pélérinage de Charlemagne") și doctor, [illegible] studiul privitor [illegible] text francez din sec. al XIV-lea [illegible] "Dox & Romme [illegible] d'Anjou [illegible] Jean [illegible]

prinzînd în paginile ei colaborări ale lingviştilor I.A. Candrea, V.Bogrea, Al.Rosetti, T.Papahagi, alături de acelea ale întemeietorului ei, apoi ale tinerilor folclorişti de atunci I.Diaconu, Al.Vasiliu ş.a., numeroase texte dialectale şi de folclor. Adversar al sămănătorismului şi promotor al simbolismului procitadin, adept al unei deschideri ample, dar selective, către literaturile occidentale contemporane, el însuşi poet simbolist (sub pseudonimul Ervin), a fundat şi a condus revista literară "Vieaţa nouă" (1905-1925), în cercul căreia s-au remarcat cîţiva poeţi (Emil Isac, Eugeniu Sperantia), alţii începîndu-şi aici activitatea creatoare (ca Benjamin Fundoianu).

Ca savant, format la şcoala riguroasă a neogramaticilor, a promovat în opera sa ştiinţifică o metodă pozitivistă şi critică, nedispreţuind detaliile şi tra[illegible]înd cu multă obiectivitate problemele pe care le-a studiat.

El [illegible] format mai multe generaţii de pro[illegible] cîţiva oameni de [illegible]

[illegible] rică, [illegible] Papahagi [illegible] (folcloristică şi dial[illegible]ologie), N.Cartojan (filologie), J.Byck (gramatică [illegible] filologie), Al.Graur (lingvistică teoretică), T.Vianu (studiul limbii literare, stilistică), G.Călinescu, D.Panaitescu-Perpessicius, D.Popovici, P.V.Haneş (critică şi istorie literară) şi alţii. A murit la Bucureşti, la 8 iunie 1938.

*

Primul domeniu ştiinţific în care s-a manifestat activitatea lui Ovid Densusianu a fost lingvistica romanică; el a fost cel dintîi învăţat român cu preocu-

pări sistematice în acest domeniu. În afara lucrărilor menționate deja, tot aici se înscrie Aliterațiunea în limbile romanice, studiu de lingvistică și poetică, prima sinteză asupra problemei și totodată prima cercetare consacrată aliterației în literatura română - populară, mai ales ("Revista critică-literară", 1895). Cu acest studiu, Densusianu inaugurează cercetarea românei din perspectivă romanică, în relație cu celelalte limbi romanice, nu numai cu latina, cum se procedase pînă la el. În același domeniu s-a ocupat de aspecte de fonetică istorică romanică: Sur l'altération du "c" latin devant "e" dans les langues romanes, 1900, a atras atenția asupra păstoritului ca "vehicul" al cuvintelor dintr-o limbă într-alta: Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică și etnografică, 1913. A acordat, pentru prima dată în lingvistica românească, deosebită atenție lumii iberice, din punct de vedere lingvistic, etnografic, literar, prin articole și cursuri despre spaniolă și provensală, ca și - depășind domeniul romanic, totuși în relație cu el - despre bască (Collège de France, 1923-1925).

Ca prim profesor de lingvistică romanică a ținut numeroase cursuri în acest domeniu: Spiritul latin în manifestările sale critice, Originea poeziei trubadurilor, Elemente latine ale limbii basce, Aspectele poeziei populare romanice, Originea epopeii franceze, Dante și latinitatea, Sufletul latin și literatura nouă, Dialectologie romanică ș.a. Este de remarcat marea varietate a acestor cursuri, bogate în idei, probleme, soluții și sugestii; cele mai multe însă au rămas nepublicate în timpul vieții autorului.

Al doilea domeniu important al preocupărilor sale a fost românistica. Opera fundamentală în acest domeniu este Histoire de la langue roumaine (vol. I, 1901;

vol.II, 1938, Paris; ediția românească, îngrijită de J. Byck, a apărut în 1961). Este prima istorie științifică a limbii române, o sinteză devenită clasică în lingvistica românească și străină, impresionantă prin bogăția materialului pus la contribuție și prin tratarea faptelor esențiale și a problemelor celor mai importante ale istoriei limbii naționale.

Volumul I, intitulat Les origines (Premiul Bibesco al Societății de lingvistică din Paris, 1905) este consacrat latinei populare vorbite în ținuturile balcanice în secolele al II-ea – al III-lea e.n. și condițiilor de dezvoltare ale romanității orientale, fiind prezentate cele mai vechi influențe exercitate asupra limbii române, din perioada începuturilor ei pînă în evul mediu (veche slavă, albaneză, bizantină, bulgară, sîrbă, maghiară, cumană, turcă, polonă), ale căror proporții sînt stabilite în mod critic. Densusianu lărgește zona de formare a limbii române și a poporului român, incluzînd și nordul Dunării, alături de zona sud-dunăreană (Moesia, Iliria și Dacia – teritoriul central fiind – după el – Iliria). Consideră că scindarea limbii române în cele patru dialecte cunoscute – dacoromân, macedoromân, meglenoromân și istroromân – s-a desăvîrșit al XIII-lea, datorită așezării slavilor la sud Dunăre și pătrunderii maghiarilor în Transilvania. Deși tezele macedoromânei ca sursă fundamentală pentru formarea limbii române și a provenienței meglenoromânei din dacoromânei, ca și aceea a unei relativ puternice influențe albaneze asupra limbii române, nu mai sînt împărtășite în lingvistica românească actuală, se admite totuși formarea limbii române în zona orientală a fostului Imperiu roman, pe ambele maluri ale Dunării (Al.Rosetti), și se acceptă teza mobilității populației romanizate în

două sensuri (din nord în sud şi invers), prin transhumanţă, ca şi explicaţia terminologiei păstoreşti în limbile vecine prin influenţa limbii române.

Volumul al II-lea, Le seizième siècle, furnizează o descriere detaliată a dacoromânei din sec. al XVI-lea, în urma examinării critice riguroase a documentelor de limbă rămase din acel secol, din punctele de vedere fonetic, morfologic, sintactic şi lexical, descriere "pe care cercetările ulterioare n-au putut decît s-o detalieze, fără a-i aduce amendamente fundamentale"[1].

Un proiectat al treilea volum, consacrat evoluţiei estetice a limbii române, a rămas numai sub formă de curs, netipărit în timpul vieţii autorului[2].

Tot în domeniul avut în vedere aici se înscrie Dicţionarul general al limbii române din trecut şi de astăzi. Litera A", Bucureşti, 1909, în colaborare cu I.-A. Candrea, ca şi „Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine", Bucureşti, 1907-1914 (patru fascicule: A - putea), cuprinzînd cuvinte din toate dialectele româneşti, aranjate pe "cuiburi" lexicale, cu numeroase paralelisme romanice; autorii prezintă numeroase contribuţii personale în explicarea etimologiilor; deşi recurg adesea la reconstrucţii latine, în defavoarea explicaţiei prin posibilităţile interne ale românei în privinţa formării cuvintelor, lucrarea din urmă îşi păstrează în mare parte valoarea ştiinţifică pînă astăzi.

---

1. Jana Balacciu - Rodica Chiriacescu, „Dicţionar de lingvişti şi filologi români", Bucureşti, 1978, p.110.
2. Publicat în: Ovid Densusianu, "Opere", III, Ediţie critică şi comentarii de Valeriu Rusu (Limba română în secolul al XVII-lea. Evoluţia estetică a limbii române), Ed.Minerva, Bucureşti, 1977.

Contribuţii importante la dezvoltarea românisticii a mai adus Ovid Densusianu în dialectologie (şi, în strînsă legătură cu aceasta, în folcloristică) şi în stilistică.

În ceea ce priveşte dialectologia, a fost adept al monografiei dialectologice, în defavoarea atlaselor lingvistice (geografia lingvistică nu s-a bucurat de aprobarea lui), atitudine ilustrată prin riguroasa lucrare despre "Graiul din Ţara Haţegului", Bucureşti, 1915, însoţită de o culegere de texte dialectale. A considerat studiul folclorului de o mare utilitate pentru dialectologie, apreciindu-l nu numai ca depozit de creaţii ale trecutului, ci şi ca manifestare permanentă a sufletului popular. Ovid Densusianu poate fi considerat primul folclorist român în sensul autentic al termenului, cu preocupări de metodologie a cercetării folclorului ("Folclorul - cum trebuie înţeles", ed. a II-a, 1937), şi ca neobosit culegător de texte dialectale şi folcloristice: "Graiul nostru", I-II, 1906-1908 (în colaborare cu I.-A. Candrea şi Th. D. Sperantia), prima culegere în transcriere fonetică, efectuată, în general, pe teren, la care se adaugă: "Antologie dialectală", 1915, "Flori alese din cîntecele poporului", 1920, "Poezii populare" şi "Din popor" (ultimele două, în colaborare cu I.-A. Candrea). Un mare interes a acordat Densusianu, din aceeaşi perspectivă, păstoritului, la români ca şi la alte popoare romanice şi la basci. În opinia lui, păstoritul a fost ocupaţia cea mai veche, fundamentală, a românilor, ceea ce explică extinderea acestui popor în Peninsula Balcanică şi chiar dincolo de ea, rezistenţa lui în evul mediu, ca şi omogeneitatea mai mare a limbii române în raport cu celelalte limbi romanice. I s-a reproşat, în această privinţă, lui Densusianu, neglijarea ocupaţiilor agricole,

de asemenea foarte vechi la români, iar în explicarea marii omogeneități a limbii române s-a adus și argumentul slăbiciunii feudalismului românesc în raport cu cel occidental, al politicii autoritare de centralizare dusă de voievozii români (Al.Graur). Au rămas de la Densusianu numeroase studii consacrate păstoritului și terminologiei legate de el: Aspecte lingvistice ale păstoritului, Cuvinte latine cu semantism păstoresc, Terminologie păstorească în provensală, Viața păstorească în poezia noastră populară (I-II, 1922) ș.a. În acest cadru se înscrie ideea asupra originii iraniene a moților, pe care lingvistul îi consideră urmași ai alanilor (cuvinte ca stînă, toponime ca Abrud, Zărand ar fi de origine iranică), dar teza aceasta a fost contestată în lingvistica românească mai nouă.

În privința stilisticii, este de arătat că Ovid Densusianu a introdus primele noțiuni de stilistică lingvistică, prin cursul "Evoluția estetică a limbii române", deși dădea limbii literare o accepție restrînsă, aceea de limbă a literaturii frumoase. A stimulat interesul pentru studiul operelor literare, arătînd totodată că studiul literaturii nu se poate dispensa de cunoștințele de lingvistică. Chiar în folcloristică, domeniu amintit mai sus, a orientat cercetarea spre evaluarea estetică a creației populare, mai cu seamă a aceleia lirice.

A mai avut preocupări de ortografie și de istorie literară.

Fără să fi elaborat o concepție lingvistică proprie, Ovid Densusianu s-a manifestat și ca teoretician al lingvisticii, prin referirea critică la orientările lingvistice contemporane din Europa. A dat, din perspectiva etnolingvistică, o definiție atotcuprinzătoare limbii, arătînd că ea "(...) mai este semnul unui

anumit fel de gîndire, al unui anumit chip de viață, expresiunea stărilor sufletești și de cultură determinate de împrejurări", "nu (...) numai un complex de sunete, de forme combinate într-un fel sau altul"[3]. A subliniat ajutorul pe care-l poate da lingvistica istoriei[4], pentru că "singur un cuvînt uneori ne reînviază o lume întreagă de odinioară și ne poate spune mai mult decît șiruri de însemnări istorice..."[5] - concepție la care avea să subscrie, prin numeroase cercetări, și un lingvist care n-a făcut parte din școala de la București: Vasile Bogrea.

A arătat importanța și complexitatea semanticii și a subliniat necesitatea unor preocupări de metodă care să identifice factorii ce duc la schimbări semantice.

A apreciat fonetica experimentală numai sub aspect practic, considerînd-o ca auxiliară în cercetarea lingvistică, pentru că prin ea nu se poate suplini fonetica istorică.

Nu a apreciat favorabil noua metodă a geografiei lingvistice, considerînd monografia dialectologică superioară atlasului, pentru că în prima cuvintele sînt date în contextul frazei, pe cînd ultimul le prezintă izolat rupte de context. Întemeietorul geografiei lingvistice, Jules Gilliéron, a mai fost criticat de către lingvistul român și pentru negarea existenței limitelor interdialectale.

Ovid Densusianu a respins și ideea de limbă artificială de uz internațional, considerînd indirect esperanto, drept "un amestec, care totuși n-a prins și

3. Limba noastră ca imagine a vieții culturale, în "Vieața nouă", 1905, p.533.
4. Istorici și filologi, în "Vieața nouă", 1911 (cf. "Opere", I, p.700-710).
5. Limba noastră ca icoană a vieței culturale, 1906 (cf. "Opere", VI, p.210)

n-are să prindă"[6], deşi Antoine Meillet se exprimase favorabil în privinţa funcţionalităţii sistemului[7].

6."Evoluţia estetică a limbii române", cursul din 15.XII.193o, în "Opere", vol.III, cit.p. 368.

7. În felul acesta, Densusianu intra în contradicţie cu propriile-i idei, exprimate cu opt ani în urmă, relative la artificialitate în general, idei la care se poate subscrie şi astăzi: "Ceea ce se numeşte de multe ori artificial e o necesitate firească a progresului. Vieaţa urmîndu-şi drumul de prefaceri datorită civilizaţiei este mereu îndreptată spre artificializare. Civilizaţia este oare altceva decît stăruinţa noastră de a schimba natura, îndepărtîndu-ne chiar de ea, învingînd-o? (...) Trecerile de la peşteră la bordei, la casă, la palat, nu au fost altceva decît o artificializare a vieţei şi acesta e înţelesul tuturor schimbărilor spre care ne îndeamnă civilizaţia. În sensul acesta se transformă vieaţa în fiecare zi sub ochii noştri şi ce pare azi artificial mîine va fi socotit cu desăvîrşire natural (...) Artificialitatea, în înţelesul care trebuie să i se dea, are îndreptăţirea ei, pentru că nu poate fi despărţită de existenţa noastră şi e una din forţele care stimulează spiritele în mersul lor ascendent" (capitolul Poezia oraşelor din "Sufletul latin şi literatura nouă", II, 1922, reprodus în "Opere", V, Ed. Minerva, Bucureşti, 1981, p.154-155). Definiţia interogativ-retorică a civilizaţiei aminteşte una dintre tezele lui Marx asupra lui Feuerbach ("Filozofii nu au făcut decît să interpreteze lumea; important este însă de a o schimba"). Iar validitatea actuală a ideilor exprimate mai sus de filologul român este amendabilă - dacă se ţine seama de efectele negative mai ales ale progresului tehnic-industrial - numai prin teza ecologistă a păstrării echilibrului între inovaţia tehnică, expresie a civilizaţiei şi artificialului, pe de o parte, şi calitatea mediului înconjurător, "expresie" a naturalului, pe de altă parte.

Într-o ordine de idei apropiată, Densusianu a subliniat necesitatea unor studii ample cu privire la rolul elementului conştient şi al celui inconştient în evoluţia limbii, necesitate care nu poate fi socotită străină de preocupările sale de studiere a limbajului artistic, deşi a respins, ca unilateral şi neştiinţific, idealismul lingvistic al lui Karl Vossler, în primul rînd din cauza excesului de teoretizare filozofică pe marginea unor fenomene lingvistice.

De aprecierea lui s-au bucurat punctul de vedere sociologic al lingvisticii profesate de către Ferdinand de Saussure şi Antoine Meillet, menţinerea cercetărilor acestor învăţaţi pe terenul faptelor sigure, ca şi metoda comparativă-istorică, pe care el însuşi a aplicat-o cu multă încredere în rezultatele la care ea este capabilă să ducă.

Scopul ultim al ştiinţei, inclusiv al ştiinţei limbii, este - după învăţatul român - unificarea eforturilor de cercetare, coordonarea datelor obţinute prin metode variate şi achiziţionarea, pe căi felurite, a unor rezultate asemănătoare. Sînt idei, valide şi astăzi, cu exprimarea cărora se încheie primul volum din monumentala istorie a limbii române[8].

8. Scrierile lui Ovid Densusianu au început să fie publicate într-un corpus de "Opere", ajuns în momentul de faţă la volumul al VI-lea. Volumele publicate sînt următoarele: I, Lingvistica. Scrieri lingvistice, Bucureşti, 1968; II, Lingvistica. Histoire de la langue roumaine, Bucureşti, 1975; III, Limba română în secolul al XVII-lea. Evoluţia estetică a limbii române, Bucureşti, 1977; IV, Teorie, estetică, istorie şi critică literară. Publicistică, Bucureşti, 1981; V, Teorie, estetică, istorie şi critică literară, Bucureşti, 1981, VI, Bucureşti, 1985. Dintre scrierile consacrate vieţii, concepţiilor şi operei savantului sînt de menţionat studiul Ovid Densusianu al lui Dimitrie Macrea, din "Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti", Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 212-230, şi monografia lui Marin Bucur, "Ovid Densusianu", Ed. Tineretului (Bucureşti, 1967) referitoare cu precădere la poet, critic şi istoricul literar - de care ne-am servit în redactarea prezentării de faţă.

OBIECTUL ȘI METODA FILOLOGIEI

Lecție inaugurală ținută la Facultatea de litere din București la 29 octomvre 1897

(Fragmente)*

[Introducere]

[... ... ...] nu trebuie să uităm că ceea ce am ajuns să cunoaștem este încă puțin față de ceea ce a rămas necunoscut. Și o asemenea convingere să ne călăuzească cu atît mai mult, cu cît știm singuri cît de slabe sînt adeseori mijloacele de care dispunem și cît de greu este să dăm totdeauna un răspuns satisfăcător, dacă nu definitiv, atîtor enigme ce se înalță în drumul nostru ca un sfinx dinaintea căruia nu s-a oprit încă un Oedip[1]

Istoria limbei române, [illegible] care ne vom ocupa anul acesta, este plină de asemenea [illegible] ... ... [illegible], [illegible] Faptele pe care le vom cercet[illegible] [illegible] studiile [illegible] studiile, [illegible] limba [illegible] română [illegible] sînt [illegible] [illegible] [illegible] și cu ce particularități [illegible] prezintă ca în diferitele momente ale istoriei sale. Fenomenele limbei române nu vor fi deci luate de noi ca mijloc pentru a proba niște principii linguistico-filozofice stabilite de mai înainte și care își pot găsi aplicare la orice limbă. Această metodă, care a fost urmată și la noi, nu ne poate da nici-odată un studiu complet asupra istoriei unei limbi, pentru că ea nu este în stare să îmbrățișeze toate faptele, ci numai acelea care se pot aplica la un principiu sau al-

* Reproduse din vol. "Opere", I, cit., p. 12, 13, 14, 17–22. Subtitlurile ne aparțin (C.D.).

tul[II]. Ea este de asemenea insuficientă pentru a ne da o idee generală de istoria unei limbi, pentru motivul că cercetătorul ia în acest caz fenomenele lingvistice în bloc, amesteoînd fapte din trecut cu fapte constatate astăzi, fără a ne arăta totdeauna seria întreagă de schimbări prin care a trecut fiecare fenomen. Un studiu inspirat de o asemenea metodă face și el parte, desigur, din ceea ce d. Hermann Paul (Prinzipien der Sprachgeschichte) numește "Geschichtswissenschaft" spre deosebire de "Gesetzeswissenschaft"; el nu ne dă în fond însă decît cîteva principii de istoria limbei și nicidecum istoria însăși a unei limbi. Numai după ce am ajuns să cunoaștem imensul material de fapte cuprinse în documente și în vorbirea de toate zilele, numai după ce am aflat, pe cît este cu putință, legătura dintre aceste fapte, numai atunci sîntem îndreptățiți să ne întrebăm după ce principii s-au întîmplat schimbările constatate. O cercetare [illegible]buie să preceadă pe cealaltă, și tocmai pentru [illegible] credem că în starea actuală a filologiei noastre [illegible] nere sistematică a fazelor prin care a trecut limba română trebuie să fie punctul nostru [illegible] plecare [illegible] oricăror alte studii viitoare[III].

Dacă, cum am spus, cursul [illegible] acesta vom consacra istoriei limbei române, [illegible] pent[illegible] viitori istoria literaturei, această împărțire [illegible] facem numai pentru a înlesni cercetările noastre într-o materie atît de vastă. Nu vom pierde nicidecum din [illegible] că amîndouă aceste studii stau în strînsă legătură [illegible] cu altul și că se întregesc reciproc. Nu vom uita [illegible]menea că orice cercetare serioasă de istoria limbei [illegible] literaturei se razimă pe ceea ce numim filologie [illegible] cine nu are o educațiune filologică suficientă nu va [illegible] în stare niciodată să deie ceva mai original și mai dure-

bil într-o ramură cum este acea cultivată de noi...

[Obiectul filologiei. Definiții și critica definițiilor]

Păreri numeroase s-au emis asupra filologiei. Astăzi încă, cu toate progresele făcute de această știință, discuțiuni asupra acestei chestiuni se aud la fiecare pas. Pentru unii, filologia cuprinde ceva vag, confuz, greu de definit. Pentru aceștia filologia nu este decît o ocupațiune sterilă și pedantică. Și această părere o întîlnim cu deosebire acolo unde cercul celor ce se ocupă cu asemenea studii este cît se poate de restrîns. Alții consideră filologia ca fiind identică cu lingvistica[1]. După alții, în sfîrșit, filologia n-ar avea ca obiect decît să se ocupe cu originea cuvintelor. Toate aceste păreri sînt unilaterale sau false și nu ne pot da o idee de obiectul adevărat al filologiei. Pentru a vedea cît de greșite sînt aceste concepțiuni, nu avem decît să arătăm care este, după noi, adevăratul obiect al filologiei, examinînd mai întîi pe scurt opiniunile mai însemnate care s-au emis în timpul din urmă în această privință[IV].

[...]

[Definiția dată de Ovid Densusianu]

Pentru noi, obiectul filologiei este de a studia limba unui popor (sau mai multor popoare) și de a înțelege tot ce găsim din această limbă în documente sau auzim în vorbirea de toate zilele[V].

Din definițiunea aceasta se vede lămurit că filologul nu urmărește ceea ce admitea Böckh[12]. Pentru el ținta studiilor sale se găsește în însuși obiectul lor și dacă, cum am spus mai sus, rezultatele obținute de el pot servi aceluia care se încearcă să reconstituiască viața intelectuală a unui popor, aceasta nu-l interesează pe el direct și imediat.

Astfeli înțeleasă filologia, ea apare ca bază oricărui studiu de istoria limbei și literaturei unui popor. Aceasta nu înseamnă că ea cuprinde în sine numai aceste două genuri de cercetări. În cadrele ei intră și studii care nu interesează decît indirect istoria limbei și literaturei. Un filolog, examinînd un document, este silit să se ocupe de autenticitatea lui, să arate în ce împrejurări a fost scris, în ce legătură stă cu alte documente, la ce ordine de idei se rapoartă cutare sau cutare termin întrebuințat în text și ce valoare are el pentru filologie. Cînd un monument literar este păstrat în mai multe manuscrise, filologul trebuie să examineze de aproape fiecare manuscris, să arate toate particularitățile și raporturile lui față de celelalte, să fixeze locul lui în clasificațiunea generală a manuscriselor și să stabilească textul pe baza acestei clasificațiuni. Toate acestea sînt chestiuni asupra cărora nu se poate întinde pe larg acela care se ocupă de istoria limbei sau literaturei. Expunerea lui însă trebuie să se întemeieze pe asemenea cercetări prealabile fără de care afirmațiunile lui nu pot avea nici cea mai mică valoare științifică. Rezultă dar din cele spuse că istoria limbei și literaturei nu sînt decît două ramificațiuni din ceea ce numim filologie ...

VI

Dacă domeniul istoriei limbei și literaturei este mai restrîns decît acel a al filologiei, el cuprinde în schimb un grup de cercetări care sînt streine, propriu vorbind, de aceasta din urmă. După cum un botanist studiază florile fără să se întrebe dacă colorile lor sînt frumoase sau nu, tot așa un filolog analizează fenomenele lingvistice fără să se exprime asupra valorei lor estetice. Acel a ce se ocupă însă cu istoria limbei și literaturei nu trebuie să constate numai și să explice fe-

nomenele, ci să le şi aprecieze. De aici necesitatea de a studia limba şi literatura şi din punct[ul] de vedere al esteticei. Mulţi sînt, desigur, de părere că acel[a] ce se ocupă cu filologia nu este totdeauna în stare să-şi facă o judecată estetică asupra unei opere literare oarecare. Si aceasta din cauză că studiile de filologie nu pot merge alături cu cele de estetică. O asemenea opiniune ni se pare cu desăvîrşire nejustificată. Dacă există filologi care studiază monumentele literare fără să se întrebe asupra valorei lor estetice, pentru că aceasta nu li se impune, găsim alţii care sînt de multe ori mai în stare să ajungă la o judecată dreaptă asupra unei opere literare decît un aşa-zis critic de profesiune. Orice apreţiare presupune, între altele, cunoştinţe vaste de literatură, şi un filolog care a trecut în revistă literatura unuia sau mai multor popoare dispune în fiecare moment de nenumărate mijloace pentru a putea formula o apreţiare estetică mai întemeiată decît aceea a unei persoane care s-a mărginit numai la o singură epocă literară şi a privit operele numai la suprafaţă. Sentimentul estetic se mai dezvoltă la un filolog de îndată ce acesta este convins de faptul că într-o lucrare filologică de o valoare ceva mai înaltă autorul trebuie să se gîndească şi la forma sub care prezintă faptele, la partea estetică adecă a lucrărei sale. Un filolog, ca orice scriitor, nu trebuie să uite că şi lui i se cere să scrie bine, şi că ştiinţa îşi are şi ea estetica ei[VII].

Aceste consideraţiuni ne conduc însă la a doua parte a chestiunei pe care ni-am propus s-o dezvoltăm astăzi, şi anume la studiul metodei filologice.

[Metoda filologie]

Nu voi expune aici pe larg în ce mod trebuie să procedeze filologul în fiecare categorie de cercetări ce

intră în cadrul studiilor sale [...] Voiesc să amintesc aici numai cîteva fapte pe care trebuie să le aibă vecinic dinaintea ochilor oricine se ocupă cu filologia.

În filologie, ca și în alte științe, nimeni nu trebuie să se încreadă orbește în ceea ce s-a spus de alții. Dinaintea fiecărui fapt filologul conștiincios este dator să pună un punct de întrebare. Și chiar atunci cînd avem de-a face cu o autoritate în știință, este indispensabil să controlăm tot ce a afirmat ea. Nenumărate greșeli au trecut dintr-o scriere într-alta din cauza lipsei de control din partea acelora care au primit, cu bună-credință, rezultatul cercetărilor altora[VIII].

Un fel de scepticism, nu descurajator însă, este de mult folos unui filolog. El ne întărește în credința că numai atunci putem fi siguri și mulțămiți de munca noastră cînd singuri am examinat de aproape fiecare detaliu pe care se razimă argumentările noastre.

Disprețul pentru faptele cele mai mici nu trebuie să stăpînească niciodată pe filolog. Farmecul cercetărilor rezidă tocmai în cunoașterea cît mai multor detalii. Numai pentru un om care nu-și dă samă de scopul mai înalt al filologiei, lucrurile mici i se par neînsemnate. Un adevărat filolog dă fiecărui detaliu însemnătatea cuvenită pentru că știe bine cît de mult i se poate înlesni înțelegerea și dezlegarea faptelor mai mari. Și în această privință foarte bine spune d. Steinthal de Böckh că lui nimic nu i se părea mic, pentru că el considera orice lucru în vederea unui tot[13]. Acei[a] care nu înțeleg știința și caută s-o coboare la nivelul vederilor lor înguste vor fi totdeauna gata să acuze pe un savant de pedantism, dacă în lucrările lui aduce înainte detalii peste detalii. Pedantismul însă nu consistă în a cita multe lucruri, ci în a le cita rău și nu la locul lor.

Cine-şi dă bine samă de aceasta nu va putea dispreţui niciodată filologia, spunînd că este o simplă "micrologie". Aceeaşi învinuire s-ar putea aduce oricărei ştiinţe[IX].

Cînd un filolog îşi începe cercetările cu convingerea că fiecare fapt îşi are importanţa lui, curiozitatea de a afla în ce legătură stau fenomenele constatate de el urmează în mod inevitabil dorinţei de a înregistra şi aduna. Cît timp cineva se mărgineşte numai la o înşirare de fapte, fără să se încerce să studieze raporturile dintre ele, ştiinţa nu se poate spune că a făcut mulţi paşi înainte, pentru că totul nu este decît o simplă pregătire în vederea stabilirei unui adevăr. Pentru ca un filolog să ajungă mai departe decît un simplu înregistrator de fapte, imaginaţiunea nu trebuie să-i lipsiască. Şi prin aceasta nu înţelegem imaginaţiunea care ne conduce la combinaţiunile cele mai extravagante şi îndrăzneţe, ci aceea care ne permite să reconstituim raporturile ce există între mai multe fenomene, astfel precum s-au succedat ele în realitate fără a le sili şi schimba. Imaginaţiunea poate conduce pe un filolog, ca şi pe un artist, la ceva nou; ea nu-i poate ierta însă libertăţi ce se permit însă [sic!] unui poet. "Savantul, zice d.Gaston Paris, are nevoie de imaginaţiune tot atît de mult ca şi un artist,dar aceea pe care trebuie s-o aibă el este de altă natură. Ea îi arată combinaţiuni de raporturi şi nu de forme, de idei şi nu de sentimente"[14]. Nimeni nu poate da, desigur, cuiva imaginaţiunea. Atunci însă cînd o avem şi vrem să ne facem filologi, numai critica ştiinţifică ne poate disciplina în aşa fel încît să nu îndrăznim să mergem mai departe decît ne permit hotarele prescrise de faptele cunoscute de noi. Dacă în filologie, ca şi în alte ştiinţe, unii au mers prea departe cu concluziunile lor, aceasta

nu se datorește unui exces de imaginațiune, cum se crede de obicei, ci unei imaginațiuni nedisciplinate[X].

Din lipsa de disciplină la un filolog mai rezultă că el este expus în fiecare moment să cadă în prăpastia încrederii prea mare în sine însuși. Cînd cineva printr-un singur joc de imaginațiune ajunge să conceapă o idee care-l farmecă prin noutatea ei, fără să se întrebe dacă corespunde adevărului, o încredere prea mare în ușurința cu care a ajuns la o asemenea concepțiune îl face să desprețuiască pe aceia care pășesc mai încet, cu mai multă circonspecțiune, dar mai sigur. De aici intransigența - dușmanul cel mai mare al științei, pentru că ne face să nu luăm în samă ideile ce ne contrazic. Și, acolo unde lipsește respectul pentru ideile altora, niciodată nu vom găsi respectul pentru știință. De aceea nimic mai primejdios pentru un filolog decît să treacă cu dispreț peste opiniunea altora sau s-o discute cu idei preconcepute și intenții răutăcioase. Această procedare ne conduce în mod inevitabil la pamflet. Și să nu uităm că știința n-are nevoie de asemenea mijloace și că le poate lăsa, fără nici o pierdere, acelora care scriu în vederea unor scopuri mai puțin înalte și chiar copilărești. Un filolog care se coboară pînă la pamflet ajunge în mod fatal să caute efectul pentru ca să-și puie personalitatea sa în evidență. În știință însă, mica noastră personalitate trebuie lăsată deoparte, și vanitatea de a ne arăta fără greșeli să nu ne orbiască pînă într-atît încît să ne facem advocații slăbiciunilor noastre cu riscul chiar de a apăra o cauză pierdută. Există în știință, ca și în vieața zilnică, o cinste care ne face să dăm dreptate altuia și să recunoaștem singuri rătăcirile noastre. Orice filolog care nu lucrează pentru punerea în relief a personalității sale, ci pentru progresul științei, să nu uite niciodată că și

altul poate avea o părere mai dreaptă decît a lui, pentru că monopolul științei nu este dat nimănui[XI].

Cînd cineva este pătruns de scopul înalt al științei și știe singur cît de mărginite sînt puterile lui, este imposibil ca el să nu ajungă să prețuiască munca altora în căutarea adevărului, impunîndu-și drept o datorie respectarea acelora ce lucrează alături cu el.

Erkenne dich, leb'mit der Welt in Frieden![a)]

zice Goethe, și acest sfat atît de înțelept n-ar trebui dat uitărei de nici un filolog, de nici un om de știință. [...] De aici iubirea pentru acei[a] ce au muncit înaintea noastră și pentru cei ce lucrează împreună cu noi. De aici, într-un cuvînt, cultul pentru muncă - un zeu la care trebuie să ne închinăm mai mult ca și orișicînd astăzi. De aici, în sfîrșit, una din binefacerile cele mai mari ale oricărei științe, și în special și ale filologiei.

Dar o binefacere se completează prin alta, și influența studiilor filologice se întinde și mai departe. Un filolog devotat științei și care nu muncește numai de ocazie își urmărește cercetările lui în liniște, fără să se întrebe dacă poate trage din ele vreun folos practic imediat. Adevărata știință, ca și arta, trebuie să fie dezinteresată. Cînd cineva studiază faptele din considerațiuni practice și nu se gîndește decît la diferitele avantaje materiale pe care le poate avea din munca lui, fiecare din noi este în drept să-l denunțe ca pe un falsificator al științei și să-i amintească că știința nu trebuie confundată cu meseria, și că nu sîntem în drept s-o măsurăm cu cotul îngust al intereselor noastre zil-

---

a. "Cunoaște-te pe tine însuți și trăiește în pace cu lumea!" (germ.).

nice. Dacă filologia, ca şi alte ştiinţe, îşi poate găsi aplicaţiunile ei practice, nimeni nu trebuie să se gîndească la ele în momentul în care este preocupat de cercetările lui. Să nu pierdem aceasta niciodată din vedere, dacă nu voim să fim învinuiţi de apostazie în contra ştiinţei. Să nu uite cei tineri că astăzi mai mult decît oricînd avem nevoie de o asemenea convingere, pentru ca să putem merge mai departe decît acei[a] care ne-au precedat.

Astfel înarmaţi, vom putea păşi cu încredere pe calea grea a ştiinţei. Vor fi momente poate în care vom rătăci şi noi ca şi alţii; dar să ne gîndim atunci la cuvintele lui Ritschl cînd spunea că mai bine este să te înşeli chiar atunci cînd procedezi cu metodă decît să afli adevărul în mod întîmplător şi fără metodă[15] XII.

București,1897

Notele autorului

1. O asemenea confuzie între filologie şi lingvistică vedem chiar la învăţaţi ca A.Sayce, Introduction to the Science of Language, Londra, 1883; The Principles of comparative Philology, Londra, 1883.

12. Cu toate acestea singur Böckh se exprimă într-un loc că studiul limbei este obiectul primitiv al filologiei:"Das gesprochene oder geschriebene Wort zu erforschen, ist - wie der Name der Philologie besagt - der ursprünglichste philologische Trieb", Encyclopädie, p.11, Cf. I.V.Müller, Handbuch der klas. Altertums-Wissenschaft, t.I, p.6.

13. Zeitschrift für Völkerpsychologie, t.XI, p.81.

14. Discours de réception à l'Académie française (28 ianuar 1897), Paris, 1897, p.12.

15. Opusculae philologicae, Leipzig, 1879, t.V, p.27.

ISTORIA LIMBII ROMÂNE*

CAPITOLUL II

ELEMENTUL AUTOHTON

[... ... ...]

Toţi lingviştii recunosc astăzi că influenţa unei limbi asupra alteia este cu atît mai intensă cu cît există mai multă asemănare între ele. Dacă, de exemplu, o ţară este cucerită de un popor care vorbeşte un idiom apropiat de acela al locuitorilor supuşi, acţiunea unui idiom asupra celuilalt va fi mai puternică. Dacă, dimpotrivă, limba indigenă se deosebeşte mult de idiomul importat , prin fonetica, formele şi sintaxa ei, particularităţile pe care ea le va transmite noului grai care va rezulta de aici vor fi mai puţin vizibile. Aplicînd

---

* Fragmentele din capitolul II sînt reproduse după: Ovid Densusianu, "Opere", Ediţia îngrijită de B.Cazacu,V.Rusu şi I.Şerb, II, Linguistica , Histoire de la Langue roumaine, Ediţie critică şi note de V.Rusu, Prefaţă de B. Cazacu, Ed.Minerva, Bucureşti, 1975, p.42-49, 50-54. Traducerea(ca şi notele de subsol) ne aparţine, dar am confruntat-o şi cu versiunea românească din: Ovid Densusianu, Istoria limbii române, vol.I; Originile, Ediţie îngrijită de prof.univ. J.Byck, Ed.Stiinţifică, Bucureşti, 1961, p.26-31, 31-34.

acest principiu la romanizarea diferitelor provincii ale Imperiului roman, va rezulta în mod evident că acolo unde latina a întîlnit o limbă mai apropiată de ea, influența elementului autohton s-a putut exercita mai ușor. În felul acesta, celtica, prezentînd asemănări cu latina în mai multe privințe (E.Windisch, Grundriss der rom[anischen Philol[ogie], I, 300 și urm.), a trebuit să lase în vorbirea coloniilor din Galia trăsături care au reclamat stăruința de a fi regăsite în franceza actuală. Faptele nu s-au petrecut cu toată certitudinea în același fel în regiunea Dunării. Aici, limba autohtonilor, cel puțin după cîte putem ști astăzi, se deosebea mult de latină, încît acțiunea ei asupra acesteia din urmă nu putea fi foarte adîncă[XIII].

Numărul de împrumuturi dintr-o limbă într-alta depinde deci, în primul rînd, de înrudirea mai mare sau mai mică dintre limbi. Aceleași împrejurări determină și natura împrumuturilor. Faptele de morfologie și sintaxă se transmit mai ușor dintr-o limbă într-alta dacă acestea prezintă deja unele asemănări. Împrumuturi de acest gen sînt mai dificile și chiar imposibile între idiomuri aparținînd unor familii lingvistice diferite. Numai schimburile fonetice și lexicale[a] se pot produce mai ușor chiar dacă limbile între care au loc nu sînt îndeaproape înrudite.

Aceste rațiuni ne par suficiente pentru a nu exagera influența tracei și a ilirei asupra latinei din ținuturile balcanice[b] și pentru a nu admite prea multe elemente autohtone în limba română, mai ales în morfologia și sintaxa ei.

---

a. fr. lexicologiques (în original)
b. des pays balcaniques

7. Pentru ca studiul influenţei trace şi ilire asupra latinei să ajungă la rezultate mai satisfăcătoare, ar trebui ca noţiunile noastre asupra vechilor graiuri balcanice să fie mai precise. Însă tot ceea ce ştim, de exemplu, despre limba dacilor se reduce la cîteva nume de locuri şi de persoane, păstrate la istorici şi în inscripţii, şi la mai multe nume[a] de plante atestate la Pedanius Dioscoride, Περί ὕλης ἰατρικῆς (ed. Sprengel, Leipzig, 1829-1830), şi în cartea lui Lucius Apuleius, De medicaminibus herbarum (ed. J. Ackermann, Nüremberg, 1788). Unele nume proprii dintre cele citate de obicei ca fiind de origine dacică (K. Goos, Archiv des Vereines für siebenbürgischen Landeskunde, XII, 126 şi urm.) sînt de altfel foarte contestabile. Cît despre glose[b], ele nu sînt de natură să ne inspire multă încredere, date fiind numeroasele alterări pe care le-au suferit sub pana copiştilor. Mai mult decît atît, ar trebui să avem o ediţie critică a scrierilor lui Dioscoride şi Apuleius, pentru ca încercările de a explica aceste glose să se bazeze pe un text mai sigur. Ne este imposibil deci, cu mijloacele pe care le avem astăzi, să ne facem o idee mai clară despre ceea ce era limba dacilor. Nu avem nici dreptul de a atribui o origine dacică unor fenomene din limba română, care n-au putut fi explicate altfel. Fonetica şi lexicul românei[c] nu prezintă nici o particularitate care să se regăsească în acelaşi timp în resturile care ni s-au transmis ale limbii dacice. Va fi prin urmare inutil să se construiască ipoteze fantastice şi să se caute elemente

---

a. gloses de plantes; b. vezi a; c. La phonétique et le lexique et le roumains (sic!).

dacice în română. Nu s-ar putea totuşi contesta existenţa unor astfel de elemente, dar orice filolog trebuie să renunţe la admiterea lor acolo unde ştiinţa nu le poate dovedi existenţa.

Un fapt sigur este că limba dacilor era strîns înrudită cu aceea a tracilor de la sud de Dunăre. Strabo îi numeşte pe daci un popor "ὁμόγλωττον τοῖς Θραξίν "[a] (VII, 3, 10)[XIV]. Ar fi deci un mijloc indirect de completare a cunoştinţelor asupra graiului dacic cu ajutorul limbii trace. Dar din nefericire informaţiile pe care le avem despre idiomul tracic sînt şi ele foarte sărace. Nu se pot cita astăzi decît cîteva nume proprii tracice, atestate în inscripţii, şi cîteva cuvinte, păstrate la scriitorii greci şi latini[XV]. Ele par să fi fost mai puţin alterate decît glosele dacice, dar nici în privinţa lor nu putem avea prea mare încredere în transcrierile greceşti şi latine în care ne sînt date, mai ales cînd e vorba de a trage concluzii cu privire la fonetica tracică. Este oricum foarte surprinzător faptul că istoricii şi glosatorii nu ne-au transmis materiale mai bogate pentru cunoaşterea limbii trace, mai ales dacă ne gîndim că aceasta a supravieţuit mult mai mult timp decît aceea a dacilor. Rezultă din mai multe mărturii că limba tracă a fost vorbită pînă în sec. al VI-lea după Hr., dacă nu chiar pînă mai tîrziu. În Acta Sanctorum (IX, octombrie, De Santo Philippo episcopo Heracleensi, § 28; cf. Tomaschek, Die alten Thraker, II_1, 8) se menţionează un oraş care exista în secolul al IV-lea, lîngă Adrianopole, şi care se numea în tracică Gestistyrum (quae sermone patrio Gestistyrum,

---

a. "vorbitor de aceeaşi limbă ca şi tracii" (gr.v.).

interpretatione vero latinae linguae Locus possessorum vocatur). Traca mai era încă fără îndoială vorbită acolo, pentru că nu s-ar putea interpreta altfel cuvintele sermone patrio. Mai ştim, pe de altă parte, că bessii se mai rugau în secolul al V-lea în limba lor (C.Jireček, Gesch[ichte] der Bulgaren, Praga, 1876, 59; L. Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, Darmstadt, 1880, I, 115). Mai mult, folosirea tracei la sfîrşitul secolului al VI-lea ne este confirmată de un pasaj din Itinerarul lui Antonin din Piacenza care ne spune că a întîlnit într-o mănăstire de pe muntele Sinai cîţiva călugări care vorbeau limba bessică (... tres abbates, scientes linguas, hoc est latinas et graecas, syriacas et aegyptiacas et bessas, vel multi interpretes singularum linguarum[a]; P.Geyer, Itinera Hierosolomytana saeculi III-VIII, în Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, Viena, 1898, XXXVIII, 184, 2-4; cf. variantele mss. B, Br, M, 213, 14-15). Rezultă din acest pasaj al lui Antonin că traca era încă vorbită la epoca aceea şi că existau interpreţi pentru pelerinii bessi care călătoreau în Orient. Dar toate aceste mărturii nu ne îmbunătăţesc deloc cunoştinţele despre tracă, şi am fi fost mai recunoscători acelor autori dacă s-ar fi gîndit să ne transmită cîţiva termeni din acest idiom.

Lucrarea istorică şi filologică cea mai importantă asupra tracilor este aceea a lui W.Tomaschek, Die alten Thraker, I, II, pe care am citat-o deja mai sus şi care a fost publicată în Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philos.-hist. Classe, Viena CXXVIII, CXXX, CXXXI. Autorul a adunat aici aproape tot

---

a. "... trei stareţi, ştiutori de limbi, adică de latină şi greacă, de syriacă şi egipteană şi bessă, chiar şi mulţi tălmaci de cîte o limbă anumită" (lat.)

ce se cunoaşte asupra acestui subiect. E un studiu foarte documentat, dar nu întotdeauna îndeajuns de critic. Nu poate fi folosit decît cu prudenţă, mai ales în partea în care autorul caută să explice diferitele forme tracice sau considerate de el ca atare. Sînt aici mai multe apropieri contestabile şi concluzii care n-ar putea fi acceptate de către lingvişti. În afara acestei monografii se mai poate consulta şi L.Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, 1880, I, 104-128.

[...] După P.Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griech[ischen] Spr[ache], Göttingen, 1896, 220, traca trebuie considerată ca un idiom distinct, "in demselben Sinne wie das Griechische oder Germanische"[a]. Acelaşi autor observă mai departe (229) că traca se apropie mai ales, din punctul de vedere al consonantismului, de iraniană şi de slavă: "Im Konsonantismus tritt das Phrygisch-Thrakische in mehreren (doch nicht in allen) Punkten zum Griechischen in Gegensatz und stelltsich auf die Seite des Iranischen und Slavischen"[b]. Această opinie ne pare cea mai admisibilă şi este acceptată astăzi de majoritatea filologilor.

Cît despre glosele dacice ale lui Dioscoride şi Apuleius, a se vedea în special comentariile lui P.de Lagarde, Gesammelte Abhandlungen, Leipzig, 1866, 278-283; A.Fick, Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas, Göttingen, 1873, 417-423; Rösler,

---

a. "în acelaşi sens ca greaca sau germanica" (germ.)
b. "In consonantism, traco-frigiana vine în contact cu greaca în mai multe puncte (însă nu în toate) şi se situează alături de iranică şi slavă" (germ.).

Einiges Über das Thrakische, in Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, XXIV, 105-106; Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, I, 122, și urm; și mai ales opera lui Thomaschek, citată mai sus, Die alten Thraker, II_1, 22 și urm.; cf. G.Mayer, Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen, XX, 116 și urm. -Trebuie amintit aici că toate încercările de a explica mai multe nume românești de plante prin formele păstrate la Dioscoride și Apuleius nu se bazează pe nimic solid și nu merită să fie citate decît cu titlu de curiozitate. Astfel, A.Papadopol-Calimach și Brandza (Analele Academiei române, seria I, XI_{II}, 39-60) au crezut că găsesc elemente dacice în cuvintele: dr. brustur (riborasta, nr.44 din registrul lui Thomaschek pe care îl urmăm); dr. dracilă (drocila, numele n-a fost notat de Thomaschek; cf. B.P.Hasdeu, Cuvinte din bătrîni, I, 276); dr. ghențiană (γεντιανη, nr.10); dr. mazăre, mr. μαζαρε (Kavalliotis, 206) (μόζουλα, nr.17); dr. jale (σαλία, nr.36); dr. scai (σκιάρη, nr.13); dr. sfeclă (σφέκλη; cuvîntul nu se găsește la Thomaschek; cf. aici, mai jos); dr. știr (Stirfozila, tirco-zila, nr.12); dr. tătîrcă (ταουτιάστρα, nr.55); dr. tulipin (τούλβηλα, nr.12); dr. tură, turiță (τοῦρα, nr.7); dr. zîrnă, ir. zorne (προδιόρνα, nr.52; cf. B.P.Hasdeu, Istoria critică a Românilor, ed. a 2-a, București, 1874, I, 272-274, care îl mai apropie de Zîrnești). Papadopol-Calimach și Brandza au admis o origine dacică chiar pentru cuvinte latine precum dr. coadă- (în diferite compuse); crusbă; cucută; ederă; salbie; torsură; turbure; turtă; ulm. Se înțelege că toate aceste etimologii nu au nici o valoare (cf. Gr. Tocilescu, Dacia înainte de Romani, București, 1880, 564 și urm.; Rösler, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, XXIV, 106). Cuvinte ca σφέκλη și τοῦρα nu sînt deloc dacice (v. observația lui Thomaschek la nr.7). Dracilă presupune mai întîi o origine slavă (A.de Cihac,

Romanische Studien, "E.Böhmer", IV, 157; Dictionnaire d'étymologie daco-romane, éléments slaves etc., 1oo). La fel, jale (Cihac, Dict.d'étim.daco-rom., élém. slaves etc.) şi zîrnă (Gr.Tocilescu, l.c., 571). Scai este poate sîrbescul škalj (Cihac, Dict. d'étim. daco-rom., élém., slaves, 328). Tătîrcă e un derivat din Tătar (L.Şăineanu, Elemente turceşti în limba română, Bucureşti, 1885,1o3). Cît despre brustur şi ştir originea lor e mai îndoielnică (cf.totuşi Cihac, Dict. d'étym. daco-rom.,élém.slaves, etc., 393, 485); dar în orice caz ele nu au nimic a face cu formele dacice citate de Papadopol-Calimach şi Brandza. Numai mazăre ar prezenta oarecare asemănare cu μόζουλα dar sensul se opune acestei etimologii, din moment ce mazăre înseamnă "pois", pe cînd μόζουλα e tradus de Dioscoride prin θυμός (cf. G.Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strasbourg, 1891, 285; cf. aici mai jos). La fel de contestabilă ne pare apropierea pe care o face Thomaschek între macedo-românul porpode şi προπέδουλα (nr.35). Nu vedem cum porpode, care înseamnă "bas", ar putea fi rataşat la προπέδουλα, care traduce grecescul πεντάφυλλον. Cuvîntul macedo-român nu poate fi decît de origine greacă. Si mai curioasă ne pare apropierea pe care o făcuse M.Möckesch (Beweise für die celtische Abstammung der Walachen, Hermannstadt [=Sibiu], 1867, 4o) între προπέδουλα şi un românesc prepedeală ("cinci degete"). Nu am auzit niciodată acest nume de plantă şi credem mai curînd că a fost inventat de scriitorul sas.

În ceea ce priveşte ilira, n-am putea fixa epoca în care a încetat să fie vorbită. Sîntem totuşi în măsură de a cunoaşte mai bine idiomul vechilor locuitori ai coastelor Adriaticei. Se admite astăzi în general că messapii şi veneţii aparţineau familiei ilirice. Iar messapica ţi veneta, dintre care ultima, după cum reiese din mărtu-

rii lui Polybiu, s-a păstrat pînă în secolul I al erei noastre, ne sînt cunoscute din cîteva inscripţii a căror elucidare a fost încercată în vremea din urmă. Studiul albanezei poate servi, de asemenea, pînă la un anumit punct, la cunoaşterea vechii ilire. Un fapt incontestabil rămîne totuşi acela că particularităţile lingvistice ale venetei şi messapicei nu concordă întotdeauna cu acelea ale "substratului" indo-germanic pe care se sprijină albaneza. Din acest motiv cîţiva lingvişti au pus la îndoială înrudirea albanezei cu ilira. Ar trebui să se admită în acest caz că albanezii nu sînt nicidecum descendenţii direcţi ai ilirilor. Totuşi o atare concluzie nu este necesară, şi s-ar putea presupune la rigoare că albaneza de astăzi reprezintă un vechi dialect iliric care s-a diferenţiat de idiomul vorbit de către veneţi şi messapi.

[... ... ...]

Nu sîntem în măsură să precizăm pînă la ce grad latina care a dat naştere românei a fost influenţată de iliră. Se găsesc totuşi în română cîteva particularităţi pentru care se poate admite, în mod destul de verosimil, o origine ilirică. Dacă ne gîndim la numeroasele colonii dalmate care s-au stabilit în Dacia (C. Patsch, Archäol[ogische]-epigr[aphische] Untersuch[ungen] zur Geschichte der röm[ischen] Provinz Dalmatien, Viena, 1899, III, 112 şi urm., extr[as] din Wissenschaftl[iche] Mittheil[ungen] aus Bosnien u[nd] der Hercegovina, VI), nu e nimic neobişnuit în a presupune că mai mult de un element ilir a pătruns pe această cale în regiunea Carpaţilor. Dar mai ales la sud de Dunăre influenţa ilirică putea să se exercite mai uşor, şi acolo trebuie căutată originea celor cîteva particularităţi proprii românei care o apropie de albaneză.

De origine ilirică trebuie considerată, credem, trecerea lui ct, cs(x) la pt, ps în română. Latinele lucta, coxa au dat în daco-română luptă, coapsă. Acelaşi fenomen se întîlneşte în dalmată (vegl[iot] guapto = octo, rag[uzan] kopsa = coxa) şi în albaneză, cu deosebirea că în aceasta din urmă avem ft, fš în loc de pt, ps, şi numai în cuvintele introduse din latină: l'uftt (lucta), kofšę (coxa)[a] (G.Meyer, Grundriss der romanischen Philologie, Strasbourg, 1888, I, 818; Albanesische Studien, III, 5). Faza intermediară dintre ct, cs şi pt, ft, ps, fš va fi fost *χt, *χs (cf. M. Bartoli, Ueber eine Studienreise zur Erforschung des altromanischen Dalmatiens, în Anzeiger der phil.-ist. Cl. der Akad., XXV, Viena, 1899, 80). Ceea ce mai ales ne determină să presupunem că avem a face aici cu o particularitate fonetică de origine ilirică, este faptul că ea apare în acelaşi timp în română, în dalmată şi în albaneză, singurele limbi care vor fi venit în contact mai intim cu ilirica. În favoarea acestei ipoteze vorbeşte şi faptul că vechea venetă cunoştea grupurile consonantice χt, hs, χs, ht, în loc de ct, cs (C.Pauli, Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler, în Altitalische Forschungen, Leipzig, 1891, III, 256, 299; cf. P.Kretschmer, Einleit. in die Gesch. der gr. Spr., 258). Aceste dovezi ne par suficiente pentru a nu mai căuta originea acestui fenomen în vreo pronunţare particulară a latinei vulgare, după cum sînt de părere cîţiva filologi[XVI].

[... ... ...]

În afara foneticii, ilirica pare să fi influenţat şi lexicul românesc. E desigur greu să se decidă

---

a) luftë, kofshë - în ortografia albaneză actuală.

uneori dacă un cuvînt românesc care există şi în albaneză trebuie să fie considerat ca un vechi cuvînt ilir sau mai curînd ca un împrumut recent din această limbă din urmă; dar cînd fonetica sau sensul se opune ipotezei unei proveniențe albaneze, nu ne rămîne decît să presupunem că cuvîntul românesc vine direct din vechea ilirică. În felul acesta trebuie explicată prezența în română a unor cuvinte ca: dr. barză, dr. mazăre, mr. madzore; dr. mînz, mr. mondzu; dr. viezure. Prima dintre aceste forme e fără îndoială înrudită cu albanezul barθ, dar nu se poate admite că e derivată din acest adjectiv (fem. barδe), din moment ce bardă nu prezintă alt sens decît "alb", pe cînd barză înseamnă [fr.] "cicogne". Pe de altă parte, z românesc n-ar putea fi explicat prin δ albanez (G.Meyer, Albanesische Studien, III, 17, 23). Trebuie deci să conchidem că în vechea ilirică exista o rădăcină *bard-, care stă la originea formelor română şi albaneză citate. E posibil de altfel ca iliricul *bard- să se fi confundat latinul ardea[a], ceea ce ar explica poate schimbarea de sens a lui *bard-, în cazul în care această rădăcină ilirică însemna numai "alb", precum corespondentul albanez (H.Schuchardt, la B.P.Hasdeu, Cuvinte din bătrîni, I, XXIII; cf. Hasdeu, Etymologicum magnum, II, 2528-2529). - Poate că şi mazăre reproduce un vechi cuvînt ilir. Albanezul moδuλë[b], cu acelaşi sens, [fr.] "pois", nu poate explica deloc cuvîntul românesc; prezența lui -az- /în română/ în dreptul lui -oδ- din albaneză ne trimite la un prototip ilir mai vechi

---

a. lat. ardea "bîtlan" b. modhullë (în ortografia albaneză actuală).

care trebuie admis la baza lui mazăre (G.Meyer, Etymologisches Wörterbuch der alb. Sprache, 284-285; Albanesische Studien, III, 16, 23; cf. Miklosich, Rum. Untersuchungen, II, 23; Hasdeu, Cuvinte, I, 291). – Mînz "poulain" aparține aceleiași familii de cuvinte cu it. manzo, alb. mës[a], tirolezul manz, menz etc. Originea lui ilirică e confirmată de existența cuvîntului Menzana la vechii locuitori ai Messapiei și care era folosit ca un calificativ pentru Jupiter căruia i se sacrificau cai (Festus, ed. Müller, 181). Marea vechime a lui mînz în română e dovedită de trecerea lui -en- la -în-, ceea ce nu poate lăsa vreo îndoială în privința pătrunderii timpurii a cuvîntului iliric în latină (Hasdeu, Columna, 1877, 522; Tomaschek, Bezzenberger's Beitr., IV, 100-101; G.Meyer, Etym. Wörterbuch der alb. Spr., 276; Stolz, Die Urbevölkerung Tirols, Innsbruck, 1892, 51). – Viezure "blaireau" nu se poate rataşa direct la albanezul vjeδułë[b]; cele două forme se sprijină probabil pe un cuvînt iliric în care consoanele reproduse în albaneză prin δ, ł erau mai apropiate de z și r din română (B.P.Hasdeu, Columna, 1877, 579; Cuvinte din bătrîni, I, 247; G.Meyer, Etym. Wörterbuch der alb. Sprache, 434; Albanesische Studien, III, 7, 22).

8. Se poate deci conchide, din tot ceea ce am spus pînă aici, că româna nu prezintă decît un număr foarte restrîns de fenomene pentru care sîntem în drept să admitem cu multă verosimilitate o origine ilirică. Nu am relevat decît ceea ce ni s-a părut cel mai puțin

---

a. mës. b. vjedhullë

contestabil, şi credem că e tot ceea ce se poate spune astăzi[a] într-o chestiune atît de obscură ca aceea pe care am studiat-o.

Ar fi temerar să mergem mai departe şi să cităm alte elemente ilirice sau trace în română, sprijinindu-ne pur şi simplu pe cîteva apropieri arbitrare. Se ştie cît de mult s-a abuzat de o atare metodă şi de cîte ori s-a încercat explicarea prin ilirică ori mai ales prin dacă a numeroase alte particularităţi ale românei. A trecut deja aproape un secol de cînd se caută cu obstinaţie în ilirică sau în dacică tot ceea ce pare obscur în limba română, fără să se aducă întotdeauna dovezi suficiente în sprijinul unei astfel de ipoteze. Kopitar[b] a fost primul care a aplicat această metodă la studiul românei. Precizînd ideile oarecum vagi ale lui Thunmann[c] (Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europ. Völker, Leipzig, 1774, 339), el a formulat principiul că tot ceea ce este comun românei şi albanezei şi care nu poate fi de origine latină, slavă etc., trebuie să fie considerat ca provenind dintr-un vechi idiom balcanic, numit ilirică sau tracă (Kleinere Schriften, publ. de Miklosich, Viena, 1857, 239). În felul acesta, filo-

---

a. Anul 1901 b. Bartolomeu Kopitar (1780-1844), slavist sloven. c. Johannes Erik Thunmann (1746-1778), istoric german de origine suedeză (bazat pe date istorice şi geografice şi folosind materialul lingvistic disponibil, a afirmat în 1774, că albanezii provin din iliri, pe care îi considera afini tracilor).

logul austriac se străduia să apere caracterul exclusiv iliric al cîtorva particularităţi fonetice şi morfologice ale românei (v. mai sus şi cele ce urmează), împotriva învăţaţilor ardeleni care voiau să lămurească totul prin latină. Teoria lui Kopitar a fost reluată şi dezvoltată mai tîrziu de către Miklosich[a], care, în studiul său Die slavischen Elemente im Rumunischen, a crezut că poate adăuga cîteva noi elemente ilirice la lista stabilită de predecesorul său. După Miklosich, Schuchardt[b] a abordat de asemenea această problemă şi a vrut să arate în Vokalismus des Vulgärlateins marea influenţă pe care trebuie să o fi avut ilirica asupra latinei din ţinuturile[c] balcanice. Dar mai ales Hasdeu s-a lăsat cel mai mult antrenat de acest fel de cercetări şi, în lucrările sale istorice şi filologice (Istoria critică, Columna lui Traian, Cuvinte din bătrîni, Etymologicum magnum), a dus mai departe decît toţi predecesorii săi metoda inaugurată de Kopitar.

Dacă filologii sînt în drept să caute o explicaţie pentru fenomenele pe care le întîlnesc în calea lor, nu trebuie să credem că tot ceea ce ne pare obscur într-o limbă trebuie pus pe seama unui idiom a cărui influenţă a suportat-o şi pe care nu-l putem reconstitui mai bine. Există în fiecare limbă fapte care s-au putut produce în mod spontan, fără intervenţia unui grai străin. Lingvistica ne furnizează atîtea exemple de fenomene care apar în acelaşi timp în mai multe limbi, fără să fi fost cel mai mic contact între ele; problema se pune numai de a putea

---

a. Franz Miklosich [miklosič] (1813-1891), slavist sloven, cu mari merite în cercetarea istoriei limbii române, membru de onoare al Academiei Române;
b. Hugo Schuchardt (1842-1927), romanist austriac, prieten al lui B.P.Hasdeu, autor al metodei "cuvinte şi lucruri", membru de onoare al Academiei Române
c. fr. pays (în orig.)

distinge aceste cazuri de acelea în care acţiunea unei limbi asupra alteia n-ar putea fi pusă la îndoială. A atribui o origine străină particularităţilor prezentate de o limbă la un moment dat, particularităţi care nu pot fi puse în relaţie cu limba din care ea provine, înseamnă a-i nega posibilitatea oricărei dezvoltări independente. Filologii care au căutat elemente trace în română au uitat adesea acest principiu care se poate aplica studiului istoric al tuturor limbilor[XVII].

Ceea ce trebuie mai ales să ne pună în gardă împotriva tuturor tentativelor de a atribui o origine ilirică sau tracă unor particularităţi ale limbii române, este lipsa unei metode riguroase la aceia care s-au hazardat să pornească pe această cale şi încrederea pe care au acordat unor apropieri adesea fantastice şi arbitrare. Nu e deajuns să se constate prezenţa unui acelaşi fenomen în română şi în albaneză pentru a conchide asupra existenţei unui atare fenomen într-un vechi idiom balcanic care a participat la construirea acestor două limbi. Trebuie mai întîi să examinăm dacă fenomenul în chestiune nu trebuie considerat mai curînd un împrumut făcut de una dintre aceste limbi din cealaltă, şi numai în cazul în care faptele contrazic o atare ipoteză se poate admite cu oarecare probabilitate că ne găsim în faţa unei particularităţi proprii vechii ilire. Şi chiar în acest caz trebuie să căutăm în alte circumstanţe dovezi suficiente în sprijinul unei atari supoziţii. Numai impunîndu-se aceste restricţii se va ajunge la evitarea obstacolului de care alţi filologi n-au putut trece. Şi din acest punct de vedere numai lucrările lui G.Meyer (Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Albanesische Studien) ne oferă aprecieri mai

juste asupra raporturilor românei cu albaneza şi asupra originii elementelor comune celor două limbi.

Înainte de a admite originea tracă a unui fenomen lingvistic din română, filologii nu s-au întrebat întotdeauna dacă o astfel de ipoteză concordă cu cronologia fenomenului, pe cît poate fi ea fixată astăzi. Dacă toate cercetările ne duc la concluzia că o schimbare fonetică sau morfologică nu apare în română înainte de secolul al V-lea sau al VI-lea, orice influenţă tracă în geneza unui atare fenomen trebuie respinsă. În secolul al V-lea sau al VI-lea elementul autohton nu mai putea avea nici o acţiune asupra latinei balcanice. Această acţiune n-ar putea fi admisă decît pînă în secolul al II-lea sau al III-lea. După această epocă elementul indigen nu mai era atît de puternic încît să influenţeze latina.

Alt neajuns pe care îl întîlnim la majoritatea învăţaţilor care au studiat elementele ilirice ale limbii române este modul confuz în care şi-au imaginat înrudirea idiomurilor vorbite de către vechii locuitori ai Peninsulei Balcanice. Pentru ei, traca şi ilirica trebuia să fie aproape aceeaşi limbă, ceea ce ne-ar duce la concluzia că dacica, ce nu era în fond decît un dialect tracic, ar putea fi reconstruită cu ajutorul albanezei, succesoarea directă a ilircei. Ar rezulta de-aici că ilirica, tracica şi dacica nu se distingeau între ele decît prin cîteva diferenţe neimportante şi că se aflau una în raport cu alta precum dialectele şi subdialectele unei aceleiaşi limbi. Pe astfel de premise au fost construite teoriile cele mai extravagante privind existenţa elementelor dacice în română. Din nefericire nimic nu poate justifica un astfel de mod de a vedea lucrurile. Nu ştim deloc astăzi care erau raporturile tracilor cu

ilirii. Mai mulţi învăţaţi chiar se îndoiesc că ar fi fost vreo relaţie de înrudire între aceste două grupe de popoare (Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, II, 88; Tomaschek, Die alten Thraker, I, 7, 1o3). Ar fi deci respingător să se tot susţină cu încăpăţînare posibilitatea cunoaşterii limbii dacilor prin intermediul albanezei. Termenii "tracic", "dacic", "iliric" n-ar mai trebui să fie confundaţi şi folosiţi cu atîta uşurinţă de către filologi. Dacă comparaţia românei cu albaneza ne poate duce la descoperirea existenţei cîtorva elemente preromane în prima, nu avem dreptul să le considerăm decît drept ilirice şi deloc drept dacice. Este tot ceea ce se poate afirma astăzi, fără a risca să ne pierdem în ipoteze prea îndrăzneţe, şi aici trebuie să ne oprim[XVIII].

[... ... ...]

ÎNCREDEREA ÎN ŞTIINŢĂ (Fragmente)*

Dacă universitatea e chemată să inspire tinerimei dragostea de muncă, s-o deprindă cu cercetările în linişte, această muncă nu trebuie să fie unilaterală, oarbă, după cum această linişte nu trebuie să se prefacă

---

* Vieaţa nouă, IV (19o8), 2o, p.389-394, reprod. în "Opere", I, LINGVISTICA, Scrieri lingvistice, Ediţie îngrijită de B.Cazacu, V.Rusu şi I.Şerb cu o prefaţă de B.Cazacu, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1968, p.7-11. Fragmentele reproduse aici se regăsesc, în volum, la p.7,8,9-11. Partea a doua a articolului este reprodusă în "Opere", VI, TEORIE, ESTETICA, ISTORIE SI CRITICA LITERARĂ. PUBLICISTICA, Ediţie critică de B. Cazacu, Ioan Şerb şi Florica Şerb, Minerva, 1985, p.331-337.

într-un fel de încredere prea mare în formule primite gata, să nu deștepte curiozitatea de a cerceta mereu mai departe, de a controla fiecare fapt și de a vedea pe ce se întemeiază ideile, credințele de fiecare moment[XIX].

Niciodată și în aici o privință universitatea nu trebuie să rămînă în afară de atmosfera intelectuală, nu numai a unei țări, dar a unei întregi epoci. Nu poate fi curent de idei care se discută într-o parte sau într-alta și care să nu găsească ecou în universitate.

[... ... ...]

[...] care este valoarea științei, ce încredere putem avea în faptele pe care le observăm, în legile pe care le stabilim?

De cîtva timp a început să sufle în lumea intelectuală din streinătate un vînt de îndoială în ce privește valoare științei. Și nu mă gîndesc la cuvintele pe care cu prea multă ușurință le-a aruncat acum cîțiva ani un Brunetière cînd căuta să ne convingă de falimentul științei, mă gîndesc la păreri care pot fi luate mai mult în seamă, demne de cercetat de aproape. În anii din urmă, prin reviste, în lucrări de știință și filozofie, am avut prilej să vedem stăruința unora și altora de a zdruncina încrederea noastră în știință, de a arăta că multe din teoriile la care ne-am închinat n-ar fi decît iluziuni, încercări zadarnice de a afla adevărul. Să citească cineva criticele lui Le Roy ori Bergson, să urmărească expunerea în linii generale pe care o făcea, acum un an, asupra chestiunei Loria în broșura La crisi della scienza și va vedea ce neliniște domnește printre cercetători asupra valorei atîtor fapte îngrămădite de învățați timp de mai multe generațiuni. Și în aceste critici s-au adus argumente care nu pot fi trecute cu vederea, și de aceea un savant

ca Poincaré s-a văzut silit să ia pe rînd - în La valeur de la science și La science et l'hypothèse - faptele care erau invocate pentru a se pune în evidență slăbiciunea științei de azi, să arate ce rămîne din ele și dacă trebuie să ne alarmăm de ceea ce spusese alții. În această ciocnire de convingeri Poincaré a adus judecata cuminte a omului care evită drumul primejdios al exagerărilor și a revendicat pentru știință ceea ce nu i se poate contesta, tot ce-i asigură valoarea superioară în preocupațiunile noastre intelectuale.

[... ... ...]

Stiința, spun unii, e în decadență astăzi, pentru că se pierde în amănunte, nu se simte în stare să ajungă la generalizări. E un semn de slăbiciune, afirmă aceiași, cînd din ce observi nu știi ce să extragi, cînd fața faptelor adunate mintea se simte copleșită și incapabilă să se înalțe la sinteze luminoase. E un reproș obișnuit acesta care se aduce cercetătorilor de azi; dacă însă uneori e întemeiat, pentru că sînt în adevăr savanți nu îndrăznesc, chiar cînd sînt autorizați, să tragă concluziuni din amănuntele pe care le urmăresc, cele mai adeseori este neîndreptățit și pleacă dintr-o părere greșită: se crede anume că urmărirea stăruitoare a detaliilor ar fi o probă de inferioritate intelectuală. Dar oare observa cu de-amănuntul un fenomen nu este o ocupațiune care cere și ea pătrundere, daruri speciale ale minței și care nu se întîlnesc așa ușor? Și oare istoria științelor nu ne arată că numai observîndu-se zi cu zi fapte neînsemnate în aparență s-a putut ajunge la stabilirea principiilor mari, fecunde în rezultate? Numai detaliile care rămîn sterile n-au preț pentru știință, după cum și în artă n-are valoare munca migăloasă din care nu izvorăște opera superioară[xx].

Mai zic alții: recunoaștem un progres în știință, dar acest progres există mai mult din punct de vedere practic, mai mult prin aceea că a adus îmbunătățiri în industrie, în condițiunile generale de vieață etc. Iarăși o concepțiune falsă, unilaterală. A lua în samă în activitatea științifică numai partea practică este a considera această activitate dintr-un punct de vedere cu totul strîmt. Orice aplicațiune practică în știință este urmarea unei formulări teoretice, a unor probleme abstracte care au preocupat mult timp mintea cercetătorilor. Partea practică și [cea] teoretică nu pot fi despărțite una de alta în nici o știință, fiindcă una precede pe cealaltă.

Stiința, de fapt, rezultă din necesități practice. Geometria, de exemplu, este rezultatul arpentagiului, al geodeziei. Chiar o știință ca filologia și-a luat naștere din necesități practice. Dacă urmărim istoria ei în Franța sau în Italia (...), constatăm că din predilecțiunea unora de a căuta la scriitori forme care să servească de model altora, din preocupațiuni gramaticale sau stilistice, și-a luat naștere încetul cu încetul filologia de astăzi. Dacă ne referim în special la noi, vedem că tot din necesități practice s-a dezvoltat și filologia noastră. Scriitorii din școala latinistă au început cercetările asupra limbei îndemnați de un scop practic, interesînd direct preocupațiunile noastre politice sau de altă natură; ei voiau ca din studiul limbei să scoată argumente pentru stăruința noastră la nordul Dunărei, pentru afirmarea noastră ca națiune față de răuvoitorii de acum o sută de ani etc. Cînd însă filologia s-a desfăcut și la noi de această parte a ajuns să capete caracterul definitiv de știință.

Orice știință are, prin urmare, la baza ei, o îndeletnicire practică. Dar după ce temeliile ei teoretice

ajung să fie bine fixate, legăturile cu partea practică nu dispar, pentru că alte raporturi vin să se stabilească între ea și aceasta din urmă. Să ne gîndim la aplicațiunile industriale de azi. Nu pornesc toate din teorii ale fizicei, ale chimiei etc., cu formularea cărora s-au ocupat alți savanți, care nici nu se gîndiau în momentul cercetărilor la urmările practice care aveau să rezulte din ele? Și revenind la filologie, cîte aplicațiuni practice nu pot avea teoriile cu care se ocupă azi savanții! În invățămînt, în vieața culturală etc. așa-numitele abstracțiuni ale filologilor, ale lingviștilor pot aduce nenumărate foloase _ unele se văd deja și n-avem decît să ne gîndim la metodele nouă ce se întrebuințează aiurea în învățarea limbilor streine, grație progreselor foneticei experimentale.

Nu se poate deci înțelege punctul de vedere practic al științelor fără cel teoretic, și cei care recunosc numai o parte de progres nu-și dau samă cui se datorește acest progres. Fără savanți devotați științei lor, fără cercetări dezinteresate pentru urmărirea unui adevăr, nu ne-am bucura de atîtea binefaceri care sînt legate de vieața civilizată de astăzi[XXI].

CUVINTE LATINE CU SEMANTISM PĂSTORESC*

Numai printr-o denaturare a latinității primitive istorici și filologi au putut crede mult timp că romanii

* Grai și suflet, IV (1929), 1, p.137-145. Fragmente după "Opere", vol.I, cit., p.616-619, 620-621, 624, 626, 628-629, 629-631.

au fost agricultori din timpurile cele mai vechi. Părerea aceasta a susţinut-o şi Mommsen[1], din consideraţiuni pe care nu a ştiut să le înlăture perspicacitatea cu care alteori a reconstituit trecutul poporului roman. Realităţile istorice ne duc spre altă părere, aceea că romanii au fost, la origine, păstori, şi de ele ţineam samă cînd relevam altă dată[2] importanţa acestei înfăţişări etnice a lor şi asemănările pe care le constatam între păstoritul roman şi al nostru. Astăzi cercetătorii vieţei romane care ţin samă de fapte în evidenţa lor nu mai stau la îndoială asupra acestei caracteristice a ei[3]. Totuşi, prin studii de filologie vedem încă reapărînd vechea teorie sau nefăcîndu-se distincţiunea cuvenită între vieaţa păstorească şi agricolă a romanilor. Astfel J.Marouzeanu, în articolul Le latin, langue de paysans, publicat în Mélanges linguistiques offerts à M.J.Vendryes, Paris, 1925, 251 urm., crede că ocupaţiunea mai veche a romanilor trebuie să fi fost agricultura: "L'histoire primitive de Rome este celle d'une population agricole...Pendant les siècles où se fait la conquête de l'Italie, le citoyen romain est à la fois soldat et cultivateur... C'est seulement aux IVe-IIIe siècles que commence avec le pâturage la dépopulation des campagnes, agravée bientôt par la concurrence des exploitations agricoles de Sicile et d'Afrique". Prioritatea pe care Marouzeau o acordă agriculturei reiese şi din cuvintele latine pe care le aminteşte mai departe cu explicaţii semantice, deşi printre ele relevează şi cîteva referitoare la păstorit[4], dar fără să recunoască adevărata lor valoare în vocabularul latin, mai ales cînd le alătură la multe altele de acelaşi fel[5]. Sînt, desigur, în lexicul latin forme ale căror semantism resfrînge[a] mediul

a.reflectă

agricol, dar ele reprezintă un strat relativ mai nou, de cînd agricultura ajunsese să ia extensiune la romani[6], pe cînd acelea care reflectează păstoritul ne duc spre epoca cea mai îndepărtată a vieţei romane şi sînt mult mai caracteristice decît celelalte.

O grupare a cuvintelor care arată prin semantismul lor influenţa păstoritului mi s-a părut că se impune dacă voim să cunoaştem mai de aproape unele aspecte ale limbei latine, privită ca expresiune a stărilor culturale. În prezentarea acestei părţi a vocabularului latin nu voi insista asupra formelor bine cunoscute cu înţelesuri derivate din noţiuni păstoreşti (ca pecunia, peculium < pecu, sau ovile "partea din Cîmpul lui Marte unde se adunau tribunii să voteze", denumire care nu a putut veni decît de la păstori gîndindu-se la al lor ovile; comp. saepta "locul în care se vota la comiţii"); nu mă voi opri nici la cuvinte nedînd loc la observaţii mai amănunţite, cu aspect semantic uşor de explicat (d.e. arietare "a lovi, a izbi, a bate" < aries, semnificaţie generalizată din cea primitivă, aplicată la berbecii bătîndu-se în coarne; pascere în diferite expresii arătînd semantism derviat din înţelesul păstoresc, dar mai ales într-o expresie ca pascere oculos "a da ochilor o privelişte, a desfăta privirea", Cicero, Verr., II, 5, 26; Phil., XI, 3; comp. în aromână ái pascu ocl'il'i "mă uit, privesc"). Mă voi ocupa în special de formele care prezintă particularităţi mai caracteristice şi care au fost privite pînă acum izolat, nu în legătură cu semantismul păstoresc general, şi la acestea vor veni să se alăture cîteva elemente ale vocabularului latin care nu au fost interpretate de etimologişti în acord cu semnificaţia lor reală, ducîndu-ne spre păstorit[7].

Bimus[8]

Despre raporturile lui cu păstoritul avem mărturia etimologică, pentru că derivă din *dvi-himos*, adică "de două ierni", înțelegîndu-se animalul care, născut după o iarnă, a trecut peste a doua, de unde sensul "de doi ani" (*ovis bima*, *vitulus bimus* etc.). S-a zis pe urmă astfel și despre persoane: *filium bimum*, Iustin, *Hist.*, XVII, 3, 17, și extensiunea înțelesului său a mers chiar mai departe (*planta bima* "plantă care ține doi ani", Paladius, *De re rust.*, III, 25, 2; *legio bima* "legiune recrutată de doi ani", Plancus c. Cicero, *Epist.*, X, 24, 3; *bimus honos* "funcție dată pe doi ani", Ovid, *Pont.*, IV, 9,64; cf. *Thesaurus*, II, 1992). La fel s-a zis *trimus* "de trei ani", *quadrimus* "de patru ani" și calificative sau denumiri de animale în legătură cu anotimpurile se întîlnesc și în alte limbi (gr. χίμαρος "ied de un an", adică "de o iarnă"; vsl. gymbr "oaie de un an"; sard. log. *ierile* "miel pînă la șase luni" (*hibernus* + *ile*[9]; germ. dial. *Einwinter* "capră de un an").

Caracteristică pentru *bimus*, *trimus*, *quadrimus* este extinderea lor în afară de păstorit, pentru că au devenit termeni cu accepțiune generală pentru arătarea vîrstei, duratei.

Callis

La scriitorii latini și în glosare vedem precizîndu-se bine înțelesul acestui cuvînt, în sensul că accepțiunea lui primitivă a fost aceea de "drum pe care trec vitele", în special "drum îngust prin munți"; Isidor, *De diff.*, I, 539, spune: *semita hominum est, callis vero pecorum... proprie ergo callis semita tenuis, callo pecorum praedurata*; aceeași explicație o

repetă dînsul în Orig., XV, 16, 10: callis est iter pecudum inter montes angustam, iar în Corp. gloss., IV, 432, cetim: calles viae tritae pecorum vestigiis; cf. V, 353, 595, și Thesaurus, III, 173-174.

După unii, callis ar fi înrudit cu mirl. caill, cimr. celli "pădure", iar după alții - părere mai admisibilă - ar reproduce pe un mai vechi *calnis și acesta fi de alăturat la serbocr. klanac "trecătoare prin munți", slovenu klanec "cărare prin munți" și alte forme care se pot vedea în dicționarul lui Berneker. În orice caz, callis ne evocă traiul vechilor romani în munți, și mai tîrziu semnificația lui originară s-a desprins de contigențele de vieață păstorească, ajungînd să se identifice cu aceea a lui semita și extinzîndu-se chiar pînă la accepțiunile lui via.

[... ... ...]

Cohors

După dicționare și explicațiile etimologiștilor s-ar părea că însemnarea lui cea mai veche era aceea de "curte". Altfel trebuie însă privit dacă reconstituim istoria lui. Tema de la care pleacă este *gher- "a îngrădi", reprezentată, cum se știe, în numeroase forme indoeuropene[10], așa că semnificația primitivă a lui cohors a fost aceea de "îngrădire". Aceasta însă, ca și în alte cazuri, ne duce tot spre păstorit, așa că putem presupune că în graiul romanilor păstori cohors a însemnat mai întîi "îngrădire pentru vite, țarc". Noțiunea de "curte" trebuie să ne-o închipuim ca introdusă mai tîrziu cînd locuința romanilor ajunsese să fie mai puțin primitivă. De altfel, cohors e atestat de mai multe ori toc-

mai cu sensul de "țarc"; Varro, De re rustica, II, 2, 9 spune: illae / greges / in saltibus quae pascuntur... portant secum crates aut retia quibus cohortes in solitudine faciant; în Itala (Ioh., X,1) se vorbește de cohors ovium, și aceleași cuvinte le găsim asociate în Corp. gloss.lat., V, 354; cf. Thesaurus, III, 1550-1551[11]. Din semnificația originară de "țarc" se explică ușor celelalte accepțiuni ale cuvîntului: cum într-o cohors erau strînse vitele la un loc, s-a zis astfel și despre oameni, de unde înțelesul de "ceată" și aplicarea lui specială la vieața militară; din noțiunea de "îngrădire" s-a trecut mai tîrziu la aceea de "curte". Invers, raporturile semantice ar fi greu să ni le reprezentăm, ținînd mai ales samă de condițiunile vieței romane la origine.[XXII]

... ...

Egregius

Cum spunea Festus (ed. Th.de Ponor, 17; cf. 56): egregius dicitur e grege lectus, semnificația de "ales, de frunte" a plecat de la păstori, zicîndu-se astfel mai întîi despre mielul, berbecele ales din turmă ca fiind deosebit de alții[12]. În același pasaj Festus, amintind alte derivate din grex (abgregare, adgregare, segregare), observă: quorum verborum frequens usus non mirum si ex pecoribus pendet, cum apud antiquos opes et patrimonia ex his precipue constiterint - intuiție a lexicografului latin despre importanța pe care a avut-o păstoritul asupra nuanțărei înțelesului unor cuvinte și ne surprinde că nu s-a dat mai multă atențiune acestei observații a lui.

Fecundus şi fertilis

Raporturile acestor cuvinte cu agricultura, la origine - cum se admite de obicei - trebuie rectificate. Cel dintîi nu poate fi izolat de fetus şi dintre explicaţiile ce li s-au dat cea mai admisibilă e că derivă din tema *dhē(i)- "a suge" (...). Deci putem presupune că fecundus a fost întrebuinţat mai întîi vorbîndu-se de animale, ceea ce ne îndreaptă tot spre păstorit (expresii ca terra fecunda etc. trebuie să admitem că au fost introduse mai tîrziu, prin transpunerea în domeniul agriculturei a unei noţiuni păstoreşti). Cît despre fertilis, el ne duce (ca şi ferax) spre tema bher- "a purta", în special "a purta în pîntece" şi, fireşte, s-a zis astfel la început tot despre animale.

[... ... ...]

II

[... ... ...]

Mansuetus

Nu poate fi nici el strein de păstorit; fiind compus din manus şi suetus, a însemnat la început "deprins să vie la mînă, să mănînce din mînă" şi a fost întrebuinţat nu numai cînd era vorba de îmblînzirea animalelor în general, ci şi de păstori. E de amintit în această privinţă ce spune Quintilian, Declam., CCLX: multa animalia quae venire ad manus et mansuescere queunt, non humanum modo, sed etiam voluptuosum est alere ac pascere. Cum mansuescere, mansuetus ne îndreaptă spre păstorit se vede clar mai ales dintr-un pasaj cum este acesta de la

Columella, VI, 2: <u>buculi... per haec blandimenta triduo fere mansuescunt</u>; de asemenea cînd Varro, <u>De re rust.</u>, I, 2o, 2 spune: <u>juvenci diebus paucis erunt mansueti et ad domandum proni</u> (comp. <u>mansueta stabula</u>, Gratius, <u>Cyneget.</u>, 164). Poate tocmai întrebuinţarea deasă a lui <u>mansuetus</u> de către păstori a făcut ca el să se fixeze în vocabularul latin ca expresiunea caracteristică însemnînd "îmblînzit, blînd".

Pentru <u>mansuetus</u> în legătură cu păstoritul o analogie ne-o oferă derivatul aromânesc din <u>manus</u>, anume <u>amînar</u> "miel deprins să mănînce din mînă şi care se ţine mereu după cioban", căruia-i corespunde port. <u>maneiro</u> "deprins să mănînce din mînă, blînd"[13].

[... ... ...]

Petulans şi petulcus

Cum se zicea <u>petere cornu</u> "a lovi cu cornul" (Virgil), din acest înţeles al lui <u>petere</u> vedem derivate cîteva forme expresive care după ce au fost aplicate la animale [illegible] ajuns să primească accepţiuni mai largi. Ast- [illegible] spus [illegible] despre [illegible] să împungă cu coarnele (comp. petulans [illegible]) şi [illegible] despre [illegible] îndrăzneţ, nestăpînit, desfrînat" [illegible]: Lucreţiu vorbeşte [illegible] <u>petulcus agnus</u>, Virgil <u>petulcus haedus</u> şi Columella de <u>petulcus caper vel aries</u>; tot la Columella găsim <u>petulantia</u> "obiceiul de a da cu coarnele". Din contingenţe de vieaţă păstorească provin deci şi aceste forme.

[... ... ...]

Continuitatea cea ne-ntreruptă peritetică ar suferi şi ea nu mai puţin într-un asemenea caz, de vreme ce dialectul cel amestecat, dacă celălalt element al amalgamei este eterogen, ar pierde relaţiunea sa anterioară către dialectele cele omogene învecinate. În loc de o succesiune geografică dialectală gradată, care s-ar putea figura A^1, A^2, A^3, A^4, noi am avea deodată o succesiune dialectală neregulată: A^1, A^2, B, A^4, membrul precediate A^3 fiind înlocuit, în spaţiul ce-l ocupă, printr-un B, adecă prin ceva nou.

Mai întîi de toate, să ne înţelegem bine asupra punctului de dezbatere.

Un englez, Cresswell Clough, a publicat nu demult o carte întreagă, intitulată:"Despre existenţa l i m b i l o r a m e s t e c a t e", în care el declară cu tărie că pretinsa axiomă, susţinută de cei mai mulţi lingvişti, cum că "o limbă amestecată este o imposibilitate", trebui întoarsă pe dos: "imposibilitate este o limbă neamestecată"[26]

Pentru a demonstra această teză, pleacă de la principiul că într-o asemenea problemă cată fi considerată nu numai gramatica unei limbi, dară vocabularul şi pronunciaţiunea; apoi, în aplicarea principiului, el pe gramatică o înlătură mai cu desăvîrşire, ba chiar recunoaşte că:"acolo amestecul nu e tocmai prea mare"[27] şi - alunecînd pe ici pe colea asupra pronunciaţiunii - se ţine aproape exclusivamente în sfera vocabularului.

26. James Cresswell Clough, On the existence of mixed languages, London, 1876, pref.
27. Ibidem, p.4:"Grammar, then, can be mixed, and is often found so, though not to any very great extent".

caracter în transmisiuni romanice.

Un cuvînt de felul acesta e minare. El apare relativ tîrziu şi atestările îl arată ca întrebuinţat cu deosebire cînd era vorba de a mîna vitele (comp. inigere, pecus agere, id est minare. Festus, ed. Th. de Ponor. 78). Sensul acesta e bine păstrat nu numai la noi, dar şi în alte limbi romanice şi chiar în derivate ale lui referindu-se la păstorit, cum se poate vedea în dicţionarul etimologic al lui Meyer-Lübke (n-rul 5585). E sigur că minare nu e decît o altă formă a lui minari şi sensul lui s-a dezvoltat din acela de "a amenința, a împinge la drum vitele cu o vorbă, cu o mişcare"[15] şi pe urmă accepţiunea aceasta a trecut la aceea generală de "a îndemna la drum, a conduce". Cum în latină termenii vechi pentru "a mîna vitele" erau agere, pellere (şi compuse ale lor), se poate ca minare să fi fost introdus tîrziu, cînd îl vedem atestat. Nu este exclus cu toate acestea ca el să fi fost întrebuinţat de păstori mai de mult şi, cum s-a întîmplat cu alte cuvinte, numai mai tîrziu a ajuns să străbată în limba scrisă.

Minare aruncă indirect lumină asupra semantismului lui pellere. Sensul primitiv al acestuia, din tema pel-, a fost acela de "a lovi"[16] şi, ca atare, a trebuit să fie întrebuinţat tot de păstori cînd îndemnau vitele la drum. Legăturile lui cu păstoritul le evidenţiază bine expresiuni cum sînt compellere greges (Virgil), propellere oves (Varro); în acelaşi sens ar fi de luat în samă opilio dacă poate fi privit ca un compus din ovis şi -pilio < pellere.

Pentru că ne ocupăm de noţiunea de "a mîna" în legătură cu păstoritul, e locul să insistăm şi asupra lui ducere pe care nu l-am amintit în seria de mai sus,

evoluțiunea lui semantică putînd fi mai bine înțeleasă mi se pare, dacă ne referim la mînare. Se știe că ducere e înrudit cu got. tiuhan "a trage" și ne întrebăm dacă faza lui semantică mai veche nu a fost "a trage o cărare, un drum" pentru vite, "a porni" cu ele, sau "a trage, a împinge turma înainte"; în asocierea lui reală ar apărea atunci ducere cînd Virgil spune: duc nigras pecudes; spre păstorit ne îndreaptă și dux cînd îl găsim în expresii ca dux gregis, dux lanigeri pecoris (Ovid). Deoarece, cum am văzut, cuvintele tipice pentru noțiunea de "a mîna, a conduce" apar în latina mai veche ori mai nouă ca reflexe ale vieței păstorești, cred că în același cadru poate fi așezat ducere.

Mai mult ori mai puțin semnificative, formele pe care le-am urmărit au valoarea lor cînd căutăm să ne dăm bine seama de ce cuprinde vocabularul latin, cum în el se reflectează anumite aspecte ale vieței romane, și cu deosebire acela care, deși ușor de recunoscut, a fost lăsat de filologi prea în umbră.

Notele autorului

1. "Alle Spuren deuten dahin, dass, während die Indogermanen wahrscheinlich ein Hirtenleben führten und nur etwa die wilde Halmfrucht kannten, die Graecoitaliker ein Korn-, vielleicht sogar schon ein weinbauendes Volk waren", Röm. Gesch., ed. a șasea, I, 18.

2. Păstoritul la popoarele romanice, 11, 27.

3. E.Pais, Storia critica di Roma, I$_{1}$, 645 (cf. 703), se exprimă astfel în această privință: "Pascere le greggie fatte discendere dai monti, difenderle contro le razzie dei vicini e gli assalti dei lupi voraci, furono certo le occupazioni precipue dei primitivi Sabini e dei latini. E furon pure quelle dei più vetusti abitatori del Palatino, che la tradizione ci presenta dapprima seminomadi e caciatori eppoi

cultori della dea Pales protettrice delle greggie e del dio Luperco"; v. şi cartea aceluiaşi autor, Histoire romaine (în col. Hist. générale, publ. de G. Glotz), Paris, 1926, I, 54. Cf. L. Homo, L'Italie primitive, Paris, 1925, 89, 92, 96, 100, 104, 105; A. Piganiol, La conquête romaine, Paris, 1927, 38, 41, 45, 96. A. Grenier, Le génie romain, Paris, 1925, 8, 9, 136, înclină mai mult spre părerea că printre romanii primitivi se găseau şi mulţi agricultori, alături de păstori.

Mai de mult, împotriva părerei dominante atunci, importanţa păstoritului pentru istoria romanilor a fost recunoscută de I. Guidi, Bullettino della Commissione archeol. comunale di Roma, IX, (1881), 63 urm.; L. Mariani, ibid., XXIV (1896), 42, 44. O carte, uitată azi, a lui G. Dorn Seiffen, Vestigia vitae nomadicae tam in moribus quam in legibus Romanorum conspicua, Traiecti ad Rhenum, 1819, merită şi ea să fie amintită, pentru că, cu cunoştinţe cum puteau fi pe vremea cînd a apărut, arăta o intuiţie dreaptă a importanţei pe care a avut-o păstoritul la romani; la pag. 16 dînsul spunea: "Quum enim romanam historiam, maxime vetustissimam, cosulimus, ubique patorum earumque rerum quae ad vitam pastoralem non dubie pertinent mentionem factam videmus".

4. Modul de a vedea al lui Marouzeau se întîlneşte cu al lui G. de Sanctis, Storia dei Romani, Turin, 1907, II, 464: "Il nome.. del Palatino che sembra collegarsi con la dea pastorale Pale... e il culto di Luperco non bastano... a mostrare che il Palatino fosse soprattutto sede di pastori, dacchè antichissimo è pure il culto di Conso, dio agricolo in cui onore si celebravano le Consualia"; cam aceeaşi părere o întîlnim la H. Bléry, care în studiul apărut la 1909, Rusticité et urbanité romaine, 5, caracterizează astfel graiul romanilor: "Leur vocabulaire est plein de mots appartenant à la langue des agriculteurs et des pasteurs".

5. Vorbind de studiul lui Marouzeau, A. Meillet, Bull. de la Soc. de ling. XXVI (1925), 56, spune: "M. Marouzeau considère le latin comme une langue de paysans (je dirais plus volontiers de propriétaires ruraux)". Precizare care pleacă tot de la ideea că romanii au fost întîi şi întîi agricultori.

6. Evoluţia agriculturei la romani aşteaptă încă să fie mai bine cercetată. Că ei ar fi fost îndrumaţi spre această îndeletnicire de către etrusci - cum susţine L. Homo, l.c., 92, 130, 154 - e o părere prea îndrăzneaţă. Romanii, chiar şi păstori, au cunoscut unelte rudimentare de agricultură, cum arată o parte din

terminologia lor agricolă aparținînd fondului indoeuropean; ce era însă această agricultură rudimentară alături de păstorit e un punct care, printre altele, rămîne să fie precizat.

7. Despre palor, Palatium, Pales, care intră în aceeași categorie, am arătat altă dată ce se poate spune și cred că istoria lor e deplin lămurită (v. I-iiul Congres al filologilor români, 89).

8. Afară de referințe speciale, etimologia cuvintelor de care ne ocupăm poate fi urmărită de A.Walde, Lat. etym. Wb.; Fr.Muller Jzn, Altital. Wb.

9. M.L.Wagner, Das ländl. Leben Sardiniens, 106.

10. V.asupra ei mai în urmă: S.Feist, Etym. Wb.d.got. Spr., 145; R.Trautmann, Balt.-slav.Wb., 78.

11. Accepțiunea păstorească a lui cohors e bine păstrată pînă azi în sardă (M.L.Wagner, l.c., 108).

12. Astfel întrucîtva își reprezenta procesul semantic J. Marouzeau, l.c., 256: "L'excellence de l'homme (egregius) est comparable à la valeur de l'animal qu'on soigne à part du troupeau". Cred că putem rămînea la explicația care reiese și din cuvintele lui Festus.

13. Candrea - Densusianu, Dicț.etim., 1122; cf. Meyer-Lübke, Rom. etym.Wb., 5332 și 5324, 5331.

14. L.c., II, 498.

15. Așa se explică și prov. toucâ "a lovi" "a mîna" (toucâ di biòu "aiguillonner les boeufs", toucà à fèdo "pousser les brebis vers le berger qui les trait", de unde un derivat ca toucadou "toucheur, conducteur des bestiaux, bouvier, pâtre", Mistral, Tresor); în graiul din Castro dei Volsci apare de asemenea tukká "spingersi innanzi le bestie da soma" (Studj rom., VII, 283).
Pot fi amintite și numeroasele forme turco-tătare începînd cu (h)aid-, (h)ait- (de unde și al nostru, din turcește, haide), al căror înțeles variază între "a striga, a mîna"; v. asupra lor H.Vambéry, Etym. Wb. der turko-tat. Spr., 2.

16. Cf.Walde, l.c., II, 57.

COMENTARII

I Recunoaştere a caracterului nelimitat al procesului de cunoaştere, subînţelegînd un optimism mobilizator în căutarea adevărurilor ştiinţifice.

II Demersului deductiv în cercetarea lingvistică Densusianu i-l preferă pe acela inductiv: de la fapte concrete şi particulare spre abstract şi general. Cercetarea nu trebuie să constea - după el - din aplicarea la un obiect a unor principii de cercetare prestabilite, ci principiile să fie extrase din studiul obiectului. Postulatul densusenian anticipează, oarecu, cerinţa funcţionalistă formulată mai tîrziu de către André Martinet:"... nu limba trebuie să se conformeze edictelor lingviştilor, ci /.../ lingviştii să-şi adapteze metodele dacă ele nu explică în mod adecvat limba studiată"("Economie des changements phonétiques /.../",1955, p.125-126).

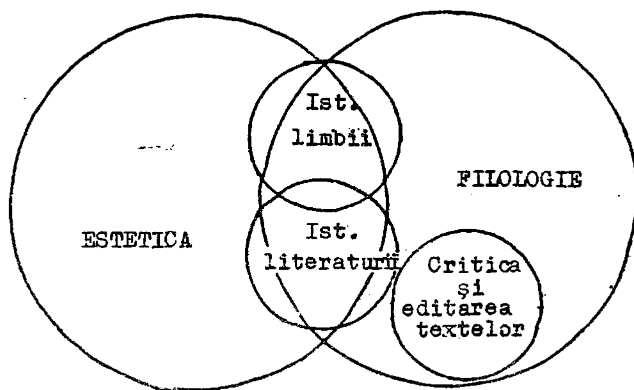
III Distincţie între perspectivele sincronică şi diacronică în cercetarea unei limbi, cu observaţia că Densusianu nu pune pe primul plan descrierea (perspectiva sincronică), ci porneşte de la istorie (perspectiva diacronică) pentru a ajunge la explicarea stadiului ultim de limbă (direcţie în acord cu evoluţia "naturală" a fenomenului lingvistic).

IV În pasajele care urmează (p.14-17 ed. cit.), nereproduse aici, sînt comentate critic definiţiile date filologiei de către August Böckh (1877;1880), Körting, Gustav Gröber, A.Tobler. Lingviştii şi filologii români au dat întotdeauna atenţie definirii domeniului lor de specialitate, formulînd definiţii mai largi (Al.Philippide, 1888; L.Şăineanu, 1892; 1896) - incluzînd lingvistica, şi cultura - în general - în filologie -, sau mai restrînse (J.Byck, 1957; 1967; acceptată de D.Macrea, 1959, şi Al.Graur 1964) - avînd în vedere doar editarea de texte cu dificultăţi -, fiind formulate şi definiţii care identifică filologia cu lingvistica (I.A.Candrea, 1928). Actualmente, prin filologie se înţelege - în sensul larg, propus de Sextil Puşcariu - studiul ştiinţific al limbilor şi al literaturilor, iar în sens restrîns, specializat - critica textelor şi tehnica ediţiilor.

V Definiţia densuseniană a filologiei arată că obiectul acestei ştiinţe este limba scrisă, atestată în texte (literatură - în sensul cel mai larg al cuvîntului), ca şi aceea vie, vorbită la un moment dat de către un popor, sau limbile mai multor popoare (desigur, înrudite) sub aspect scris şi oral. Este vorba deci de lingvistica diacronică şi de aceea sincronică, completate cu perspectiva comparativă, reunite într-o concepţie ce se regăseşte la I.A. Candrea (1928):"Filologia îşi propune să studieze şi, la nevoie, să reconstituie graiul şi evoluţiunile lui".

VI Istoria limbii şi a literaturii fiind două ramificaţii ale filologiei, celelalte ramuri pot fi considerate descrierea limbii la un moment dat şi critica literară. Cele două grupuri de ramificaţii se sprijină pe filologia în sens restrîns şi practic, înţeleasă drept critică şi editare de texte manuscrise.

VII În viziunea lui Densusianu, studiul istoric al limbii şi al literaturii aparţine în parte filologiei şi în parte esteticii; aceste raporturi interdisciplinare (incluzîndu-le şi pe acelea menţionate aici mai sus, în nota VI) ar putea fi reprezentate grafic astfel:

VIII Recomandare de cultivare a îndoielii metodice şi de regîndire a moştenirii intelectuale (cf. şi _Încrederea în ştiinţă_, aici, _infra_, p.55-59, şi nota XII).

Autoritatea adevărurilor consacrate trebuie privită, totuşi, cu circumspecţie, ele trebuie verificate – în spiritul adagiilor clasice "Amicus Plato, sed magis amica Veritas" şi "Non jurare in verba magistri".

IX Recomandarea de a se acorda cu necesitate atenţie aşa-ziselor "fapte mici"(a se vedea şi fragmentul reprodus din Încrederea în ştiinţă şi nota XX). Punct de vedere păstrat şi în marea ştiinţă din a doua jumătate a secolului al XX-lea; a se vedea aserţiunile unui cunoscut clasic al biologiei şi medicinei generale, laureat al Premilui Nobel: "Arta clasică, ca şi fotografia, insistă asupra detaliului; arta modernă, făcînd abstracţie de detaliu, încearcă să simbolizeze şi să evidenţieze în acest mod esenţialul. Ambele tendinţe îşi au locul lor în ştiinţă", Hans Selye, "Stiinţă şi viaţă", col. Idei contemporane, Ed.Politică, Bucureşti, 1984, p.129 – sublinierile ne aparţin, O.D.).

X Utilitatea imaginaţiei în cercetarea ştiinţifică, dar şi necesitatea disciplinării ei prin limitele impuse de obiectivitate.

XI Alineat dens de precepte de ordin etic cu privire la cercetarea ştiinţifică. Textul pune în evidenţă modernitatea concepţiei lui O.Densusianu în această privinţă, dezvăluind un spirit riguros şi obiectiv, în contrast cu subiectivitatea promovată de unii dintre adepţii curentului latinist şi de entuziasmul nelimitat şi fantezia romantică ale lui B.P. Hasdeu, pe care şeful şcolii lingvistice de la Bucureşti îl continuă în alte coordonate.

XII Aserţiunea lui Ritschl trebuie, totuşi, considerată cum grano salis, ca şi butada lui Leo Spitzer, care, arătînd că, adeseori, etimologiile se găsesc mai curînd decît se caută, pune în evidenţă rolul "întîmplării fericite" în unele momente ale cercetării ştiinţifice şi care, deci, ar părea să valideze contrariul.

XIII Singura "asemănare" între latină şi dacă, foarte generală şi vagă, constă în apartenenţa ambelor idiomuri la familia lingvistică indo-europeană. Cercetările ştiinţifice au pus în evidenţă, atît cît poate permite materialul lingvistic dacic, şi [illegible] general, "transmis" posterităţii, mai cu seamă deosebirile dintre limbile avute aici în vedere, cea mai importantă fiind apartenenţa la grupuri "dialectale" diferite: latina – la tip centum, geto-daca – de tip satem.

XIV De fapt, Strabo (VII,3,10) se referă la geţi, cf., de altfel, şi Herodot (IV, 93), Scymnos (659); după acelaşi autor însă, geţii şi dacii vorbeau aceeaşi limbă: ὁμόγλωττοι εἰσὶ οἱ Δάκοι τοῖς Γέταις (Strabo, VII, 305, cf. şi Justinus, XXXII 3, 16: Daci quoque suboles Getarum; Appian Prooem., 4: Γετῶν τῶν ὑπὲρ Ἴστρον, οὓς Δακοὺς καλοῦσιν.

XV Materialul lingvistic trac s-a îmbogăţit ulterior, în 1912, prin descoperirea aşa-numitului "inel de la Ezerovo" (Bulgaria); prezentarea lui, cu bibliografia celor mai importante încercări de explicare a textului, la I.I.Russu, Limba traco-dacilor, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Ed.Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p.39-42. Textului de pe "inel" i s-a mai adăugat inscripţia de pe lespedea de piatră de la Kiolmen (Bulgaria), cf. Ion Horaţiu Crişan, Spiritualitatea geto-dacilor, Bucureşti, 1986, p.45. Ambele texte sînt scrise cu caractere greceşti.

XVI Fenomenul este considerat, mai tîrziu, ca fiind particular latinei balcanice, cf. Carlo Tagliavini, Le origini delle lingue neolatine, ed. a VI-a, Pàtron, Bologna, 1972 (versiunea rom.:"Originile limbilor neolatine", Bucureşti, 1977, p.293); cf. şi I.Fischer, Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p.71-72 /3.2.2.6/.O explicaţie fonetică generală, de ordin intern, au dat fenomenului A.Rosetti şi Al.Graur, Sur le traitement des groupes latins ct et cs en roumain, în "Buletin linguistique" (reprodus în A.Rosetti, "Mélanges de linguistique et de philologie, Copenhaga-Bucureşti, 1947, p.199-208. V. şi "Istoria limbii române", vol.II, Bucureşti, 1969, p.322/3.2.5/.

XVII Pledoarie în favoarea cercetării evoluţiei lingvistice din perspectiva cauzelor interne ale fenomenelor, adesea neglijate.

XVIII Capitolul prezintă stadiul tracologiei româneşti la începutul secolului al XX-lea. Sînt enumerate şi apreciate critic cîteva procedee de identificare a elementelor de substrat ale românei: a) constatarea prezenţei în română a unor elemente care nu se explică prin latină, nici prin influenţe externe asupra românei (procedeu contestat de către Densusianu), b) glosele aloglote la cuvinte dacice (sursă privită cu neîncredere, din cauza alterărilor suferite de formele originare în diferite côpii),

c) asemănările cu traca propriu-zisă, sud-balcanică (din păcate, puțin numeroase în atestările păstrate - cel puțin la data cînd scria Densusianu),
d) asemănările cu ilira, mesapica și veneta,
e) concordanțele cu albaneza ("pînă la un punct"). Autorul arată că exagerarea procedeului prim neglijează posibilitățile interne de dezvoltare a limbii române și - în general - critică absența unei metode riguroase în identificarea elementelor de substrat. Enumerînd toate elementele pe care cercetarea de pînă la începutul secolului le punea în seama substratului, în fonetică, formarea cuvintelor și lexic, Densusianu reține, cu spiritul critic și obiectivitatea caracteristice, foarte puține.

După Hasdeu, el este al doilea cercetător important al substratului limbii române, avînd să fie urmat de Al.Philippide și de Vasile Pârvan. În ultimele opt decenii, tracologia a evoluat într-o bună măsură, stadiul actual al cercetărilor în acest domeniu fiind ilustrat, în afara lucrărilor unor lingviști străini (ca Dim.Dečev și Vl.Georgiev), de lucrările tracologilor români contemporani I.I.Russu ("Limba traco-dacilor", ed.I, 1959; ed. a II-a, cit.; "Ilirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea", București, 1969; "Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez", București, 197o; "Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică", București, 1981 ș.a.), A.Vraciu ("Limba daco-geților", Timișoara, 198o), Gr.Brâncuș ("Vocabularul autohton al limbii române", București, 1983), la care sînt de alăturat capitolul Influența autohtonă din tratatul de "Istoria limbii române", vol.II, Ed.Academiei R.S.România, București, 1969, p.313-365, unele studii și articole ale lui G.Ivănescu și cîteva teze de doctorat (Maria-Francisca Băltăceanu, "Rapports entre l'armenien et le daco-mésien", București, 198o; Adriana Ionescu, "Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea - al XVIII-lea" București, 1985).

Textul reproduce fragmente din cursul de deschidere a anului universitar 19o8-19o9. Acest prim pasaj recomandă cultivarea îndoielii metodice în cercetarea științifică (în spirit cartezian), regîndirea moștenirii științifice.

XX Dacă este adevărat că știința autentică rezidă în generalizări, nu este mai puțin adevărat că acele generalizări se bazează pe cercetarea unui număr mare de amănunte concrete, de detalii, de fenomene particulare. Lipsa îndrăznelii de a generaliza poate fi motivată uneori prin prudență, prin tendința de evitare a generalizării pripite, care ar putea fi infirmată ulterior, de descoperirea unor noi detalii care să o contrazică. În schimb, generalizarea pe baza unor fapte singulare, izolate este, de cele mai multe ori, condamnabilă, ca neștiințifică. Autorul arată aici că acumularea și descrierea de detalii, pe de o parte, și generalizarea, pe de alta, sînt aspecte complementare ale cercetării științifice. Vezi și aici, supra, nota IX.

XXI Pledoarie în favoarea cercetării fundamentale, complementară, nu opusă în mod exclusivist celei aplicative. Adevăratul spirit științific apare în momentul depășirii caracterului strict practic al îndeletnicirilor umane, fără să fie cu totul rupt de acesta din urmă, relația dintre ele evidențiindu-se fie prin faptul că stabilirea raporturilor cu caracter permanent dintre fenomene, generalizările științifice își trag seva din contactul cu realitatea, din cercetarea concretului și particularului, fie prin faptul că noile teorii și generalizări anticipează – uneori cu mult – viitoare aplicații practice.

La sfîrșitul penultimului alineat reprodus aici, Densusianu recunoaște rolul practic al foneticii experimentale în învățarea limbilor străine, dar avea să-i conteste caracterul de metodă științifică în cercetarea limbii (cf. Orientări nouă în cercetările filologice, din "Grai și suflet" I, 1923, nr.1, reprod. în "Opere", I, 1968, p.37, și recenzia la tratatul de fonetică al lui Maurice Grammont, în "Grai și suflet", VI, 1934, nr.1-2, reprod. în vol.cit., p.559; de asemenea, Alexandru Graur – Lucia Wald, "Scurtă istorie a lingvisticii", ed. a III-a revăzută și adăugită, Ed.Didactică și Pedagogică, București, 1977, p.130).

XXII În privința lat. cohors "țarc", a se vedea aici, infra: Vasile Bogrea, Originea rom. sat.

Dispariţiunea dialectelor în sînul fiecărei naţiuni ar fi, poate, o fericire socială, mărind printr-o mai strînsă unire forţa intelectuală a naţiunii. Filozofii, din acelaşi îndemn filantropic, îşi bat capul de a născoci o limbă u n a pentru omenirea întreagă[VIII]. Aşa fiind, este oare permis unui linguist de a se gîndi cu o părere de rău la posibila sfîşiare a continuităţii dialectale prin influinţa dialectului celui predomnitor, întărit de concursul literaturei? Da! O fericire socială, mai pe sus de orice îndoială, este înalta superioritate a omului asupra celorlalte animale. Şi totuşi întrebaţi pe Darwin dacă el n-ar dori în adîncul sufletului ca să mai existe pînă astăzi acel homo alallus, acea fiinţă tranzitorie între om şi maimuţă, fără care nu se poate constata a posteriori o continuitate ne-ntreruptă simio-humană? Ştiinţa are şi ea interesele ei egoistice.

Oricum ar fi, pentru nenorocirea socială, de care se cam bucură linguistica, "limba naţională" a făcut pînă acum tot atît de puţin ca şi "limba amestecată" pe calea rumperii continuităţii dialectale. Este o piedecă, negreşit, o piedecă însă prea parţială şi prea înceată. Pentru ca linguistul să înceapă a se teme, ar trebui să se înmulţească mai întîi limbile naţionale, cari deocamdată formează numai neşte excepţiuni; ş-apoi în sînul fiecării naţiuni ar trebui să se mărească numărul cetăţenilor trecuţi prin şcoală, ceva pînă acum şi mai excepţional chiar în ţările cele mai civilizate[IX]...

....

Recherches expérimentales sur la prononciation roumaine din "La Parole" (19o2, nr.4; 19o3, nr.3), revista Institutului de rinologie şi ortofonie din Paris, a constituit primul studiu de acest fel cu privire la rostirea românească, în care se analizează "fiziologia" vocalelor şi consoanelor, cu rezultate confirmate ulterior de alţi cercetători, se ameliorează sistemul de transcriere fonetică a românei propus de G.Weigand şi se realizează o bună schiţă a sistemului vocalic românesc din graiul bănăţean. Cu toate insuficienţele ei (datorite stadiului incipient al metodei şi gradului de imperfecţiune a aparatelor utilizate), cercetarea amintită rămîne "prima încercare ştiinţifică asupra pronunţării româneşti"[2]), depăşită abia peste trei decenii de studiul lui Alf Lombard, La prononciation du roumain, Uppsala, 1935. Metoda aplicată de Popovici s-a perfecţionat şi a luat avînt în lingvistica românească abia după anul 195o, la Cluj (Emil Petrovici, P.Neiescu) şi la Bucureşti (Al.Rosetti, A.Avram).

A înfiinţat pe lîngă Universitatea din Cluj [illegible] "Laborator de fonetică experimentală" din România, [illegible] cadrul căruia a întreprins [illegible] fonetică ge- [illegible] [illegible] "Locmărilor [illegible] [illegible] (1921-19[illegible]) [illegible] studii [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] bulgare [illegible] 1921) – prima l[illegible] de fonetică experimentală consacrată limbii bulga[illegible] Fiziologia vocalelor româneşti ă şi î (â) (nr.2, 1921)

2. I.Coteanu – I.Dănăilă, Introducere în lingvistica şi filologia românească. Probleme – bibliografie, Ed.Academiei, Bucureşti, 197o, p.39, 56.

- cea dintîi lucrare de fonetică experimentală consacrată în mod special unor sunete româneşti; Ortoepie şi fonetică (nr.3, 1923), Vocalele româneşti (nr.5, 1927), majoritatea cu observaţii importante, valide în general şi azi[3]. A avut meritul orientării studiilor de fonetică într-o direcţie utilitară: îmbunătăţirea predării limbilor moderne, şi a militat pentru aplicarea principiului fonetic într-o ortografie unitară a românei[4]. În privinţa ultimei direcţii, au fost preluate şi generalizate practic sugestii utile care i se datoresc: folosirea cu moderaţie a semnelor diacritice, generalizarea semnelor ă şi î pentru sunetele corespunzătoare (cu notaţii foarte variate în ortografia anterioară), scrierea şi rostirea lui -s- intervocalic în neologisme (ca sesiune), recunoaşterea corectitudinii formei de genitiv feminin în -ii (ex. limbii, faţă de rostirea şi grafia anterioare limbei).

2. În dialectologie, îşi expune concepţia asupra dialectelor româneşti în studiul Dialectele române ("Transilvania", XXXV, 1904, nr.3): limba română s-a format între sec. V-VI pe ambele maluri ale Dunării, momentul separării grupurilor de români, în urma căruia au rezultat cele patru dialecte ale străromânei, fiind situat după sec. XI, în acord cu B.P.Hasdeu; diferenţele dintre "dialecte" sînt în special fonetice, nu structurale. Aromânii sînt consideraţi originari din sudul Dunării, în schimb meglenoromânii au migrat acolo din SV Transilvaniei, iar istroromânii - din Banat, în genere din Carpaţii Occidentali (în acest punct Popovici fiind de acord cu Ovid Densusianu). Opinează că în dialecte şi graiuri se găseşte "simţul adevărat al limbii", acestea reprezentînd "adevărata limbă populară".

---

3. Iidem, ibidem.
4. Iosif Popovici, op.cit.,ed.cit.,p.XIV şi XVI-XVII.

A conceput un vast studiu dialectologic, din care n-a realizat decît o parte. Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat, Halle a.d.S., 1905 (168 p.) reprezintă rezultatele unei anchete de peste 3 săptămîni în 46 de localități, de unde a adunat material dialectal, folcloric, toponomastic și antroponomastic - analizat amănunțit și sistematic. La acest studiu se adaugă cele două volume privind Dialectele române din Istria, Halle a.d.S., II, 1909 (Texte și glosar), I, 1914 (Referințele sociale și gramatica), realizate în urma anchetelor din octombrie 1899 și aprilie-mai 1905 - depășite însă de monografia lui Sextil Pușcariu (în colaborare cu M.Bartoli, A.Belulovici și A.Byhan), Studii istroromâne (I, 1906; II, 1925). Interesul lui Iosif Popovici pentru istroromână s-a manifestat constant, cum o dovedesc cîteva studii de specialitate, care au precedat ori urmat apariția monografiei (Les noms des Roumains d'Istrie, "Romania", XXXII, 1903; Românii din Istria, "Luceafărul", 1906 nr.VII; Nuove postille al dizionario delle colonie rumene d'Istria, "Studi di filologia romanza", IX, Torino, 1928, fasc. 26; Ocupațiunea și viața rumerilor, "Almanahul scriitorilor de la noi", Orăștie, 1911), ca și evocarea precursorului unor astfel de studii, Ioan Maiorescu ("Transilvania", XLV, 1911, nr.5-6). Din punct de vedere metodologic, Popovici a recurs, în ancheta lui, la întrebări indirecte, subiecții aleși aparțineau unor generații variate (pentru constatarea evoluției limbii), între aceștia și femei; a depășit sfera de interes a anchetelor întreprinse de Weigand, de exemplu, prin atenția acordată antropo- și toponomasticii.

3. În folcloristică lansează proiectul unei mari colecții de texte, comentate, din care a reușit să realizeze două volume: Bocete românești, Oravița, 1908, și

Poezii populare române, vol.I, Oravița, 1909. În acest domeniu s-a situat pe linia inițiată de Hasdeu și continuată programatic de Ov.Densusianu, anume: studiul graiului în relație cu "sufletul poporului". A fost un cunoscător temeinic al folclorului românesc și al celui balcanic (Jertfa zidirii la români, "Transilvania" XI, 1909, nr.1; Kosovopolje. Ciclul cîntecelor sîrbești referitoare la bătălia de la Cîmpul Mirelei, "Semenicul"- Lugoj, I, 1928, nr.9), fiind interesat și de lingvistica folclorică (Nomenclatura cusăturilor și țesăturilor românești, "Drapelul" - Lugoj, 1919, nr.38 și 39).

4. Dînd atenție influențelor externe asupra limbii române, Popovici a studiat elementele slave, turcești și maghiare din română, în special din graiurile bănățene - cu contribuții interesante în materie.

Cariera de slavist și-o consolidează prin teza de doctorat, nepublicată: Einige der Hauptkriterien ältesten slavischen Lehnwörter in Rumänischen ("Cîteva dintre criteriile principale de delimitare a celor mai vechi împrumuturi slave în română"), Viena, 1900. A avut, totuși, preocupări neomogene și fragmentare de slavistică, ele fiind continuate cu mai multă consecvență de către elevul său, Emil Petrovici. Iosif Petrovici a studiat, cu un deosebit realism, raporturile lingvistice slavo-române, subliniind anterioritatea creștinării românilor în momentul contactului cu slavii (Din pragul comunității româno-slave, "Transilvania" XXXIII, 1902, nr.1; Einige Bemerkungen über die serbo-rumänischen Lehnwörter ["Cîteva observații asupra împrumuturilor lexicale sîrbo-române"], "Slavia" VII, 1928, nr.1 - în care îmbogățește cu 74 de cuvinte din graiurile bănățene lista împrumuturilor românești de origine sîrbocroată , descoperind 37 de cuvinte de origine română în lexicul sîrbocroatei , etimologiile stabilite de autor fiind confirmate de cer-

cetători mai noi ai problemei[5]; sînt de menţionat, în aceeaşi ordine de idei, studiile fragmentare: Sur l'accent en serbo-croate, "La Parole" 1902, nr.5, şi Une prononciation bulgare, menţionat deja.

Influenţa turcă este discutată în ampla recenzie la monografia lui L. Şăineanu: Studiile d-lui L.Şăineanu despre influenţele orientale asupra limbii române, "Transilvania" XXXV, 1904, nr.1.

Pe Iosif Popvici l-au preocupat şi raporturile româno-maghiare. A studiat influenţa exercitată în ambele direcţii, în acest domeniu, corectînd afirmaţii ale lui Alexics referitoare la vechimea unor cuvinte maghiare în română ca şi etimologii prezentate de G.Weigand şi completînd lista de împrumuturi lexicale din maghiară în română cu cuvinte noi, a căror atestare o descoperise în Palia de la Orăştie şi în Dictionarium valachico-latinum din sec. XVII (Néhány észrevétek a román nyelv magyar jöverényszavaihoz, "Magyar nyelvör" XXXVIII, 1909, nr.5).

5. În ceea ce priveşte preocupările lui Iosif Popovici de istorie a culturii române vechi, implicit referitoare la cunoaşterea vechilor scrieri româneşti, este de arătat că el a descoperit primul exemplar complet al Paliei de la Orăştie în biblioteca Universităţii din Budapesta, despre care a prezentat o comunicare la Academia Română ("Analele Acad.Rom., Seria a II-a, Mem. secţ.lit." XXXIII, 1911), în care stabileşte că textul fusese tradus din maghiară după Vechiul Testament al lui Heltai Gáspár (Cluj, 1551), ca rezultat al influenţei calvine printre români, că traducătorii fuseseră bănăţeni (după trăsăturile fonetice ale versiunii româneşti). În aceeaşi bibliotecă a mai descoperit un nou exemplar al Evangheliarului lui Coresi (252 de file), descris în detalii în "Transilvania" XLI, 1910, nr.3. Este de menţionat, din aceeaşi

5.cf.Dorin Gămulescu, Elementele de origine sîrbocroată ale vocabularului românesc, Bucureşti - Pančevo, 1974, p.38 şi urm.

sferă de interes, albumul Probe de cărţi româneşti din secolele XVI şi XVII. Pentru studiul limbii române, 1911, fasc.1 - instrument de lucru pentru activitatea sa didactică la universitatea budapestană.

6. Iosif Popovici a militat pentru menţinerea spiritului unitar al culturii române nu numai prin instruirea cîtorva generaţii de studenţi, atît la Viena cît şi la Budapesta, ci şi prin întreţinerea contactului, înainte de Marea Unire, cu lingvişti bucureşteni şi ieşeni, cu Academia Română. A susţinut înfiinţarea Universităţii româneşti a Transilvaniei, la realizarea căreia a contribuit cu o energie remarcabilă. A colaborat mai ales la numeroase publicaţii transilvănene premergătoare Unirii de la 1918:"Transilvania", "Luceafărul", "Lupta", "Drapelul" şi la altele, intervenind în probleme de orientare culturală, importante pentru momentul respectiv, cu articole despre St.O.Iosif, Gaston Paris, J.P.Rousselot, Petőfi Sándor, cu analiza poemului Tragedia omului de Madách Imre etc. Unele studii au rămas în manuscrise, întreaga operă ştiinţifică şi culturală a lui Iosif Popovici avînd un caracter fragmentar (prima restituire în volum a principalelor lui contribuţii făcîndu-se în "Scrieri lingvistice" /Cu o Prefaţă de G.Ivănescu/, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Maria Purdela-Sitaru şi Livia Vasiluţă, Ed.Facla, Timişoara, 1979).

Opera şi ideile i-au rămas puţin cunoscute în primul rînd din cauza izolării exagerate a autorului, orgolios şi incomod, subiectiv şi inflexibil în opinii, atribuindu-şi uneori exclusiv sieşi exigenţa şi scrupulozitatea, pe care nu le recunoştea întotdeauna la alţii; fără să fi făcut efectiv parte din şcoala lingvistică clujeană, prin unele idei şi prin activitatea sa de pionierat în anumite domenii Iosif Popovici se încadrează

totuşi în acelaşi curent ştiinţific. Alt motiv al frecventării precare a operelor şi ideilor lui a fost expunerea greoaie - arhaică şi dialectală, adesea stîngace -, autorul fiind unul dintre ultimii reprezentanţi ai aşa-numitului "stil ardelenesc", cu lexic regional şi sintaxă complicată. Discernînd între neajunsuri şi merite şi reţinîndu-le pe ultimele, posteritatea i-a stabilit valoarea istorică, atribuindu-i locul cuvenit în evoluţia ştiinţei româneşti a limbii[6].

DIN PRAGUL COMUNITĂŢII ROMÂNO-SLAVE[x]

[... ... ...]

II

[... ... ...]

[...] Îmi permit deci a expune unele din părerile mele asupra numirilor de origine slavă. Numirile slave ne prezintă românii împreună cu slavii deja din cele mai vechi timpuri ale istoriei. Faptul acesta se poate demonstra la evidenţă cu ajutorul limbei române. Odată dovedit acest fapt avem dreptul să dăm drumul puterii noastre de a dezveli din negura întunericului o samă de adevăruri. Vedem odată contactul cel viu al acestor

---

6. Cf.D.Macrea, Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti, Ed.Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p.250-266.

x. Apărut în "Transilvania", XXXIII, februarie 1902, nr.1, p.1-12. Fragmente reproduse după: Iosif Popovici, "Scrieri lingvistice", Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Maria Purdela-Sitaru şi Livia Vasiluţă, Ed.Facla, Timişoara, 1979, p.205-207.

popoare, vedem, al doilea, lăţirea lor geografică şi înţelegem, al treilea, forţa fiinţii lor de a exista şi de a rezista curentului cutropitor de deznaţionalizare. Aceste trei adevăruri le vedem ţesute în covorul istoriei acestor popoare în modul cel mai evident. Scrutarea acestor fapte formează în sine un studiu pe cît de interesant pe atît de instructiv. Regret că nu-mi permite cadrul acestei lucrări a mă extinde asupra acestei chestiuni importante. Amintesc însă pentru dovedirea adevărurilor de mai sus nişte cazuri singuratice[a]. Şi voind a fi practic conform lumii de azi, îmi permit a susţinea că numele satului Zolt (magh.Zold) ne prezintă din depărtarea trecutului protoslav[b] afinitatea sa cu tinera[c] numire Zlatna de azi din Ardeal. Zolt e în Bănat şi Zlatna în Ardeal /Ambele forme/ ne prezintă o numire a unui loc unde sau a fost sau mai e şi azi o aparenţă a metalului de aur. Zolt e numirea protoslavă[d] a aurului, care stă în legătură cu goticul gulth[1] şi care apoi a dat în germană Gold. Cuvîntul Zolt s-a dezvoltat apoi pe teritoriul slav conform legilor schimbului sunetelor[e], în slava de sud avem zlato, care s-a păstrat fără deosebire în limbile slavice de sud, ruseasca are zoloto (cu l gutural)[1]. Chestiunea cea mai importantă e pentru noi, căci ne poate întreba oricine, de ce zolt n-a trecut în zlato în primul rînd? Răspunsul e foarte simplu după a noastră părere. Fapt e că românii au trebuit să fie în contact cu slavii, căci altminteri n-ar putea avea nici zolt, dar nici zlatna. Acesta e primul răspuns, observ însă, în mare, că acest contact poate să fie direct, poate indirect în cazul nostru, ce nu ne interesează mai de aproape. Al doilea

---

a. izolate; particulare; b. a epocii slave comune c. mai tîrzia; d. slavă comună; e. conform schimbărilor fonetice regulate ("legilor" fonetice)

răspuns e că între zolt şi zlăto există pe lîngă spaţiu o depărtare chiar şi în timp, care e condiţionată de firea şi de evoluţia limbei. Cuvîntul zolt, păstrat în gura românilor în fiinţa sa de cuvînt protoslav, vasăzică nainte de 600 după Christos, - observ că n-am atins chestiunea protoslavei nici chiar aproximativ măcar, - ne arată că românii cu slavii au vieţuit la un loc încă chiar în era nainte de vremea lui Nestor Cronicarul[a] cunoscut de toată lumea[II]. Al doilea ne dă dreptul să conchidem că în această vieţuire slavii au fost deznaţionalizaţi de români înainte de a trece cuvîntul din zolt la zlăto, în care caz n-am avea zlăto ori zlatar, forma obicinuită cum s-a păstrat în Croaţia, am avea sigur o altă formă deosebită de zolt. Am făcut această concluziune izvorîtă din natura lucrului fără orice alt sprijin extern. Dacă am avea păstrată în documente vorba zolt, am fi chiar uşuraţi în combinaţiunea diferitelor adevăruri. Zlatna e rostită de popor şi Zlagna, analog cu Radna de pe Mureş, rostită Ragna, dezvoltată mai departe în Ramna, cf. Glamna din Gladna, numele unui sat din Bănat. Schimbul dintre explozive şi asimilarea cu nazala următoare e un fenomen existent chiar în protoromână ori istroromână. Ca probe amintesc următoarele cazuri: lat. signum > semn, lignum > lemn etc. În Bânat se aude din loc în loc şi din gură în gură pomni în loc de pocni.

---

a. Călugăr rus din Kiev (sec.XI-XII), căruia i se atribuie vechea cronică rusă "Povest' vremennych let" ("Povestea vremurilor de demult"), cuprinzînd şi informaţii privitoare la volohi ("români").

Cazul următor ne arată şi mai plastic convieţuirea dintre popoarele amintite deja de atîtea ori în decursul studiului meu. E vorba de pasul Vulcan, care formează cheia munţilor între ţinutul Jiului şi Ţara Românească. Lîngă Vulcan avem satul Lupeni. Amîndouă aceste numiri, deşi în formă divergente, reprezintă unul şi acelaşi lucru în două limbi. Atît pasul Vulcan cît şi satul Lupeni ascund în sine noţiunea lup. In Vulcan se observă trupina[a] slavă ВЛЪКЪ şi în Lupeni românescul lup din lat. lupus. Care limbă din aceste are prioritate e greu de dovedit. Pentru noi însă e foarte caracteristică, pentru studierea etnografică a acestui ţinut, existenţa ambelor numiri, cari în sine reprezintă o epocă sigur foarte veche în istoria limbei române. Popoarele însă s-au asimilat şi azi ţinutul acela e locuit numai de români[III]. Sunt alte ţinuturi unde românii s-au prefăcut în slavi. Faptul acesta a fost studiat în parte de Kalužniacki pe teritoriul rusesc, unde a rămas numai numirea română. Cazuri avem şi în Balcan, amintesc un singur caz, anume Văcărel, într-un ţinut bulgar; pentru Croaţia aduc ca exemplu Capelabatrina, care are pe lîngă aceasta atît atributul stara (veche) cît şi nova (nouă).

Din observările precedente reiese că studiul toponimic al teritoriului atît român cît şi vecin e o necesitate logică pentru ajungerea la rezultate serioase şi corespunzătoare adevărurilor istorice. Existenţa unei numiri de loc păstrate din bătrîni, petrecută[b] din gură în gură, vorbeşte mult mai clar şi mai pe-nţeles decît unele documente explicate în diferite chipuri de diferiţii savanţi. ... ...

I. In lipsa semnului caracteristic din limba gotică am fost silit a transcrie acest sunet prin th[c].
a. tema; b. transmisă; c. Este vorba de semnul grafic þ, notînd o fricativă interdentală, asemănătoare engl. [θ] .

PRONUNȚIE, FONETICĂ ȘI SCRIERE[xx]

[...] Pronunția e facultatea umbrită de imitațiunea omenească pe care o învață copilul în primii ani ai copilăriei sale. Fonetica e o știință despre formarea sunetelor limbii. Ca să vorbească cineva o limbă n-are lipsă[a] la o anumită vîrstă de fonetică, dar ca să priceapă într-adevăr rostul vorbirii o poate face numai prin fonetică.

[...] În viața de toate zilele, unde normele rigide ale unor sisteme adesea împrumutate din afară n-au loc în limbă, pronunția e condiționată în mersul ei de uzul ce domnește în diferite privince. Uzul e controlat mereu de sensul[b] estetic al vorbitorilor [...].

[...] Limba adevărată nu se vorbește de cărturari, care-și fac educația prin diferite școli de deosebită naționalitate, vorbind limbi străine în societatea altor colegi [...]. Limba frumoasă și curată o aflăm în vorbirea liniștită a țăranului, care i-a cioplit chipul în sudoarea feței, din un material cunoscut tuturor și accesibil marei mulțimi. Fondul e același pretutindeni. Că avem unele forme mai vii sau mai palide în diferite ținuturi, acestea sau că sînt făcute în urmă, sau că n-au avut prilej a fi așa bine lucrate, avînd ca măestri niște oameni mai puțin îngrijitori[c]. Polii în jurul căror se învîrte

---

xx Apărut în "Transilvania", XXXIV, mai - iunie 1903, nr.3,p.93-107, Fragmentele selectate aici sînt reproduse după Iosif Popovici,"Scrieri lingvistice", ed.cit.,p.20,21-23, 24-26.

a. necesitate, trebuință. b.simțul, sentimentul
c. grijulii, atenți, preocupați

toată limba sînt uzul şi gustul estetic naţional al unui popor[IV].

Limba română mînecînd[a] din secolul al VI-lea a fost atinsă în evoluţia ei de nenumărate influenţe străine [...]. Resfiraţi prin multe colţuri, românii au cules după gustul şi trebuinţa lor o mulţime de cuvinte din vecinătatea durerilor lor. Le-au adoptat şi, folosindu-se de ele, au devenit stăpînii lor. Fiecare cuvînt le-a adus pe lîngă o pronunţie deosebită de a lor o nouă obicinuinţă, care adequată pronunţiei naţionale, a cauzat o asimilaţie parţială ori totală. Cînd asimilaţia a fost totală, cuvîntul pare de tot românesc, din contră, cea parţială seamănă numai a româneşte[V]. Din lupta diferitelor articulaţiuni adaptate, învăţate ori moştenite prin o tradiţiune orală, se dezvoltă evoluţia unei limbi. A cunoaşte starea adevărată a acestei evoluţii, pe lîngă geneză, mai trebuie să ne putem bine explica naşterea şi creşterea fiecărui sunet ca element al vorbirei. Putinţa aceasta ne-o întinde fonetica. Fonetica era spaima latiniştilor. Astăzi fonetica va fi triumful limbei noastre. A se folosi de fonetică nu înseamnă a face diferite equaţiuni de sunete închipuite după placul cuiva. Empirismul foneticei e aproape ucis. În locul lui păşeşte mîndru calculul foneticei experimentale. Stim că organele noastre de vorbire, pentru a putea produce sunetele, ca semne de înţelegere reciprocă, trebuie să îndeplinească diferite funcţiuni fiziologice urmate de efecte fizice. De exemplu, vreau să pronunţ sunetul a, după gramatică, vocala a. Din viaţa de toate zilele, umblînd şi stînd în atingere cu vecinii noştri, fie de naţionalitate română ori străină, putem observa diferite nuanţe ale sunetului a. Eu, de exemplu, am observat trei tipuri de a în

a. ivindu-se, avîndu-şi începutul

graiul românesc: un a mijlociu, din cuvîntul mama ori tata; un a închis în Banat, dialectal, prin Almăj (Bănia abunăoară) curâtă și în dialectul român din Istria, spre exemplu cå "cal"; caracteristica acestui a e că după sunet se apropie mai mult de un fel de o deschis, fără să fie o; al treilea à e deschis; nu sună așa plin ca a din mama, e specific vorbirii cu puțină emfază și sunetului a secundar provenit din ea, de exemplu, ciapă, în Banat śàpă. [Cînd] vreau să stabilesc raportul dintre a al meu românesc și a străin, atunci observ următoarele: dintre vecinii noștri mai de aproape sînt slavii, a din mama se apropie de a slav (bulgar ori sîrb) din mama ori majka. Comparat cu a nemțesc, cel românesc e mai plin, cel nemțesc e mai sec. Ungurii au chiar decretate două nuanțe de a: 1. farkas[a], a închis, prea închis pentru români și 2. hátán[b], a deschis, acest din urmă e prea deschis pentru noi[VI]. Mai aproape e a romănesc de cele romanice, de cel italienesc e mai apropiat, de cel franțuzesc se deosebește puțin. Cuvîntul spectacol-spectacolo[c]-spectacle are aproape același a[VII].

Să vedem acum întru cît e justificată clasificarea noastră după auz. Măsura adevărată ne-o poate oferi numai fonetica experimentală. Înainte de a măsura, trebuie să știm ce avem de măsurat și cum trebuie să măsurăm. Știm că pentru a pronunța un sunet a avem a face un act fiziologic spre a pune organele de vorbire în funcțiune. Ca un a să fie complet, ne servim de trei momente: 1. punerea organelor în funcțiune, 2. acțiunea și 3. slăbirea lor după fonațiune[VIII]. Originea lui a e în vibra-

---

a. (magh.) "lup" b. (magh.) "pe spatele lui/ei"
c. it. (corect) spettacole

ţiunea corzilor vocale care se află în laringe. Spre a pune corzile vocale în vibraţiune ne servim de inervaţiunea muşchilor cari întind şi slăbesc corzile după trebuinţă. Simpla vibrare a corzilor ne produce sunetul a. Ca o vibraţie ori o serie de vibraţii să devină sunet avem lipsă[a] de a pune această viaţă într-un corp, adecă, vorbind în termin fizic, trebuie să transmit vibraţiile unui mediu, care prin o rezonanţă anumită produce acel ceva a cărui impresiune în creierul nostru făcînd efect, se numeşte sunet[II]. Rezonanţa sunetului a se află în cavitatea bucală. Experienţa de toate zilele ne arată că această cavitate poate să fie diferită, după cum şi sunetele sînt diferite, e mai mare ori mai mică. Mărimea[b] ei se face prin ridicarea ori aşezarea limbei în gură [...]. Cavitatea bucală, partea dinainte o numim orificiu[c]. De mărimea şi forma orificiului, precum şi de conţinutul - masa de aer - cavităţii depinde înălţimea sunetelor [...].

[...] Pe lîngă exerciţiu - avînd oarecare cultură fonetică - e uşor a imita cum se cade diferitele sunete ale limbilor celor mai îndepărtate de noi. Imitaţiunea aceasta e timbrată de glasul mulţimei ca un fel de talent pentru a învăţa limbi. Cît e de dezvoltată această facultate la diferiţi indivizi o poate arăta numai o critică serioasă a unei obicinuinţe practice şi fonetice. A vorbi o limbă frumos, fie naţională ori străină, e un dar, care se cîştigă prin multe încercări şi poticneli. Fără a învăţa ceva e greu a-l şti[X].

[... ... ...]

---

a. avem nevoie, e necesar; b. (aici) volumul;
c. Sintaxă defectuoasă (mostră de limbă vorbită sau calc sintactic după model maghiar): Partea dinainte a cavităţii bucale o numim orificiu.

III

Am insistat mai cu de-amănuntul în părțile premergătoare ale studiului meu asupra pronunției și asupra mijloacelor ei de exploatare. În partea de față voiesc a discuta puțin unele păreri asupra scrierii la noi. Scrierea ca un fenomen ulterior vorbirei profită mult de bogățiile cîștigate mai nainte. În special la noi, românii, scrierea a suferit multe necazuri. S-au izbit multe neajunsuri de capul ei. A trecut prin secolele istoriei fără a fi observată la început, pînă cînd mai tîrziu a fost decretată de o trebuință generală. Fazele de dezvoltare ale istoriei naționale s-au schimbat, și în entuziasmul lor au vrut să deie altă față scrierii. Cunoaștem cu toții diferitele lupte între sistemele ortografice [...] Cauza acestui rău are mai multe fețe. Vedem printre cele principale: 1. tradiția cu erorile ei și ezitarea între fondul moștenit și cel cîștigat, 2. volnicia[a] culegătorilor, cari zdrobesc scrierea la comanda unor himere, 3. autoritățile cu diferitele lor îndrumări făcute din partea Academiei, diferiților scriitori, dascăli, cenzori etc. Toate aceste fapte sînt dezastruoase pentru scrierea română. Să-mi fie permis a contraria credințele altora. N-am obiceiul să-mi impun pe ale mele. De-s bune, se impun ele singure. Nu împărtășesc însă părerea altora, cari - posibil din prea mare idealism - se abțin de la orice muncă în convingerea că ortografia ar fi afacerea[b] Academiei. Dar cînd n-a fost Academia cine a făcut ortografia românească? Și nu e bine să risipim[c] niște păreri prea arbitrare asupra scrierilor din lite-

---

a. liberul arbitru; b. o chestiune de resortul...
c. să difuzăm

ratura noastră veche. Literatura există mai de mult decît Academia. Ortografia încă a existat naintea focarului de cultură numit mai sus. Eu gîndesc că fiind atît ortografia cît şi Academia avere comună românească, avem toţi nu numai dreptul, ci chiar şi datorinţa a lucra pentru a introduce în viaţa noastră naţională "acea eră nouă de cultură" care de pe culmea intereselor comune să acopere lipsele[a] tuturor [...].

[... ... ...]

Nu e rău dacă în rezolvarea unor chestiuni atît de importante Nemuritorii[b] vor asculta şi zîzăitul[c] unor muncitori vremelnici. Toţi avem dreptul să ne periem limba şi să-i punem salba [...]. Nu cei care o maimuţăresc în imitaţia lor strîmbînd din gură şi slobozind pe nas mai mult aer de cît ar trebui au dreptul să-i hotărască soarta. Limba e a tuturor. Toţi avem trebuinţe. Toţi avem dreptul să pretindem satisfacerea dorinţei noastre. Scrierea românească să nu se mărginească numai la masca feţii, ci să-i cultiveze şi sufletul şi să aducă jertfă din greu geniului limbei. Florile sălbatice să fie culese de prin toate colţurile. Limba literară să se cioplească[d] definitiv. Ortografia să se decreteze din voinţa colectivă a naţiunei întregi. Dacă am greşit primul pas, de ce să nu facem acum, schimbînd tactica, ce ne impune voinţa tuturor. Fiind scrierea, ca şi limba, un product al culturei omeneşti, am greşi dacă am pune căpăstru mulţimii şi dacă am aştepta ca singură Academia să vie să ne decreteze principiile noue[XI]. E drept, e comod. Dar de-a gata puţin îţi vine bun, dacă preste tot îţi vine.

---

a. trebuinţele, necesităţile; b. membrii Academiei; c. (aici) contribuţia modestă; d. să se cizeleze

O scriere ideală ar trebui să aibă semne pentru toate sunetele care există în limbă. Qualitatea precum quantitatea sunetelor în caz de lipsă[a] să se noteze prin o combinaţiune a semnelor convenţionale de azi, cu cîte un singur semn diacritic. Mai multe /semne diacritice/ obosesc atît cetirea cît şi scrierea. Mai departe ar trebui marcat şi accentul în cazurile dubii[XII]. Astfel am avea limba noastră reprezentată ca fiinţă în întregimea ei. I-am vedea faţa curată, i-am asculta cadenţele şi rîtmul ei adevărat n-ar fi împiedicat.

Dacă nu putem ajunge la ideal, cel puţin trebuinţa s-o împlinim cu minte. Multe lucruri superflue, înlocuite prin aplicaţiile unor semne adevărat corespunzătoare, nu s-ar mai face. Nu înţeleg ce motive ne-ar putea opri să nu generalizăm pe ă, î pentru sunetele corespunzătoare. De ce ar trebui să mai suferim înbulzeala de i prin plural, cînd de regulă avem unul singur, care are o quantitate normală. Tot aşa [cîte] un singur semn pentru ce, ci, ge, gi (ĉ, ĝ). Evident că aici n-am ambiţiunea să mă privească cineva de slav, cum am păţit-o odată[XII].

[... ... ...]

a. nevoie, necesitate

FONETICA EXPERIMENTALĂ ŞI APLICAREA EI LA STUDIUL LIMBILOR***

[... ... ...]

Azi avem o mulţime de laboratoare nu numai la facultăţile de litere, ci şi la diferitele clinice ale boalelor de urechi, nas şi gît, fiindcă fonetica a străbătut în toate părţile lumei şi fără de ea nu se mişcă nici medicul laringolog şi nici lingvistul.

Numai la noi se ţine prea puţin samă de ea, din motive pe care nu le înţelegem. E cert că nici dialectologie, nici filologie şi nici gramatică istorică nu se pot face fără ea. De aceea ar fi bine să se considere şi la noi ca materie de examen, să se creeze catedre de fonetică şi să se întemeieze laboratoare de fonetică experimentală.

Numai aşa am putea facilita şi întregi studiul limbei. Oricît de insuficiente să fie rezultatele dobîndite, ele sînt totuşi mai sigure, de cît cele /obţinute/ pe cale subiectivă din diferite abstracţii, care pot izvorî şi din prejudecăţi şi din combinaţiuni greşite. Fonetica nu şi-a spus încă ultimul cuvînt şi pînă atunci are încă multe, foarte multe enigme de dezlegat.

Trecînd la partea practică a foneticei, la aplicarea ei la studiul limbilor moderne, sau chiar vechi, prin analogie, putem afirma că rezultatele obţinute pînă azi au fost îndestulătoare. Aplicarea se face cu ajutorul foneticei şi al psihologiei limbei. Vorbirea e condiţiona-

*** Apărut în "I-iiul Congres al filologilor români, 13,14 şi 15 aprilie 1925", Bucureşti, 1926, p.105-115. Fragmente reproduse după Iosif Popovici, "Scrieri lingvistice", ed.cit., p.46-48.

tă de trei factori importanţi: 1. de simţul auditiv, 2. de simţul vizual, 3. de simţul tactil. Cînd unul din aceste trei simţuri slăbeşte, se întăreşte unul din cele /lalte/ două; la orbi, de exemplu, cel tactil, iar la surdomuţi cel vizual. Astăzi este imposibil a face studii numai asupra celor normali, fiindcă vorbirea lor se completează prin vorbirea anormală[XIV]. Empirismul a trecut demult şi observările ajutate de aparatele exploratoare ne facilitează foarte mult rezultatele dorite. Aparatul nu înlocuieşte organul vorbirei şi nici nu doreşte nimeni să-l înlocuiască, el întăreşte numai sau surprinde faptele pe care noi neînarmaţi[a] nu le-am putea observa şi obţine. Pedagogia de azi a limbei cere vorbire corectă şi sunete proprii, ferite de elemente streine şi scăpate de orice zîzîit ori sîsîit strein unei rostiri corecte[XV].

Această rostire se poate îndrepta cu aparatele foneticei moderne mult mai uşor decît cu creionul pus sub limbă, cu spatula, care apasă limba, cu beţele dintre dinţi sau cu degetul pe tiroidul laringelui. Mijloacele aceste primitive au dispărut şi chiar la surdomuţi au fost înlocuite prin aparate uşor de întrebuinţat şi precise ca rezultat. Tradiţia nu mai are nici o valoare, ea nu mai poate hotărî, ea poate indica cel mult unele tendinţe din vorbire. Şi cum vorbirea este supusă necontenit modei, unele elemente vechi mai pot cocheta cu unele înnoiri.

Din nenorocire, principiile de acum o sută de ani: "vorbeşte cum scrii" şi "scrie cum vorbeşti" sunt într-o ceartă permanentă şi contrastul dintre vorbire

---

a) (aici) fără aparate.

şi scriere durează mereu. Este imposibil a construi un alfabet universal şi practic, care să poată reda toate nuanţele sunetelor limbei[XVI]. Alfabetul nostru poartă pecetea a două mii de ani şi oricum l-am schimba, cu ajutorul tuturor semnelor diacritice, totuşi scrisul rămîne insuficient[a]. Unii fonetişti[b] au creat chiar semne noi, prin care au schimonosit scrisul, ca să poată transcrie unele sunete deosebite de cele obicinuite. Dacă este foarte greu a corecta alfabetul, cu atît mai puţin uşor este a corecta unele defecte de pronunţare şi a îndrepta rostirea greşită a limbilor moderne[c]. O limbă vorbită are numai atunci farmec cînd este rostită frumos şi cu sunetele ei. A vorbi franţuzeşte cu sunetele limbei româneşti este mult mai urît decît a vorbi greşit [illegible] punct de vedere al gramaticei române[XVII].

. . .

[illegible] ROMÂNEŞTI[xxx]

Memoriei lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, distinsul filolog român

[... ... ...][XVIII]

Cum vedem tezaurul vocalic latin a fost îmbogăţit în română cu 2 vocale noi, adecă la vocalele a, e, i, o, u s-au adăugat vocalele ă şi î. Aceste vocale sunt evoluţii fonetice noi. Bogdan Petriceicu Hasdeu crede, după cum am arătat[1], că vocala ă e dacică[XIX], iar

---

xxx Apărut în "Lucrări de fonetică", 5, Cluj, 1927. Fragmente reproduse după I.Popovici, "Scrieri lingvistice", ed. cit., p.85-86, 115-117.

a. în ceea ce priveşte capacitatea de notare a rostirii curente. b. foneticienii. c. rostire greşită, fireşte, de către străinii care le învaţă.

vocala î e latină. Pe ce se bazează părerea lui, nu știu. Fonetica limbii române este mult mai simplă în ce privește evoluția istorică a vocalei î, decît a vocalei ă. De altfel noi întîlnim vocala ă și în dialectele italiene și astfel nu putem înțelege de ce origine poate fi acole, unde n-au existat daci. Și, noi credem că, între dialectele italiene și limba română, trebuie să fi existat oarecari legături.

Fonetica experimentală[2] ne-a arătat că acest număr (7) pentru vocale este mult prea mic. Noi am constatat că, pe lîngă cele 5 vocale normale se mai găsesc cîte 2 variante, una închisă și una deschisă, iar vocala ă are 2 nuanțe, una întreagă și alta redusă, tot asemenea cunoaștem două nuanțe și pentru vocala î, una orală și alta nazală. Prin urmare avem în total, după cum am arătat[3], 19 nuanțe. Și acest număr nu este cel din urmă, fiindcă teoreticește îl putem mări la infinit.[XX] D-l G.Weigand a construit un registru special de vocale rostite prin scoborîrea laringelui în jos[4], pe cari le numește "gedeckte Kehllaute". Cercetările mele, făcute în curs de un sfert de veac, nu mi-au putut da posibilitatea să cred în acest registru imaginar, căci fiziologia vorbirii se face după legi, iar nu după închipuiri. Și laringele e într-o continuă ridicare și scoborîre, după cum cer elementele constitutive ale sunetelor din vorbire. Observările acestor mișcări făcute extern sau intern, cu ajutorul unei iluminări a părților interne sau externe ale laringelui, ne arată toate fazele lor atît de clar, încît nici nu e nevoie de fotografierea lor cu razele X.

Natura adevărată însă a vocalelor se găsește nu prin ridicarea sau scoborîrea laringelui, ci prin diferite modificări ale articulațiunilor limbii pe palat [...] .

Articulaţiunile limbii pe palat se studiază cu ajutorul palatului artificial, un aparat atît de simplu, dar de o valoare nepieritoare. Palatul artificial, introdus în gură, surprinde şi înscrie de-a dreptul toate articulaţiunile limbii. Înainte de a trata palatul artificial, trebuie să cunoaştem palatul gurii.

[... ... ...]

Capitolul IV

REZULTATELE CERCETĂRILOR

Rezultatele cercetărilor mele publicate azi sunt:

1. Articulaţiunile vocalelor româneşti au o bază naţională cu puţine modificări, cauzate prin înaintarea sau retragerea limbii.

2. Rostirea tipică a vocalelor româneşti ne prezintă traseele următoare: limba atinge la rostirea lui u abia jumătate din molarul al treilea, la o atinge 3/4 din acest molar, iar la a îl acopere de tot, la ă atinge 1/2 din molarul al 2-lea, la î acopere al 2-lea molar, la e acopere I-ul molar, iar la i acopere al 2-lea premolar.

3. Vocalele u - o sunt posterioare, rostite cu articulaţiuni retrase, vocala a este neutră (indiferentă), vocalele e - i sunt anterioare, iar vocalele ă - î sînt amestecate (velare după H.Tiktin), sau palatoguturale.

4. În Recherches, 6, am distins în rostirea mea numai un fel de u (mediu), azi pot rosti 3 feluri: u deschis, mediu şi închis.

5. În Recherches, 6, am cunoscut numai 2 feluri de o, un o mediu şi un ó deschis, azi deja disting 3 feluri: pe cele de sus şi pe o închis.

6. În Recherches,4, am distins un singur a, azi disting foarte clar 3 feluri: a deșchis, mediu și închis.

7. Azi disting pe lîngă ă comun[a] din română și pe e din Banat, deosebit de ə din indoeuropeană sau din germ. Habe.

8. Traseele inscripțiunilor grafice ne silesc să distingem între î oral și î nazal.

9. Articulațiunile ardelenilor ne obligă să recunoaștem existența vocalelor e mult mai deșchise decît de obicei.

lo. Rostirea ardelenească a diftongului oá (=uá) ca monftongul å, cf. a unguresc confundat cu a de tot închis.

Aceste rezultate ne arată fără orișice îndoială că sistemul vocalic românesc, în urma cercetărilor făcute asupra acestor 7 subiecte, se compune din 19 vocale, bine nuanțate și mărginite prin articulațiunile limbii pe palat cu ajutorul traseelor fixate în figurile 23-25[XXI].

NOTE

[... ... ...]

---

1. I.Popovici, Fiziologia vocalelor românești ă și î, Cluj, 1921, p.24; cf. apoi, B.P.Hasdeu, Etym. Magnum Rom., IX, p.2195-2208.
2. I.Popovici, Recherches...,p.3-9.
3. Idem, Ortoepia și fonetica, Cluj, 1923, p.46.
4. G.Weigand, Der Banater Dialekt, Leipzig, 1896, p.lo.

a. general

COMENTARII

I Se face aici aluzie la tratamentul "diftongilor" interconsonantici *or, *ol, *er, *el din slava comună, diferit în fiecare ramură a limbilor slave. În privința diftongului sl.com. *ol, de exemplu, din sl.com. *zolt, menționat de autor, se înregistrează următoarele tratamente: 1) metateză cu "polnoglasie" în limbile slave de est (cf.rus. zoloto), 2) simplă metateză în limbile slave de vest (cf. pol. zlot), 3) metateză cu lungirea vocalei în limbile slave de sud (cf. bulg. zlato).

II Faptele de acest fel (cf. și supra, nota I), coroborate cu existența toponimului rom. Zolt, îl duc pe Popovici la concluzia că românii au venit în contact cu slavii (cel puțin în anumite zone, marginale, ale teritoriului primitiv de limbă dacoromână) încă înainte de scindarea limbii slave comune (sec. V-VIII e.n.) în dialectele din care au rezultat mai tîrziu diferitele limbi slave (de est, de vest și de sud). Toponimul românesc de origine slavă avînd aspect slav comun (dinainte de sec.VI, cum scrie autorul), acest prim contact slavo-român e fixat de Popovici înainte de sec.XI ("nainte de vremea lui Nestor...", în formularea lui). Istoriografia actuală stabilește că unele triburi slave au traversat teritoriul actualei Românii și Pannonia (Ungaria actuală) în sec. VI, ajungînd, în cea mai mare parte a lor, dincolo de Dunăre, slavii rămași la nordul fluviului fiind asimilați treptat de către dacoromâni (cf."Slava veche și slavona românească", coord.Prof.dr.doc.Pandele Olteanu, București, 1975, p.17). Ceea ce înseamnă că datarea oferită de slavistul român în acest studiu, spre începutul intervalului secolelor VI-XI, în privința topon.rom. băn. Zolt, este corectă.

III Se poate invoca, într-o ordine de idei apropiată, și cu referire la aceeași zonă geografică, faptul că voievodul Farcaș, atestat în sec. XIII în diploma cavalerilor ioaniți, a stăpînit teritoriul cunoscut mai tîrziu ca județ sub denumirea Vîlcea. Or, Farcaș < magh. farkas "lup", iar Vîlcea < voc.sl.v. ВЪЛЧЕ! (nom. ВЪЛКО) < sl.v. ВЛЪКЪ "lup", ascunzînd ambele, probabil, identitatea unui rom. Lupu sau Lupea

(<lat.lupus), dacă nu cumva avem a face cu o confuzie între sl. ВЛЪКЪ şi ВЛАХЪ "român". Cît despre fonetismul Vulcan, el are la bază, fără îndoială, o asimilare fonetică, din mai vechiul Vîlcan, neavînd nimic comun cu numele zeului roman al fierăriei, apropiere de care ar fi fost tentaţi numai latinizanţii extremişti din secolul trecut.

IV Se menţionează aici doi factori importanţi care regizează atît mobilitatea (gustul estetic naţional) cît şi stabilitatea (uzul) limbii; autorul nu acordă deloc interes intervenţiilor subiective, individuale în evoluţia limbii, care – în fond – au un rol redus, dacă nu chiar nul, în acest cadru.

V O disociere bazată, probabil, pe conceptele lingvistice germane Lehnwort ("cuvînt străin, adaptat fonetic şi morfologic în limba care-l adoptă") şi Fremdwort ("cuvînt străin neadaptat fonetic şi morfologic").

VI În timp ce "nuanţele" diferiţilor a româneşti ţin, din perspectiva fonologică, de domeniul variantelor, cele două "nuanţe" de a unguresc sînt, din aceeaşi perspectivă, foneme distincte: cf. opoziţia dintre arany "aur; galben (monedă)", cu a /ɔ/ în a doua silabă, şi arány "proporţie; amploare", cu á /a/ în silaba corespunzătoare. La fel stau lucrurile în privinţa magh. e /ɛ/ şi é /e/.

VII Lungul pasaj care se încheie aici pune în evidenţă, pentru limba română, existenţa variantelor fonetice, nu atît individuale sau contextuale, cît geografice (regionale). Din momentul în care se va observa şi multitudinea de variante individuale, în distingerea cărora fonetica experimentală a avut un rol foarte important, se va consolida tot mai mult reacţia din perspectivă fonologică faţă de fenomene de acest fel, întrucît fonologia va demonstra identitatea lor funcţională, orientînd interesul ştiinţei limbii, în această problemă, dinspre concret şi particular spre abstract şi general – dinspre sunete spre foneme.

VIII În alţi termeni: atacul, ţinuta şi detenta.

IX O definiţie articulatoriu-acustică a sunetului.

X Autorul are în vedere deprinderea corectă a rostirii în limba maternă, prin educarea dicţiunii şi cultivarea ortoepiei, dar se referă şi la rolul foneticii în învăţarea corectă a pronunţării limbilor străine, în care fonetica experimentală, dar mai ales aceea instrumentală, modernă, au un cuvînt important de spus.

XI Autorul exagerează punînd pe acelaşi plan limba (fenomen istoric-natural, în evoluţia căreia hotărîtoare este selecţia socială a noului şi impunerea lui de către colectivitatea vorbitoare, în ansamblul ei), cu scrierea (fenomen ulterior limbii şi în grad înalt artificial, în care intervenţiile subiective şi individuale în privinţa normării sînt posibile şi în orice caz mai eficiente decît în privinţa normării diferitelor compartimente ale limbii: fonetică, gramatică, lexic). În timp ce limba este o creaţie colectivă, istoria scrierii diferitelor popoare arată că aceasta din urmă poate avea autori cunoscuţi ca personalităţi istorice distincte (Chiril şi Metodiu pentru scrierea slavă glagolitică, Mesrop Maştoţ pentru scrierea armeană şi gruzină, Se Yong pentru alfabetul coreean). Aşadar, este greu de înţeles cum s-ar putea ca "ortografia să se decreteze din voinţa colectivă a naţiunei întregi", conform postulatului lui Popovici. Trebuie să vedem în această exagerare o pledoarie pro domo, în favoarea ideilor sale ortografice, ca "muncitor vremelnic" în acest tărîm, în opoziţie cu membrii Academiei, nemuritorii printre care I.Popovici nu se număra şi ale căror atributii caută să le restrîngă pentru a asigura audienţă propriilor opinii.

XII Acest punct de vedere este, totuşi, valabil şi astăzi, deşi încă nu acceptat în unanimitate de către lingviştii români. O pledoarie argumentată în favoarea notării grafice a "accentului fonologic" în ortografia românească ("unde există posibilitate de îndoială în privinţa sensului") a făcut, relativ recent, Al.Graur, în "Mic tratat de ortografie", Bucureşti, 1974, p.1o6-1o8. Deşi "accentul fonologic" nu e acceptat încă drept semn ortografic, numeroşi scriitori contemporari îl notează, cf. Const.Dominte, Discordanţe între scrierea şi rostirea limbii române (omografe eterofone şi eterografe omofone), în "Limbă şi literatură", vol.III,198o,p.388-4oo.În privinţa scrierii ideale, cu semne pentru toate sunetele,cf. <u>infra</u>, p. 98 şi nota XVI.

XIII Notațiile pentru ă și î, susținute de Popovici s-au impus în cele din urmă în ortografia românească. In ceea ce privește "îmbulzeala de i prin plural" (aluzie la grafiile cu doi și trei i), autorul nu are deplină dreptate, căci - dacă în membrii și membri, -ii și -i notează una și aceeași realitate fonetică (restrînsă însă numai la contextul "de stînga" muta cum liquida) - în exemplele pomi și pomii, copii și copiii opozițiile dintre -i, -ii și -iii au o triplă justificare: fonetică segmentală, silabică și morfologică. Nici ideea ca grupurile grafice ce, ci și ge, gi să fie notate prin cîte un singur semn grafic (c, respectiv g) - deși justificată fonologic - nu s-a bucurat de audiență, în afara notațiilor speciale utilizate pentru transcrierea fonetică. "Slavismul" care i s-ar fi imputat autorului în această privință vine din faptul că, în alfabetul slav, /č/ e notat printr-un singur grafem: Ч (după cum în alfabetul chirilic românesc și /ǧ/ era notat printr-un semn unic: Џ).

XIV Este un punct de vedere modern: defectologia (studiul vorbirii handicapaților din punct de vedere logopedic) poate furniza date utile cunoașterii rostirii normale, pe de o parte, iar pe de alta, poate duce la perfecționarea mijloacelor de comunicare între handicapați sau cu aceștia (cf. alfabetul tactil Braille pentru nevăzători; "alfabetul" gestual pentru surdomuți etc.). Unui asemenea punct de vedere avea să-i datoreze, mai tîrziu, Roman Jakobson descoperiri importante cu privire la evoluția și la fazele achiziționării limbajului de către copil, prin interesul acordat afaziei (cf. versiunea franceză a cercetărilor sale în acest domeniu, "Langage enfantin et aphasie", 1969).

XV Se subliniază rolul foneticii experimentale în realizarea unei dicțiuni clare.

XVI E de adăugat că, din punct de vedere practic, nici nu este necesar, alfabetele curente cuprinzînd semne (sau combinații de semne) numai pentru foneme, singurele entități fonetice funcționale, cu rol distinctiv în comunicare. Afirmația din studiul precedent, reprodus fragmentar aici (v. supra, p. 95): "O scriere ideală ar trebui să aibă semne pentru toate sunetele care există în limbă" nu trebuie privită ca expresie a unei esențiale contradicții interne a concepției autorului despre

raperturile dintre scriere și comunicarea orală, pentru că el se referă la "toate sunetele care există în limbă" (subl. ns.), nu în vorbire. chiar dacă la 1903 nu-și făcuse încă loc deplin în lingvistica generală dihotomia langue-parole, și, în plus, nu trebuie pierdut din vedere atributul ideală pe care îl folosește autorul cu referire la scriere. Apropierea de idealul unei scrieri care să noteze, exhaustiv, toate "nuanțele" de rostire ale fonemelor se realizează în așa-numitele alfabete de transcriere fonetică, la care se recurge în cercetările dialectologice pe teren (cf. sistemul de transcriere fonetică din "Atlasul lingvistic român", elaborat de elevul lui Popovici, Emil Petrovici), ca și, în alt sens, în alfabetul fonetic internațional, inventar de semne în care se tinde la notarea deosebirilor articulatorii-acustice fundamentale dintre fonemele prezente în sistemele fonologice ale diferitelor limbi. Dar astfel de "alfabete" nu se creează din necesități "practice", ci din necesități tehnice, cu care se confruntă numai specialiștii în studiul limbilor.

XVII Se arată aici, indirect, rolul foneticii experimentale în deprinderea corectă a bazei de articulație a unei limbi străine, achiziționate prin studiu, mai ales în afara mediului vorbitorilor ei nativi, căci vorbirea "stricată" a unei limbi se vădește mai întîi, cel mai adesea, sub aspect fonetic, și abia după aceea sub aspectele semantic și gramatical; este vorba de așa-numitul "accent străin" în vorbirea unei limbi oarecare.

XVIII În fragmentele precedente, omise aici, autorul face un scurt istoric al foneticii românești și al terminologiei acesteia, încheiat cu constatarea că "/.../ C.Diaconovici-Loga a avut criterii destul de sănătoase și a analizat vocalele mai bine decît toți gramaticii vechi. Părerile lui C.Diaconovici-Loga au fost împrumutate de toți gramaticii următori și îndeosebi de I.Alexi și de Radu Golescu". Ioan Alexi (1801-1863), cleric și cărturar latinist din Transilvania, a scris o Grammatică Daco-Romana sive valachica latine donata, aucta ac in hunc ordinem redacta (Viena, 1826). Radu Golescu este de fapt, Iordache (Gheorghe Radovici) Golescu; asupra lui, a se vedea volumul I al acestei antologii, p.196-206.

XIX Vocala ă se mai întîlneşte în portugheză, ca variantă poziţională (finală posttonică) a fonemului /a/, cf. port. casa /kază/. In ceea ce priveşte originea vocalelor româneşti ă şi î, se explică prin evoluţia fonetică a vocalelor latine în anumite poziţii şi combinaţii: rom. ă ⟨lat. -a final posttonic (rom. casă ⟨lat. casa), rom. î /rom.v.ă ⟨lat. a,e,i,o + m/n + consoană (rom.cîmp /lat. campus; rom. vînt /lat. ventus; rom. sînt /lat. sint; rom. fîntînă /lat. fontana). Dar ipoteza hasdeiană, conform căreia în apariţia vocalei neutre româneşti ă ar fi putut juca un rol baza de articulaţie a limbii dacice, este susţinută şi astăzi (cf. tratatul de "Istorie a limbii române", vol.II, Ed.Academiei R.S.România, Bucureşti, 1969, p.320, § 3.1.1; de asemenea, Gr.Brâncuş, "Vocabularul autohton al limbii române", Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p.188). De notat că vocala neutră de apertură medie este prezentă şi în albaneză (ë) şi, de asemenea, în armeană (cf. Marie-Francisca Băltăceanu, Rapports entre l'armenien et le daco-mésien, în "Studia indo-europaea ad Dacoromanos pertinentia, II. Studii de tracologie, Lingvistică", Bucureşti, 1980, p.105-109). Cît despre bulg. ъ, explicabil prin evoluţia fonetică a sl.com. ŭ, a fost pus şi el, de către unii cercetători, pe seama substratului tracic al acestei limbi slave balcanice.

XX Autorul menţionează, în mod corect, încă înainte de constituirea fonologiei, un număr de "nuanţe" sau "variante" vocalice, căci în ceea ce priveşte invariantele sau fonemele vocalice, acestea rămîn 7 în limba română.

XXI Pasajele referitoare la subiecţi şi la traseele înregistrărilor cu aparate au fost omise aici. In acest pasaj, sintagma sistem vocalic nu trebuie înţeleasă cu sensul curent astăzi în fonologie, anume "inventar de foneme", ci cu sensul de "ansamblu de variante", care sînt - desigur - mult mai numeroase, după cum lasă să se înţeleagă însuşi autorul, la p. 99 , aici (cf.nota XX, supra).

SEXTIL PUŞCARIU

Sextil Puşcariu, alături de Ovid Densusianu şi Alexandru Philippide - dar totuşi primus inter pares, a ridicat studiul lingvistic în România la performanţa cea mai înaltă. Nimeni înainte de Puşcariu, şi nici după el, nu a făcut atît de mult pentru mai buna cunoaştere a limbii române, pentru progresul gîndirii lingvistice, în general, totodată reuşind să armonizeze aceste cercetări cu fructuoase preocupări filologice, literare, cu o publicistică sensibilă la marile evenimente şi probleme ale societăţii, cu o activitate administrativă - bunăoară cea de Rector al Universităţii "din Dacia Superioară" - care i-a oferit ocazia să acopere prin fapte cuvintele din cărţi şi din prelegerile universitare, redînd astfel cuvintelor întreaga lor putere.

Autentic urmaş al Şcolii Ardelene, capabil să-şi trăiască întreaga viaţă în cultul adevărului şi al Patriei, al neamului, Sextil Puşcariu a fost deopotrivă un spirit modern, receptînd cu discernămînt critic întreaga mişcare de idei din lingvistica epocii sale, reuşind să adauge el însuşi idei noi la tezaurul lingvisticii secolului 2o.

Anii în care a trăit şi a activat Sextil Puşcariu au văzut manifestîndu-se variate teorii şi concepţii despre limbă, felurite metode şi tehnici de cercetare. Ca puţini alţii, S.Puşcariu nu va deveni partizanul nici unei teorii sau metode, ci le va aplica pe mai toate, cu măsură şi pe rînd, atunci şi acolo cînd i s-a părut că se potriveşte cel mai bine. O anumită înţelepciune, ce se degajă din tot ce a scris, i-a îngăduit lui Puşcariu să practice un soi de eclectism luminat, senin, impus de realitatea lingvistică, atît de complexă încît e de necuprins dintr-un singur

unghi de vedere, cu o singură metodă sau teorie, oricare ar fi aceea. Lucrările sale nu au nimic din crisparea şi uscăciunea celor ce încearcă să potrivească limba după teorii şi formule apriorice, ca-ntr-un pat al lui Procust, sărăcind limba de bogăţia ei, de complexitatea ei, atribute pe care Sextil Puşcariu, mai mult ca oricare alt lingvist român, a ştiut să le pună în evidenţă, cu precădere ale limbii române, cercetată cu predilecţie. Acest eclectism decurge, credem, şi dintr-un respect neabătut al adevărului, vizibil în tot ce a scris şi întreprins Sextil Puşcariu.

S-a născut în 1877, a urmat liceul la Braşov, iar universitatea la Leipzig, continuîndu-şi studiile la Paris şi Viena, punîndu-se astfel la curent cu tot ce era mai important în domeniul filologic, lingvistic .

Începe prin a-şi verifica aptitudinile literare, de care nu era lipsit, şi scrie epigrame, poezii, proze etc. Va face, de asemenea, critică şi istorie literară, ţinînd vie tradiţia românească a lingvistului deopotrivă cercetător al limbii, dar şi priceput mînuitor al acesteia, adică scriitor, cum au fost Cantemir şi Budai-Deleanu, Ienăchiţă Văcărescu şi Eliade, Hasdeu şi Densusianu. Pe linia acestor preocupări semnalăm două reuşite de excepţie: mai întîi, Istoria literaturii române. Epoca veche, publicată în 1921, cu interpretări multe nici pînă azi întrecute. Mai apoi, ca o dovadă a excelentului său gust pentru literatură, Puşcariu va avea un rol decisiv în "descoperirea" şi "lansarea" lui Lucian Blaga în paginile revistei "Glasul Bucovinei", în 1919.

Ca lingvist, e de remarcat mai întîi bogata activitate publicistică prin care Puşcariu a urmărit, şi a reuşit, să creeze un public românesc cît mai numeros, interesat şi cunoscător în problemele limbii, ale lingvisticii.

Acţiunea de popularizare a ştiinţei este unul din scopurile universităţii româneşti, după părerea celui ce a fost primul rector al Universităţii româneşti din Transilvania. Angajarea lui Puşcariu în această vastă acţiune, care a urmărit în primul rînd familiarizarea publicului cu figurile de mari lingvişti, români sau străini, cu preocupările acestora, punerea publicului la curent cu problemele istoriei, ale istoriei şi criticii literare, ale lingvisticii şi filologiei româneşti, această neobosită activitate publicistică a avut contribuţia ei, probabil, la constituirea stilului în care Sextil Puşcariu, şi-a scris întreaga sa operă, pe cît de savantă, pe atît de accesibilă şi plăcută la citit.

Din acelaşi imbold intim, de a se face util celor mulţi, S.Puşcariu va avea numeroase şi decisive intervenţii în chestiuni de ortografie românească, sintetic materializate în noul Îndreptar şi vocabular ortografic, scos împreună cu Teodor A.Naum, în 1932, şi care în 1946 a cunoscut cea de-a V-a ediţie.

Numele lui Sextil Puşcariu rămîne legat de cultura românească prin nenumărate fire, a căror alegere şi rînduire sistematică încă nu s-a făcut. Evaluarea moştenirii ce ne-a lăsat-o Puşcariu nu e încheiată şi, probabil, nu se va încheia curînd. Aceasta din mai multe motive, principalul fiind acela că opera ştiinţifică a lui Puşcariu e încă vie, rodeşte în continuare, e departe de a-şi fi epuizat puterea de a stimula idei şi drumuri noi în lingvistică.

Dovada cea mai vie în acest sens este vestitul Dicţionar al Academiei, pe care Sextil Puşcariu l-a alcătuit parţial (literele A-C şi F-I), nereuşind să-l termine. La încheierea acestei opere monumentale lucrează de cîteva decenii colectivele de lexicografi de la insti-

tutele de lingvistică din București, Iași și Cluj-Napoca, care au publicat, în continuare, literele M,N,O,P,R,S. Cînd se va încheia, acest dicționar va reprezenta un monument științific închinat limbii române fără egal în cea mai mare parte a lumii. Sînt foarte puține limbile pentru care s-a alcătuit un dicționar comparabil celui românesc, conceput și început de Pușcariu. Căci lucrul cel mai semnificativ este tocmai acesta: cînd s-a repus în discuție Dicționarul Academiei, în anii '5o, pentru toată lumea a fost evident că nu se poate merge pe alt drum decît pe cel stabilit de Pușcariu, volumele elaborate de acesta devenind modelul - cel mai adesea neatins - al volumelor cu care se încearcă ducerea pînă la capăt a acestei monumentale opere științifice.

Mai puțin accesibilă publicului larg, dar deosebit de prețioasă pentru știința limbii este activitatea Sextil Pușcariu legată de <u>Atlasul lingvistic român</u>. sensibil decît Philippide și Densusianu la eforturile înnoire metodelor și procedeelor cercetare lingvistică. S.Pușcariu va acorda o mare [illegible] geografiei lingvistice, introducînd la noi această metodă și ridicînd din mijlocul tinerilor săi colaboratori specialiști de prim rang, capabili să ducă pînă la capăt proiectul acestui atlas. E vorba de Sever Pop și Emil Petrovici, care au lucrat în mod nemijlocit sub îndrumarea și controlul lui Sextil Pușcariu.

Față de alte lucrări similare din străinătate, concepția Atlasului inițiat de Pușcariu s-a dovedit, la acea vreme, mai temeinică, grație unor inovații introduse de Pușcariu atît în felul de desfășurare a anchetei, cît și în felul de prezentare a rezultatelor.

Munca atît de anevoioasă, a lui Pușcariu și a colaboratorilor săi la Dicționar (DA) și la Atlas (ALR), s-a desfășurat în cadrul Muzeului limbii române, înființat

la Cluj în 1919, instituţie care avea încă o dată să pună în evidenţă calităţile excelente de organizator ale lui S.Puşcariu. Statutul muzeului înscria, printre obiectivele sale următoarele:

- să strîngă şi să prelucreze ştiinţific materialul lexicografic al limbii române din toate timpurile şi din toate regiunile locuite de români;
- să elaboreze studii şi lucrări în vederea unificării limbii literare şi a terminologiei tehnice în toate ţinuturile româneşti
- să deştepte şi să cultive interesul obştesc pentru studiul limbii române, pentru o folosire îngrijită a acesteia.
- să pregătească tineri specialişti în domeniul filologic.

De acest Muzeu este legată şi cea mai importantă revistă de filologie ce s-a editat la noi,"Dacoromania", care, pe parcursul a aproape lo.ooo de pagini, a găzduit sute de studii, lucrări de doctorat, monografii, recenzii, note etc., oferind azi cititorilor imaginea unei activităţi ştiinţifice extrem de bogată şi de febrilă, tensionată de conştiinţa marilor imperative cetăţeneşti de care era însufleţită. În jurul lui Sextil Puşcariu o nouă şcoală ardeleană se năştea, de aceleaşi nobile idealuri orientată, înviorată de spiritul ştiinţific modern, de sincronizarea la mişcarea de idei din lingvistica europeană. Însuşi prestigiul filologiei româneşti, al limbii şi al culturii noastre au avut de cîştigat un spor considerabil de pe urma acestei acţiuni ştiinţifice pe cît de susţinută, pe atît de bine condusă.

Să mai amintim că, în completarea revistei, a luat fiinţă Biblioteca Dacoromaniei, o colecţie în care au fost publicate lucrări de literatură, istorie literară, folclor etc.

Prin formația sa, Pușcariu a fost un neogramatic, interesat în primul rînd de cercetarea istorică. Inteligența sa vie l-a atras spre cercetarea mecanismelor de funcționare a limbii, drept care va face și cercetare sincronică. La fel cum, capabil să studieze exhaustiv anumite detalii (bunăoară, diminutivele), nu scapă din vedere nici întregul. Nu neapărat pe urmele altora, va scoate mereu în evidență caracterul de sistem al limbii, rînduiala subtilă pe care o descoperă în limbă privirea cercetătoare.

Talentul și gustul său literar îl determină să-și apropie ideile lui Karl Vossler.

La curent cu tot ce se petrece în lingvistica europeană, Pușcariu se arată cel mai interesat de cercetările lingviștilor praghezi, ale căror preocupări le-a urmărit cu un ochi critic și avizat, dîndu-și bine seama de valoarea lor, dar și delimitîndu-se de acestea, prin anumite rezerve a căror temeinicie încă nu a fost definitiv evaluată (cf. studiile Morfonemul și economia limbii, în 1931, și Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române DR 1931-32 , în 1934, și mai ales volumul II din Limba română), rămînînd viitorului să judece nu numai originalitatea unor puncte de vedere exprimate cu osebire în ultima lucrare citată, ci și puterea acestora de a oferi soluții unor probleme cu care continuă să se frămînte gîndirea lingvistică.

Limba română, lucrarea de căpetenie a lui S. Pușcariu, atît de simplu și, totodată, atît de ambițios intitulată, reprezintă sinteza gîndirii sale lingvistice. Concepută în mai multe volume, Pușcariu a reușit să ducă la capăt numai două: primul, publicat în 1940, a avut și o versiune germană în 1943 și a fost republicat în 1976, iar al doilea a rămas practic inedit. A fost acesta un

motiv în plus ca în antologia de față să prezentăm cititorilor cîteva fragmente din Limba română, îndeosebi volumul doi. Volumul I, de "privire generală", constituie una dintre cele mai frumoase cărți ale filologiei românești. Scrisă deopotrivă pentru specialiști și pentru un public mai larg, această carte oferă răspuns la un mare număr de întrebări teoretice și aplicate, privind organizarea și istoria limbii, în speță a limbii române.

Pompiliu Constantinescu, făcîndu-i cărții o caldă prezentare la apariție (în Revista Fundațiilor regale, VII, 1940, nr.9, 1 septembrie, p.662-670), spunea că Limba română "este o vastă introducere, savantă metodică, luminoasă în problemele de lingvistică privitoare la limba noastră. Noua sa operă, în curs de publicare, va fi nu numai o sinteză nouă despre limba română, dar însăși sinteza erudiției și a activității fragmentate a unuia din cei mai mari lingviști ai noștri; ea cuprinde rezultatele aproape a patru decenii de activitate științifică susținută, reflecțiile și experiențele unui cunoscător emerit al întregii limbi naționale, soluții și sugestii nenumărate, într-un domeniu care interesează orice om de cultură...primul tom din sinteza în continuare a d-lui Sextil Pușcariu depășește cadrul îngust al specialității și se impune ca o creație de cultură generală, ca o contribuție excepțională întru lămurirea unei fețe a complexului ce se cheamă fenomenul românesc".

Iar Th.Capidan, cu aceeași ocazie preciza:"Nici unul dintre filologii români de azi nu era mai bine calificat decît profesorul Sextil Pușcariu pentru a aduce la zi această operă monumentală, consacrată studiului limbii române. Stăpînind un vast material lingvistic, pe care l-a acumultat într-o activitate de peste patruzeci de ani în domeniul lingvisticii și în cel al filologiei

române, autorul a avut una din cele mai fericite inspirații, cînd, după această lungă experiență, el s-a decis să întreprindă prima sinteză a limbii române".

În fine, o observație dintre cele mai adevărate cu privire la această carte c va face, D.Macrea, elev al lui Pușcariu: "volumul e, în același timp, o introducere în lingvistica generală din cele mai bune care există în vreo limbă".

În încheierea acestui succint portret, să mai amintim lucrările de dialectologie ale marelui savant, în frunte cu celebrele Studii istro-române, trei volume, publicate în anii 1906-1929.

Vasta cunoaștere a limbii române, la care a ajuns Pușcariu, i-a îngăduit să dea prima încercare de reconstrucție a românei comune (Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, Halle, 1910), adevărat model de aplicare a metodei comparative istorice. Firește, o asemenea reconstrucție pretindea și o excelentă stăpînire a domeniului romanistic, pe care Sextil Pușcariu a dovedit-o ori de cîte ori înțelegerea fenomenelor lingvistice românești avea de cîștigat prin raportarea acestora la celelalte limbi romanice.

Sextil Pușcariu a murit la Cluj, la 5 mai 1948.

LIMBA ROMÂNĂ I (1940)

LIMBĂ ŞI EXPRESIE

A. Organizarea limbii

1. O grămadă de cărţi nu înseamnă o bibliotecă; o mulţime de cuvinte, forme şi construcţii nu înseamnă o limbă[I]. Întocmai precum în cărţile pe care le-ai adunat în cursul anilor trebuie să introduci o rînduială, pentru ca să poţi găsi, cînd vrei, cartea căutată, tot astfel trebuie să-ţi organizezi şi materialul de limbă pe care îl acumulezi o viaţă întreagă, sporindu-l şi împrospătîndu-l din fragedă copilărie şi pînă [illegible] bătrîneţe.

[illegible] se întîmplă şi cu materialul [illegible] creierul nostru creează un sis- [illegible]

[illegible]

[illegible] bibliotecii [illegible] deosebite [illegible] unul lîngă altul. [illegible] deprins să vorbească mai multe limbi suprapune, fără să le amestece, expresiile străine peste limba maternă, putînd să evoce în orice moment pe oricare din ele.

Limba nu e o bibliotecă creată din nou, cu mijloace proprii, ci ea e, în cea mai mare parte, moştenită: ea nici nu e o bibliotecă particulară, ci publică. De aceea sistemul de organizare al limbii nu poate fi individual şi arbitrar, ci e tradiţional şi convenţional[IV].

Organizaţia limbii e un lucru atît de minunat, încît numai familiarizarea noastră cu ea şi faptul că rînduirea se face în mod subconştient şi a devenit mecanică ne face să nu ne minunăm îndeajuns de calităţile noastre extraordinare de organizatori ai graiului. Numai cel ce observă pe copil cînd începe să vorbească poate să-şi dea seama de minunea[V] ce se întîmplă în căpşorul lui. Aşa cum mînuţele-i ajung, după cîteva încercări, să facă mişcările cele mai potrivite pentru ca să apuce ceva, să deschidă capacul unei cutii sau să întoarcă cheia în broască, tot astfel mintea lui izbuteşte să analizeze cuvintele din frazele auzite, să le grupeze ca să le ţină minte şi să le întrebuinţeze aşa cum trebuie, cu formele şi sensurile lor variate, după norma comună.

Lingvistul nu poate să se dezintereseze de felul în care omul îşi organizează limba. De aceea noi am introdus "organizaţia" în însăşi definiţia ce am dat-o limbii, iar în expunerile ce vor urma am dedicat acestei organizaţii un volum întreg. Cele trei capitole principale în care ne ocupăm de ea vor trata - potrivit cu cele arătate - despre:

CLASIFICAREA MATERIALULUI LINGVISTIC,
GRAIUL INDIVIDUAL SI LIMBA COMUNA,
ECONOMIA LIMBII.

La sfîrşit, vom încerca să stabilim ce e specific românesc în organizaţia limbii noastre.

2. Comparaţia noastră cu bibliotecile poate fi dusă mai departe. Dicţionarul şi gramatica, operele indispensabile pentru învăţarea unei limbi, se pot asemăna cu cataloagele, pe autori şi pe materii, ale unei mari biblioteci publice. Ordinea alfabetică urmată în catalogul pe autori şi în dicţionar e o rînduială născocită de bibliotecar şi de lexicograf, pentru ca să înlesnească găsirea repede şi comodă a operei sau a vorbei căutate. Ea nu este ceva inerent nici cărţii, nici cuvîntului.

Catalogul pe materii şi g r a m a t i c a, ţin seama şi de cuprins, dar scopul lor rămîne tot cel practic, de a da o orientare celui ce caută o carte sau o expresie potrivită. Gramaticianul a fost dublat de la început mai mult de pedagog, decît de lingvist. El n-a căutat să pătrundă în laboratorul în care limba ia fiin-
creierul omenesc – ci a voit să înlesnească pe
se poate învăţarea limbii. Sistemul ales s-a adaptat, deci, scopului practic, stabilind reguli şi paradigme pentru memorizat şi trecînd la rubrica "excepţii" tot ce nu încăpea în ele. Astfel se întîmplă adesea că gramatica uneşte în aceleaşi grupuri fenomene pe care mintea noastră le rînduieşte în compartimente diferite şi că desparte altele, care în g r a m a t i c a n e s c r i s ă, pe care şi-o alcătuieşte fiecare individ grăitor, sînt asociate şi strîns unite[VI].

M. Bréal citează (Sémantique, 253) următoarea comparaţie din Anatole France: "Les systèmes sont comme ces minces fils de platine qu'on met dans les lunettes astronomiques pour en diviser le champ en parties égales. Ces fils sont utiles à l'observation exacte des astres, mais ils sont de l'homme et non du ciel. Il est bon qu'il y ait des fils de platine dans les lunettes. Mais il ne faut pas oublier que c'est l'opticien qui les a mis". Acelaşi lucru se poate spune despre multe din aşa numi-

tele categorii gramaticale: ele ţin de sistemul gramaticianului, nu de al limbii[VII].

Datoria lingvistului este să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor[VIII]. Cînd lingvistul îşi studiază limba maternă, fiind şi subiect vorbitor în aceeaşi persoană, are marele avantaj de a fi stăpîn pe structura internă a graiului supus cercetării sale[IX]. Introspecţiunea nu e totdeauna uşoară, căci, în momentul cînd ne observăm, pierdem siguranţa ce caracterizează vorbirea spontană. La aceasta se mai adaugă şi altă greutate: tradiţia gramaticală. Gramatica învăţată în şcoli ne-a familiarizat cu noţiuni care nu se potrivesc cu concepţiile moderne lingvistice şi ne-a învăţat să aplicăm limbii noastre reguli valabile pentru structura altor limbi, mai ales a celor clasice.

Lingvistul care vrea să cunoască organizaţia adevărată a limbii sale materne trebuie să se dezbere de concepţiile aprioristice ale gramaticii clasice şi să caute să proiecteze pe ecranul conştientului procesul care se desfăşoară atunci cînd, în mod inconştient, în calitate de subiect vorbitor îşi rînduieşte materialul lingvistic[X].

Despre sensibilitatea lingvistică, ca cea mai bună călăuză a lingvistului, zice H.Paul:"das Sprachgefühl ist wertvoller als das Bewusstsein von den grammatischen Kategorien: jenes ist in der ersten Kindheit erw erworben, fast augeboren, diecs aber viel später angelernt, vielfach unsicher, manchmal irrig, wenn es uberhaupt vorhanden ist"[XI].

I. Clasificarea materialului lingvistic

3. Atît procesul de asociație a ideilor, cît și puterea de abstracțiune, care stau la baza organizării limbii, formează obiectul p s i h o l o g i e i. Totuși, lingvistul nu se poate dezinteresa de ele, ci trebuie să-și dea seama cum se face, în mintea subiectelor vorbitoare, legătura între diferitele expresii și cum urmează gruparea materialului lingvistic în momentul inventarierii lui, precum și cu ocazia întrebuințării lui în vorbire[XII].

Rămînînd în domeniul lingvisticii, noi nu vom intra în amănunte de ordin psihologic, ci ne vom mulțumi cu cîteva considerații generale și ne vom opri mai mult la efectele lingvistice produse de anumite procese psihice.

In acest scop, vom pleca de la un cuvînt, luat ca exemplu, și-l vom urmări în cîteva din grupările din care face parte.

4. Cînd aud (citesc sau rostesc) cuvîntul cald, apăs pe un buton, care poate face ca imediat să se deschidă ușile unui mare număr de compartimente, în care acest cuvînt ne apare în tovărășia altora. Il vedem mai întîi în mijlocul familiei sale mai apropiate: călduț, căldicel, căldișor, căldură, încălzi...uneori și al familiei mai depărtate: căldare, scălda. Omul posedă un simț etimologic înnăscut, care face ca toate cuvintele înrudite (și păstrînd în structura lor formală semnele acestei înrudiri) să se grupeze într-o unitate, al cărei miez este t u l p i n a. (...)

Trebuința pe care o simte omul de a uni într-o singură serie cuvintele înrudite - "das etymologische Bedürfnis", cum o numește G. von der GABELENTZ - face

adesea să se creeze false legături de înrudire și produce fenomenul numit în lingvistică etimologia populară. Prin apropiere de verbul a lăcrăma "plîngerea" cu care își reclamă cineva dreptul de la o autoritate devine în gura țăranului lăcrămație (în loc de reclamație). Țigara e prin Ardeal sugară, fiindcă omul "suge" din ea. Tifosul fiind o boală "lungă" - căci, după credința poporului, ține o lună de zile (ALR.I 1629/808) lîngoare (din lat. languor) devine lungoare. Din bulgărescul lunica - un derivat din luna "lună" - apropiat de "alună", cu care se aseamănă la culoare, avem pe aluniță (pe pielea corpului). Din caroussel, poporul a făcut călușei. Latinescul sanatoria "vindecătoare" a dat în românește numele plantei sunătoare, prin apropiere etimologică de "a suna".

Chiar și oamenii culți se lasă influențați de simțul lor etimologic în trebuința de a "explica" cuvintele: nici filologii nu scapă de false interpretări etimologice. Astfel, pe perucă mulți îl pun în legătură cu păr; pe patrulă cu patru; iar pe arzuliu (turc arzulü "doritor") cu "a arde", această apropiere etimologică făcînd chiar ca sensul lui să devină "focos". Același lucru s-a întîmplat, bunăoară, cu mirodenii, din neogrecescul μυρωδιά "parfum, dresuri" (prin mijlocire slavă), pe care unii lexicografi îl pun în legătură cu a se mira și-l traduc prin "lucruri minunate ("wunderbare Sachen", în loc de "Gewürz"). Foarte multe credințe populare și jocuri de cuvinte se bazează pe etimologiile populare. Descriind obiceiurile din Scheii Brașovului, PITIS ne informează că "copiii nu e bine să se nască lunea, că zice că sînt lunatici" (Conv.lit., 36, p.948). Pentru cel ce n-o prea nimerește, nici după ce s-a gîndit mult, există o vorbă glumeață: Cu gîndul - gîndac rămîi".

Pe cînd pentru unii lingviști, ca SAUSSURE, etimologia populară e un fenomen patologic, care "nu lucrează decît în condițiuni particulare și nu atinge decît cuvintele rare, tehnice sau străine, pe care limba și le asimilează în mod imperfect" (Cours de linguistique générale, p.247), pentru alții, de exemplu pentru GILLIERON, ea e un principiu creator în limbă. Instinctul etimologic atinge toate cuvintele, chiar cele mai uzuale, grupîndu-le, asociindu-le, disociindu-le, corectîndu-le, fie în conținutul lor psihic, fie în forma lor materială. Mai ales interesează e t i m o l o g i a p o p u l a r ă l a t e n t ă, care se trădează numai în mod indirect (de ex., păstrarea lui s în franc. espérer și respirer se datorește rudei lor adoptive , esprit) și rămîne ascunsă celui ce nu pătrunde ca GILLIERON, în sufletul cuvîntului[XIII]. Partea conștientă și pe jumătate conștientă pe care o are poporul la elaborarea limbii este mare. Poporul nu rămîne cu brațețe încrucișate înaintea pastei lingvistice, ci o mișcă și o frămîntă necontenit. Omul nu întrebuințează fără critică instrumentele de care se servește zilnic; el face reflexii asupra lor, le analizează, le judecă (K.JABERG, Romania, 46, p.125-128)[XIV].

Simțul etimologic oprește uneori dezvoltarea cuvintelor în consonanță cu legile fonologice[XV]. Astfel, din aurarius trebuia să avem *arar, din coctura să avem *cutură... dar legătura etimologică a acelor cuvinte cu aur și cu copt a făcut să avem aurar și coptură. (În *coctorium > cuptor, legătura cu copt a menținut numai grupul pt înainte de accent, dar n-a putut opri prefacerea regulată a lui o neaccentuat în u). In latina vulgară verbele compuse cu prepoziții și-au mutat accentul pe tulpină și a fost reconstruită vocala din verbul primitiv:

infringo a devenit *infrango*, căci se simţea compus din *in* + *frango*; *attineo* a devenit *atteneo*, căci se simţea compus din *ad* + *teneo*; româneşte, *înfrîng* şi *aţin*.

Legătura strînsă care există între membrii aceleiaşi familii de cuvinte se cunoaşte şi din faptul că, dacă unul din ele suferă o prefacere, atrage mai totdeauna după sine şi pe celelalte. Astfel, dacă în limba hoţilor *urs* înseamnează "doctor", "doctoriţei" i se zice *ursoaică*.

5. Fiecare din derivatele de la *cald* are la rîndul său cîte o uşă deschisă spre alte compartimente: *călduţ* se găseşte în tovărăşia lui *grăsuţ*, *negruţ*, *amăruţ*...; *căldicel*, alături de *molicel*, *înălticel*, *tăricel*...; *încălzi* formează aceeaşi serie derivativă cu *înălbi*, *întări*, *înveseli*...

Cald mai stă în corelaţie cu femininul *caldă*, care, la rîndul său, formează o serie morfologică cu *bună*, *lină*, *tristă*..., sau cu pluralul *calzi*, din seria *buni*, *lini*, *trişti*...[x]

Omul are şi un simţ gramatical. Efectele lui pot fi multiple.

Astfel, constatăm înainte de toate iarăşi abateri de la dezvoltarea normală fonologică, datorite fenomenului normalizării morfologice. Din formele mai numeroase sau mai des întrebuinţate se extrage o tulpină sau un morfem (sufix, desinenţă) tipic, care se generalizează şi în cazurile în care legile fonologice produceau alte forme. Astfel, *e* din *mergi*, *merge*, *mergem*, *mergeţi*, *mergeam*, *mergeaţi* etc. produce şi o formă *merg*, în loc de *mărg*, cum am aştepta din punct de vedere fonologic şi cum se şi zice prin Ardeal şi Moldova. Serii

---

x La Saussure raporturi sintagmatice şi asociative, CLG.V, 2-3.

ca gătesc, gonèsc, întineresc..., găteală, încetineală... păstrează în limba literară pe e și ea și după labiale, în forme ca vorbesc, mulțumesc, tocmeală..., deși am aștepta vorbăsc, mulțumăsc, tocmală (cum se și zice în regiunile în care întîlnim pe mărg). Simțul că la conjugarea în -are desinența participiului este -at, -ată, -ați, -ate (lăudat, lăudată, lăudați, lăudate...) a făcut ca masculinul plural de la participiul verbelor băia și muia să fie băiați și muiați, și nu băieți și muieți, cum am aștepta după legea fonologică care preface pe a în e după palatală în poziție moale (cf. buruiene, pluralul lui buruiană, Stoiene, vocativul de la Stoian). Astfel vorbim de doi băieți băiați sau de muieți înmuiați. Dacă în locul vechiului uit, uiți, uită, uetăm, uetați, uită, conjugăm azi uit, uiți, uită, uităm, uitați, uită, avem și aici un caz de normalizare.

După același principiu se explică fenomenul proporționalității și al simetriei morfologice. Alături de pluralul vechi cîmpi (lat. campi), s-a format pluralul analogic cîmpuri. Aceasta a avut ca urmare că alături de pluralul vechi piepturi (lat. pectora) s-a născut un plural nou piepți (cu un sens deosebit:piepții cămășii). Deoarece de la învăța prezentul e învăț, s-a creat și de la răsfăța un prezent răsfăț (în loc de răsfaț, cum se zicea în vechime); deoarece de la fată pluralul e fete, s-a creat și de la față un plural fețe (în loc de fațe, din lat. facies); deoarece infinitivului însura îi corespunde prezentul însor, s-a creat și de la jura un prezent jor (prin Ardeal), în loc de jur (din lat. juro).

Trebuința de a grupa materialul nou în seriile morfologice existente face ca împrumuturile din alte limbi să se orienteze după cuvintele vechi. Astfel, cuvintele nouă (mai ales de origine turcească) terminate

în <u>-á</u> formează pluralul în <u>-ále</u> şi cele în <u>-ea</u> fac pluralul în <u>-ele</u>, luîndu-se după elemente latine ca <u>stea</u>- <u>stele</u>; <u>basmá</u> - <u>basmále</u>, <u>cafeá</u> - <u>caféle</u>. E de ajuns chiar ca un cuvînt nou să se termine cu o vocală accentuată, pentru ca să formeze pluralul în <u>-ale</u>: <u>caró</u> - <u>carale</u>, <u>atu</u> - <u>atale</u> (şi <u>atule</u>).

6. Alături de <u>cald</u> există şi alt adjectiv făcînd parte din acelaşi grup semantic: <u>fierbinte</u>, care exprimă o i n t e n s i t a t e. Asemenea deosebiri se fac între <u>umed</u> şi <u>ud</u>, <u>răcoare</u> - <u>frig</u> - <u>ger</u>, <u>teamă</u> - <u>frică</u> - <u>spaimă</u> - <u>groază</u>, <u>lovi</u> şi <u>izbi</u> etc.

Dar deosebirile ce există între cuvintele unor anumite grupuri semantice pot fi de multe alte feluri. Astfel, <u>a frînge</u> - <u>a rupe</u> - <u>a sparge</u> - <u>a zdrobi</u> - <u>a sfărîma</u> se întrebuinţează cînd acţiunea prefacerii în bucăţi se aplică la o b i e c t e diferite: se frînge pînea, se rupe hîrtia, se sparge sticla, se zdrobeşte sarea, [se] sfărîmă casele... <u>A fierbe</u>, <u>a coace</u>, <u>a frige</u>, <u>a prăji</u> arată diferitele f e l u r i [illegible] pregăti bucatele [illegible] deosebirea [illegible] <u>a naşte</u> [illegible] <u>a fătă</u>, <u>a naşte</u>, [illegible] verbe [illegible] o a m e n i sau [illegible] [illegible] nu se face [illegible] (în frenţi [illegible]) [illegible]

[illegible] alături [illegible] [illegible] învăţat în copi- [illegible] primeşte [un] cuvînt cu acelaşi sens venit din altă parte, precum ar fi <u>cocoşat</u> (Muntenia), alături de <u>ghebos</u> (Ardeal, Moldova) sau <u>pleşuv</u> (Ardeal), alături

de chel (Muntenia), chelbos (Moldova); sau cînd un cuvînt ajunge în dezvoltarea sa semantică să însemneze același lucru cu alt cuvînt, cum ar fi în față = înainte (în tramvai: treceți, vă rog, în față!) - se nasc în limbă grupurile de sinonime.

De obicei însă sinonime perfecte nu există, căci fiecare din noi avem tendința de a stabili nuanțe deosebitoare de înțeles sau cel puțin nuanțe stilistice și anumite îngrădiri în întrebuințarea lor. Astfel, există o deosebire nu numai între frunză (de stejar) și între foaie (de varză), ci și între foaie și filă (din neogrecește) și listă (la origine, slavul listi "foaie, frunză"). Între musafir (cuvînt de origine turcească) și oaspe (cuvînt vechi, de origine latină) se face pe alocuri deosebirea pe care moldoveanul o caracterizează astfel: "musafirului îi dai o dulceață și pleacă; asupra oaspetelui trebuie să asmuți uneori cîinii" (căci nu se mai duce). Între biruință, învingere și victorie e mai mult o deosebire stilistică decît semantică. Deosebirea între cuvînt și vorbă se observă mai ales în frazeologie (mă țin de cuvînt, dar vorbe goale); după conjuncția ca nu întrebuințăm pe cuvînt, ca să evităm cacofonia.

Semiotica, cum numește R.MAYER (Romanisch-germanische Monatsschrift, V.641) știința care se ocupă cu sinonimele, formează unul dintre cele mai interesante capitole ale semanticei. Ea ar trebui să ocupe un rol important în învățămîntul limbii materne, fiind unul din cele mai potrivite mijloace de a face pe elevi să pătrundă în spiritul limbii și de a-și însuși un tezaur lexical nuanțat și precis[XVII]. "Cred că în mințile ferme și atente există un dicționar al sinonimelor, dar că el se deschide numai în caz de nevoie și la porunca stăpînului. Uneori cuvîntul potrivit răsare dintr-odată: alteori el se

lasă aşteptat; atunci dicţionarul latent intră în funcţie şi trimite succesiv sinonimele pe care le ţine în rezervă, pînă ce termenul dorit e recunoscut" BREAL, Sémantique, p.38). (...)

Un material de o rară bogăţie şi varietate pentru studiul sinonimelor se găseşte în Dicţionarul Academiei, care arată cuvintele întrebuinţate cu acelaşi sens în diferite regiuni, şi în Atlasul lingvistic român, unde subiectele anchetate arată adesea diferenţele ce le fac în întrebuinţarea sinonimelor.

7. Faptul că în acelaşi grup semantic se găsesc, în strînsă tovărăşie, două sau mai multe cuvinte cu acelaşi sens sau cu un sens apropiat, are ca urmare o confundare a lor, care poate apărea subt aspecte diferite, precum contaminarea, formele supletive şi orientarea formală.

Cînd zic cocor, în mintea mea se pot ivi şi cuvintele barză şi stîrc. Urmarea e forma născută prin fuziunea celor doi termeni: cocobarză (care are un caracter mai mult sau mai puţin glumeţ) sau cocostîrc (care e numele curent al unui soi de păsări). Tot astfel s-a născut din zurba şi gîlceavă forma zurbavă; din ceas şi ornic: ceasornic; din coajă şi slavul kora (care înseamnă tot "coajă"): coarjă (prin Moldova) etc. Dar nu numai cuvintele, ci şi sintagmele sunt supuse contaminării. Construcţia moldovenească cerere de a se numi pe asistentul e născută din amestecul construcţiilor de a se numi asistentul şi de a numi pe asistentul. (...)

Pentru felul în care două cuvinte, aparţinînd aceluiaşi grup semantic, se influenţează reciproc se pot da nenumărate exemple. Dacă în loc de frizer se aude adesea frizier, e din cauza lui bărbier; participiul de la fierbe e fiert şi nu * fiers (cum am aştepta după aoristul fierse),

din cauza lui fript și copt. Cele două verbe ale mișcării, a merge (lat. mergere) și a cure (lat. currere), apropiate și prin faptul că formează participiul la fel (mers - curs), s-au influențat reciproc, astfel că după curs - cure s-a format de la mers infinitivul mere (întrebuințat în regiunile vestice și la istroromâni), iar după mers - merge s-a format - precum a arătat mai întîi HASDEU - infinitivul curge (atestat abia de prin secolul al XVIII-lea și devenit literar, dar neîntrebuințat într-o mare parte a teritoriului daco-român, cf. harta 3).

8. Cînd aud cuvîntul cald, se mai deschide o ușă spre compartimentul în care se găsește cuvîntul cu sens opus, rece. Asemenea grupări prin contrast - cum ar fi mic - mare, gros - subțire, întuneric - lumină, a tăcea în opoziție cu a vorbi, a cînta, a striga - sau numai prin corelațiune semantică - cum ar fi frate - soră, lung - lat (în opoziție cu scurt - îngust) - explică multe expresii, adesea foarte curioase[XVIII]. După diu s-a format în latinește noctu, după diurnus, nocturnus; după septentrional (septem triones) s-a modelat meridional (BREAL). Cuvintele romanice care corespund lui gravis latin (cf. neologismul grav), se reduc la o formă grevis (rom. greu), care are un e din cauza adjectivului levis "ușor". Din cauza lui grossus, cu care stă în corelație semantică, crassus a devenit grassus (rom. gras). După ce vado a devenit în limba latină vulgară *vao, acesta a făcut ca verbul cu sens opus, sto, să devină *stao. "Miezul nopții" se numește în unele regiuni crucea nopții. Geneza acestei expresii se explică prin opoziție cu crucea zilei "miezul zilei", adică a timpului cînd "soarele stă în cruce". Spre a arăta cît de vremelnice sunt toate în viața omului, germanul întrebuințează

locuțiunea heute rot, morgen tot. Opoziției între azi ("heute") și mîne ("morgen") îi corespunde roșu ("rot") și mort ("tot"), fiindcă omul mort e "galben" - care e în corelație cu "roșu" - iar rima, atît de binevenită în locuțiunile proverbiale, a înlesnit asemenea "sărituri" în urmarea ideilor.

"Les mots", zice A.MEILLET (Mélanges linguistique, p.27), "étant, dans la conscience lexicale, opposés l'un à l'autre et mutuellement coordonnés, ils forment des systèmes formellement analogues aux systèmes morphologiques et susceptibles comme tels d'etre étudiés par les linguistes".

9. Exemplul simplu al lui cald arată îndeajuns cît de adînc intrăm în domeniul morfologiei, al derivațiunii și al semanticii, îndată ce încercăm să deslușim grupele în care se rînduiește materialul lingvistic.De obicei însă lucrurile nu sunt atît de simple, ci la organizarea acestui material se ivesc fel de fel de complicațiuni, rezultînd din împrejurarea că mai adesea cuvîntul nu e singur, ci, în vorbire, se găsește în fel de fel de tovărășii, care pot produce și ele asociații nouă.

Cîteva exemple ajung ca să ilustreze varietatea acestor asociațiuni.

Cuvîntul care are sensul opus lui cald, adjectivul rece, datorește înțelesul său în românește întîmplării că se găsea mai adesea în tovărășia substantivului apă. În latinește, recens - din care derivă rece al nostru - însemna cu totul altceva. Precum arată neologismul recent - care e un dublet al lui rece - sensul lui originar era cel de "proaspăt". Se zicea, deci, aqua recens care însemna "apă proaspătă", adusă de curînd de la izvor și, de aceea, "avînd o temperatură scăzută". Dacă a c -

c i d e n t u l   f a t a l în istoria cuvîntului rece ar fi fost întovărășirea lui cu panis, în loc de aqua, sensul lui rece ar fi fost în românește, tocmai dimpotrivă, cel de "cald", căci pînea proaspăt scoasă din cuptor are o temperatură ridicată.

Un alt exemplu de contagiune semantică din partea tovarășului de drum ni-l dă adjectivul cumplit, care e participiul verbului a cumpli, ieșit din uz, precum completus e, în latinește, participiul lui complere. Înțelesul de "complet" - dubletul lui cumplit - îl avea mai de mult cumplit în exemple ca viețuire lină și cumplită, adică "integrală". Prin faptul că acest cuvînt servea mai adesea ca atribut lui "întunerec", "ger", "sete", "durere" și alte asemenea substantive, care cuprindeau ideea de ceva "neplăcut, dureros, potrivnic", acest înțeles a trecut asupra adjectivului, și ger cumplit însemnează azi "ger mare, greu de suportat".

Apprehendo latinesc se deosebea de comprehendo numai prin faptul că la cel din urmă "prinderea, apucarea" era imaginată făcîndu-se "împreună" (con-), din toate părțile, pe cînd la cel dintîi numai dinspre partea cea mai apropiată (ad-). In focul a cuprins casa avem aceeași imagine de "îmbrățișare" ca în mama a cuprins copilul în brațe. La origine se va fi putut spune tot astfel: mama a aprins copilul de braț, cu sensul de "l-a apucat de partea brațului cea mai apropiată", precum focul a aprins casa însemna "focul a încins partea cea mai apropiată a casei". Pe cînd, însă, a cuprinde și-a păstrat un sens autonom, neinfluențat de tovarășul cu care pleca la drum, a aprinde s-a molipsit de la soțul său "foc" atît de mult, încît a absorbit o parte din sensul acestuia, pierzînd în același timp posibilitatea de a mai scăpa de această contagiune. A aprinde a intrat, deci, în grupul semantic al lui "foc" și a ajuns să însemneze

"a face să înceapă să ardă". (În celelalte limbi romanice cele două verbe au intrat în alt grup semantic, în strînsă legătură cu "minte": fr. apprendre "a prinde cu mintea, a învăța", comprendre "a îmbrățișa cu mintea, a înțelege".)(...)

lo. Dar cald se poate asocia și cu foc și arde. Cîteșitrele, aceste cuvinte, exprimă, în definitiv, aceeași idee, însă subt trei aspecte gramaticale diferite, de a d j e c t i v - făcînd serie cu bun, lin, dulce... - de s u b s t a n t i v - făcînd serie cu ger, lumină, întuneric... - și de v e r b - făcînd serie cu degeră, lucește, se întunecă...

După TH. KALEPKY, cuvintele sunt de trei feluri: nume de e x i s t e n ț e (ființe sau lucruri: "Gegenstandsangaben"), de p r o c e s e ("Verlaufsangaben") și de r e l a ț i u n e (adjective și adverbe: "Verhältnisangaben"). Această împărțire corespunde unei distincții pe care o face însuși simțul nostru gramatical cînd compară cuvintele unul cu altul și nu le privește în raport cu fraza. Numai că granița între diferitele "părți ale cuvîntului" ("parties du discours") nu e atît de precisă, cum ar vrea să o facă gramaticul.

Înainte de toate, deosebirea între a d j e c t i v e și a d v e r b e nu e esențială, ci numai f u n c ț i o n a l ă. Cînd zic despre o barbă că e albă, am dat o specificare pentru noțiunea generală "barbă", prezentînd-o numai dintr-un singur punct de vedere, și considerînd deocamdată pe toate celelalte: lungă, moale, rară etc. lipsite de importanță; cînd zic că cineva cîntă frumos, am restrîns noțiunea prea lungă și cuprinzătoare de "a cînta", arătînd că toate celelalte feluri subt care se face procesul cîntării (tare, pe nas, fals etc.) nu interesează pentru moment. Această notă

comună, d e c u v i n t e d e r e l a ț i u n e[XIX], a adjectivului și adverbului, se vede - în românește - și din faptul că amîndouă răspund mai adesea la aceeași întrebare: cum? (Cum cîntă? - Frumos. Cum e cîntecul ? - Frumos) și că pentru adjectiv și adverb avem de cele mai multe ori o singură formă. Deosebirea între funcțiunea adverbială și adjectivală se face, dar numai uneori, în gen (cîntă frumos; cîntare frumoasă).

Deosebirea între substantiv și adjectiv e e s e n ț i a l ă, cel dintîi fiind un cuvînt cu înțeles de sine stătător și răspunzînd la întrebările cine? (ce?), a cui? sau cui? cel de al doilea avînd un înțeles de dependență de alt cuvînt și răspunzînd la întrebarea cum? sau ce fel? Totuși, și substantivul poate fi întrebuințat spre a arăta o relațiune (adică în funcție "atributivă") și răspunzînd în acest caz la întrebarea ce fel? Astfel, CORESI vorbește despre oameni creștini, poetul GOGA despre vremuri pitice și toți întrebuințăm curent expresii ca țigan căldărar, cafea boabe (în opoziție cu "rîșnită")etc. De asemenea sunt cunoscute în toate limbile cazurile de a d j e c t i v e s u b s t a n t i v a t e , de ex. lungul nasului, albul ochiului (lat. album oculi), latul pînzii (cu pluralul lații, cf. franc. lé), seninul cerului etc. Și adverbele sau locuțiunile adverbiale pot fi substantivate. Astfel se vorbește de dinainții (= părțile din față) la o haină, despre înscrisul pe care îl dai cuiva etc. Tot atît de frecvente sunt substantivele care, în legătură cu un adjectiv (înghețat os, singur cuc, beat mort...) sau cu un verb (vine săgeată, cade grămadă...) răspund, ca adverbele, la întrebarea cum?

Și mai simțită e deosebirea între nume (înglobîndu-se în această numire substantivul și adjectivul, care au, ca notă comună, faptul că cunosc deosebirea du-

pă gen) şi între verb. Cît de adîncă e această deosebire se vede din aceea că numai numele răspunde la o întrebare, verbul - precum vom avea prilejul să o arătăm mai departe - nu. Totuşi avem forme verbale - de exemplu gerundiul - care răspund, ca adverbele, la întrebarea cum? A venit curînd însemna odinioară "a venit fugind", nu "a venit repede", ca astăzi. Aromânii formează gerundiul lor cu desinenţa nominală a genitivului: căntăndalui "cîntînd", avdzindalui "auzind". Sunt limbi care nici nu fac - ca indo-europenii - distincţia între expresia verbală şi cea nominală: sunt, de asemenea, cazuri şi în limbile indo-europene, în care limita între cele două expresii e cu totul ştearsă. Despre ele vom vorbi pe larg mai tîrziu, cînd vom examina "predicatul nominal". Aici menţionăm numai că chiar o interjecţie poate ţine locul predicatului verbal: Cînd ursul s-a apropiat, vînătorul, tronc!, drept între ochi. În acest exemplu, exclamaţia tronc! înseamnează "l-a împuşcat"...

Grupurile şi grupuleţele în care rînduieşte omul materialul său lingvistic, după contraste, asemănări şi corelaţii formale sau semantice, sunt aproape nenumărate[xx]. Am spus mai înainte că *vao (= vado) a atras după sine pe *stao (= sto), care, din punctul de vedere al sensului, exprima noţiunea opusă. Dar şi *stao (din sto) a atras după sine pe *dao (din do), iar aoristul stete a schimbat pe dede (lat. dedit), în dete. Ceea ce a făcut din aceste două verbe un grupuleţ nu mai era sensul, ci f o r m a lor: sto şi do erau singurele verbe monosilabe latine conservate în româneşte, care rimau.

M o n o s i l a b i s m u l poate deveni un "diacriticon", întrunind cele mai deosebite cuvinte într-o serie. In latineşte exista un număr de neutre care formau pluralul în -ora: corpora, tempora, pectora... Cele păstrate în româneşte deveniseră (după căderea

consonantelor finale şi amuţirea lui u de la sfîrşitul cuvintelor) monosilabe. Pentru simţul gramatical al românului s-a stabilit la un moment dat, între desinenţa -ora şi faptul că aceste cuvinte aveau o singură silabă, un raport de cauzalitate: se zice timpuri, piepturi... p e n t r u c ă la singular (timp, piept...) cuvintele acestea sînt monosilabe. Deci, se va zice şi capuri (în loc de capete), cîmpuri (în loc de cîmpi)etc.

O regulă morfologică precizează că a din silaba accentuată a tulpinei se preface în ă la substantivele feminine paroxitone care fac pluralul în -i: parte - părţi, adunare - adunări, vamă - vămi... Masculinele şi adjectivele nu urmează această regulă, nici toate femininele proparoxitone. Pentru ca subiectele vorbitoare să poată distinge pe căi (pluralul de la cale) de cai (pluralul de la cal) şi să nu zică argintări în loc de argintari, tări în loc de tari, lacrimi mai bucuros decît lăcrimi..., trebuie ca în mintea lor să existe de fapt compartimentele pe care gramaticianul le numeşte "feminin", "substantiv" şi "paroxiton".

Mintea omenească, care e în stare - chiar la analfabeţi, cînd sunt dotaţi cu un talent specializat în direcţia aceasta - să realizeze cele mai subtile abstracţiuni matematice, e capabilă să distingă şi raporturile care există între sunetele unei limbi. Cînd lingvistul formulează o "lege fonologică", nu face decît să precizeze cu mijloace mai perfecte şi să definească cu ajutorul unei terminologii expresive o gîndire care există în mod vag şi poate inconştient în mintea subiectului vorbitor. Noi zicem: "e accentuat s-a prefăcut, în româneşte, în ă, cînd era precedat de labiale şi urmat de poziţie dură". La subiectul vorbitor raţionamentul era, pe vremea cînd această lege fonologică lua fiinţă, urmă-

torul: eu zic: me, betrîn, fet, pecură, veduvă, pe alții îi aud zicînd mă, bătrîn, făt, păcură, văduvă... Deoarece ei vorbesc mai bine decît mine, voi rosti și eu ca ei. Și rostirea aceasta o voi adopta și la căpăstru (în loc de căpestru), văr (în loc de ver), măr (în loc de mer) etc. Subiectul vorbitor nu recunoaște condițiile unei reguli gramaticale sau unei legi fonologice în formula abstractă pe care o stabilește lingvistul, ci în exemplele concrete. Acestea-i permit totuși ca în mintea lui, deși în mod neprecis să se închege anumite abstracțiuni, care corespund termenilor tehnici "accentuat", "labiale" sau "poziție dură". (Etudes de linguistique roumaine, 13o).

11. Dacă aceste abstracțiuni n-ar exista, nu s-ar putea produce generalizarea unei inovații asupra materialului lingvistic.

Pentru ca regulile de formare a pluralului arătate mai sus să se stabilească în simțul subiectelor vorbitoare, n-a fost nevoie ca f i e c a r e subiect vorbitor să audă t o a t e cuvintele în care monosilabele fac plural în -uri sau t o a t e substantivele feminine care schimbă pe a accentuat din tulpină în -ă înaintea desinenței i. A fost de ajuns ca cineva să audă timpuri, trupuri, cîmpuri... pentru ca să extindă acest fel de a forma pluralul și asupra lui cap, caz, ceas, glas...; cel ce a auzit părți și adunări... a format apoi singur cărți și plimbări....

[..]

COMENTARII

I Propunem mai întîi acest fragment, cu care se deschide Limba română, vol.I. Demonstrația lui Pușcariu precum că limba este un sistem, este dintre cele mai convingătoare, atît pentru specialist, cît și pentru cititorul de rînd. Ecouri saussuriene și praghe-ze sînt ușor de identificat în acest text, dar dincolo de asemenea surse, ceea ce ne impresionează este capacitatea lui Sextil Pușcariu de a ne face sensibilă ideea complexității extraordinare a limbii. Deși folosește și termenul sistem, Pușcariu pare mai degrabă că îl evită, acestuia fiindu-i preferate organizație, rînduială.

II În lingvistica modernă, termenul economie paradigmatică (la Martinet) va defini, parțial, acest "sistem mnemotehnic" de care vorbește Pușcariu. Considerăm că în felul acesta este sărăcită realitatea lingvistică cuprinsă în conceptele moderne.

III În general, se poate observa că orice comparație care s-a făcut pînă azi – și, probabil, oricare se va mai face vreodată – este în defavoarea limbii, sărăcind-o, scăzîndu-i "suplețea", reducînd-o la o imagine fatal schematică. Comparația cu biblioteca, propusă de Pușcariu, este dintre cele mai potrivite. Dar, cum însuși autorul ei precizează, echivalența este parțială, limba fiind și multe altele în plus.

IV Prin cei doi termeni, tradițional și convențional, Pușcariu evită, credem, termenul saussurian arbitrar, atît de controversat.

V O bună parte din rătăcirile sterile ale lingvisticii moderne decurge din neputința unor lingviști de a realiza această "minune". Neputința de a se mira – cum ar spune Sf.Augustin, de a se minuna de acest "lucru atît de minunat" care este "organizația limbii".

VI Sextil Pușcariu reproșează gramaticilor scopul urmărit, aproape exclusiv pedagogic: să înlesnească învățarea limbii respective, în loc să încerce "să pătrundă în laboratorul în care ia ființă limba – în creierul omenesc".

VII Păcatul acesta e răspîndit într-o bună parte din ceea ce se cheamă a fi lingvistica modernă, care deseori își cercetează propriile concepte mai mult decît realitatea lingvistică, ceea ce are drept efect și multitudinea de termeni creați.

VIII O propoziție demnă de un decalog: datoria lingvistului este să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor.

IX Ne-am îngădui completarea că, practic, mai ales în această situație, cînd lingvistul își studiază limba maternă sau ca bilingv el poate să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor.

X Precum se vede, Sextil Pușcariu avea în vedere apriorismul dedus de grămătici din modelul limbilor clasice. De remarcat că Sextil Pușcariu revine asupra scopului propriu-zis al lingvisticii: "să proiecteze pe ecranul conștientului procesul care se desfășoară (s.n.) atunci cînd în mod inconștient, în calitate de subiect vorbitor își rînduiește materialul lingvistic". Evident, o asemenea concepție ne obligă să studiem limba în imediata vecinătate a psihologiei.

XI În traducere:"Sentimentul limbii este mai valoros decît conștiința categoriilor gramaticale: sentimentul limbii se dobîndește în prima copilărie, el este aproape înnăscut, iar conștiința despre categoriile gramaticale se desprinde cu mult mai tîrziu și nesigur în multe privințe, uneori chiar greșit, dacă, în general, ea există".

XII În fond, marea problemă este să înțelegi cum reușește gîndul să se transforme într-o succesiune de semne acustice - la Emițător, și cum acestea, la Receptor, se transformă la loc în gînduri, idei. Acest proces obligă lingvistica și psihologia să coopereze, să concure, interzicîndu-ne să le concepem într-o netă separație una de alta.

XIII "... rămîne ascunsă celui ce nu pătrunde ca Gilliéron, în sufletul cuvîntului", ar putea fi un reproș, voalat, la adresa lui F.de Saussure, dar valabil și pentru întreaga orientare structuralistă care a cercetat "limba în sine și pentru sine".

XIV Această atitudine activă, chiar dacă nu bine conștientizată de vorbitori, e de luat în seamă în legătură cu dicotomia sincronie - diacronie, care devine, în aceste condiții, imposibil de conceput în termenii net distincți propuși de Saussure.

XV Î n termeni obișnuiți, e vorba de analogie dar și de sentimentul etimologic.

XVI Paragraf revelator pentru originalitatea gîndirii lui Pușcariu, care, în numai cîteva rînduri, prinde ceea ce mai tîrziu se va numi "analiza semică". Pușcariu își dă seama de caracterul analizabil al sensului, prea vădit analizabil ca să mai insiste, fidel scopului pe care și l-a propus (vezi nota 4), ceea ce îl obliga să nu teoretizeze excesiv pe detalii, spre a avea în vedere întreaga rînduială a limbii, căci numai așa aceasta devine "un lucru atît de minunat".

XVII Așadar, după Pușcariu, învățămîntul limbii materne ar avea menirea "de a-i face pe elevi <u>să pătrundă în spiritul limbii</u>" (s.n.) și de a-și însuși un tezaur lexical nuanțat și precis". Remarcabil și sensul neobișnuit cu care a fost folosit termenul <u>semiotică</u> de către R.Mayer, înainte de a se consacra ca nume al unei noi discipline: știința care studiază semnele.

XVIII Pușcariu distinge net între <u>contrast</u> (mic - mare etc.) și <u>corelație</u> (frate - soră, lung - lat), termeni care, mai tîrziu la mulți autori se confundă.

XIX Prin "cuvinte de relațiune" Pușcariu înțelege altceva decît ceea ce ne-am aștepta noi, astăzi, care am cuprinde sub acest titlu prepoziția, conjuncția, pronumele și adverbul relativ... Pentru Pușcariu, cuvîntul relație (relativ), latinism terminologic, are sensul de odinioară:"care spune, relatează ceva, despre un obiect" (cf. termenul "prepoziție relativă" din gramatica limbii latine).

XX Toate aceste "grupuri și grupulețe" alcătuiesc planul paradigmatic al limbii.

LIMBA ROMANA

VOL.II

FONEMUL

126. Intrînd într-o expoziție de flori, doamna care mă întovărășea exclamă: "ce orgie de roșu!". Subt "roșu" ea înțelegea coloarea garoafelor, lalelelor, mușcatelor, azaleelor, a macilor și trandafirilor înfloriți. Tot "roșu" e focul, amurgul, purpurul, sîngele și stacojul, roșie e boiaua și cărămida, vișina și măceașa. Noțiunea "roșu" cuprinde toate nuanțele pe care le precizăm cu adjectivele "deschis" sau "închis", "palid" sau "saturat", "aprins", "intensiv", "viu", "orbitor" sau "stins" și "mohorît" și care, pentru un pictor, poate fi "cald" sau "rece". Cînd vrem să exprimăm un anumit fel de "roșu", întrebuințăm o comparație: ca focul, ca sîngele, ca macul..., sau un derivat cu sufixul -iu, care exprimă tot o astfel de asemănare: purpuriu, stacojiu, trandafiriu...

Ceva analog se întîmplă cu sunetele limbii. Un o poate fi mai "închis" sau mai "deschis", mai "înalt" sau mai "grav", mai "lung" sau mai "scurt", "accentuat" sau "neaccentuat", rostit cu o tensiune musculară mai mare sau mai mică, "oral" sau "nazal", mai "rotunjit" sau mai puțin "rotunjit", "sonor" sau "desonorizat", după vecinătatea în care se găsește cu alte sunete, după poziția lui în cuvînt, după rezonanța ce o primește în tubul rostitor, după tempo în care vorbim etc. Dar toate aceste diferite nuanțe de o se pot subsuma în a b s t r a c ț i a o, pentru care avem și un simbol gra-

fic, l i t e r a o. Cînd voim să precizăm diferitele feluri de o, facem ca şi cu colorile, întrebuinţăm o comparaţie: o ca în francezul porc (adică "deschis" şi "scurt"), în francezul pont (adică "nazal"), în germanul Sohn (adică "lung" şi "închis")...

Ca o reacţie împotriva spiritului pozitivist, care domina lingvistica în a doua jumătate a veacului trecut, se născu, atunci cînd p s i h o l o g i a a intrat mai stăruitor în preocupările celor ce studiau limbile, trebuinţa de a face distincţie între s u n e t u l privit în mod o b i e c t i v, ca produs al organului nostru rostitor, şi între r e p r e z e n t a r e a s u b i e c t i v ă ce ne-o facem despre el. Pentru această "idee" ce ne-o facem despre sunet, BAUDOUIN de COURTENAY a creat termenul de f o n e m.[I] După cum ochiul nu-i decît poarta prin care razele luminoase pătrund în creier, unde se naşte culoarea, tot astfel urechea e transmiţătorul vibraţiilor aerului, care sînt elaborate ca "foneme" în creier. Fonemul este deci sunetul gîndit.

Învăţatul polon s-a mulţumit să facă această distincţie - esenţială - între sunet şi fonem şi să creeze un termen tehnic - fericit - pentru ideea ce ne-o facem despre sunet, fără să gîndească însă acest gînd pînă la capăt. Deducţiile - deosebit de rodnice, precum vom vedea - ce pot fi scoase din această cunoaştere abia le-a întrezărit (cf. nota la § 127).

Comparaţia între sunete şi colori poate fi dusă mai departe[II].

"Roşu" şi "o" sînt a b s t r a c ţ i i care, prin însuşi faptul că cuprind toate felurile şi nuanţele colorii sau sunetului respectiv, nu mai corespund unei anumite relaţii. Indată ce voim să ne i m a g i n ă m

"roşu", trebuie să ne întoarcem iar la o singură nuanţă, pe care o alegem ca *reprezentant tipic* al noţiunii "roşu". Pentru unii, acest "roşu" este coloarea sîngelui, pentru alţii a macului sau a fructului măceşului etc. Acelaşi lucru se întîmplă cu sunetele. Cînd un romîn zice: "Olga se scrie cu *o* mare", el rosteşte *o* mijlociu, care nu e nici deschis, nici prea închis. El nu alege însă ca tip acest *o* fiindcă se găseşte la mijlocul diferitelor grade de *o*, ci fiindcă acesta este, în limba romînă, cel mai obişnuit fel de "o". Cînd un polonez sau un rus spun, în limba lor, acelaşi lucru, ei vor rosti un *o* deschis.

Unele colori sînt mai greu de precizat şi de delimitat decît altele. Pentru diferite feluri de "verde" romînul nu are numiri derivate cu sufixul *-iu*, ca pentru "roşu", iar pentru coloarea pe care francezul o numeşte "bleu" şi germanul "blau", termenii româneşti sînt destul de neprecişi. In copilărie întrebuinţam, ca la Braşov, pentru această coloare, cuvîntul *vînăt*. Albastru era un "vînăt deschis", ca cerul sau ca floarea nu-mă-uita. (Chiar şi etimologia cuvîntului albastru indică nuanţa care-l apropie de alb. Mai tîrziu, sub influenţa limbii literare, am început să întrebuinţez pe albastru pentru "bleu-marin" şi pe vînăt pentru o nuanţă închisă, spre "violet", ca a fructului "(pătlăgele) vinete" şi cum apare în expresia "cearcăne vinete subt ochi" sau în derivatul *vînătaie*. Aceeaşi observaţie o putem face şi la sunete, dintre care unele sînt mai uşor de precizat decît altele. Ocluzivele orale nemuiate se deosebesc precis unele de altele: un *t* dental sau alveolar nu va fi confundat cu *c*, acesta din urmă cuprinzînd, ca fonem, toate nuanţele oclusivei afonice velare: $k^{u,o}$ (post-velar, ca în *cum*, *cort*), k^{a} (medio-velar, ca în *car*) şi $k^{e,i}$ (preve-

lar, ca în buchet, kilometru, cf. § 6). Oclusivele orale muiate trec, dimpotrivă, unele într-altele, fără ca să putem preciza totdeauna dacă auzim un k' sau un t'. Dintre ocluzivele nazale romînul distinge, ca foneme deosebite, de obicei numai pe cele două, pentru care avem și litere deosebite: pe m, a cărui articulație cu buzele o poate urmări și cu ochii, și seria întreagă a celorlalte nazale, pe care nu le mai vede, fiind articulate în interiorul gurii, înglobate, toate, în fonemul n.

(...) Din exemplele citate, vedem că granițele unui fonem față de alte foneme nu sînt totdeauna precise, că delimitarea fonemului este în mare parte i m p r e s i o n i s t ă. Aceasta fiindcă nu toți avem o "ureche" la fel de fină, după cum nu toți avem un "ochi" deopotrivă de ager pentru distingerea colorilor. După cum există pictori impresioniști, care redau colorile așa cum le văd ei, tot astfel noi ne imaginăm sunetele așa cum le auzim. Pe de altă parte, după cum colorile trebuie să fie în lumină pentru ca să poată fi distinse, tot astfel sunetele apar mai precis în anumite poziții sau coarticulații decît în altele. Un s se deosebește precis de z în sare și zare, dar cînd sînt urmate de n, m sau l, cele două sunete nu se mai disting ușor. Așa se explică inconsecvențe grafice ca lesne și praznic sau îndoieli dacă rostim smeură sau zmeură. Foneme care în unele limbi sau dialecte sînt distincte, se confundă în alte limbi. La dacoromâni - cu excepția cîtorva insule mici, s și ș nu se confundă: sine e altceva decît șine, pasă altceva decît pașă. La mulți istroromîni, dimpotrivă, persoana întîi și a doua a verbului lăsa sau singularul și pluralul substantivului pas se rostesc la fel (lăs, păs), cu un fel de s care "seamănă" cu ș, sau cu un fel de ș care "seamănă" cu s.

127. Termenul f o n e m a intrat în circulație abia de vreun sfert de veac încoace. Între cei ce-l întrebuințează sînt însă puțini care-l mai înțeleg numai în sensul psihologiștilor. Unul din aceștia e ULASZYN, care-l definește:"reprezentarea unui sunet independent (dezbrăcat de orice valoare semantică sau morfologică), dobîndită, prin abstracție, din combinații de sunete. Fonemele sînt t i p u r i d e s u n e t e, existînd ca atare în conștiința celui ce vorbește o limbă" (TCLP, IV, p.53).

Am citat această definiție nu pentru că este mai completă, ci fiindcă prin paranteza intercalată în ea, ea se pune exclusiv pe punctul de vedere psihologist. Noutatea ideii a produs, ca de atîtea ori, o subliniere excesivă a unei singure laturi a problemei, cea care trebuia scoasă în evidență. În loc să zică, ca maestrul "și" sau "mai ales", discipolul a întrebuințat, prin exagerare, pe "numai". Dezbrăcînd fonemul de valoarea semantică și morfologică pe care o poate avea, ULASZYN stă într-o contrazicere directă de F.de SAUSSURE, pentru care sunetul cîștigă o valoare lingvistică abia în momentul cînd devine ceea ce el numește semn, cînd adică el începe să fie un element al comprehensiunii, un mijloc de expresie pentru gîndirea omenească[III].

Cînd zic "Olga se scrie cu o mare", o este un "sunet". El devine un "semn" în limba franceză cînd corespunde grafemei eau, căreia toți francezii îi dau sensul de "apă". O (lung și închis scris ó) înseamnă pentru unguri "vechi". De asemenea o este, pentru romîni, un "semn" în o (=una) fată, în o (=pe ea) văd sau în expresii ca o soacră, poamă acră!

De obicei cuvintele constau din mai multe semne. Cazul lui o, cînd adică un singur sunet cuprinde în sine sensul întreg al unui cuvînt, e rar. Cele trei sunete f,

o şi c devin semne cînd, unite, înseamnă, în limba română, ceea ce francezul exprimă prin unirea lui f cu ö următor (feu) şi germanul prin f, oi, ə şi r (Feuer). Acest exemplu ne arată că fiecare limbă are diferite semne spre a exprima anumite idei şi în fiecare limbă anumite idei sînt exprimate de obicei prin alte semne. (Excepţie fac doar exemple ca atom sau anatom, care în toate limbile care-şi simt o comunitate culturală au nu numai acelaşi sens, ci se exprimă prin aceleaşi semne). Patru înseamnă în româneşte 4,deci p+a+t+r+u sînt pentru români "semne", dar în această combinaţie sînt simple "sunete" pentru germani, pentru care f + i + r (scris vier) sînt semnele corespunzătoare. Acestea, dimpotrivă, pentru români reprezintă o simplă urmare de sunete fără sens.

Cînd românul vrea să rîdă de un neamţ pe care-l vede tremurînd de frig, zice că e "cald nemţesc". Acest joc de cuvinte îl face fiindcă a observat că combinaţia de sunete c + a + l + d (cu d afonizat către sfîrşitul articulaţiei şi deci uşor de identificat cu un t) are în limba lui tocmai sensul opus lui c + a + l + t (din limba germană). A c e l e a ş i sunete devin a l t e semne în diferite limbi, nu fiindcă ele ar fi rostite altminteri - o (scris eau) în franţuzeşte se rosteşte la fel cu o (="una" şi "pe ea") în româneşte - ci fiindcă aceloraşi sunete sau combinaţii de sunete li se dau în diferite limbi - sau chiar în cuprinsul aceleiaşi limbi în diferite regiuni (de ex. moş = "bunic" în Muntenia şi moş = "unchi" în Moldova) - sensuri diferite printr-o c o n v e n ţ i e acceptată, ca o necesitate socială de prim ordin, de toţi cei ce vorbesc aceeaşi limbă (= fr. "langue") sau acelaşi dialect.

Dat fiind că în vorbire nu întrebuinţăm combinaţii de sunete lipsite de sens, fiecare sunet devine,

în cadrul unei singure limbi, "semn" din momentul cînd e întrebuințat în vorbire. De aceea F.de SAUSSURE a putut defini fonemul ca "première unité qu'on obtient en découpant la chaîne parlée" (Cours de linguistique générale, p.65). Accentul trebuie pus pe cuvîntul "parlée". Diferența între sunet și fonem, în sens saussurian, ar fi că sunetul e produsul unei articulații a organului nostru rostitor, considerat numai ca impresie acustică, pe cînd fonemul este sunetul utilizat în vorbire. Si pentru unii fonologiști (despre care va fi vorba mai departe, în § 130), "valoare de s e m n este factorul decisiv care deosebește fonemul de sunet" (E. SEIDEL, Das Wesen der Phonologie, p.20). Să amintim, în sfîrșit, că BAUDOUIN DE COURTENAY recunoscuse și el că sunetele pot fi "semnele sonore întrebuințate în limbă ca mijloace de comprehensiune" (TRUBETZKOY, Grundzüge, p.8). Dar pe psihologist îl interesa mai ales sunetul gîndit nu cel întrebuințat ca mijloc de comunicare a gîndirii, ca pe sociolog[IV].

Subt "première unité" în definiția lui F. de SAUSSURE trebuie înțeles uneori mai mult, alteori mai puțin decît un sunet. O în o soacră este o parte dintr-un "șir vorbit" și atunci cînd se traduce în franțuzește prin "une belle-mère", și cînd este vocativul afectiv de la "belle-mère". Dar exclamativul o se deosebește în rostire de articolul nehotărît o prin lungime și prin înălțime. În limba germană, Lamm "miel", cu a scurt, are alt sens decît lahm "olog", cu a lung, după cum în limba latină terrā, cu a lung, însemna "cu pămînt" (ablativ), spre deosebire de terra "pămînt". În limba franceză pont "pod" se deosebește de pot "oală" numai prin caracterul nazal al lui o, în cuvîntul dintîi, iar et "și" și est "este" se deosebesc prin apertura lui e, întocmai

cum, în seria vocalelor centrale, dam, cu a deschis este în limba română altă formă verbală decît dăm, cu vocala centrală mai închisă și răni înseamnează altceva decît rîni, cu o vocală centrală și mai închisă. Acèle, cu silaba a doua accentuată, e forma feminină corespunzătoare lui acei, pe cînd ácele, cu accentul pe silaba dintîi, e forma articulată a lui ace. Deci nu numai sunetele în sine, ci și caracterul, timbrul și coloritul pe care li-l dăm prin plusul sau minusul unor elemente fonetice, ca înălțimea, durata, apertura, presiunea etc. pot contribui la prefacerea sunetelor în semne[V].

128. Pentru un profesor de anatomie descriptivă, un "dinte" rămîne "dinte", indiferent dacă e în gura omului, în cleștele dentistului care l-a extras sau în preparatul pe care-l arată elevilor săi și cu ajutorul căruia aceștia vor distinge un incisiv lateral de un canin, un dinte de lapte de dintele omului adult etc. Tot astfel pe un fonetician sunetul g îl interesează întrucît se pronunță, în românește, fonic în tot timpul articulației - ca în fagul - sau afonizat în partea finală a ei - ca în fag -, sau întrucît punctul lui de articulație este în regiunea postvelară - ca în gură - sau mediovelară - ca în gară - etc.

Altfel se prezintă dinții pentru un medic, pentru care dintele scos din gură nu mai are nici un interes, căci el nu mai e un o r g a n necesar omului ca să muște și să mestece alimentele. Dimpotrivă, o bucată potrivită, de os, de aur sau de porțelan, introdusă în gura omului - "dintele fals" sau "proteza" - devine un "dinte" din momentul în care împlinește funcțiunea dintelui adevărat. Același lucru se poate spune despre sunete. Ele cîștigă o valoare lingvistică din momentul în care

împlinesc o funcţiune în limbă. Comparaţia cu dintele poate fi dusă mai departe: la copiii care nu pot pronunţa pe r şi care-l înlocuiesc cu l sau i, acest "surogat" de "r" sau "r fals" primeşte valoarea de "semn" prin faptul că împlineşte aceeaşi funcţiune[VI] ca r adevărat: un male sau maie al copilului omul adult îl înţelege fără greutate, fiindcă îl identifică cu mare din graiul său.

Acest rol funcţional al fonemului este de cea mai mare importanţă în e c o n o m i a   l i m b i i . După funcţiunea pe care o îndeplineşte, importanţa fenomenului poate fi mai mare sau mai redusă.

a) Cel mai banal caz îl avem atunci cînd fonemele servesc spre distincţii s e m a n t i c e. Greşelile de tipar sînt atît de supărătoare tocmai fiindcă e de ajuns ca o literă într-un cuvînt să fie culeasă greşit - de ex. p în loc de f în cuvîntul ceafă - pentru ca sensul frazei să se altereze. Printr-unul din cele mai economicoase mijloace, numai prin "semnele" b,n şi t, se disting în româneşte cele trei noţiuni iarbă, iarnă şi iartă, pentru care în alte limbi se întrebuinţează trei cuvinte cu totul diferite, de ex. în limba germană: "Gras", "Winter" şi "er verzeiht". Deosebirea între diferitele limbi constă în mare parte tocmai în faptul că ele ridică elemente fonetice diferite la rangul de semne. Ideile exprimate în limba germană prin cuvintele "ich backe", "Schnabel", "Feuer", "Spiel" (şi "Tanz"), "Platz", "Hollunder" şi "ich hacke", românul le exprimă prin coc, cioc, foc, joc, soc, şi toc, o serie în care numai primul fonem se schimbă; dimpotrivă, pentru "os" (şi "picior"), "al tău", "fin", "nici unul", "al meu", "nu", "mîhnire", "curat" şi "vin", germanul are seria Bein, dein, fein, kein, mein, nein, Pein, rein şi Wein.

Uneori distincţia nu este propriu-zis semantică, ci ea se face numai între diferite variante de sens. Acesta e cazul în unele onomatopee ca cîrîi (despre găină), hîrîi (despre om cînd sumuţă cînii), mîrîi (despre cîne), pîrîi (despre lemnul uscat)...

b) Utilitatea fonemului creşte în economia limbii cînd se întrebuinţează spre distincţii m o r f o l o g i c e [VII]. În latru, latri, latră, latre, fonemele -u, -i, -ă, -e servesc, ca m o r f e m e, spre a distinge "persoanele" 1,2, şi 3, şi "modurile" (indicativul latră de conjunctivul latre şi, la persoana a doua, indicativul latri de imperativul latră). În socru faţă de soacră distincţia de gen se face prin jocul X între fonemele o - oa (morfonem) şi u - ă (element derivativ). Schimbul între u şi ü în mijlocul cuvîntului în germanul Mutter faţă de Mütter sau între ö şi ö în francezul boeuf şi boeufs au acelaşi rost morfologic - deosebirea singularului de plural - ca şi schimbul între ă şi e la sfîrşitul cuvîntului mamă - mame sau între u şi i în bou - boi. Schimbului între i şi a în germanul gib "dă" şi gab "dădu" îi corespunde în româneşte schimbul de accent în áflă (=germ. "er findet") şi află' (=germ. "er fand"). În departe = germ. "weit" faţă de depārte = germ. "sehr weit" (superlativ), gradaţia e marcată prin deosebirea de durată în rostirea lui a.

În LR, I, §47a am arătat cum răspunsul eu la întrebarea "cine-i acolo?" n-ar avea nici un sens - căci "eu" poate fi Ion sau Gheorghe sau Ana... - dacă în exprimarea acestui cuvînt nu s-ar adăuga semnalul individual", acel plus de vibraţii variind de la individ la individ, care singur mă face să recunosc pe Ion, pe Gheorghe sau pe Ana în cel sau cea care exprimă acest cuvînt. Elementul p s i h o f o n i c e cel ce preface triftongul ieu într-un"semn", împlinind astfel o funcţiune destul de importantă în limbă.

Tot BAUDOUIN DE COURTENAY e cel ce a vorbit mai întîi despre "son" ca "unité f o n c t i o n n e l l e du langage" (cf. DOROSZEWSKI, TCLP, IV (1931), p.66). Cei ce au accentuat cu deosebire rolul funcţional al fonemului sînt însă "fonologiştii". GROOT bunăoară defineşte fonemul ca "ein phonologisches Symbolmerkmal mit selbständiger Funktion" (TCLP, IV (1931), p.124), iar în definiţia oficială a Cercului lingvistic din Praga se precizează că "f o n o l o g i a este partea lingvisticii care tratează despre elementele fonice din punct de vedere al funcţiunii lor în limbă ("langue"), pe cînd f o n e t i c a e o disciplină auxiliară a lingvisticii, tratînd despre elementele fonetice ale limbii omeneşti ("langage"), făcîndu-se abstracţie de funcţiunile lor în limbă" (TCLP, IV, p.309). Dar şi în afară de ei, cei mai mulţi lingvişti moderni (de ex. GREGOIRE, La Linguistique, p.168) vorbesc de "phénomènes phonétiques riches d'une valeur fonctionnelle".

129. Păr înseamnează în limba română două lucruri diferite; tot astfel pană sau toc... Ceea ce mă face să disting părul din grădină de cel din cap, pana cu care scriu de pana de automobil, sau toc, care în franţuzeşte se traduce prin "étui", de toc, pe franţuzeşte "je hâche", nu sînt fonemele din care se compun, ci altceva. Toc e substantiv, cu pluralul tocuri, iar (eu) toc e verb cu forma toci la persoana a doua. Dar nici aceste variante gramaticale - care lipsesc la păr - nu-mi dau mijlocul principal de distingere, ci faptul că pană se întregeşte o dată prin "de scris" şi a doua oară prin "de automobil", că păr se întregeşte prin "din grădină" sau "din cap", că "golul" (cf. LR, I, § 80) dinaintea lui toc este un în înţelesul de "étui" şi eu în înţele-

sul de "je hâche". Limba trebuie considerată integral pentru ca să putem înțelege fiecare element al ei în parte. Anul se împarte în luni, lunile în săptămîni, săptămîna în zile, ziua în ore, ora în minute și minuta în secunde. Această socoteală e o plăsmuire a minții noastre, practică cînd vrem să ne dăm seama despre distanțarea timpului. O putem aplica și atunci cînd socotim e t a t e a cuiva care se măsoară și ea după ani. Dar această socoteală nu se poate aplica și la v i a ț a omenească, pentru care o clipă de fericire contează mai mult decît anii lipsiți de ea. Tot astfel fraza nu e compusă din cuvinte, ca un mozaic din pietricele fixate una lîngă alta, ci ea e mai mult decît cuvintele care o compun. În frază intră și toate raporturile de dependență ale cuvintelor unul de altul, ordinea lor, posibilitățile de nuanțare și de întregire prin întregul alai de gînduri rămase neexprimate și o mulțime de alte elemente, care, toate, î m p r e u n ă cu cuvintele, alcătuiesc c o n s t e l a ț i a frazei.

Acest principiu t o t a l i t a r [VIII] nu e valabil pentru frază, ci și pentru cuvînt, care nu constă numai din sunete, ci din tot ceea ce alcătuiește "înfățișarea" ("Gestalt") cuvîntului, care nu e condiționată numai de elemente fonetice din care e compus, ci și de locul pe care ele îl ocupă, de ordinea în care se urmează, de raportul ce există între ele și de alte elemente fonetice la care sînt raportate etc. După cum <u>părinții își bat copiii</u> înseamnă altceva decît <u>copiii își bat părinții</u>, tot astfel <u>toc</u> exprimă altă idee decît <u>cot</u> și <u>soc</u> altceva decît <u>cos</u>; dacă inversăm ordinea sunetelor cuvîntului <u>amor</u> ajungem la <u>Roma</u>.

Pe lîngă elementul funcțional, lingviștii moderni așteaptă o "renaștere" a lingvisticii prin studiul ei din punct de vedere structural. În opoziție cu tendința i n d i v i d u a l i s t ă și a t o m i s t ă a fone-

neticii, numită de germani "Lautlehre", V.MATHESIUS cere o disciplină întemeiată tot pe fonetică - f o n o l o g i a - care să se încadreze în directivele ştiinţelor moderne, tinzînd spre t o t a l i s m (TCLP, IV, p. 116)[IX]. Aceleaşi preocupări le aflăm la TRUBETZKOY, care considera "fonemul în raport cu sistemul fonologic din care face parte şi în care fiecare membru component este precizat prin corelaţie cu celelalte membre componente. Toate corelaţiile împreună alcătuiesc sistemul unei limbi" (cf. SEIDEL, Das Wesen der Phonologie, p.16). După CYZEVSKYJ "nu e de ajuns nici istoria limbii, nici psihologia limbii, ci ne trebuie o disciplină nouă, desfăcută de acestea două, cu o compoziţie interioară nouă: s t r u c t u r a, limba ca s i s t e m" (ibid.).

Reacţia împotriva atomismului, la lingviştii moderni, se poate asemăna cu revenirea la medicul de casă, care te cunoaşte de cînd eşti mic, ştie prin ce boale ai trecut şi cum reacţionează organismul faţă de influenţele externe patogene. Este, în medicină, o reacţie motivată împotriva specializării duse la extrem şi care purta pe pacient din clinică în clinică, fără să se ţină seamă că boala nu priveşte numai organul, ci şi organismul întreg.

13o. Cel ce conduce noaptea locomotiva, ştie, după culoarea verde sau roşie a semaforului, dacă linia e liberă sau nu. Î n s e m n a r e a aceasta, valabilă în toate ţările, e pur convenţională. Faptul că au fost alese însă, ca să împlinească funcţiunea de semnalizare, tocmai aceste două culori, nu este întîmplător, căci o p o z i ţ i a între "liber" şi "ocupat" nu putea fi marcată mai bine decît prin contrastul mare ce există între aceste două colori ce nu pot fi confundate una cu alta (fiindcă nu au hotare comune în spectrul curcubeului).

Este tot meritul lui F. de SAUSSURE de a fi accentuat importanța c o n t r a s t u l u i în limbă. Pentru el fonemele sînt "înainte de toate entități o p o z i t i v e, relative și negative" (Cours de linguistique générale, p.164). Pe cînd neogramaticii, i s t o r i c i ai limbii, privesc limba c i n e t i c, întocmai cum șoimul își zărește prada în momentul cînd aceasta face o mișcare, lingvistul modern are ochi pentru ceea ce e s t a t i c, observă d e o s e b i r e a ce există între două fenomene într-un moment dat, ca trecătorul pe lîngă un lan de grîu verde din care răsare floarea roșie a macului, atrăgîndu-i atenția prin contrast (cf. LR, I, p.5). Lingvistica d i a c r o n i c ă, care ajunsese la un punct mort, a făcut, de la F.de SAUSSURE încoace, tot mai mult loc lingvisticii s i n c r o n i c e, a cărei adeptă convinsă e și școala "fonologică" întemeiată de N.TRUBETZKOY. Pentru acesta fonemul e "cea mai mică unitate fonologică", înțelegîndu-se subt unitate fonologică "orice parte a unei opoziții fonologice", iar subt opoziție fonologică, "contrastul dintre sunetele unei limbi oarecare, capabil să diferențieze sensul cuvintelor" (SEIDEL, Das Wesen der Phonologie, p.21). Opoziția între i și a face ca mire să însemneze altceva decît mare, să servească deci tot ca "semnul" unor distincții lexicale. Și plusul sau minusul unui sunet poate împlini aceeași funcțiune. Opoziția zero și m sau zero și r deosebește pe soc de smoc, sau pe toc de torc.

Opoziția poate fi chiar creatoare de elemente nouă lexicale. Jocul de șah îl cîștigi cînd faci pe adversar șah mat, cînd adică regele lui amenințat nu mai poate face nici o mișcare fără de a fi luat. Se poate întîmpla însă ca regele adversar, fără să fie amenințat prin "șah", să nu mai găsească în jurul lui nici un cîmp

liber. Cel ce a adus pe adversar în situația aceasta pierde jocul, căci l-a făcut pat. Se crede că acest pat e un cuvînt nou, creat din mat prin înlocuirea labialei m prin labiala p.

"Ba nu!" - "ba da!" sînt expresiile prin care ne apărăm morțiș punctul de vedere în controverse. In loc de "ba da", obișnuiam în copilărie să ripostăm lui "ba nu" prin "ba u", utilizînd pentru cuvîntul ce înlocuiește pe "da" opoziția între n și zero, care există în n-am față de am.

Unul din deziderátele de căpetenie ale fonologiștilor este de a se face, înainte de toate, pentru fiecare limbă, i n v e n t a r i e r e a tuturor opozițiilor posibile între foneme, încercare pe care în parte au făcut-o A.GRAUR și A.ROSETTI în Esquisse d'une phonologie du roumain (BL, VI (1938), p.5 ș.u.).

Între opoziții fonologiștii fac diferite distincții. Cînd același fonem se repetă într-o serie de opoziții - ca bunăoară în mînă - mină, păr și par, cînd adică vocalei centrale (ă) îi corespunde altă vocală (i sau a) - avem a face cu opoziții c o r e l a t i v e. B i l a t e r a l e (dar și u n i d i m e n s i o n a l e) sînt opoziții ca tare-dare, fiindcă stau față în față singurele ocluzive dentale orale, iar m u l t i l a t e r a l e (dar și p o l i d i m e n s i o n a l e) opozițiile de felul lui tîrg-pîrg, fiindcă oclusive afonice orale nu sînt numai t și p, ci și c. Opoziția între t și d sau cea între p și t este d i r e c t ă, pentru că această opoziție (unidimensională sau polidimensională) e de ajuns spre a diferenția cuvintele. Dimpotrivă, opoziția între h și ng în limba germană e i n d i r e c t ă, fiindcă h și ng nu se găsesc niciodată în aceleași combinații de sunete, nota lor comună reducîndu-se la

faptul că amîndouă sînt consonante. Mai departe se face distincţia între opoziţiile p r o p o r ţ i o n a l e şi cele i z o l a t e: opoziţia t-d (tare-dare) e proporţională fiindcă conţine o opoziţie de fonie, care se repetă şi la p-b (pat-bat); tot astfel se repetă opoziţia p-t (pîrg-tîrg) la b-d (bară-dară), fiindcă îşi stau în faţă - cu singura deosebire că o dată consonantele sînt fonice, a doua oară afonice - oclusiva orală labială şi oclusiva orală dentală. I z o l a t ă e, dimpotrivă, opoziţia r-l (rînă-lînă), fiindcă alte lichide decît r şi l nu mai există, sau f şi z (facă-zacă), care se deosebesc şi prin fonie, şi prin locul de articulaţie, şi prin forma aperturii (orizontală-perpendiculară). Opoziţii c o n s t a n t e sînt cele de felul lui mire-mare, căci i şi a pot forma opoziţii în orice poziţie; n e u t r a l i z a b i l ă e însă opoziţia între o şi oa (dorm-doarme), fiindcă raportul între aceste foneme depinde de vocala din silaba următoare: u, i sau zero pentru o (domn-domni, socru) şi ă, e pentru oa (doamnă-doamne). În sfîrşit, se mai fac distincţii între opoziţii p r i v a t i v e, g r a d u a l e şi e c u i p o l e n t e.

Un manual al fonologiei, plin de observaţii deosebit de fine şi adesea nouă asupra limbii, dar şi foarte greu de urmărit din cauza pasiunii autorului de a crea o terminologie nouă şi de a face distincţii din cele mai subtile, a scris N.TRUBETZKOY înaintea morţii sale premature: Grundzüge der Phonologie, Praga, 1932, Despre "Cercul lingvistic de la Praga" şi "Lucrările" lui ("Travaux du Cercle linguistique de Prague" = TCLP) am vorbit în repeţite rînduri în Dacoromania (V, p.777 ş.u., VI, p.211, 485, VII, p.437 ş.u.). O expunere limpede şi cuprinzînd problemele esenţiale ale fonologiei şi o foarte bogată bibliografie a

dat E. SEIDEL, Das Wesen der Phonologie, Kopenhagen-București, 1943.

131. K.BÜHLER (TCLP, IV, p.26 ș.u.) condiționează fonemul de principiul relevanței. Opoziția care dă naștere fonemului trebuie să fie relevantă, adică să îndeplinească o slujbă, să fie însemnătoare. TRUBETZKOY elimină dintre foneme opozițiile irelevante, ilustrînd relevanța printr-un exemplu, devenit celebru, din limba adigheză, pe care l-am citat în LR, I, § 41[x]. Alt caz, dat tot de el, este următorul: în multe dialecte germane și în unele limbi slave (precum ruseasca saú ceha), consonantele fonice pierd vocea cînd ajung finale: bob, sad se rostesc bop, sat... Dimpotrivă, în englezește sau franțuzește fonicele își păstrează vocea și în poziție finală. Deosebirea între consonanta fonică și afonică este fără importanță lingvistică - irelevantă - în cehă sau rusă, pe cînd în limba franceză ea poate să împlinească o funcțiune morfologică, precum e cazul adjectivului vif, la masculin, față de viv (scris vive), la feminin.

Un exemplu caracteristic din limba română îl prezintă seria consonantelor nazale. După cum reiese din §§2, 4 și 6, foneticianul deosebește o oclusivă nazală bilabială m, ca în mamă, una dentală (alveolară) n, ca în nas, dinte și una velară, ca n în lingă, încă. Aceste trei feluri de nazale sînt de regulă fonice, dar ele devin, în anumite poziții sau în vecinătatea anumitor sunete, afonice sau afonizate (de ex. m final în pesimism sau n în Rîșnov). În unire cu anumite sunete, n nu mai e o ocluzivă, ci poate deveni o constrictivă (de ex. în dînsa), sau chiar să se deznazalizeze complet (cf. § 143), iar articulația lui m nu mai e bilabială, ci labio-dentală (de ex. în învăț). La aceste deosebiri se mai adaugă faptul că n dental și cel velar pot fi și palatalizate (de ex. în ros-

tirea dialectală biñe, în loc de bine, şi în rostirea obişnuită în uŋk' = unchi).

În faţa acestor vreo zece feluri de consonante nazale, pe care le distinge fonetica, fonemica[XI] nu cunoaşte, în limba română literară, decît două foneme: pe m şi n, pentru care există şi două semne grafice deosebite în alfabetul nostru. Toate celelalte varietăţi sînt identificate cu vreunul din aceste două foneme. Această identificare a fost posibilă fiindcă varietăţile acestea nu îndeplinesc o funcţiune în limba pe care românii o consideră de limbă model. Pe cînd, bunăoară, în limba germană nazala ŋ (redată în scris prin ng) formează o opoziţie cu n şi cuvinte ca dran sau drinnen se deosebesc, ca sens, de Drang sau dringen, în româneşte o asemenea opoziţie nu e posibilă, din cauză că noi cunoaştem un ŋ numai în legătură cu o velară următoare şi fiindcă atunci cînd urmează o velară, noi nu putem rosti altă oclusivă nazală decît ŋ . Neexistînd la noi cuvinte cu ŋ intervocalic sau iniţial, nici cuvinte cu n dental înaintea velarelor, nu se pot ivi cuvinte ca *ŋas, paŋă sau diŋte, care să poată fi opuse lui nas, pană sau dinte, nici lîngă (rostit lîŋgă) nu se deosebeşte de lînă prin opoziţia ŋ -n, ca germanul bang de Bann, ci prin opoziţia ng-n. Urmarea e că deşi în se duce-n casă, prinde-n gheară, prepoziţia în se rosteşte cu ŋ şi ŋ́ , noi o identificăm cu n din se duce-n sat.

Tot astfel în limbi ca cea italiană sau spaniolă, n formează opoziţie cu ñ (scris în italieneşte gn şi în spanioleşte ñ). La noi asemenea opoziţii se găsesc, ca morfoneme, bunăoară la aromâni, la care buñ e pluralul de la bun sau aduñ e persoana a doua de la adun. La dacoromîni, un ñ nu există în limba literară, ci numai în dialecte[XII].

La fel, locul pe care-l ocupă un sunet în cuvînt poate fi relevant sau irelevant. Toc se deosebește de cot sau alcool de acolo, dar protivnic sau plocon nu are alt sens decît potrivnic sau poclon. Metateza e deci irelevantă la aceste din urmă două cuvinte. Tot astfel locul accentului poate fi relevant cînd el marchează o deosebire semantică, ca în módele față de modéle, sóții față de soții, sau irelevant din punct de vedere al sensului, ca în episcop, ca variantă facultativă a lui episcóp. Deosebirile fonetice în două regiuni diferite nu formează o opoziție fonologică (TRUBETZKOY, TCLP, IV (1931), p.230). Astfel opoziția st și șt, care în românește servește spre distincții semantice (peste-pește), este irelevantă în nemțește, unde rostirea st e dialectală (de ex. în Hamburg) față de rostirea cu șt (pe scena teatrelor naționale germane), de ex. în Stern. Pe cînd în limba polonă opoziția între ł și l e relevantă, căci łata e alt cuvînt decît lata, în românește cuvîntul cald, rostit cu ł (=l velar) în Maramureș, nu înseamnă altceva decît cald din limba literară.

Cînd într-o limbă sau într-un dialect două sunete nu pot fi coarticulate decît într-un singur fel, atunci ele își pierd, după cum văzurăm în cazul nazalelor, valoarea diacritică a relevanței. Rostirea velară sau palatală a lui h e dependentă de vocala precedentă atît în germanul nicht (rostit nih't) față de Nacht (rostit naχht), cît și în romînescul odihnă (cu h') față de duh (cu χ). TRUBETZKOY (Grundzüge, p.31) face distincție între foneme care pot fi schimbate unul cu altul ("vertauschbar"), cum ar fi i-a în germ. nicht-Nacht, și care nu pot fi schimbate ("unvertauschbar"), cum ar fi ch în aceleași două cuvinte[XIII].

132. Chiar şi fonologiştii - sau măcar unii din ei - admit o r e l e v a n ţ ă s t i l i s t i c ă pentru cazurile cînd omul simte nevoia de a ieşi din banal şi dă vorbirii sale, prin întrebuinţarea unor opoziţii, o valoare mai expresivă.

Exemple pentru acest fel de opoziţii evocative sau expresive am citat adesea. Astfel am arătat în LR, I, § 25, cum cuvîntul puţin se traduce în limba germană prin "etwas" dacă el are numai accentul dinamic (mi-a arătát puţină bunăvoinţă = ceva bunăvoinţă), dar trebuie redat prin "wenig" atunci cînd, în frază, e singurul cuvînt cu accent muzical (mi-a arătát puţină bunăvoinţă = nu multă bunăvoinţă). Tot astfel şi neaccentuat se traduce în latineşte prin "et", iar cel accentuat prin "etiam". Opoziţia între intonat şi neintonat sau accentuat şi neaccentuat serveşte spre a da aceluiaşi complex de sunete două sensuri diferite.

În LR, I, § 44 am citat un exemplu din CEZAR PETRESCU, care în locul superlativului "foarte tare" întrebuinţează forma taaare, iar în § 36 din acest volum, un exemplu din C.BRAESCU, în care alllb însemnează "alb de tot" sau "alb colilie". Opoziţia între lung şi scurt măreşte valoarea expresivă a unui cuvînt. Tot astfel se aude adesea rostirea r̄ău (şi în regiuni care de altfel nu mai au un r iniţial rostit cu vibraţii sporite) spre a exprima ideea de "foarte rău".

În privinţa aceasta este edificativ mai ales exemplul următor, care arată că o asemenea opoziţie poate duce la crearea unui cuvînt nou. Pentru "extrem de urgent" se întrebuinţa într-o vreme termenul ff (citit fefé) urgent. Ce este acest ff cu înţeles de "extrem"! E o scurtare din ffoarte urgent. Un f lung avea în cazul acesta funcţiunea de formativ al superlativului.

133. Pășind mai departe pe această cale, va trebui să admitem și o relevanță estetică. Omul nu vorbește numai cînd vrea să comunice altora gîndurile sale, ci și atunci cînd simte nevoia să împărtășească semenilor săi sentimentele sale. El nu se va folosi deci numai de mijloace intelectuale - semnele care precizează î n ț e-lesul -, ci și de mijloace emotive, care să producă în ascultător rezonanța necesară pentru î n ț e l e g e r e a preocupărilor sale de natură sufletească. "Periem" și cu peria de parchete, și cu cea de haine, și cu cea de cap. Dar întrebuințăm diferite perii - mai mari sau mai mici, mai aspre sau mai moi - pentru pălării, pentru ghete, pentru unghii și pentru dinți. Tot astfel avem opoziții și opoziții. O opoziție irelevantă din punct de vedere semantic poate servi spre scopuri estetice, căci fonemul nu este numai un slujbaș al gîndului, rolul lui nu e numai s e m a n t i c, ci - ca să întrebuințăm un joc de cuvinte al lui V. BOGREA - el are și o înfățișare s i m a n d i c o a s ă[XIV].

Într-o hartă am arătat răspîndirea geografică a cuvîntului bolnav. În linii mari, Ardealul nu cunoaște acest cuvînt, ci pentru francezul "malade" zice beteag; în Țara veche, muntenii accentuează bolnáv, iar prin Moldova se accentuează și bólnav. Opoziția bolnáv-bólnav nu e relevantă din punct de vedere al sensului, cum ar fi de exemplu opoziția între accentuarea mozaic-mozáic, deci nu interesează pe fonologi. Cuvîntul bolnav a pătruns însă, din limba literară, și în unele părți din Ardeal, mai ales în regiunile ce se mărginesc cu Țara veche. In ALR Brașovul (punctul,180) e cuprins în aria lui beteag; eu însumi, originar din Brașov, cunosc amîndouă cuvintele, pe cel popular (beteag) și pe cel pătruns pe cale literară (bol-

nav), pe care îl prefer. In Sibiu (punctul 125) Atlasul a notat forma bolnáv, cu accentuarea muntenească. Totuşi O.GOGA, originar din părţile Sibiului, întrebuinţează în minunata sa poezie "Dimineaţa" cealaltă accentuare:

Luceafărul bólnav în lumea de-ngheţ...
Sfios fîlfîind din aripă

Aceeaşi accentuare o găsim la alt poet din regiunea Sebeşului ardelean, L.BLAGA, în poezia "Mînzul":

În noaptea aceasta-i bólnav.Simte ca o durere
La spate, tainic la locul
Unde purced să-i crească aripele,
Zace în grajd, arde ca focul.

Astăzi, cînd critica literară caută tot mai insistent să desluşească contribuţia eufoniei la ridicarea valorii poetice a unei opere literare, nu putem privi limba numai ca haina de toate zilele în care omul îşi îmbracă gîndurile, ci şi sub aspectul ei de haină de sărbătoare, în care-şi înveşmîntă viaţa sufletească. Eufonia în poezie e ceea ce e acompaniamentul instrumental la "lied"-uri: numai acesta scoate în relief melodia. După cum culoarea nu are numai o întrebuinţare practică - servind la vopsitul lemnului, la spoitul pereţilor, la boitul stofei, la cănitul părului, la sulemenitul obrazului sau la roşitul ouălor de Paşti - ci şi la pictatul tablourilor, tot astfel sunetul nu e numai "semn", ci şi mijloc artistic, de care lingvistul trebuie să ţină seama tot atît de mult, precum istoricul artei va da coloarei o deosebită atenţie. Nota băcanului nu se deosebeşte de psalmii proorocului numai prin felul rece şi sec de a ni se arăta marfa cumpărată şi preţul ei, în opoziţie cu "stilul" poetic şi avîntat al celui ce-şi cîntă venera-

ţia faţă de puterea divină, ci şi prin elementele sonice ale cuvintelor întrebuinţate de băcan şi de psalmist.

Nu trebuie să uităm că cei ce vorbesc aceeaşi limbă nu alcătuiesc o masă uniformă de indivizi cu o structură sufletească egală. Sînt oameni care preferă o mîncare frugală servită pe o faţă de masă albă de damasc, în farfurii de porţelan lucrate artistic şi cu tacîmuri de argint, unor bucate copioase aşezate pe o foaie de jurnal, pe care sînt trîntite cîteva tacîmuri desperecheate şi farfurii ţignite. Opoziţia între bólnav şi bolnáv, sau între árípă şi arípă, irelevante pentru mulţi români, este utilizată de GOGA şi de BLAGA ca mijloc de a mări relieful poetic al acestor cuvinte. Tot astfel opoziţia între un diftong şi rostirea cu vocalele repartizate pe două silabe poate produce anumite efecte prozodice, scontate de poeţi, după cum am arătat în LR, I, § 48. In limba de conversaţie tea-tru (de două silabe) şi te-a-tru (de trei silabe) exprimă acelaşi lucru; pentru EMINESCU opoziţia între ea şi e-a capătă în vers o relevanţă estetică.

Dacă GOGA şi BLAGA au ales pentru cuvîntul bolnav, învăţat (nu moştenit) de ei, accentuarea din Moldova, este fiindcă o cerea r i t m u l, care, precum de mult au recunoscut manualele de poetică, este unul dintre mijloacele cele mai potrivite de a pregăti sufleteşte pe ascultător, ritmul, cu opoziţia unor "picioare" lungi şi scurte sau accentuate şi lipsite de accent. Dar nu numai atîta. Este necesar ca aceste succesiuni periodice să se repete în anumite condiţii. Relevanţa nu trebuie să se manifeste numaidecît printr-o opoziţie, ci ea poate fi şi produsul unei r e p e t i ţ i i.

Dacă aceiaşi poeţi întrebuinţează, în aceleaşi poezii, accentuarea "naliterară" arípă, este fiindcă o

cere r i m a. Rima se întemeiază însă, în primul rînd, pe repetare. Opoziția, la rimă, nu este între două sunete care diferențiază sensurile a două cuvinte, ci, dimpotrivă, între două sensuri diferite pe care le au două cuvinte terminate cu aceleași sunete.

Eufonia produsă de ritm și de rimă justifică l i c e n ț e l e p o e t i c e, cînd ele nu se opun spiritului limbii. Dacă la EMINESCU întîlnim gene lunge (în loc de lungi), el întrebuințează o formă care nu exista pe vremea lui în nici o regiune și pe care desigur n-a găsit-o nici în textele noastre vechi. Prin instinctul lui lingvistic, el a simțit însă că acest arhaism anterior vechilor documente de limbă poate fi reînviat fără să supere urechea românului. Tot astfel ST.O.IOSIF întrebuințează, în rimă, forma populară de plural cucoară (în loc de cucoare).

D.CARACOSTEA a creat pentru fonemul cu valoare estetică termenul estem[XV].

134. Un pictor care avea să deschidă o expoziție îmi povestea odată că una dintre cele mai importante preocupări ale sale o forma încadrarea pînzelor. Numai așezată în cadre potrivite pictura poate produce efectul dorit, căci numai izolînd-o de împrejurime opera de artă e în stare să concentreze asupra sa toată atențiunea celui ce o privește. Chiar pagina pe care cetitorul acestor rînduri o cetește ar avea un aspect rebarbativ dacă n-ar fi încadrată într-un chenar alb. Ruinele în fața cărora poeții romantici își cîntau melancolia serveau de cadru pentru elegiile lor; încadrarea povestirii în descrieri este la autorii de romane unul din cele mai obișnuite mijloace de a crea atmosferă, după cum costumele sînt, într-o piesă de teatru sau într-un film, mijlocul de a resuscita epoca în care se petrece acțiunea.

O asemenea încadrare se face şi în limbă. Alegerea cuvintelor e unul din cele mai obişnuite mijloace spre a da o coloare locală sau de a caracteriza o epocă. FACA, ALECSANDRI şi CARAGIALE au zugrăvit societatea prin franţuzismele, grecismele sau mahalagismele presărate în dialog; SADOVEANU în romanele sale istorice întrebuinţează arhaisme şi cuvinte dialectale, evitînd neologismele, pe care CEZAR PETRESCU le crede necesare atunci cînd tratează un subiect modern şi orăşenesc (cf.LR,I, § 151). Dar atmosfera şi încadrarea nu se face numai prin preferinţa, între două sinonime, a cuvîntului vechi sau a neologismului, ci şi prin alegerea, dintr-o opoziţie irelevantă, a sunetului dialectal sau a celui arhaizant. Toţi am auzit discursurile electorale ale cutărui demagog, care, vorbind ţăranilor, imita rostirea lor, voind astfel să demonstreze cît de apropiat e sufleteşte de ei.

În liceu, cînd spuneam tatăl nostru, ziceam: "Si ne iartă nouă greşalele noastre"... Cîteva minute mai tîrziu, profesorul, dîndu-ne caietele cu extemporalul de limba română, ne arată greşelile pe care le sublinia se cu roşu. Opoziţia a-e, irelevantă în aceste forme din punct de vedere al sensului, avea totuşi un rost extrasemantic, varianta cu _a_ cadrînd cu atmosfera de vechime a rugăciunii, iar [illegible] nouă, cu _e_, corespunzînd vorbirii curente.

În graiul de toate zilele [illegible] mai mulţi români [illegible] întrebuinţări [illegible] _cale_ [illegible] de _cam_ [illegible] _cal_ [illegible] [illegible] [illegible] ne adresăm, de [illegible] [illegible] [illegible] de [illegible] [illegible] public select. Opo[illegible] [illegible] [illegible] şi [illegible] [illegible] relevantă [illegible] [illegible] [illegible] nu de

nostru. A nu ţine seama de necesitatea încadrării vorbei noastre în mediul căruia ne adresăm este ca şi cînd am apărea în sandale într-o sală de bal sau cu cravată roşie într-un cortegiu mortuar. De aceea, atunci cînd un filolog, adresîndu-se intelectualităţii ţării (şi cu deosebire profesorilor şi elevilor) îşi intitulează opera sa lexicală Dicţionaru limbii romîneşti, face ca cei ce scot statuile de piatră ale sfinţilor din firidele în care sculptorul le-a aşezat în faţada unui templu gotic şi le aşază de-a dreptul pe pămînt.

Nepoata mea îşi spunea sieşi Manina în loc de Magdalena. La această transformare foneticianul constată mai întîi că un complex de patru silabe e prea greu de rostit pentru un copil care abia începe să vorbească. De aceea din Magdalena au rămas numai iniţialul ma şi finalul na, mijlocul fiind înlocuit prin ni, în care recunoaştem pe l din gdale asimilat lui n următor şi vocala palatală e înlocuită prin palatala i, mai diferenţiată decît e faţă de a precedent şi următor. Dar interesul lingvistic depăşeşte aceste consideraţii de ordin fonetic. Pe lingvist îl interesează mai ales ce s-a întîmplat cu această încercare neizbutită deplin de a produce un cuvînt auzit după ce copila a crescut mai mare şi cum au reacţionat cei din jurul ei. Numele Manina, care "suna frumos", a fost primit şi de părinţi, ca o variantă eufonică şi afectivă a lui Magdalena, şi cu acest produs al graiului copilăresc o numesc şi colegele de şcoală. Magdalena îi spune numai profesoara în clasă şi-i va spune ofiţerul stării civile cînd se va mărita. Manina e nepoata mea pentru toţi cei ce o iubesc, Magdalena e sinonimul rece, ceremonios şi distant, întrebuinţat în "stilul" oficial[XVI].

141. Observînd cu atenție pe copiii mici cînd încep să vorbească, te convingi ușor că negația apare mai devreme în graiul lor decît afirmația; în limba română nu e un element latin, pe cînd da e un cuvînt mai nou, împrumutat de la slavi; între legile sociale și morale, "nu minți", "nu fura" și "nu omorî" sînt anterioare lui "iubește pe deaproapele tău". A fost firesc deci ca, voind să ne lămurim ce este un fonem, să procedăm și noi prin eliminarea a tot ceea ce nu e fonemic și să insistăm asupra contrastului între fonemic și fonetic. După această curățire și îngrădire a terenului de cercetat, e necesar însă să încercăm acum să dăm definiția fonemului. Fonemul este un element de rostire recunoscut și utilizat de subiectul vorbitor spre scopuri lingvistice.

Această definiție, pe care am căutat s-o dau în cît mai puține cuvinte, se cere întregită prin cîteva observații lămuritoare. Subt denumirea "element de rostire" înțelegem înainte de toate sunetele articulate de organul nostru rostitor. Mai înțelegem însă și durata, accentul dinamic și intonația, poziția sunetului în cuvînt și alte a s p e c t e f o n e t i c e care - după cum am văzut în § 127 - pot fi utilizate spre scopuri lingvistice.

Subiectul vorbitor "recunoaște" un element de rostire atunci cînd, în sensul lui BAUDOUIN de COURTENAY, își face, prin abstracție, o i d e e despre el, și-l i m a g i n e a z ă. Dar atît nu e de ajuns, ci e necesar ca subiectul vorbitor să-l c o n f r u n t e cu alte elemente de rostire, identificîndu-l sau deosebindu-l de ele, cumpănindu-i și apreciindu-i valoarea expresivă și eufonică, ierarhizîndu-l din punct de vedere al ambianței în care e întrebuințat sau al normei colective, luînd o

atitudine personală față de el și înglobîndu-l, adesea printr-o interpretare nouă, în sistemul fonemic, în structura limbii. Această e l a b o r a r e subiectivă, de natură psihică, care se adaugă la actul obiectiv, de natură fizico-fiziologică, al rostirii, constituie deosebirea esențială între elementul fonemic și cel fonetic.

Nu ajunge însă nici un element de rostire să fie ridicat din domeniul inconștientului la cel al conștientului, să fie observat de subiectul rostitor, pentru ca el să devină un fonem, ci este necesar ca el să împlinească și o funcțiune în limbă, să fie "utilizat spre scopuri lingvistice". In felul în care se face această utilizare în diferite limbi - și, în marginile aceleiași limbi, din partea indivizilor cu talent de limbă - există deosebiri mari și adesea esențiale.

În definiția pe care am dat-o fonemului, noi ne apropiem mai mult de cea a lui F. de SAUSSURE, citată § 127. Dar definiția noastră e, după cum am arătat acolo, mai cuprinzătoare decît cea a învățatului elvețian. Pe de altă parte însă, după cum se poate vedea din cele expuse în § 139, noi am eliminat dintre foneme elementele întrebuințate în vorbire fără să împlinească o funcțiune (cum ar fi cazul lui a din alunec= lunec).

FONOLOGIA

155. În § 126, am arătat că BAUDOUIN de COURTENAY, făcînd întîia oară distincția între sunet ca impresie acustică și între fonem, adică sunetul trecut prin filtrul creierului nostru, nu a gîndit pînă la capăt un gînd deosebit de fertil.

Fără să fi cunoscut lucrările învățatului polon[XVII] - scrise în mare parte într-o limbă inaccesi-

bilă mie și tratînd subiecte în afară de preocupările romaniștilor - și înainte de ce faimosul "Curs de lingvistică" al lui F. de Saussure, editat în cursul primului război mondial de elevii săi, să fi ajuns, după încheierea păcii, la noi, publicam, cu nouă ani înainte de a începe să apară, la Praga, Mélanges linguistiques dédiés au premier Congrès des Philologues slaves (cu care începea seria de publicații a "Cercului lingvistic de la Praga" și se punea pentru întîia oară problema "fonologiei", ca metodă nouă în cercetările lingvistice), în primul volum al revistei clujene Dacoromania (1919-1920), o pagină în care formulam niște gînduri ce mă preocupau de mult și vorbeam întîia oară de legi fonologice în opoziție cu legile fonetice. Un an mai tîrziu, după ce am luat cunoștință de opera lui F.de SAUSSURE, am revenit într-un studiu mai dezvoltat Despre legile fonologice (DR, II, p.19 - 84 = ELR, p.135-203) pe larg asupra celor schițate în DR, I, p.386 și am adăugat unele precizări în Phonetisch und Phonologisch (în Volkstum und Kultur der Romanen, III (1930), p. 16 - 24 = ELR, p.125-134) și în DR, V, p.777 ș.u. și VI, p.211,485.

Într-un capitol viitor al acestei cărți vom reveni pe larg asupra acestei chestiuni, căreia îi acordăm o deosebită importanță. Aici țineam numai să precizăm că prin expunerile mele căutam să formulez mai precis unele păreri, care se accentuau din ce în ce mai des și să arăt că transformările sonice ale limbii nu sînt numai rezultatul unor deprinderi nouă de rostire, ci în mare parte al unor procese de natură psihică. Făcînd o deosebire esențială între "sunet" și "fonem", am simțit nevoia să opun și "foneticii", adică științei despre sunete ca produse mecanice ale organului nostru rostitor, o numire nouă pentru știința despre foneme,

şi i-am zis <u>fonologie</u>. Adevărat că preocupările mele în vremea aceea erau aţintite cu deosebire asupra evoluţiei rostirii, de aceea fonologia era pentru mine înainte de toate un capitol al gramaticii istorice, ca şi morfologia istorică, adică studiul evoluţiei formelor de declinare şi conjugare, sau sintaxa istorică. Făceam deci şi în româneşte o deosebire între ceea ce germanii numeau "Lautlehre" spre deosebire de "Phonetik", la fel după cum în englezeşte se obişnuieşte a se face o distincţie între "phonetics" şi "phonology". Numai mai tîrziu, cu deosebire în cele două studii publicate în vol.VI şi VII din DR, despre <u>Morfonemul şi economia limbii</u> şi <u>Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii române</u>, am trecut de la ceea ce azi aş numi f o n e m i c ă   i s t o r i c ă la f o n e m i c a   s t a t i c ă.

În opoziţie cu punctul de vedere istoric, pe care mă aşezasem la 192o, este cel reprezentat de F.de SAUSSURE, pentru care fonologia e o "ştiinţă s t a t i c ă, care studiază modificările fonetice ale limbii la un moment dat" (<u>Cours de linguistique générale</u>, p. 56-57)[XVIII]. Pentru el obiectul fonologiei nu e deci f o n e m u l, în opoziţie cu sunetul, ci pe el îl interesează sunetele în faza de dezvoltare pe care au atins-o în momentul cînd le cercetăm, indiferent de ceea ce se petrece în sufletul vorbitorului. El exclude deci din fonologie istorismul. Evoluţia sunetelor, "modificările fonetice în cursul timpului", le studiază, după el, fonetica, care e "o ştiinţă istorică".

Dacă în felul de a înţelege fonetica învăţatul elveţian e izolat, punctul de vedere din care priveşte el fonologia este împărtăşit şi de "fonologiştii"

Cercului lingvistic de la Praga. Caracteristic este faptul că aceştia nu pleacă de la f o n e m ca să ajungă la f o n o l o g i e, ci drumul bătut de ei duce în direcţie inversă. Recunoscînd rolul mare pe care îl joacă opoziţiile în structura limbii, ei au creat o ştiinţă nouă, a opoziţiilor lingvistice - întrucît ele au un rol funcţional - pe care au botezat-o fonologie. ("Lehre von den Funktionen der lautlichen Oppositionen"). Fonemul nu este decît "unitatea cea mai mică fonologică", o "parte a unei opoziţii fonologice", sau, după definiţia din urmă a lui TRUBETZKOY (Grundzüge, p.35), "totalitatea însuşirilor fonologice ale unui complex sonic" ("Lautgebilde").

Prin noutatea ideilor, dar mai ales prin strălucirea expunerii şi bogăţia observaţiilor fine puse în circulaţie, şcoala fonologică a găsit mulţi adepţi, mai cu seamă în generaţia tînără, nemulţumită cu cercetările diacronice, ajunse la un punct mort. Deşi noua ştiinţă are şi mulţi adversari, termenii fonologie şi fonologic s-au impus şi se întrebuinţează azi în sensul pentru care a militat cu atîta stăruinţă şi talent mai ales N. TRUBETZKOY. Astfel s-a ivit o nepotrivire între "fonologia", cum o concepeam eu în 192o şi "fonologia" pe care a încercat, la 1929, s-o impună Cercul lingvistic din Praga. Deşi prioritatea numirii, cel puţin la noi, îmi aparţine, m-am hotărît totuşi, spre a evita un echivoc supărător, să renunţ la acest termen care începuse să se încetăţenească în lingvistica romînă şi pe care l-am întrebuinţat încă şi în primul volum al privirii sintetice despre limba română.

Deosebirea între mine şi Cercul lingvistic de la Praga nu priveşte însă numai terminologia, ci, în parte cel puţin, însăşi concepţia ce ne-o facem despre

studiul rostirii. De aceea o precizare se impune şi ea trebuie să înceapă cu termenul tehnic. Fonologia, aşa cum o concepe Cercul lingvistic de la Praga şi adepţii lui, este numai un capitol în ştiinţa despre "fonem", pentru care noi am introdus acum numirea de "Fonemică"[XIX].

În <u>Lexique de la terminologie linguistique</u>, MAROUZEAU defineşte fonologia ca "studiul fonemelor constitutive ale vorbirii (=langage) articulate". Pentru GRAMMONT deosebirea între fonetică şi fonologie constă în aceea că cea dintîi se ocupă cu sunetele u n u i idiom, pe cînd fonologia e un fel de fonetică g e n e r a l ă, îmbrăţişînd cît mai multe şi mai variate limbi.

156. Am asistat o dată la o discuţie asupra picturii şi a calităţilor pe care trebuie să le aibă un pictor."Pictura e desen", zicea un profesor de desen; "pictura e culoare" îi riposta un admirator al şcoalei impresioniste; "pictura e compoziţie", îşi dădea cu părerea al treilea. Ca definiţii, fiecare din aceste formule erau unilaterale, dar ca profesii de credinţă ele impresionau tocmai prin exagerare, prin scoaterea în relief a unei singure note. Tot astfel, exagera, pe vremea istorismului lingvistic, H. PAUL, teoreticianul şcoalei neogramatice, cînd decreta: "lingvistica e istoria limbii" ("Sprachwissenschaft ist Sprachgeschichte"). Dar nu mai puţin unilaterală e profesia de credinţă formulată de fonologistul DOROSZEWSKY, care declară că "numai opoziţia poate interesa pe lingvist" (TCLP, IV (1931), p.74).

Obiectul fonologiei poate fi opoziţia; ea nu poate fi însă obiectul exclusiv al fonemicii – şi mai puţin al lingvisticii. Opoziţia este numai

unul din mijloacele prin care putem recunoaşte fonemul şi să precizăm funcţiunea ce o îndeplineşte în limbă. Nu e nici măcar singurul mijloc. Funcţiunea fonemică a unui element de rostire poate fi împlinită şi prin r e p e t i ţ i a lui. Nici pentru ca un sunet să aibă valoare de "semn" opoziţia nu ajunge, ci trebuie ţinut seama şi de c o n s t e l a ţ i a sunetelor de i n t e g r a r e a în complexul de sunete din care e format cuvîntul: sur înseamnează altceva decît ciur (ĉur), dur, fur, jur, pur, tur... dar altceva şi decît urs sau rus, de care cuvinte nu se deosebeşte prin vreo opoziţie între sunete diferite, ci prin locul pe care-l ocupă aceleaşi sunete în cuvintele respective (cf. § 129). Aşezarea la locul potrivit poate impresiona chiar mai mult decît deosebirea între două sunete puse în opoziţie.

Îmi amintesc că avînd să traduc, în clasa întîi de liceu, din latineşte, pe asinus magnas habet aures, mă miram că redarea mea în româneşte prin "măgarul mare are urechi" nu era pe placul profesorului. Pentru simţul meu de limbă, adjectivul magnas fiind aşezat după substantiv şi înainte de verb nu putea să fie decît atributul substantivului subiect; opoziţia între u şi a, care distinge în latineşte nominativul singular masculin (magnus) de acuzativul plural feminin (magnas) nu ajungea ca să mă orienteze asupra adevăratelor raporturi de dependenţă între membrii frazei latine citate.

Dar mai adesea valoarea de "semne" a sunetelor nu e condiţionată de o opoziţie, ci numai de c o n v e n ţ i e sau de o r d i n e a în care se urmează şi se repetă anumite sunete. Între cară şi gară, între lacună şi lagună sau între chem şi ghem

deosebirea de sens e dată prin opoziţia între c şi g sau între k' şi ĝ. Dar aceeaşi opoziţie e irelevantă la acăţa şi agăţa, sau la chitară şi ghitară, căci formele aceste sînt sinonime. Dacă biserică are în limba noastră sensul exprimat de francezi prin cuvîntul église şi de germani prin cuvîntul Kirche, cauza este că unui b urmat de i, apoi de s, apoi de e,r, din nou de i şi în sfîrşit de c şi ă romînul a învăţat să-i dea n u m a i acest conţinut semantic. Acelaşi lucru se întîmplă cu caracatiţă, glicerină, veveriţă.... şi aproape toate cuvintele de mai mult de trei silabe, care nu se deosebesc de alte cuvinte prin vreo opoziţie între sunetele componente[XX].

Şi în d e l i m i t a r e a o b i e c t u l u i ne deosebim de fonologişti. Pentru noi fonemica, ca şi fonetica, alcătuiesc două capitole ale studiului care are de obiect r o s t i r e a. Elementul fono- din compusul fonologie ar trebui să restrîngă şi el acest obiect. Dar ca orice ştiinţă tînără, fonologia a avut de la început tendinţa să nu se lase îngrădită. Pe cînd SEIDEL (Das Wesen der Phonologie) precizează că "fonologia este ştiinţa despre opoziţiile î n t r e s u n e t e", alţii înţeleg s-o extindă la o r i c e opoziţie între două fenomene lingvistice cu valoare funcţională şi admit şi o fonologie s i n t a c t i c ă sau s t i l i s t i c ă, declarînd ritos că "fonologia nu se ocupă numai de elemente fonologice, ci şi de elemente e x t r a f o n o l o g i c e, considerate în funcţiunea lor" (R.JAKOBSON, TCLP, IV (1931), p. 31e)[XXI]

Pe de altă parte, graniţele fonemicii sînt cu mult mai largi decît ale fonologiei, întrucît noi nu privim limba numai subt aspectul ei de veşmînt al

gîndului, ci ţinem seama şi de nevoia omului de a-şi exterioriza prin limbă viaţa sufletească. În tendinţa de a găsi forma cea mai expresivă şi adesea şi cea mai armonioasă pentru această exteriorizare, cel ce vorbeşte nu se mulţumeşte să-şi îmbrace preocupările lui intelectuale şi sufleteşti în uniforma normei gramaticale, ci, ţinînd seama pe de o parte de capriciile modei şi pe de altă parte de împrejurările şi mediul în care vorbeşte, întrebuinţează forme afective şi face uz de toată varietatea de expresii cu valoare stilistică, care se pot asemăna cu acele nimicuri pe care o femeie le adaugă la îmbrăcămintea convenţională şi care imprimă acesteia o notă personală şi trădează gustul celei ce o poartă. Îndată ce nu ne aşezăm numai pe punctul de vedere utilitarist[XXII] şi nu considerăm fonemul numai ca pe un slujbaş al gîndului, servind ca "semn" pentru distincţii de natură intelectuală, devin *relevante* şi alte opoziţii decît cele admise de fonologişti (§§ 133-136). După cum în graiul nostru există cuvinte cu acelaşi sens - sinonimele - dar cu diferită valoare stilistică sau frazeologică, astfel subiectul vorbitor dispune de forme duble de rostire cu aceeaşi valoare intelectuală, dar deosebite ca expresivitate, eufonie etc. El e adesea pus în situaţia de a alege între rostirea locală şi cea a regiunilor învecinate sau între rostirea veche şi cea nouă, să admită sau nu *împrumutul* şi *inovaţia*. Astfel ajungem în plină *fonemică spaţială* şi *fonemică istorică*.

Nu numai confruntarea unui element de rostire dintr-un cuvînt cu alt element de rostire din alt cuvînt, ci şi confruntarea aceluiaşi element de rostire cu sine însuşi, dar subt două sau mai multe variante condiţionate de spaţiu sau de timp, poate deveni un mijloc de cunoaştere lingvistică.

157. Cînd ţintesc cu puşca, închid un ochi, pentru ca atenţia mea să nu fie atrasă de cîmpul dimprejur şi să o pot concentra numai la linia care trece prin cătare spre ţel. Cînd privesc cu aparatul Roentgen la o parte din corp, închid cîmpul vederii printr-un cadru negru, spre a evita să văd ceea ce nu-mi este folositor şi pentru ca prin contrast să apară cîmpul de observat mai limpede. O astfel de diafragmare este şi metoda fonologiştilor, care renunţă la tot ce e diacronic, spre a vedea mai clar sincronicul. Acest fel rămîne însă planimetric şi imaginea e lipsită de relief. Cel ce, dimpotrivă priveşte cu amîndoi ochii, vede stereometric[XXIII].

Important de reţinut este faptul că în amîndouă cazurile o b i e c t u l studiului, elementul de rostire, rămîne neschimbat şi numai unghiul nostru de privire diferă. S t a t i c ă sau c i n e t i c ă, s i n c r o n i c ă sau d i a c r o n i c ă poate fi numai metoda de cercetare, care nu trebuie confundată cu obiectul de cercetat. Această metodă poate fi aplicată deopotrivă foneticii ca şi fonemicii, morfologiei, sintaxei etc.

Arătarea faptelor şi constatarea raportului structural dintre ele, aşa cum le face o disciplină descriptivă, sînt de o mare importanţă pentru aflarea adevărului[XXIV], dar nu pot îndestula complet dorinţa noastră de a cunoaşte, curiozitatea noastră ştiinţifică. Copilul când deschide ochii asupra lumii nu încetează de a întreba "de ce"? E în firea omului să vrea să ştie şi cauzele care au produs faptul constatat şi să se întrebe "cum?" "de unde?" "de cînd?" Prin cunoaşterea genezei, urmărirea evoluţiei desluşim mai adesea şi cauzele unui fenomen. Un medic, vizitînd un pacient, îl va cerceta de-amănuntul, pipăindu-l şi percutîndu-l, examinîndu-l

reacţiile, luîndu-i tensiunea şi făcîndu-i radiografia, cardiograma şi analizele etc. Dar el nu se mulţumeşte cu acest examen minuţios, ci se va informa şi asupra antecedentelor, va întreba pe bolnav prin ce boale a trecut, în ce măsură a făcut abuz de alcool, nicotină sau alte toxice, care este partea ereditară şi în ce mediu a trăit. Spre a diagnostica malaria, stetoscopul şi termometrul spun mai puţin decît faptul că pacientul vine dintr-o regiune bîntuită de paludism.

Păr se deosebeşte, ca sens, de măr prin opoziţia p-m, dar părul din grădină nu se deosebeşte de părul din cap prin nici un "semn" deşi înţelesurile celor două cuvinte sînt atît de depărtate (mai depărtate chiar decît cele ale celor doi pomi, părul şi mărul). E un fapt care poate excita dorinţa noastră de a şti care e cauza deficienţei unui semn distinctiv la omonimul păr. Răspunsul ni-l dă lingvistica istorică. Prin faptul că l între vocale a devenit, în cuvinte de origine latină, r, latinescul pilum "părul din cap" a devenit păr, întocmai ca pirum "părul din grădină".

Între alternanţele vocalice enumerate în § 147 este şi cea marcată prin opoziţia a-e, condiţionată de poziţia dură sau moale următoare şi de labiala precedentă. În morfologia şi derivaţia română avem un număr mare de cazuri în care se repetă morfenemul a-e: fată-fete, masă-mese, pară-pere, învaţă-(să)înveţe, apasă-(să)apese... Avem însă cel puţin tot atîtea cazuri în care acest joc între a şi e nu se iveşte, deşi condiţiile - labiala precedentă şi poziţia dură şi moale următoare - rămîn aceleaşi: mamă-mame, (să)pară-pare, (să)bată-bate etc. Gramatica descriptivă nu poate[XIV] face în cazuri ca acestea decît să stabilească "regula" şi să înşire "excepţiile"; gramatica istorică are şi o explicaţie pentru

această nepotrivire: în fete (lat. foetae), mese (lat. mensae), pere (lat. pirae), învețe (lat. invitiet), apese (lat. appenset) avem a face cu un e latin, care a suferit, înaintea unui a următor, metafonia devenind ea, iar acest ea s-a transformat în a după labiale, pe cînd în mame, pare, bate (lat. mammae, parit, battuit) avem a face cu păstrarea lui a accentuat latin, care pe cale fonetică nu se modifică nici din cauza labialelor precedente, nici a poziției moi următoare (Cf. și § 183).

Ca în lumea ce ne înconjoară, putem constata și în limbă că unul din cele mai izbitoare principii structurale este cel al s i m e t r i e i[XXVI]. După cum omul are doi ochi, două urechi, două mîini și două picioare, așezate simetric în corpul lui, tot astfel cele mai multe opoziții se grupează în mod simetric în limbă. Opoziția între o oclusivă velară și o africată, care deosebește singularul de plural sau persoana întîi din prezentul indicativ de persoana a doua, nu o observăm numai la oclusiva velară afonică, ci și la cea fonică: după cum de la mic pluralul e mič(scris mici) și de la ridic persoana a doua e ridič (scris ridici), tot astfel de la drag pluralul e drağ (scris dragi) și de la rog persoana a doua e roğ (scris rogi). Opoziția care diferențiază pe drac de drag se continuă și la pluralele drač (scris draci) și drağ (scris dragi). Pe de altă parte vedem că există iarăși o simetrie între oclusiva afonică dentală (t) și cea velară (c). Precum avem o opoziție între t afonic și d fonic în perechi de cuvinte ca cot-doc, tare-dare... avem, ca morfonem, opoziția între t și ţ^{i} în tot cu pluralul toţ^{i} (scris toți) și pot cu persoana a doua poţ^{i} (scris poți). Acest paralelism încetează însă la oclusiva dentală fonică d, căci spre aceleași distincții morfonemice nu mai servește

opoziţia d-d[i], ci d-z' deci dentalei explozive fonice nu-i mai corespunde grupul mixt cu o a f r i c a t ă, ci f r i c a t i v a fonică muiată z': surd-surz' (scris surzi), (eu)aud-(tu)auz' (scris auzi). Anomalia[XXVII] pe care fonologia ca disciplina statică se mulţumeşte s-o constate, fonemica istorică şi spaţială e în stare s-o şi explice. Într-adevăr, istoria limbii ne învaţă că pentru un d latin urmat de i mai de mult românii rosteau pretutindeni d, care era fonica ce corespundea lui ţ. Textele noastre vechi aveau chiar cîte un semn grafic deosebit pentru amîndouă africatele: S şi Ц (precum aveau şi pentru africatele č şi ĝ semnele Ч şi Џ). Pe de altă parte, Atlasul lingvistic, ne arată că acest stadiu se păstrează pînă azi pe o arie întinsă a teritoriului dacoromân, unde pluralul masculin al adjectivului ud şi persoana a doua a verbului ud este (ca la aromîni şi în cea mai mare parte la megleniţi) ud(i). Asimetria nu este deci în cazul de faţă un defect structural moştenit, ci se datoreşte evoluţiei africatei fonice, care şi-a pierdut de la o vreme elementul oclusiv tocmai în regiunea care a imprimat limbii literare caracterul ei actual, în Muntenia. Dacă am vrea să facem o asemănare a acestei simetrii structurale cu o lipsă de simetrie ce o constatăm în înfăţişarea unor oameni, nu am putea-o compara cu defectul oamenilor ceacîri, care s-au n ă s c u t cu un ochi albastru şi altul căprui, ci cu cel al oamenilor care au făcut albeaţă la un ochi.

Nici fonologiştii nu exclud cu totul o f o n o l o g i e i s t o r i c ă, dar ei o admit numai spre a compara unele cu altele două faze din istoria unei limbi, privită fiecare sincronic. Pe ei nu-i interesează deci tăietura perpendiculară, care relevează diferitele faze ale evoluţiei limbii - oarecum straturi-

le ei geologice - ci numai tăieturile transversale făcute în diferite epoci, care ne permit să cunoaştem structura limbii la mai multe momente date (Cf. SEIDEL, Das Wesen der Phonologie, p.39). Pentru ei urmărirea evoluţiei fiecărui sunet în parte şi "legile fonetice" fac parte din cercetările atomistice, pe care le repudiază din principiu.

Dar şi a t o m i s m u l, în opoziţie cu privirea de ansamblu, integrală, ţine tot de metoda de cercetare şi nu de obiectul de cercetat. Dacă e adevărat că gramatica, spre a putea arăta cu mai multă precizie modificările de rostire suferite de limbă în cursul timpului, discompune fraza în cuvinte, cuvîntul în silabe, iar silaba în sunete, după cum chimia duce analiza pînă la atom, nu e mai puţin adevărat că nici fonologia nu a scăpat de o fărîmiţare asemănătoare a obiectului de cercetat. Atît că fonologiştii nu discompun prin analiză şirul sonic al limbii, ci printr-o clasificare, compartimentare şi inventariere dusă la extrem. După cum neogramaticii, adepţi ai istorismului, se complăceau să strîngă cît mai multe date de amănunt, care li se păreau că explică însăşi fiinţa limbii, tot astfel unii dintre fonologişti se pasionează pentru distingerea celor mai subtile variaţiuni de opoziţii şi cred că structura limbii se poate arăta prin tablouri statistice[XXVIII].

Ei nu au părere prea bună nici despre atlasele lingvistice, pe care le clasează de asemenea între lucrările atomistice, fiindcă ele înregistrează un număr mare de fapte de amănunt, fără să izbutească să dea o imagine totalitară despre structura limbii. La Congresul internaţional de lingvistică de la Copenhaga, fonologiştii au propus alcătuirea unui a t l a s l i n g v i s t i c f o n o l o g i c, care să urmărească reparti-

ţia în spaţiu a opoziţiilor relevante. Desigur că îndrumarea lingvisticii spaţiale în această direcţie ar fi utilă şi ar deschide orizonturi nouă. Din hărţile unui astfel de atlas s-ar recunoaşte mai ales - precum s-a accentuat la acel congres - că în afară de f a m i l i i d e l i m b i, înrudite printr-o origine comună, există şi m ă n u n c h i u r i d e l i m b i, compuse din limbi străine ca origine, dar apropiate prin întrebuinţarea aceloraşi mijloace de expresie. Astfel există un mănunchi de limbi numite de obicei "balcanice" sau, mai bine, "sud-est-europene", care au cîteva trăsături comune din cele mai remarcabile. Între acestea sînt şi cîteva opoziţii între sunete, cum ar fi cea dintre a şi ă care diferenţiază sensurile cuvintelor la români, albanezi şi bulgari. Isofonele hărţilor unor asemenea atlase cuprind de cele mai multe ori un mănunchi de mai multe limbi - chiar cînd acestea nu-s învecinate - dar, în acelaşi timp, ele trec prin teritoriul unei limbi despărţindu-l în arii diferite. Astfel opoziţia între vocalele nazale şi cele orale e relevantă, în Europa, la francezi, portughezi şi la poloni, iar dintre albanezi, la gheghi. Politonia e relevantă la suedezi, în unele dialecte norvegiene, în daneză şi în germană de miază-noapte, la lituani, letoni, estoni ş.a.

Dacă atlasele lingvistice actuale, care se mărginesc la o singură limbă nu permit urmărirea unui fenomen dincolo de hotarele acestei limbi, ele revelează celui ce le ştie descifra cu mult mai mult decît o sumedenie de fapte de amănunt, iar liniile ce arată extensiunea unei rostiri n-au importanţă numai pentru filologul care vrea să localizeze un text de provenienţă necunoscută, ci şi pentru lingvistică. Din felul cum isofonele - ca şi isomorfele şi isolexele - se ocolesc sau se întretaie, din insulele presărate în arii unifor-

me şi mai ales din formele duble produse prin împrumut, lingvistul poate recunoaşte b i o l o g i a şi poate surprinde însuşi p r o c e s u l d e o r g a n i z a r e al limbii (cf. LR, I, § 14).
Fonemica spaţială, ca şi cea istorică, ne permit deci să aplicăm studiului limbilor o metodă p l u r i d i m e n s i o n a l ă.

Dacă hărţile atlaselor lingvistice, aşa cum sînt ele alcătuite azi, cuprind mai mult material fonetic decît fonemic, aceasta se explică prin faptul că pe ele sînt notate răspunsurile spontane primite de la subiectele anchetate. Pe anchetator l-a interesat cuvîntul, aşa cum se iveşte mai întîi în mintea subiectului anchetat, forma care e oarecum la s u p r a f a ţ a memoriei lui lingvistice. Numai incidental, cînd subiectul însuşi comunică acest lucru, se notează şi al doilea cuvînt sau varianta formală care c o e x i s t ă în mintea lui. Din punct de vedere fonemic e însă interesant tocmai ceea ce se găseşte în r e z e r v a lingvistică a omului, sinonimele şi variantele, care pot fi puse în opoziţie cu cuvîntul şi forma ce se iveşte spontan în mintea lui. Asemenea opoziţii, care duc la diferenţieri şi interpretări din cele mai interesante, ar trebui să fie urmărite mai insistent de cei ce vor pregăti atlasele lingvistice viitoare sau de cei ce vor face studii dialectale de amănunt în baza atlaselor existente[XXII].

Într-o dare de seamă publicată în anul 1934 în DR, VII, p.437-445 asupra primului volum din "Lucrările" Cercului lingvistic din Praga (TCLP), subliniam necesitatea de a nu confunda obiectul cu metoda cercetării. Acelaşi lucru îl spune cu alte cuvinte şi J.

VENDRYES care e preşedintele Societăţii fonologice fără să fie un adept fără rezerve al fonologiei. Deşi noi înţelegem "fonetica" şi "fonemul" altfel decît el, reproducem în original şi în întregime din studiul său "La phonologie de la langue poétique (în Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris II (1934), p.39-51) următorul pasaj foarte judicios: "Alors que la phonétique étudie les sons en eux-mêmes, c'est-à-dire dans leur nature physique, physiologique, psychologique et dans les rapports qui unissent chacun d'eux aux autres sons du langage humain, la phonologie étudie les sons d'une langue en tant que, constituant un système, ils ont une valeur significative et servent à l'expression de la pensée. Toutes les distinctions que l'on s'ingénie à établir entre la phonologie et la phonétique découlent de cette opposition fondamentale, qui en fait deux disciplines jumelles, appliquées à un même objet, mais de deux points de vue différents. Ce même objet, c'est le phonème, le sont produit par l'appareil phonateur de l'homme. On peut l'étudier phonétiquement en décrivant les propriétés pour elle-mêmes et, si l'on peut dire, de façon absolue. On l'etudie phonologiquement quand on le considère de façon relative d'apres la place qu'il occupe et le rôle qu'il joue à l'interieur du système d'une langue donnée. Il y a une phonologie statique qui étudie le système des phonèmes d'une langue sans tenir compte des changements auxquels il est exposé et une phonologie dynamique qui prend chaque système de phonèmes comme un ensemble de tendences, génératrices de transformations. L'une et l'autre sont essentiellement fonctionnelles".

("În timp ce fonetica studiază sunetele în sine, adică în natura lor fizică, fiziologică, psihologi-

că şi subt raporturile care unesc pe fiecare din ele cu celelalte sunete ale vorbirii umane, fonologia studiază sunetele unei limbi în măsura în care - constituind un sistem - ele au o valoare semnificativă şi servesc la exprimarea gîndirii. Toate deosebirile pe care ne străduim să le descoperim între fonologie şi fonetică rezultă din această opoziţie fundamentală, care face din ele două discipline gemene, aplicate la acelaşi obiect, dar din puncte de vedere diferite. Obiectul acesta este fonemul, sunetul produs de aparatul fonator al omului. Putem să-l studiem din punct de vedere fonetic, descriindu-i însuşirile ca atare şi, aşa-zicînd, într-un mod absolut. Îl studiem din punct de vedere fonologic, cînd îl considerăm în mod relativ, după locul pe care-l ocupă şi după rolul pe care-l joacă în interiorul sistemului unei limbi date. Există o fonologie statică, care studiază sistemul fonemelor unei limbi fără a ţine seama de schimbările la care e supus, şi o fonologie dinamică, care priveşte fiecare sistem de foneme ca un ansamblu de tendinţe, generatoare de transformări. Atît una cît şi cealaltă sînt, în esenţa lor, funcţionale") (trad.edit.).

Cel ce, în timpul din urmă, a afirmat cu mai multă tărie necesitatea unei metode pluridimensionale, punînd-o cu mult talent în aplicare, este W.v.WARTBURG. El cere ca "lingvistica viitorului să se aşeze pe o platformă care să întrunească amîndouă felurile de a privi ştiinţa, cel istoric şi cel descriptiv" (Cf.Literaturblatt f. germ. u.rom. Philologie, LXV-LXVI (1944), col.11).

COMENTARII

I De fapt, termenul fonem a fost folosit anterior în lingvistica franceză cu sensul de "sunet". B. de Curtenay l-a definit ca unitate psihologică şi a formulat clar distincţia dintre fonem şi sunet, dînd şi un criteriu de identificare a variantelor.

II Comparaţia atît de plastică şi de corectă, între foneme şi culori, evidenţiind raportul dintre fonem şi alofone, cum se vor numi mai tîrziu, în zilele noastre variantele acestuia, pare să aibă temeiuri mai adînci. Cf.Roman Jakobson, nota 29 la cap.III din Fundamentals of Language:"...un studiu prudent al asociaţiilor sinestetice dintre trăsăturile fonematice şi însuşirile culorilor ar putea furniza indicaţii asupra aspectelor perceptuale ale sunetelor vorbirii. Pare să fie o afinitate fenomenală între cromatismul maxim (roşu viu) şi vocalele compacte, între cromatismul atenuat (galben-albastru) şi vocalele difuze, acromatismul maxim (negru-alb) şi consoanele compacte, şi, în fine, între axa valorii culorilor (închis-deschis) şi axa tonalităţii în limbaj" (vezi şi Antologie de texte de lingvistică structurală, Bucureşti, C.M.U.B., 1977, p.307).

III Totuşi, F.de Saussure nu consideră fonemul printre semnele lingvistice. Afirmaţia lui Puşcariu este prea netă. El însuşi o atenuează în continuare.

IV La vremea cînd S.Puşcariu a scris aceste pagini, încă nu exista o teorie a semnului, o semiotică riguroasă. Autorii citaţi, E.Seidel şi Baudouin de Courtenay, folosesc şi ei cuvîntul semn, luat din limbajul curent, înainte de a i se fi dat acestui cuvînt un sens exact, tehnic, de specialitate. Azi, cînd se publică pentru prima oară aceste texte, ele se confruntă cu obişnuinţa noastră de a vedea în cuvîntul semn termenul cheie al semioticii, inexistentă cu disciplină în anii '40.

V Adică trăsăturile pertinente, care diferă la acelaşi sunet de la o limbă la alta.

VI E vorba de funcţia distinctivă, puţin legată, precum se vede, de natura fizică a fonemului. Întreg fragmentul ne aminteşte de comparaţia cu şahul pe care o face F.de Saussure pentru a distinge elementele interne de cele externe. Funcţia distinctivă este esenţială, avînd mai puţină importanţă suportul material al semnului.

VII S.Puşcariu ne lasă pe noi, cititorii, să aflăm de ce ar fi mai utilă funcţia distinctivă a fonemului în morfologie. Cu o specificare: "în economia limbii", ceea ce ne orientează spre un răspuns posibil: morfemele gramaticale au o frecvenţă mai mare decît cele lexicale, apoi în morfologie o modificare fonetică minimă comportă efecte mai mari în planul înţelegerii.

VIII Se pare că Sextil Puşcariu are în vedere numai relaţiile de tip sintagmatic. Oricum, nu face distincţie clară între acestea şi cele de tip paradigmatic. Să fie aceasta pentru că nu le considera chiar atît de diferite precum le-au gîndit structuraliştii mai tîrziu?

IX Adică pe ideea că toate elementele sînt în relaţii de interdependenţă alcătuind un tot, un întreg, un sistem.

X Iată acel "exemplu, devenit celebru", aşa cum l-a prezentat Puşcariu:"După cum a arătat N.Trubetzikoy în limba aceasta din Caucaz există numai trei vocale care sînt de fapt şi„semne" lingvistice: a, e şi ə . Adevărat că adighezii rostesc şi un i, ü, u, o şi alte vocale, dar acest i al lor îl înlocuieşte pe ü după palatale, u înlocuieşte pe după (sau înainte) de v velare, ü înlocuieşte pe ə între două labiale; o înlocuieşte pe e după velare rotunjite, ö înlocuieşte pe e între labiale, etc. Din punct de vedere obiectiv, în limba adigheză există, ca şi în limba germană, seria vocalică a, e, ə , i, o,u, ö, ü dar dintre aceste vocale cele cinci din urmă sînt, după expresia lui K. BUHLER, irelevante, căci ele nu înseamnează altceva decît un o sau ə , ele nu au altă funcţiune, nu îndeplinesc o slujbă deosebită de a acestor vocale însemnătoare. Pe cînd, în limba germană, între Tische "mese" şi Tasche "buzunar" e o deosebire de sens, în adigheză acest "diacriticon" (i:a după dentale) lipseşte. Vedem deci că ceea ce din punct de vedere fonetic este egal (sistemul vocalic german şi cel adighez), poate fi dife-

rit din punct de vedere fonologic". Sau, în termenii de azi ai fonologiei, sunete care într-o limbă se află în raport de comutare (în germană), în altă limbă, în adigheză în cazul de faţă, sînt în distribuţie complementară.

XI Distincţia fonologie-fonemică constituie una dintre cele mai interesante propuneri teoretice, asupra căreia e prea devreme să ne pronunţăm în aceste note. Oricum, această disociere conţine în temeiurile ei o critică implicită a fonologiei (vezi şi în continuare), căreia deja, în primul volum, S.Puşcariu, după ce arată "meritul cel mare al şcoalei fonologice", anume "acela de a fi apăsat asupra valorii funcţionale pe care o poate avea sunetul", nu ezită să continuie astfel: "fonologii exagerează neinteresîndu-i sunetul decît cînd are rol funcţional în limbă, confundînd astfel obiectul cu metoda cercetării. Graniţa între fonetică şi fonologie nu poate fi trasată atît de precis cum o vor fonologii, căci nu există o limită hotărîtă între sunet şi fonem (pe care lingviştii nu-l înţeleg toţi la fel)" (vezi L.R., § 41).

XII Aşadar, Puşcariu nu recunoaşte seria de consoane palatale române.

XIII Ultimele fiind ceea ce se numeşte sunete în distribuţie complementară.

XIV Joc de cuvinte bazat pe etimologia comună a acestor cuvinte intrate în limba romînă pe căi şi în epoci diferite: semantic, neologism ştiinţific, şi simandicos, grecism ceva mai vechi.

XV Conceptul de estem propus de D.Caracostea mai înseamnă şi alte lucruri, pe lîngă "fonemul cu valoare estetică", definiţie aşadar incompletă.

XVI Manina de odinioară este astăzi cunoscuta cercetătoare Magdalena Vulpe, printre altele domnia sa ocupîndu-se şi de reeditarea operei marelui înaintaş: volumul de Memorii sau, mai recent, Istoria literaturii române. Epoca veche. A avut amabilitatea să ne pună la dispoziţie unul dintre puţinele exemplare "salvate" ale volumului al II-lea din Limba română.

XVII A stabili în ce constă originalitatea şi, deseori, prioritatea ideilor lui Puşcariu este o sarcină de care sperăm că se va găsi, cît mai curînd, cineva capabil s-o ducă pînă la capăt. Cu atît mai mult cu cît unele din ideile expuse în acest volum al II-lea din Limba Română aşteptată încă să mai rodească, reclamînd punerea lor în circulaţie.

XVIII N-am reuşit să identificăm citatul, care ni se pare oricum a nu fi saussurian prin prezenţa cuvîntului "modificări". Dar poate că ne înşelăm! La locul indicat găsim că "la phonologie (...) n'en est qu'une discipline auxiliaire et ne relève que de la parole" (s.n.), frază contradictorie pentru cititorul de azi, care ar lega fonologia mai curînd de "langue". Sau, altă frază saussuriană cît de cît apropiată de indicaţia lui Puşcariu. "La phonétique est une science historique; elle analyse des événements, des transformations et se meut dans le temps". La phonologie est en dehors du temps puisque le mécanisme de l'articulation reste toujours semblable à lui-même.

XIX (vezi şi nota 27) Înainte de a adînci deosebirea dintre fonemică şi fonologie - sarcină ce depăşeşte scopul urmărit prin această lucrare - putem presupune deja că fonemica reprezintă o şansă neaşteptată de a pune în complementaritate teorii ce păreau pînă acum că se exclud reciproc.

XX Pentru toată demonstraţia lui Puşcariu că "obiectul fonologiei poate fi opoziţia; ea nu poate fi însă obiectul exclusiv al fonemicii" am făcut observaţia că nu ne e greu să ne imaginăm o limbă în care să nu existe "perechi minimale". Acestea nu sînt, de fapt, decît consecinţa unui fenomen ce nu credem a avea vreo legătură cu principiul constitutiv al limbajului: sporirea numărului de unităţi lexicale, care tinde să epuizeze toate combinaţiile posibile de foneme.

XXI Obiecţia lui Puşcariu s-a dovedit întemeiată. Cu acest sens, fonologia nu s-a impus.

XXII Utilitatea ar fi a comunicării de idei. Şi, într-adevăr, limba este departe de a servi numai acestui scop, ceea ce devine un argument important pentru necesitatea unei concepţii mai largi, a fonemicii, ale cărei graniţe "sînt cu mult mai largi decît ale fonologiei".

XXIII Ideea de lingvistică stereometrică nu i-a venit întîmplător lui Puşcariu, care a fost unul dintre puţinii lingvişti preocupaţi de mai toate capitolele lingvisticii, de limbaj în toată complexitatea sa.

XXIV Sextil Pușcariu propune un criteriu impresionant prin simplitatea și justețea sa: metodele folosite trebuie să aibă în vedere deplina satisfacere a curiozității omenești. Majoritatea curentelor din lingvistica modernă - ne dăm acum seama - arată un dezinteres programatic pentru curiozitatea umană, de unde și ușurința cu care se complace în a fi mai plictisitoare ca oricînd în istoria lingvisticii, ușurința cu care, bunăoară, elimină din discuție evoluția și cauzalitatea.

XXV Excelent exemplu de impas în care te aduce sincronia obstinată.

XXVI Intreg paragraful ne face să constatăm că structuraliștii au făcut deci prea mult caz de simetriile din limbă. Nimic mai natural!

XXVII Apelul la diacronie îl impune însăși cercetarea sincronică. Aceasta pune în lumină,o mulțime de "anomalii". Spiritul uman nu poate ocoli tentația de a le explica, ceea ce te obligă să ieși din fonologie în "fonemica istorică și spațială". Credem că aceste pagini, dacă ar fi fost cunoscute la vremea cînd au fost scrise, ar fi scutit lingvistica modernă de multe încercări zadarnice de a face fonologie pură, sincronică.

XXVIII Ceea ce A.Martinet va numi mai tîrziu "a face lingvistică pe hîrtie".

XXIX O convingătoare pledoarie pentru a nu sărăci cercetarea lingvistică de caracterul extrem de complex al manifestărilor omului prin limbaj. O pledoarie pentru o lingvistică stereometrică, veritabilă idee de bază a activității științifice a lui Sextil Pușcariu.

TEODOR CAPIDAN*

S-a născut la 15 aprilie 1879 la Prilep, orăşel aflat la nord de Salonic. A urmat cursurile şcolii primare în comuna natală şi liceul la Bucureşti. Studiile universitare, începute în ţară, le continuă la Leipzig, unde are ca profesori, între alţii, pe K.Brugmann şi G.Weigand. În 19o7 îşi ia doctoratul în filologie cu teza Sufixele nominale în dialectul aromân, după care devine asistent al lui G.Weigand la Institut für rumänische Sprache, de pe lîngă Universitatea din Leipzig. În perioada şederii lui în Germania publică studiile Flexion des Substantivs und Verbums im Codex Dimoniae (în "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig" t. XII, 19o6, pp.179-232) şi Die nominalen Suffixe im Aromunischen (ibidem, t. XV, 19o9, pp.1-88), orientîndu-şi cercetările spre idiomurile româneşti sud-dunărene.

Revenit în 19o9 în Macedonia, funcţionează ca profesor şi director al Şcolii superioare de comerţ cu limba de predare română din Salonic. Din 191o, petrecîndu-şi verile în Transilvania, începe să colaboreze la Dicţionarul limbii române, ale cărui lucrări erau coordonate de Sextil Puşcariu - colaborare care a durat

---

* Prezentare redactată pe baza necrologului lui Sever Pop, Theodor Capidan (15 avril 1879 - 1-er septembre 1953) apărut în "Orbis" tome VI, n-o 2, 1957, p.586, şi a articolului din Dicţionar de lingvişti şi filologi români de Jana Balacciu şi Rodica Chiriacescu, Bucureşti, 1978.

pînă în octombrie 1943. În acelaşi timp participă, aducîndu-şi o contribuţie importantă, la realizarea anchetelor pe teren pentru alcătuirea ALR.

Din 1909 pînă în ajunul primului război mondial, Th.Capidan întreprinde anchete lingvistice asupra idiomurilor româneşti vorbite în Grecia, Bulgaria şi Iugoslavia, adunînd un bogat material lingvistic şi etnografic care i-a servit ulterior la redactarea valoroaselor sale studii de dialectologie şi folclor românesc sud-dunărean.

În 1919 obţine titlul de docent; în acelaşi an este numit conferenţiar şi apoi, din 1924, profesor de dialectologie balcanică românească şi de lingvistică generală la Facultatea de Litere a Universităţii din Cluj. Tot aici a ţinut, timp de cîţiva ani, cursuri de slavistică. În 1936 este ales membru al Academiei Române. Discursul său de recepţie s-a intitulat Romanitatea balcanică. Un an mai tîrziu se transferă la Universitatea din Bucureşti, fiind invitat să ocupe, ca succesor al lui Iuliu Valaori, catedra de filologie comparată a limbilor clasice din Facultatea de Litere la care a funcţionat pînă în 1947. După pensionare a lucrat în cadrul Institutului de Lingvistică. A murit la 1 septembrie 1953.

Activitatea ştiinţifică a lui Th.Capidan a cuprins mai multe domenii, în centrul ei situîndu-se probleme de dialectologie şi folclor român sud-dunărean, tratate în studii şi monografii de mare valoare ştiinţifică şi documentară.

Pot fi citate astfel, în primul rînd, operele de sinteză: Meglenoromânii (Bucureşti, 1925-1935) în trei volume: I Istoria şi graiul lor 1925; II Literatura populară la meglenoromâni (1928); III Dicţionar meglenoromân (1935), alcătuit pe bază de anchete la

faţa locului la meglenoromânii din Dobrogea, cu ajutorul chestionarului ALR.

Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic (Bucureşti, 1932), lucrare premiată de Academia Română.

Macedoromânii. Etnografie. Istorie. Limbă. (Bucureşti, 1942) publicată şi în germană Die Mazedorumänen (1942) şi franceză Les Macédo-Roumains (1943).

La aceste lucrări capitale se adaugă o serie de studii precum: Românii nomazi, Studiu din viaţa românilor din sudul Dunării (Cluj, 1926), în care cercetează transhumanţa păstorilor de pe ambele maluri ale Dunării şi efectele ei lingvistice; Les Saracatsans (Sărăcăcenii) une tribu nomade grecque (Paris, I-II, 1925-1926), despre o populaţie română grecizată.

Fărşeroţii, studiu lingvistic asupra românilor din Albania, "Dacoromania" VI, 1929-1930 conţine o descriere, sub aspect istoric, etnografic şi lingvistic, a unei populaţii aromâne. În concepţia, frecvent afirmată şi solid argumentată a lui Th.Capidan, aromâna, meglenoromâna şi istroromâna s-au format în zona dunăreană de sud; asemănările lor - ca inventar şi structură - cu dacoromâna atestă unitatea lor lingvistică originară, descendenţa din româna comună, vorbită în secolele IX-XII pe ambele maluri ale Dunării, cu mici variaţii teritoriale.

Printre contribuţiile lui Th.Capidan în domeniul istoriei limbii pot fi citate studiile sale: Raporturile albano-române în "Dacoromania" II 1922, Elemente albaneze în dialectul aromân (Cernăuţi, 1928), şi Elementul slav în dialectul aromân (Bucureşti, 1925). Pentru prima oară la noi el a evidenţiat influenţa limbii române asupra limbii bulgare în articolul Raporturile lingvistice slavo-române. Influenţa românei asupra limbii bulgare în "Dacoromania" III 1923, în care, enumerînd

o serie de influenţe în domeniul fonetic, lexical şi gramatical, conchide că acestea au conferit limbii bulgare un loc aparte printre limbile slave.

Relevînd, în numeroase lucrări, punctele de contact dintre limbile din zona balcanică (datorate atît substratului comun cît şi influenţelor reciproce), el a menţionat în mod constant diferenţele dintre ele, manifestînd o atitudine rezervată în problema uniunii lingvistice balcanice, postulată de unii cercetători.

A mai publicat lucrări în domeniul toponimiei: Toponymie macédo-roumaine, Numele geografice din România şi Dicţionarul toponimic aromân în "Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii literare", 1946, şi al tracologiei: Coup d'oeil sur les occlusives gutturales de la langue thrace, în "Langue et littérature" I 1943.

Ca titular al cursului de gramatică comparată a limbilor indo-europene a publicat Introducere în studiul limbilor indo-europene, după notele luate la cursul predat în anul şcolar 1937-1938, şi Structura limbilor indoeuropene. Fonetica. Morfologia după notele luate la cursurile predate în anii 1938-1939 şi 1939-1940.

Se cuvin menţionate şi preocupările sale în domeniul lingvisticii generale; articolele sale, cu orientare pregnant sociolingvistică, au fost reunite şi publicate în anul 1943 în volumul Limbă şi cultură, din care am selectat, în cele ce urmează, o serie de texte mai semnificative.

Limbă şi cultură

Printre bunurile culturale pe care şi le-a putut realiza omenirea, limba ocupă un loc de frunte. Legătura ei cu cultura apare evidentă. Limba nu reprezintă numai

un mediu de înţelegere între indivizi, ci serveşte şi ca instrument de pătrundere şi adîncă interpretare a vieţii omeneşti. În această înaltă funcţiune, limba reprezintă singurul mijloc pentru formarea spiritului. Nu se poate concepe o activitate spirituală, fără ajutorul ei. Toată gîndirea şi creaţia noastră sînt legate de limba pe care o vorbim. Abia există un domeniu de cultură, în care limba să nu-şi poată valorifica dreptul ei. În ştiinţă, valoarea limbii a mers atît de departe, încît pentru fiecare disciplină s-a creat o limbă specială cu terminologie proprie[I].

Un om care nu posedă această facultate este exclus din viaţa culturală. Cultura unui individ de multe ori se măsoară după forma limbii pe care o vorbeşte. La fel şi cultura unui popor. Popoarele înapoiate n-au o limbă formată, spre a putea servi ca instrument de cultură înaintată. O limbă curentă de tip popular, săracă şi mediocră, fără tradiţie literară, nu este în stare să contribuie la formarea unei culturi superioare.

Între limbă şi cultură există o reciprocitate: limba ajută cultura şi cultura ajută limba. În viaţa unei limbi se deosebesc de obicei două perioade de dezvoltare; una de acumulare, alta de prelucrare a materialului lingvistic cu ajutorul culturii[II]. Nenumărate sînt cazurile cînd cultura unui popor a fost promovată cu ajutorul limbii: în antichitate, romanii au împrumutat, prin limbă, cultura elenă. Împreună cu ea, ei au primit ceva şi din limba greacă; însă, ca oameni cumpăniţi, s-au mărginit numai la ceea ce le trebuia: au împrumutat unele cuvinte şi s-au servit de forma internă a altora[III]. Mai tîrziu, ei, la rîndul lor, au exercitat, prin limbă, o înrîurire culturală asupra altor popoare. Astfel, la germani, această înrîurire se vede astăzi în mulţimea

împrumuturilor lexicale din limba latină[IV]. La noi, românii, cultura, sub forma ei spirituală, ne-a venit, în cea mai mare parte, de la francezi. La început, ea a fost încetățenită, prin limbă, de straturile superioare din societatea noastră, care vorbeau și scriau franțuzește. De fapt, limba noastră, din forma populară, a ajuns un instrument de cultură superioară, numai după ce ne-am creat o proză literară. Ea s-a format în mare parte sub înrîurirea limbii franceze. Urmele acestei înrîuriri în limba noastră se văd astăzi în numărul prea mare de neologisme franceze.

Exemplele de interdependență între limbă și cultură s-ar putea înmulți la infinit. Fapt este că, în latura spirituală, printre mijloacele care au contribuit la crearea și înaintarea culturii, un rol hotărîtor l-a jucat și limba. Iată de ce, în rîndurile ce urmează, ne vom ocupa cu evoluția și rolul ei, ca factor de creație în cultura națională.

Limba. În viața de relație, individ și societate au creat un mijloc de înțelegere care este limba. Ea reprezintă totalitatea expresiilor verbale, pe care o colectivitate de indivizi și le-a însușit spre a înlesni înțelegerea între ei. Limba nu există ca ceva deosebit în sine, ci totdeauna în mijlocul unei societăți. În această calitate, ea s-a produs din clipa în care omul a simțit nevoia de a se apropia pe calea spiritului de semenii săi. Plecînd de la această realitate, rezultă că, la fel ca orice altă activitate omenească, limba, ca act individual, se înfățișează sub două aspecte: unul spiritual, care apare în conținut și constituie propriu-zis fondul limbii, altul material, în formă. Ambele sînt atît de solidare între ele, încît unul nu poate exista

fără celălalt. În această dublă înfăţişare, limba reprezintă un act de sinteză, în care spiritul se uneşte cu expresia, dînd naştere vorbirii.

Cum şi sub ce formă s-a putut realiza, la început, prin mijlocirea graiului articulat, apropierea de la spirit la spirit, scapă cercetărilor noastre. În privinţa aceasta ştim numai că evoluţia limbii a mers paralel cu evoluţia vieţii omeneşti. De aici rezultă legătura ei intimă cu viaţa, pe care o reproduce sub toate formele ei. Ca şi viaţa, limba, începînd de la forma cea mai simplă, a ajuns, prin contribuţia colectivă a tuturora, la forma cea mai complexă. Din această cauză cu greu se poate imagina că ea ar fi existat vreodată într-un punct al dezvoltării sale ca ceva complet, ci numai ca un proces în continuă evoluare.

Această treptată devenire a limbii, în care totul s-a succedat pe rînd, se poate observa atunci cînd încercăm să o studiem sub forma în care se înfăţişează într-un moment dat (static), sau în timpul dezvoltării ei (diacronic). Din punctul de vedere static[V], orice popor de cultură dispune de mai multe forme de limbă[VI]: populară, în felul cum o cunoaştem în straturile inferioare, foarte colorată, însă cu mijloace de expresie reduse; comună, aşa cum se vorbeşte la oraşe, cu mijloace mai bogate; în fine, literară, întrebuinţată mai mult de lumea intelectuală, în care tendinţa de a impresiona simţul artistic al vorbitorului[*], printr-o alegere de cuvinte şi expresii mai îngrijită şi mai nuanţată apare evidentă. Din punct de vedere diacronic, evoluţia limbii de la o epocă la alta arată forme variate, fiecare cu modi-

---

* Vorbitor şi în calitate de auditor.

ficările şi mijloacele de expresie deosebite, Iată de ce viaţa ei se caracterizează printr-un proces de neconteniă desfăşurare.

Acest proces la om, spre deosebire de animal, a înaintat pe baza evoluţiei cerebrale atît de departe, încît cu drept cuvînt se poate spune că, sub raportul vieţii spirituale, omul a reuşit să iasă din rîndul celorlalte animale, ajungînd cununa creaţiei, numai după ce s-a făcut stăpîn pe u n e l t e , pentru munca prin care îşi asigură mijloacele de existenţă, şi pe g r a i u l a r t i c u l a t , ca organ al gîndirii eficiente în relaţie cu lumea înconjurătoare[VII].

Constatarea de mai sus este de altfel întărită şi de părerea pe care învăţaţii şi-au putut-o face despre antropoide. Acestea, deşi, după om, ocupă, pe scara fiinţelor, treptele cele mai înalte, totuşi nu pot ajunge la graiul articulat, cu toate că ele au, la fel ca oamenii, percepţii şi reprezentări, de asemenea dispun de anumite organe din aparatul fonator, cu ajutorul cărora ar putea produce sunete. Lipsite de puterea de a gîndi, limbajul lor reflex nu poate lua forma unei vorbiri conştiente compusă din cuvinte, ca semne cu valoare simbolică, cu ajutorul cărora ar putea evoca un obiect sau o noţiune.

Acest proces psihologic este cu putinţă numai la om şi constituie, în viaţa internă, semnul distinctiv care deosebeşte pe om de animale. Pe de altă parte, ştim că fără cuvinte nu există noţiuni, fără noţiuni nici o gîndire, iar fără limbă nici o viaţă spirituală mai înaltă. Iată de ce graiul articulat la om reprezintă al doilea semn caracteristic care îl deosebeşte de animal.

Sub acest raport putem afirma că limba, în felul cum se prezintă, ca un sistem gramatical complet şi

coerent, alcătuit din cuvinte, forme și construcțiuni gramaticale, reprezintă minunea puterii de creație a spiritului omenesc. Cu ajutorul ei, noi putem exprima prin viu grai sau în scris toate reprezentările ce le avem în minte, precum și tot ceea ce vrem, gîndim și simțim. VIII
Din aceasta rezultă că limba, ca expresie a spiritului și ca mediu de înțelegere între indivizi, nu reprezintă numai un produs al minții dar și al tuturor facultăților care constituie sufletul omenesc. De aceea, la producerea fonemelor din care se formează cuvintele dintr-o limbă, alături de funcțiunile fiziologice ale organului nostru fonator, iau parte și cele psihologice, plecînd, cum am spus, de la toate acele resorturi sufletești, care formează viața noastră internă.

În felul acesta ajungem să legăm limba de sufletul omenesc și să avem astfel în expresia noastră zilnică "grai și suflet". Nu există un mijloc mai desăvîrșit prin supleța și finețea lui, pentru comunicarea stărilor noastre sufletești, decît graiul omenesc.

Plecînd de la acest dublu aspect al limbii, înțelegem ușurința cu care ne putem avînta în anumite împrejurări în sfere atît de înalte, creîndu-ne o lume proprie, lumea spiritului nostru. Dacă la aceasta mai adăugăm și partea de emoție ce simțim cînd vorbim, vom înțelege că la producerea actului vorbirii, care se face prin aplicarea limbii, noi nu trebuie să ținem seama numai de simpla formulare a ideilor, dar și de raportul ce există între acestea și sensibilitatea noastră. Iată de ce, la orice plăsmuire verbală, alături de elementul logic, intervine și elementul afectiv, care dinamizează însuflînd viață expresiei. Vorbirea, la rîndul ei, ca acțiune interioară, este în stare să aprindă pasiunile provocînd, în anumite împrejurări, cele mai puternice explozii

chiar în sufletul indivizilor lipsiţi de temperament.

Sub această formă atît de complexă, limba nu reprezintă, cum am spus, numai minunea puterii de creaţie a spiritului omenesc, dar şi cea mai scumpă moştenire a unui popor. Nimic nu deosebeşte mai bine un popor de altele decît limba pe care o vorbeşte.

Dacă ar fi să-şi piardă tot ceea ce caracterizează viaţa lui, precum: ocupaţiunea, tradiţiile, datinile, obiceiurile şi celelalte, însă continuă să-şi păstreze numai limba, în cazul acela el rămîne totuşi deosebit de alte popoare. Atunci însă cînd el îşi pierde limba şi păstrează toate celelalte moşteniri, din clipa aceea îşi pierde pur şi simplu şi fiinţa[IX]. Din aceste motive se poate spune că nu există un semn mai caracteristic, după care un individ sau un popor ar putea fi identificaţi mai bine, ca limba pe care o vorbesc. Ea este adevărata lor patrie. Transmisă din generaţie în generaţie, limba ne duce înapoi cu mii de veacuri. Este destul să-i cunoaştem cuiva numai graiul, spre a-i putea descoperi neamul, ţara şi ţinutul din care face parte.

Există astăzi atîtea populaţiuni fără tradiţie istorică, al căror trecut poate fi reconstituit numai pe temeiul faptelor de limbă[X].

O limbă este o tradiţie. Voinţa pentru tradiţie este un element de bază al naturii omeneşti. Ea este legea stăruinţii. În nici un alt domeniu al ştiinţelor care se ocupă cu evoluţia culturii omeneşti, cum sînt: istoria, arheologia, etnografia, etc., durata şi tenacitatea tradiţiei nu se păstrează într-o măsură atît de mare, cum se arată în limba pe care o vorbim. O probă despre aceasta ne oferă evoluţia de două ori milenară a limbii noastre materne. Răspîndită pe un teritoriu atît de vast, cu dialecte care se verbesc în ţinuturi izolate la apreape

o mie de km departe de patria-mumă, ea n-a suferit, în structura ei gramaticală, aproape deloc sau foarte puțin din partea limbilor străine cu care s-a amestecat[XI]. Din aceste motive, și știința limbii, atît ca studiu p r i n c i p a l, cît și ca obiect a u x i l i a r pe lîngă celelalte discipline culturale, capătă o valoare extraordinar de mare, atunci cînd este folosită după regulile unei metode științific bine probate. În particular, cînd este vorba de întîmplări istorice, ea ne permite să tragem concluzii foarte utile, cu localizări și cronologii aproximative.

....]

În esență, întreg edificiul lingvistic se întemeiază pe aceste trei principii: f i z i o l o g i c, p s i h o l o g i c și s o c i a l. Ele activează uniform în toate limbile, în ce privește direcțiunile generale, însă deosebit în materialitatea lor. Pe temeiul acestor principii, dar mai ales a celor două din urmă, psihologic - limba ca expresie - și social - limba ca mediu de înțelegere - se lămuresc cauzele eficiente care determină c a r a c t e r u l fiecărei limbi în parte.

Forma internă a limbii. Acest caracter stă în strînsă legătură cu forma internă a limbii. Ea este elementul viu, care leagă intim limba de individ. Dacă ar lipsi această legătură, atunci limba ar fi un organism independent, în felul limbilor artificiale, pentru învățarea căreia ar fi de ajuns memoria.

Forma internă reprezintă propriu-zis fondul limbii, întrucît se întemeiază pe o deosebire de gîndire și, în această calitate, poartă, pentru orice popor din lume, pecetea originalității lui naționale.

Prin limbă noi ne putem da seama de ceea ce sîntem în mijlocul celorlalte popoare și, tot prin limbă, reu-

şim să pregătim sufletul generaţiilor mai tinere pentru o cultură şi o civilizaţie proprie. Limba este tot ceea ce aparţine mai mult unei naţiuni: în limbă se reflectă sufletul ei şi tot în ea se oglindeşte întreaga realitate a vieţii naţionale.

Dacă astăzi se ştie că nu există o relaţie între limbă şi rasă, în schimb, legătura apare evidentă între limbă şi naţiune. Toţi cîţi vorbim aceeaşi limbă, ne bucurăm de aceeaşi civilizaţie, sîntem părtaşi la aceeaşi cultură şi tindem să ne facem aceeaşi educaţie naţională.

Acest nou aspect al limbii, în relaţie cu naţiunea, formează pentru cei ce se ocupă cu studiul ei în şcoală una dintre problemele cele mai grele. În şcoală începe să se lumineze spiritul elevilor pentru primirea ideilor generale, şi tot în şcoală începe să se afirme orientarea lor pentru viaţă. Obiectul care le ajută la această operaţiune este, desigur, limba maternă. Ea formează spiritele, contribuie la precizarea ideilor şi ajută la dezvoltarea judecăţii.

În această înaltă funcţiune, în care este vorba despre cele mai importante manifestări ale sufletului unei naţiuni, problema limbii apare sub o formă atît de complicată, încît se pare că nici popoarele cu o cultură şi civilizaţie mai înaintată n-au reuşit să găsească întotdeauna metoda cea mai potrivită, pentru o mai sigură orientare la predarea ei în şcoală. Faptul apare cu atît mai regretabil cu cît, "pentru nici un alt obiect de învăţămînt, nu s-au scris şi spus lucruri mai frumoase ca pentru studiul limbii naţionale. Cu toate acestea valoarea ei pentru educaţia noastră naţională a tuturor a fost mai mult lăudată decît înţeleasă" (Weisgerber)[XII].

Revenind la forma internă a limbii, oricum am interpreta-o, ea determină felul de a gîndi al fiecărui popor în parte. Aceasta se vede mai bine la însuşirea unei limbi străine. După ce am învăţat-o, noi ne-am aştepta ca, odată cu însuşirea ei, să şi putem gîndi în ea. Cu toate acestea cazurile sînt foarte rare. Cei mai mulţi o vorbesc după tiparul pe care li-l oferă limba maternă. Faptul acesta se observă chiar la limbile înrudite. Astfel, cei mai mulţi dintre noi, românii, vorbesc franţuzeşte, gîndind româneşte[XIII].

Cînd învăţăm o limbă străină, noi ţinem seama, de obicei, numai de modificările ei de afară. Nici odată nu ne gîndim la transformările ei interne. Ce este mai rău, nici ştiinţa limbii nu s-a prea ocupat de această latură a vorbirii. Din aceste motive, întîmpinăm mari greutăţi atît la învăţarea limbilor străine cît şi la traducerea operelor literare. Aceste greutăţi provin din faptul că, dacă în schimbările externe, de formă, ne putem orienta pe baza unor norme stabilite, în cele interne, de conţinut, nu avem această posibilitate. Ultimele rămîn necunoscute[XIV].

Din aceste motive, esenţialul la diversitatea ce se produce în viaţa limbilor nu trebuie căutat în materialul sonor, ci şi în acela al conţinutului. În această ultimă operaţie a vorbirii, apare, pentru fiecare popor în parte, un anumit fel de a concepe lumea, o anumită m e n t a l i t a t e. În ea se arată propriu-zis divergenţele de esenţă şi de valoare ce există separat în orice limbă. Iată de ce nu numai semnele externe deosebesc o limbă de alta, dar şi felul particular de a vedea lumea al fiecărui popor în parte.

Această deosebire nu se iveşte numai de la o limbă la alta, dar, cîteodată, şi la un grup de mai multe limbi laolaltă, care, genetic, nu arată legătură între

ele. Cazul cel mai tipic ni-l oferă graiurile[x] vorbite în sud-estul european, din care face parte şi limba noastră. Ele, nefiind legate prin înrudire, arată o a f i n i t a t e, în sensul că aproape în toate se ivesc în forma lor internă unele coincidenţe şi, prin aceasta, formează un grup, pentru sine, pe care lingviştii l-au numit "uniune lingvistică sud-est europeană"[XV]. Ca să ne dăm seama despre ele, este destul să arătăm că, spre a putea trece în vorbire de la una la alta, astfel cum ar fi bunăoară din limba română în limba albaneză, sau din albaneză în limba greacă, etc., de cele mai multe ori ajunge să schimbăm numai cuvintele, fără a fi nevoie să gîndim în fiecare din ele în parte, spre a alege expresiile cele mai potrivite. În felul acesta ajungem să obţinem, sub raportul formei interne, o altă limbă cu cuvintele schimbate. Această nouă posibilitate, în evoluarea unui grup de limbi, arată că principiul dezvoltării locale poate înlocui cîteodată pe acela al înrudirii.

[...]

Modificările din limbă. Dar limba,vorbită sau scrisă, nu rămîne aceeaşi. Ea se schimbă în orice clipă, luînd forme deosebite. Este destul să citim pagini din literatura veche, spre a ne da seama de modificările la care a fost supus graiul nostru numai în cursul cîtorva veacuri. Ele se arată şi pentru intervale mai mici.Astfel, limba din prima jumătate a secolului al XIX-lea se deosebeşte de cea pe care o vorbim astăzi, după cum cea de azi se va deosebi de limba care va fi vorbită mai tîrziu. Această diversificare se produce peste tot, dar mai ales în elementul sonor, f o n e m e l e, care variază

---

x În sensul de "limbi, idiomuri".

în pronunțare de la un individ la altul. În privința aceasta se poate spune că nu există vorbitor care să producă un fonem de două ori la fel.

Toate aceste modificări reprezintă manifestările și realizările unor t e n d i n ț e.

Dintre acestea unele se moștenesc, altele se nasc în cursul dezvoltării, sub impulsiunea unor factori interni sau externi. Este destul să știm că, pe temeiul acestui principiu, oricare ar fi faza în care se găsește o limbă, ea reprezintă, cu anumite modificări, continuarea fazei precedente. Astfel, limba noastră, care este o formă nouă a limbii latine, păstrează anumite tendințe moștenite de la aceasta, dar care, în fond, vin din indoeuropeană, din care derivă limba latină.

Faptul acesta probează că, sub raportul s t r u c t u r a l, limba noastră nu reprezintă numai o formă a limbii latine, care s-a vorbit cu aproape două mii de ani înainte, ci este continuarea limbii indoeuropene, care se va fi vorbit cu trei milenii înainte de limba latină[XVI]. Astfel, la noi, este o tendință de a nu se pronunța consonantele finale la sfîrșitul cuvintelor latinești. Ea se continuă și astăzi în cuvintele românești. Aici nu discutăm cauzele care au determinat producerea acestui fenomen. Ceea ce interesează în primul rînd este să știm că ea este străveche, întrucît se arată în cele mai multe limbi indoeuropene. O altă tendință tot atît de veche la noi, de astă dată din domeniul morfologiei, este pierderea cazurilor la flexiunea nominală. Fenomenul apare în greacă și latină, însă impulsurile au plecat din limba indoeuropeană. Tot în morfologie, la noi, spre deosebire de celelalte limbi romanice, vechea tendință indoeuropeană, de a marca raporturile dintre cu-

vinte prin partea lor finală, d e s i n e n ţ a, se continuă pînă astăzi. Ea singură explică de ce, la flexiunea nominală, în vreme ce în celelalte limbi romanice articolul se pune înainte, cum avem bunăoară în fr. le frère, în limba română, din contră, după: frate-le.

Toate aceste modificări ce se produc încontinuu în limbă se succed fără încetare şi constituie însăşi existenţa ei.

Cazurile care provoacă modificările din limbă. Cazurile care dau naştere la tot felul de diversificări stau în natura individului vorbitor. Ele sînt, cum am spus, multe şi explicarea lor este destul de anevoioasă. Aici ne mulţumim să arătăm că peste tot puterile generatoare de inovare şi nivelare vin din două direcţiuni deosebite: una internă avînd ca izvor substratul sufletesc, alta externă avînd ca element hotărîtor factorul social. Primele sînt imperceptibile şi se observă la intervale mari, ultimele apar mai evidente şi pot fi surprinse cu mai multă uşurinţă. Toate se răspîndesc prin imitaţie în limbă cu destulă regularitate, mai ales că ele nu se produc în cuvinte, cum pare la prima vedere, ci în felul cum se articulează fonemele din cuvinte.

Prin urmare, modificările stau în legătură cu poziţia funcţională a organelor de articulaţie, ale căror tendinţe constituie propriu-zis ceea ce de obicei numim b a z a d e a r t i c u l a ţ i e a unei limbi.

Faptul acesta a făcut pe lingviştii din perioada primelor cercetări să creadă că, la fel cu corpurile organizate, ele se nasc în virtutea unor legi, cărora li se uneşte şi conceptul de cauzalitate. Din aceste motive ei au creat, sub influenţa ştiinţelor naturale, termenul "lege fonetică", pentru schimbările de natură fiziologi-

că, şi "analogie", pentru acele de natură psihologică. Astăzi, prin lege fonetică se înţelege o simplă "formulare care defineşte modificarea produsă în articulaţia unui fonem" (Meillet). Este de fapt o regulă în care se fixează modificarea efectuată. O astfel de formulare avem, bunăoară, cînd spunem că l latin, între două vocale, se schimbă în româneşte în r: SALEM (ac.lui SAL) dă româneşte sare. Tot aşa s indoeuropean, între două vocale, se transformă în latineşte în r iar în greceşte dispare. Astfel, un cuvînt indoeuropean ca * ausosa, în limba latină a dat aurora, iar în greceşte (eol.) αὔως, cu acelaşi înţeles.

Dacă, din această definiţie, s-a evitat dinadins termenul "regulă" întrebuinţat în gramatica empirică, aceasta s-a făcut mai mult din consideraţii cu caracter metodologic şi spre a releva caracterul oarecum g e n e r a l şi c o n s t a n t al transformărilor din limbă. În felul acesta, "legea fonetică" reprezintă formularea unei modificări probată la cît mai multe cuvinte, iar "excepţia", constatarea unei abateri în cuprinsul unei legi (Pagliaro).

Revenind la cauzele care produc diversificările în limbă, mai întîi trebuie să ştim că, la un cuvînt socotit ca mijloc nu numai de comunicarea ideilor dar şi de exprimarea sentimentelor, înţelesul sau fondul are întotdeauna precădere asupra formei. În afară de aceasta, cînd vorbim de schimbările ce se produc în limbă, trebuie să ţinem seama de faptul că ele nu evoluează numai în gura unui singur individ. Toţi cîţi ţinem de o comunitate lingvistică şi vorbim aceeaşi limbă contribuim cu cîte ceva, creînd, la diversificarea ei. Acest ceva se produce de cele mai multe ori în mod mecanic în articulaţia fonemelor.

În cazul acesta, modificarea fiind numai de natură fiziologică, apare în mod inconştient. Unii lingvişti au încercat să o explice pe baza legii de minimă sforţare[x], împrumutată din mecanică (Sayce); alţii din motive de comoditate, un fenomen cu caracter subiectiv. Se pare totuşi că cele mai multe se datoresc accentului şi tendinţei de a vorbi cît mai expresiv.

În ce priveşte a c c e n t u l, el este, după cum se ştie, subordonant, de natură expiratorică, numit accent dinamic, şi coordonant, de natură melodică, numit ton. În cazul întîi, vocalele din silabele neaccentuate slăbesc, modificîndu-şi de cele mai multe ori timbrul; în cazul al doilea, se păstrează fără nici o modificare. Partea interesantă la aceste transformări constă în faptul că accentul schimbă şi baza de articulaţie, ceea ce atrage după sine o modificare a întregului sistem. Această modificare nu este de natură mecanică. Ea pleacă de la e l e m e n t u l a f e c t i v, are, prin urmare, o origine s p i r i t u a l ă. Dar cu aceasta ajungem la acţiunea sufletului, izvorul comun al tuturor inovaţiilor din limbă.

Spre a putea înţelege mai bine această acţiune a fondului asupra formei, nu trebuie să considerăm limba numai o b i e c t i v, ca un simplu mediu de împărtăşire a ideilor, ci şi s u b i e c t i v, ori de cîte ori voim să exprimăm cu ajutorul ei ceva din sufletul nostru, în care primatul de sentiment domină vorbirea curentă.

În această înaltă funcţiune, limba reprezintă o acţiune spirituală care se identifică cu expresia. Această

x În termeni moderni: legea minimului efort.

expresie, prin trecerea ei de la individ la individ, primeşte cîte ceva din licărirea şi viaţa spirituală a fiecăruia. În orice caz, ea pleacă de la vorbirea individuală.

Spre a putea înţelege rolul acestor creaţiuni individuale în modificările graiului, trebuie să cunoaştem dubla funcţiune a limbii: ca "instituţie socială" reprezentată printr-un sistem gramatical, pe care fiecare din noi îl avem în conştiinţă, şi ca "vorbire individuală", realizată prin aplicarea concretă a acestui sistem (F. de Saussure). Această aplicare este, în primul rînd, activitate pur intuitivă, prin urmare artă ca fond, care, unită cu expresia ca formă, dă naştere limbii.

Orice individ care exprimă o impresie individuală, creează intuiţiuni, prin urmare produce forme de limbaj. Fiecare din ele îşi are valoarea ei artistică, asupra căreia este chemată să judece critica estetică, dar mai ales ştiinţa expresiei individuale, care este stilistica. De fapt stilistica este adevărata ştiinţă a limbajului, întrucît ea reprezintă contribuţia individuală a fiecărui vorbitor, iar esenţa limbii nu este decît activitate interioară, intuiţiune. Însă limba din creaţiune individuală poate deveni colectivă. În cazul acesta ea, cu o întrebuinţare obiectivă, nu este artă ci tehnică supusă evoluţiei. Cu ea se ocupă gramatica istorică, fără valorificarea estetică (Vossler).

Factorul estetic apare, cum am spus, numai la aplicarea individuală a limbii, adică atunci cînd limba devine limbaj. Şi, deoarece, în această aplicare, iau parte toţi indivizii vorbitori prin creaţiunile lor proprii, uşor se poate închipui cît de mult ar cîştiga studiul

limbii noastre materne, ca instituţie spirituală, dacă, urmărind direcţia acestor contribuţii, s-ar cerceta cu mai multă stăruinţă bogăţiile de resurse de care ea dispune.

COMENTARII

I Este vorba, evident, de limbajele tehnice sau de vocabularele profesionale.

II De fapt limba se dezvoltă în permanenţă, prin acumulări şi sistematizări treptate; se poate spune doar că, în cursul istoriei, influenţa culturii asupra limbii devine mai marcantă.

III Romanii au recurs frecvent la calcuri după cuvinte greceşti, calcuri de structură (de ex. qualitas, quantitas formate după gr. ποιότης, ποσότης, lat. magnanimus după gr. μεγάθυμος) sau calcuri semantice (de ex. la termeni filozofici precum lat. materia după gr. ὕλη "lemn, material de construcţie, materie", ratio după gr. λόγος "calcul, socoteală, raţiune").

IV Şi limba germană, pe lîngă împrumuturi directe din latină (de ex. Doktor, Januar, Kandidat, populär) a recurs la calcuri de structură (de ex. germ. Ausstellung după lat. expositio, germ. veche armherz după lat. misericors).

V Aici static = sincronic (într-o perioadă dată).

VI Autorul are în vedere stilurile limbii; prin termenul "limbă populară" el denumeşte limbajul oamenilor inculţi; opoziţia cu "limba de la oraşe" nu este justificată. În ceea ce priveşte "limba literară", ea caracterizează şi creaţiile folclorice.

VII Th.Capidan se dovedeşte a fi fost adeptul unei concepţii materialiste privitoare la originea limbajului.

VIII Afirmaţie exagerată; se ştie că există limite ale posibilităţii de comunicare prin limbaj.

IX Idee formulată într-un mod similar de Timotei Cipariu (vezi vol.I, p. 273)

X Este vorba de metoda paleontologiei lingvistice, aplicată cu succes la studiul civilizaţiei indoeuropene.

XI Referire la idiomurile românești sud-dunărene, care au suferit o puternică influență a limbilor cu care au venit în contact.

XII Problema a rămas actuală și astăzi.

XIII Pasajul cuprinde numeroase valorificări ale unor teze humboldtiene.

XIV Atitudine prea categoric agnostică.

XV În ultima instanță e vorba totuși și de limbi înrudite, din familia indo-europeană; trăsăturile comune ale limbilor balcanice se explică prin mai mulți factori: asimilarea aceluiași substrat, influențe reciproce, apartenența în anumite perioade la aceeași unitate social-politică.

XVI Cercetări mai recente situează comunitatea indoeuropeană într-o epocă mult mai veche.

Limba noastră națională

În ultimele două decenii, limba noastră națională, după o perioadă de relativă stabilitate, realizată prin contribuția colectivă și a scriitorilor noștri de valoare, arată unele tendințe provocate, desigur, de stările ce au urmat imediat după realizarea unității noastre naționale. Oricum am încerca să ni le explicăm, sub unghiul manifestărilor culturale sau ca un fenomen pur lingvistic, ele există, și, în condițiunile acestea, merită să fie cunoscute mai de aproape.

Plecînd de la această constatare, socotesc că în vremurile actuale, cînd se fac atîtea încercări pentru refacerea sufletului românesc, problema limbii ar trebui să constituie punctul central al preocupărilor noastre, mai ales fiindcă se știe cît de mult ea contribuie la întărirea sentimentului de prețuire și mîndrie națională, pentru tot ceea ce un popor are mai sfînt și mai de valoare, în realizările lui spirituale.

Privind limba ca supremul instrument al conștiinței românești, ea interesează deopotrivă cultura și educația noastră națională. De aceea socotesc că nu va fi de prisos încercarea ce voi face de a vorbi despre limba națională cu specială privire, în partea întîi, la raportul de relație ce există între limbă și națiune, și între limbă și spiritul sau mentalitatea unui popor, iar, în partea a doua, referindu-mă la unele din tendințele ei actuale, între care "problema neologismului" ocupă locul de frunte.

Îmi dau perfect de bine seama de greutatea acestei încercări. Totuși țin să relevez faptul, acum cînd și noi am reușit să ne creăm o cultură națională, că, dacă succesul unei limbi atîrnă de perfecțiunea manifestărilor spirituale, în schimb, strălucirea acestor manifestări vine din anumite virtualități ale limbii, care se ivesc ori de cîte ori ea reușește să îmbrace inspirația genială a unui scriitor.

Limbă și națiune. În seria grupărilor umane, limba, ca element de diferențiere, joacă un rol hotărîtor. Acest element nu pleacă numai din simpla constatare obiectivă ce o pot face indivizii vorbitori asupra varietății de grai ce există de la un popor la altul, dar și din sentimentul viu pe care îl au că limba ce o vorbesc ei nu este aceeași cu limba grupărilor vecine. Din acest sentiment se naște dorința, dar mai ales voința, de prelucrare a materialului lingvistic comun, spre a putea ajunge la făurirea unui instrument cît mai perfect de înțelegere între indivizii aceleiași grupări. Această perfecțiune rezultă, la rîndul ei, din tendința ce se observă în atitudinea fiecărui vorbitor de a-și uniformiza graiul, mai cu seamă că limba, ca fenomen de creație în domeniul culturii omenești, este supusă aceluiași principiu domi-

nant de egalare şi unificare, ce se observă în orice manifestare culturală. Pe temeiul acestui principiu, graiul omenesc, oricît de variat se arată de la individ la individ, de la o regiune la alta, în fine, de la o clasă socială la alta, sfîrşeşte, în anumite împrejurări, constituindu-se într-o limbă comună, înţeleasă de toţi indivizii care ţin de aceeaşi naţiune. În aceste condiţiuni, limba ajunge un mijloc care nu ajută numai la diferenţierea dintre diversele grupări umane, dar permite unui popor să-şi dea mai bine seama despre ceea ce el reprezintă în mijlocul celorlalte neamuri. Ceva mai mult, participînd prin limbă la formarea aceleiaşi culturi şi civilizaţii, indivizii reuşesc să înţeleagă chiar legătura evidentă ce există între l i m b ă şi n a ţ i u n e .

Este interesant, în privinţa aceasta, să urmărim raportul de corelaţie ce există între l i m b ă şi c u l t u r ă cu urmări asupra naţiunii, din epoca de formaţiune a poporului român.

Cînd condiţiile de viaţă la poporul nostru, sub aspectul culturii şi al civilizaţiei, erau aceleaşi, atunci unitatea limbii era singurul mijloc spiritual de înţelegere între diversele populaţiuni româneşti, răspîndite în nordul şi sudul Dunării. Cînd însă aceste condiţiuni, dintr-un complex de împrejurări istorice, au dispărut, atunci existenţa naţiunii se vedea periclitată, iar unitatea limbii ameninţată. Cazul cel mai tipic ni-l oferă trecutul populaţiunilor româneşti din sudul Dunării. Cît timp aceste populaţiuni au stat în unitate teritorială cu grupul central al românismului din nordul Dunării, făcînd parte din aceeaşi alcătuire politico-socială, trăind în aceleaşi condiţiuni de cultură şi de civilizaţie şi vorbind un singur grai, pe vremea aceea unitatea

lor națională era garantată. Cînd însă, mai tîrziu, ele au fost nevoite să-și mute așezările în sudul peninsulei balcanice, ne mai putînd trăi în aceeași zonă de cultură și civilizație cu frații lor din miazănoapte, atunci unitatea lor se vedea amenințată, iar limba expusă unei treptate dispariții. De fapt, nicăieri elementul românesc n-a fost atît de mult expus deznaționalizării prin limbă ca în această parte a peninsulei.

Aici, firește, se adeverește din nou rolul pe care îl joacă la formarea unei națiuni aspectul i s - t o r i c din viața unei limbi. Într-adevăr, în vreme ce aspectul s t a t i c[I] servește numai ca semn de deosebire între graiurile diferitelor grupări umane, celălalt aspect, i s t o r i c, este singurul care ajută la menținerea unității naționale. Astfel, referindu-mă din nou la populațiunile românești din sudul Dunării, trebuie să recunoaștem că, atît timp cît ele n-au fost împiedicate să ia parte la evoluția istorică a limbii noastre prin unitatea de cultură și de civilizație, au reușit să-și păstreze unitatea lor națională, iar misiunea lor în istorie se identifica cu aceea a românismului de pretutindeni. Cum s-au depărtat de la această evoluție, ele s-au văzut expuse pericolului de a-și pierde treptat, odată cu limba, și unitatea națională.

[....]

Acum un nou spirit începe să se simtă în evoluția limbii, iar sufletul națiunii recunoaște în limbă una din manifestările sale cele mai caracteristice. Acest nou spirit s-a ivit, mai întîi, la poporul francez, cînd mișcarea pentru cultivarea limbii materne a format obiectul unei îndeletniciri naționale de stat, iar educația națiunii a început să se facă prin limbă[1]. De la francezi a trecut la germani.

La noi, din cauza influenţei slavone, limba noastră naţională a fost multă vreme paralizată. Numai după ce curentul slavon a început să slăbească, iar cultura din mănăstiri să dispară[11], întrebuinţarea ei în scris a devenit generală. Nu discutăm aici cauzele care au determinat crearea acestui curent. Fapt este că în cursul secolului al XV-lea el apare şi, treptat, scrisul românesc începe să se răspîndească, contribuind la formarea unei limbi comune, din care trebuia să iasă limba literară. Aceasta s-a şi constituit, dînd literaturii noastre în formaţiune un puternic impuls pentru naţionalizarea ei.

De astă dată, limba noastră naţională a trecut printr-o nouă evoluţie, determinată de mai mulţi factori interni şi externi.

Din punctul de vedere intern, fiind vorba de crearea unei limbi care să desăvîrşească unirea sufletească a tuturor românilor, limba trebuia, în primul rînd, să fie unitară. Însă unitatea ei se putea realiza numai pe temeiul limbii comune, creată de vorbirea tuturora. În cazul acesta, se cereau înlăturate toate acele înrîuriri idiomatice ale graiurilor regionale, care se arătau la orice pas în cuvinte şi pronunţare. Sub acest raport, piedicile erau destul de mari, fiindcă limba noastră nu reprezintă graiul unui singur ţinut, cum ar fu bunăoară franceza sau italiana, ci este limba moştenită din primele tipărituri bisericeşti, dominată de graiul muntean.

Din punctul de vedere extern, în această din urmă evoluţie, a intervenit înrîurirea limbilor culte, în special franceza, care au contribuit şi ele la schimbarea fizionomiei limbii noastre naţionale. Cu toate acestea, în cea din urmă fază, prin care a trecut limba li-

terară, numai înrîuririle interne au determinat caracterul ei național.

În legătură cu acest catacter stă și problema raportului ce există între limba națională și mentalitatea unui popor.

Limba și spiritul unui popor..................

[..]

Poporul ia parte activă la formarea limbii, iar limba, la rîndul ei, exercită o influență asupra poporului. Prima înrîurire poate fi dovedită individual și istoric. Considerînd limba obiectiv, din punct de vedere al materialului brut pe care îl întîlnim în dicționare, atunci, firește, cu greu vom putea găsi în ea ceva din spiritul sau sufletul cuiva. Dacă o considerăm însă subiectiv, în forma în care o întrebuințăm în fiecare clipă, ori de cîte ori vroim să exprimăm cîte ceva din propria noastră viață, atunci ea nu mai reprezintă simple cuvinte ci acțiune spirituală care se identifică cu expresia[2].

Această expresie trecînd de la individ la individ, de la un grup social la altul, primește cîte ceva din spiritul și viața fiecăruia. Iar dacă încercăm să ne reprezentăm pe individul vorbitor nu pentru sine, ci ca o forță în dosul căreia, pe temeiul tradiției lingvistice, există o istorie de veacuri, vom înțelege cîtă multă viață stă condensată în fiecare expresie[3].

Și, la fel ca indivizii, influențează asupra limbii și diferitele epoci istorice. Orice eveniment istoric, ca și orice evoluție a limbii înrîurită de aceste evenimente stau în strînsă legătură cu spiritualitatea poporului, indiferent dacă impulsiunile creatoare vin din interiorul națiunii sau sub înrîurirea evenimentelor de afară. De

aceea, orice epocă istorică lasă din trecutul și spiritul ei ceva permanent în limbă[4]. În privința aceasta, este destul să ne gîndim la desfășurarea istorică a limbii noastre naționale, sub înrîurirea evenimentelor externe și reacțiunea forțelor interne, spre a ne putea da seama de toate schimbările ce s-au produs în structura limbii sub raportul lexicului, al frazeologiei și al sintaxei. Toate aceste modificări revelează, pe de o parte, legătura strînsă ce există între limbă și s p i r i t u l poporului, pe de alta, confirmă caracterul n a ț i o n a l al limbii[III].

Dar acțiunea creatoare a individului asupra limbii rezultă și din atitudinea pe care el o ia față de imaginea lumii înconjurătoare. Scopul unei limbi nu se reduce numai la mijlocirea înțelegerii între indivizi. Ca expresie a spiritului, ea urmărește un țel mult mai înalt, anume să transforme lumea haotică a senzațiilor în lume de obiecte și de reprezentări[5]. La această grea încercare, limba se servește de cuvinte care nu exprimă întotdeauna ideea, ci o invocă prin mijlocirea unor imagini mai mult sau mai puțin imperfecte. Procedeul amintit ne arată că, în evoluția unei limbi, un rol deosebit îl joacă imaginația, nu procesul de abstracție. În cazul acesta, m e t a f o r a apare ca un mijloc obișnuit de creație și de înnoire a cuvintelor[6].

De aici rezultă că fiecare limbă numește în lexicul ei numai o parte din lucrurile cu care vorbitorul vine în atingere. Aceasta dovedește că limba, împrumutînd conceptelor exprimate un conținut particular și propriu ei, ea își făurește o imagine a lumii dintr-o atitudine spirituală care este proprie numai comunității etnice căreia îi aparține. De aceea în conținutul cuvintelor există de cele mai multe ori valori care

exprimă atitudinea spirituală a întregii comunităţi lingvistice. Spre a ilustra acest fapt, ajunge să citez aici expresia verbală pentru redarea salutului obişnuit la greci şi la romani. În vreme ce grecii se salutau cu cuvintele haire! hairete!, propriu-zis "bucură-te, bucuraţi-vă", la romani, din contră, avem Vale! Valeas! "fii puternic, fii sănătos". Dintr-o parte avem reflexul unei atitudini vesele şi voioase faţă de viaţă, din altă parte, expresia unei atitudini sobre şi chibzuite. Şi tot aşa, dacă ne referim, bunăoară, la denominaţia greco-romană, despre care am vorbit în capitolul precedent. În vreme ce grecii, la darea unui nume pruncului nou născut, găseau întotdeauna cîte un epitet răsunător, care să exprime faima, avîntul, victoria,etc., romanii, din contră, după felul lor de a fi, erau lipsiţi de acest avînt şi, prin urmare, procedau în mod foarte realist. Astfel, dacă întîmplător pruncul se năştea la revărsatul zorilor, i se punea pur şi simplu LUCIUS, derivat de la LUX "lumină", cu explicaţia: "prima luce natus". În timpurile mai vechi, nu se făcea nici atît. Pe atunci romanii obişnuiau să dea copiilor nou-născuţi cîte un număr în loc de nume, după ordinea naşterii: Primus, Secundus, Tertius, etc.[7]. Pentru cunoaşterea raportului dintre limbă şi mentalitatea unui popor se pot cita şi cazuri mai practice. Astfel, între limbile vorbite există unele mai abstracte, altele mai concrete. De asemenea există limbi cu caracter static, altele cu caracter dinamic. Primele exprimă, de obicei, ceea ce rămîne stabilit şi durează; ultimele, evoluţia lucrurilor şi întîmplărilor. Deosebirea de la unele la altele constă în dinamismul acţiunii. La primele el este scăzut, la ultimele potenţat. Această deosebire are, desigur, o valoare relativă. Însă totdeauna ea porneşte de la o anu-

mită stare sufletească a vorbitorului, care se deosebeşte de la popor la popor[IV].

Dar raportul dintre limbă şi mentalitatea unui popor nu se arată numai izolat, la fiecare popor în parte, ci şi la mai multe laolaltă. Este cazul "uniunii lingvistice sud-est europene". Ea cuprinde popoare de origini deosebite. Aceste popoare vorbesc totuşi limbi în care se oglindeşte aceeaşi mentalitate. În această "uniune", în afară de unele tendinţe, avem şi un număr destul de mare de expresiuni comune. Fireşte, unele din ele reprezintă decalcuri de la popor la popor; dar foarte multe şi-au luat naştere din acelaşi fel de a vedea şi, mai ales, de a gîndi asupra lucrurilor. Toată această mentalitate se întemeiază pe unitatea de cultură şi de civilizaţie[V].

Dacă, în ceea ce am spus pînă aici, am văzut felul cum vorbitorii sau întreaga naţiune activează la formarea limbii naţionale, nu lipsesc cazurile în care limba, odată formată, exercită o înrîurire asupra felului de a fi al vorbitorilor.

Gîndirea popoarelor de cultură cu o limbă literară fixată este de foarte multe ori influenţată de aceasta. Este drept că, în cazul acesta, limbile servesc în primul rînd să exprime mentalitatea. Însă fiecare din ele, prin felul cum sînt constituite în sisteme bine organizate, se impune acestei mentalităţi, împrumutînd gîndirii forma pe care i-o dă ea[8]. Ceva mai mult, "limba poate cîteodată chiar modifica şi determina mentalitatea. Astfel obiceiul de a pune verbul la un anumit loc determină un fel special de a gîndi şi ar putea avea o oarecare înrîurire asupra felului de a judeca. Gîndirea franceză, engleză, germană - susţine cu drept cuvînt Vendryes - este în oarecare măsură subordonată limbii. O limbă suplă, uşoară, în care gramatica este redusă la minimum,

lasă gîndirea să apară în toată claritatea ei şi-i permite să se mişte liber. Din contră, gîndirea se simte împiedicată de o limbă rigidă şi greoaie"[9]. Aici, fireşte, ne putem referi la orice limbă care, trecînd peste stadiul ei primitiv, a ajuns la forma literară. Un exemplu tipic ne oferă deosebirea dintre greacă şi latină. Ultima a putut primi o oarecare mlădiere, tîrziu de tot, abia după ce primise înrîurirea limbii greceşti. În acest stadiu ea a putut influenţa, în oricît de mică măsură, şi mentalitatea romană, mai întîi, prin structura gramaticală a limbii scrise, după aceea prin bogăţia şi varietatea mijloacelor de expresie[VI].

Din cele arătate pînă acum, rezultă că, dacă într-adevăr nu poate exista un raport de cauzalitate între l i m b ă şi r a s ă, în schimb există o legătură evidentă între l i m b ă şi n a ţ i u n e, prin felul cum se oglindeşte în limbă felul de a fi al unui popor. Toţi care vorbesc aceeaşi limbă iau parte la aceeaşi formă de cultură. În cazul acesta, dependenţa limbii de s p i r i t u l p o p o r u l u i nu poate fi tăgăduită. Limba reprezintă unul din mijloacele care permit unui popor de cultură să ia cunoştinţă despre el însuşi[10]. Plecînd de la această constatare, putem spune că l i m b a n o a s t r ă r e p r e z i n t ă e x p r e s i a s p i r i t u l u i n o s t r u. De fapt, noi şi astăzi simţim în toate fibrele graiului nostru, pe de o parte bazele solide ale comunităţii latine, prin afinităţile pe care le arată cu celelalte limbi surori, pe de alta, rădăcinile unităţii româneşti prin ceea ce limba noastră naţională are atît în construcţie, cît şi în frazeologie deosebit de ele. În adevăr, cine cunoaşte desfăşurarea limbii noastre în timp, dar mai ales în spaţiu, cu toate graiurile vorbite în afară de teritoriul naţional, rămîne uimit de sem-

nele acestei unităţi în tot ceea ce limba are mai caracteristic. Această unitate, realizată în cursul atîtor veacuri, cînd tot felul de înrîuriri străine stînjeneau evoluţia normală a limbii, pleca desigur de la acel s p i r i t r o m â n e s c de care era însufleţită întreaga naţiune.

[..]

Neologismul: naşterea lui în limbă. Problema neologismelor la noi trebuie studiată cu multă atenţiune. Ea nu poate fi dezlegată numai cu articole de ziare. Fără a încerca să intru în fondul chestiunii, mă mulţumesc să adaug că întrebuinţarea lor prea deasă, aşa cum se observă azi în literatura mai nouă şi în ziare, va ajunge cu timpul să schimbe fizionomia limbii noastre naţionale. Fireşte, un popor rămas în urmă, însă care nu trăieşte izolat ci vine în atingere cu neamuri şi culturi străine, nu poate să nu primească neologisme în limbă. Excluderea lor, cum cer unii purişti, ar fi tot atît de absurdă ca înmulţirea lor la infinit. Aici, vorbind în treacăt despre această problemă, mă voi mulţumi să expun unele consideraţiuni, privind neologismul ca fenomen lingvistic în relaţie cu caracterul specific al culturii noastre naţionale.

Neologismul, ca fenomen lingvistic, rezultă, în general, din tendinţa unităţii de limbă, acolo unde există o unitate de cultură şi de civilizaţie. Pe temeiul acestui principiu, limbi de mare circulaţie, cum sînt franceza şi engleza, cu toate că arată structuri deosebite, se apropie între ele printr-un număr de cuvinte care au trecut de la una la alta, din cauza unităţii de cultură şi de civilizaţie. Această tendinţă este, cum am spus, generală şi există şi în limba noastră. Ea se manifestă mai tare, ori de cîte ori intervine o schimba-

re în condiţiunile sociale sau de cultură în care se dezvoltă viaţa noastră naţională.

Astfel, pe vremea cînd noi am venit în atingere cu slavii, limba noastră, din cauza aceleiaşi tendinţe întemeiată pe unitatea de cultură şi de civilizaţie, s-a apropiat de limba slavă, prin mulţimea cuvintelor comune. La fel s-au petrecut lucrurile cînd am venit în contact cu celelalte neamuri care aduceau cîte ceva din cultura şi civilizaţia lor, cum au fost turcii, grecii, etc.

În vreme ce, însă, în timpurile mai vechi, modificările provocate de această tendinţă în tezaurul nostru lexical, proveneau mai mult din contactul direct al poporului cu neamurile străine, în timpurile mai noi, ele au început să se introducă indirect în limbă din necesităţi culturale. În acest din urmă caz, astăzi, cînd vorbim despre tendinţa de a introduce neologisme în limbă, nu trebuie să ne referim la împrumuturile lexicale vechi, ci la cele noi, cu toate că şi cele vechi, pentru vorbitorii de atunci, reprezentau cuvinte noi. Din aceasta rezultă că adevăratele neologisme şi-au făcut apariţia la noi odată cu introducerea scrisului românesc, culminînd în perioada de frămîntare pentru pregătirea culturii şi limbii naţionale, cînd o bună parte dintre cuvintele orientale (slave, greceşti, turceşti, etc.,) au fost înlocuite prin împrumuturi noi.

Pe atunci, încercarea de înnoire şi îmbogăţire a tezaurului nostru lexical, pleca, desigur, din aceeaşi tendinţă a unităţii lingvistice, cerută de unitatea de cultură. Ea se putea face cu orice limbă care aducea elementele unei noi culturi şi civilizaţii. De fapt, realizarea ei la noi s-a încercat întîi cu limba greacă[11], după aceea cu franceza şi italiana. Din toate acestea, însă, din împrejurările cunoscute, limba franceză a fost pentru

vorbitorii noştri aproape singura care putea exprima cu mai multă uşurinţă cultura şi civilizaţia, şi tot ea era aceea cu ajutorul căreia ei puteau ajunge mai uşor la nivelul gîndirii moderne. De aceea introducerea ei în pătura cultă n-a întîmpinat rezistenţă. Din contră, primele lecturi ştiinţifice şi literare făcîndu-se în această limbă, înrîurirea ei în cuvinte şi expresii a fost şi mai mult sporită. Pe vremea aceea intensitatea culturii franceze la noi a fost atît de mare încît purtătorii ei, societatea înaltă, se obişnuise să vorbească mai mult franţuzeşte decît româneşte.

Fenomenul acesta de dualism lingvistic în cultura noastră nu trebuie interpretat ca ceva care a rezultat dintr-un sentiment de dispreţ pentru limba naţională. Nu, el era simţit ca o necesitate pentru toţi aceia care doreau să dea expresie unei gîndiri mai înalte şi mai nuanţate, pe care, din nenorocire, limba noastră de atunci nu le-o putea satisface.

[..]

La români, pe atunci, tendinţa de a introduce cît mai multe cuvinte franţuzeşti sau chiar latineşti în limbă răspundea unei cerinţe naţionale, prin aceea că se realiza o mai mare apropiere între limba noastră şi limbile surori. Această apropiere era urmărită de principiul purismului latin, care nu se mulţumea să dovedească numai originea latină a limbii noastre, dar că această latinitate se arată în întreaga ei structură gramaticală şi, mai ales, în cuvinte.

Astăzi însă lucrurile s-au schimbat. Nimeni nu se mai îndoieşte de romanitatea limbii noastre. În afară de aceasta, toate manifestările noastre spirituale au dus la formarea unei culturi originale. Scriitorii noştri, inspi-

rîndu-se din realitățile vieții românești, au reușit să creeze o literatură națională. Forma acestei literaturi, redată în graiul popular, a ajuns treptat un izvor de vrajă pentru toate păturile noastre sociale. Astfel, pentru noi, constituie unul dintre semnele cele mai îmbucurătoare faptul că această literatură, în anii din urmă, a ridicat prestigiul limbii naționale, în așa fel, încît astăzi ea a pătruns și în societatea înaltă care, alături de franțuzește, citește cîte ceva și în românește.

Cînd ea va reuși să se introducă ca factor de cultură și în această societate, atunci va începe declinul neologismelor sub forma actuală. Judecînd după felul cum se înfățișează aceste cuvinte noi la noi, întrebuințarea lor exclusivă la orașe se arată la cele două extremități ale societății noastre, anume în societatea înaltă și în pătura semi-cultă. La prima, în mod organic din cauza unei tradiții culturale care s-a inspirat întotdeauna din izvorul cel mare al culturii franceze, la ultima în mod anorganic, din snobism și inconștiență.

Cînd prin talentul scriitorilor noștri de valoare, limba literară va reuși să se introducă în lectură peste tot în societatea înaltă și cînd această societate va începe să exercite o înrîurire asupra limbii comune din clasa mijlocie, atunci obișnuința de a evita neologismele, care se observă numai la oamenii de știință și scriitorii de valoare, va pătrunde treptat și în pătura semidoctă din orașe. Pentru că, dacă limba noastră literară își trage toată puterea din limba populară, în schimb, limba vorbită de pătura cultă, care este cea mai apropiată de forma literară, exercită o puternică înrîurire asupra graiului comun întrebuințat la orașe. Acesta, la rîndul lui, prin administrație, școli și armată, influențează asupra limbii populare.

Dar prin aceasta, firește, nu trebuie să se înțeleagă că neologismele vor înceta vreodată să pătrundă în limbă. Ele se vor introduce mereu, fără voia noastră și în ciuda tuturor acelora care predică exterminarea lor.

[..]

O altă particularitate a limbii noastre naționale este lipsa de uniformitate în forma ei comună și literară.

Privitor la limba comună se poate afirma că astăzi, la noi, se vorbește mai puțin unitar decît înainte de marele război. Chiar în capitala țării, de cele mai multe ori se aude o limbă amestecată, după provinciile de unde vin vorbitorii. Această continuă modificare provine de sigur, mai întîi, din cauza tendințelor ei naturale, al doilea însă, din faptul că limba noastră comună, întinzîndu-se după război pe un teritoriu relativ foarte mare, și-a mărit în mod simțitor materialul ei lingvistic. Întrepătrunderea acestui material se face treptat și într-un interval destul de lung. Sub acest raport, limba noastră se bucură de o situație privilegiată. Cu toate că cea mai mare parte din graiurile locale au evoluat în ținuturi de sub stăpîniri străine, nici unul din ele, nici măcar cele mai izolate, n-au ajuns la gradul de adevărate dialecte. În condițiunile acestea, unificarea limbii comune la noi s-ar realiza mai ușor, dacă am fi ajutați de limba literară, care, după cum am arătat, exercită o înrîurire hotărîtoare asupra ei. Din nenorocire, însă, limba noastră literară, cu toate că au trecut aproape optzeci de ani de la formarei ei, n-a reușit încă să ajungă la o unitate desăvîrșită. În vreme ce în limbile cu adevărat culte, stabilitatea constituie una din normele fundamentale, la noi această stabilitate aproape

că nu există. Același cuvînt poate fi întrebuințat sub o formă sau alta. Astfel se poate scrie comunicare sau comunicație, conjugare sau conjugație, fantazie sau fantezie, preponderent sau preponderant etc. Se înțelege că toate acestea nu pot fi admise într-o limbă literară. Una din primele cerințe pentru stabilitatea limbii este unicitatea ei. Nu pot exista diversități de limbă după ținuturi și persoane. Limba literară fiind unică, nu poate scrie bine decît acela care o stăpînește bine. Fixitatea și uniformitatea constituie pentru ea o condiție de existență[VII].

La toate aceste inconsecvențe, la noi se mai adaugă și haosul ce domnește în sistemul ortografic. Deși Academia Română a reușit întrucîtva să stabilească o ortografie unitară, totuși ea nu este respectată nici măcar în școală[VIII].

Cine a făcut parte din comisiile pentru examenul de capacitate a putut constata că cei mai mulți dintre candidații la limba română nu cunoșteau aceste reguli. Firește, acesta este un rău care trebuie să înceteze odată. În vreme ce la popoarele cu adevărat culte, orice greșeală ortografică, sau mai bine zis orice abatere de la regula stabilită - bună, rea - este socotită ca o dovadă de incultură, la noi a ajuns aproape o adevărată virtuozitate: fiecare scrie cum îi place. Nu numai scriitorii, dar chiar și filologii își ortografiază scrisul după norme personale. Firește, această stare de arbitrar trebuie să înceteze odată, spre a putea da și noi limbii literare acea fizionomie unitară, care există în limba tuturor popoarelor culte și este cerută și de interesele noastre naționale.

La dezlegarea acestei probleme atît de necesară pentru cultura noastră națională, nu ajunge numai contribuția scriitorilor și a oamenilor de știință, ci trebuie să intervină și școala. Anarhia limbii își are obîrșia la noi în anarhia gîndirii. În școală spiritul tinerilor noștri începe să se lumineze și tot în școală orientarea lor pentru viață începe să se afirme. Obiectul care le ajută la toate acestea este limba maternă. Ea constituie disciplina de bază pentru orice îndeletnicire cu științele morale: istoria, filozofia și sociologia. Prin ea gîndirea se lămurește, se precizează, se dezvoltă. Din nenorocire nu s-a putut găsi, la noi, pînă azi, metoda cea mai bună pentru o mai sigură orientare în predarea ei. Greutățile sînt multe. Ele provin din faptul că elevul vine de acasă cu o limbă vie și foarte colorată, iar în școală dă de una artificială, încremenită, care nu se poate vorbi, dar mai ales scrie, decît numai gîndind și reflectînd. În zadar îi vin în ajutor o serie de studii filologico-literare. Greutățile, cum am spus, sînt prea mari. Dacă elevul va avea norocul să dea peste un profesor priceput și bine înzestrat, ușor va trece peste ele. Dacă însă nici profesorul nu va fi în stare să-i vină în ajutor, el va fi nevoit să învețe de toate, afară numai de ceea ce într-adevăr îi va trebui în viață, anume să fie în stare să se folosească de ea, atît în scris cît și în vorbire, ca de un instrument de înaltă ținută intelectuală.

De altfel, pentru dezlegarea acestei probleme, silințele unui singur om, profesorul de limbă română, nu sînt suficiente. El trebuie să fie ajutat și de colegii săi de celelalte specialități[IX]. Pentru că cu cît profesorii de celelalte materii vor fi convinși că la o compoziție, bunăoară de istorie sau de fizică, mînuirea

unei limbi corecte şi elegante este tot atît de necesară ca stăpînirea unor cunoştinţe de pură specialitate, pe care elevul astăzi le are şi mîine le uită, cu atît interesul pentru studiul limbii materne va fi mai mare. Din aceasta rezultă că unitatea şi răspîndirea ei sub forma literară nu atîrnă numai de scriitori şi şcoală, ci de silinţele tuturor acelora care simt şi văd în documentul lingvistic oglinda unităţii noastre naţionale.

Notele autorului

1. Cf.W.von W a r t b u r g, *Evolution et structure de la langue française*. Deuxième édition, Leipzig et Berlin, 1937, 159 urm. K a r l Vossler, *Geist und Kultur in der Sprache*, Heidelberg, 1925, 140 urm.

2. A. G i u l i e B e r t e m i, M a t t e o B a r t o l i, *Breviario di neolinguistica*, Modena, 9.

3. A n t o n i o P a g l i á r o, *Sommario di linguistica arioeuropea*, Roma 1930, 102 urm.

4. A d o l f B a c h, *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig, 1938, 16 urm.

5. "Une langue est un des instruments spirituels qui transforment le monde chaotique des sensations en monde des objets et des représentations. Le langage apporte à la fois le mot signe du concept, moyen d'identification, et le nombre qui fait obstacle à la fusion des semblables, qui maintient la diversité des individus sous l'identité de la classe", (H e n r i D e l a c r o i x, *Le langage et la pensée*, 1930, 600).

6. A l b e r t D a u z a t, *La langue française, sa vie et son évolution*. Paris 1926, 52 urm.

7. F e l i x S o l m s e n, *Indogerm. Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte*, Heidelberg 1922.

8. "Les langues servent à exprimer la mentalité des sujets parlants, mais chacune constitue un système fortement organisé qui s'impose à eux, qui donne à leur pensée sa forme et qui ne subit l'action de cette mentalité que d'une manière lente et par-

tielle, seulement au fur et à mesure des occasions" A. M e i l l e t, Ling.hist.et ling.gén., I,2o9).

9. J. V e n d r y e s, o.c., p.28o-281.

1o. "Tous ceux qui parlent une langue participent à la même forme de civilisantion, ils ont accès aux mêmes biens de culture. La langue est même un des moyens permettant à un peuple de haute civilisation de prendre conscience de lui-même"(W. von W a r t b u r g, o.c.,4).

11. Vezi în privința aceasta lucrarea lui L a d i s l a s G á l d i, Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes, Budapest, 1939.

COMENTARII

I Static aici are sensul de "sincronic".

II Laicizarea culturii românești, începînd cu secolul al XVII-lea, are ca efect eliberarea românei literare de sub influența textelor religioase și apropierea ei de limba vorbită a poporului.

III Th.Capidan aplică, în analiza limbii române, tezele lui W.von Humboldt, dezvoltate de etnopsihologie (H.Steinthal) și de curentul neuhumboldtian (L. Weisberger).

IV Se conturează, în acest pasaj, schița unei tipologii lingvistice.

V La cauzele citate de autor ar trebui adăugată și influența substratului comun al limbilor din Peninsula Balcanică.

VI Complexele raporturi dintre limbă și gîndire sînt prezentate simplist și dintr-un punct de vedere mecanicist, preluat în mod necritic de Th.Capidan.

VII Pledoarie justă și mereu actuală pentru respectarea cu strictețe a normelor limbii literare: în această direcție progresul realizat la noi în ultimele decenii este evident.

VIII Cu excepția unor abateri izolate, în prezent normele ortografice fixate de Academia Română funcționează ca reguli obligatorii.

IX Ideile lui Th.Capidan privitoare la cultivarea,prin școală, a limbii literare își păstrează deplina valabilitate și astăzi.

VASILE BOGREA

S-a născut în anul 1881, în satul Tîrnauca (azi, în U.R.S.S.). Absolvent al secției de limbi clasice a Facultății de litere și filozofie de la Universitatea din Iași, în paralel cu care studiase și dreptul, începe din 1906 specializarea la Berlin, în literatură latină, cultură clasică și romanistică, cu clasicistul Wilamowitz-Moellendorf și romanistul Heinrich Morf, între alți profesori. Între 1909 și 1919 este profesor secundar la Piatra Neamț și Iași. Din 1919 devine profesor de limba latină la Universitatea Daciei Superioare, din Cluj, fiind totodată unul dintre cei mai activi colaboratori ai Muzeului limbii române, întemeiat de Sextil Pușcariu. La propunerea lui Vasile Pârvan, devine, în 1920, membru corespondent al Academiei Române. A murit în anul 1926, la Viena, în urma unei operații nereușite. Meteorica lui existență și activitate îl situează, ca destin, alături de Al.Lambrior și Const. Racoviță (1917-1947), remarcabili filologi, dispăruți și ei prematur.

Mărturiile lingviștilor, români și străini, care l-au cunoscut, sînt unanime în aprecierea elogioasă, fără cea mai mică rezervă, a vastului său orizont de cunoștințe, deși opera lui scrisă este relativ restrînsă și a rămas mult timp risipită în diferite periodice ale vremii. Umanistul de impresionantă erudiție care a fost Vasile Bogrea a lăsat, în cei 45 de ani de viață, 291 de studii și articole (dintre care 265 din perioada clujeană), în general de mici dimensiuni dar foarte dense în conținut,

apărute în aproape 3o de publicaţii ("Anuarul Institutului de istorie naţională" din Cluj, "Anuarul Institutului de studii clasice", "Anuarul arhivei de folklor", "Dacoromania", "Grai şi suflet", "Revista istorică", "Cugetul românesc", "Neamul românesc", "Analele Dobrogei", "Şezătoarea", "Ramuri" ş.a.). Precursor al interdisciplinarităţii, Bogrea era "un spirit de universalitate [...] pronunţată, pentru care lingvistica, istoria, etnografia, folclorul şi literatura alcătuiau diferitele feţe ale aceluiaşi întreg: istoria culturală" (S.Puşcariu). Cunoscător al limbilor romanice, germanice, al principalelor limbi slave şi al maghiarei, a fost totodată "unul dintre cei mai buni cunoscători ai limbilor clasice", un cercetător cu însuşiri excepţionale "curios şi talentat în domeniul clasic, romanic şi românesc [...], unul dintre rarii polihistori umanişti ai noştri" (V.Pârvan). A excelat în domeniul etimologiei, "graţie atît ingeniozităţii, care de multe ori era adevărată intuiţie, cît şi unei informaţii extraordinare prin amploarea, varietatea şi precizia ei, precum şi unei memorii nu mai puţin excepţionale" (Iorgu Iordan). La însuşirile menţionate sînt de adăugat darul de vorbitor captivant, vădit în conferinţele publice pe care le-a ţinut în diferite oraşe din Transilvania, spiritualitatea scînteietoare de epigramist şi lirismul subtil al poetului şi traducătorului din literaturile clasice. Nicolae Iorga nu ezita să-l caracterizeze drept "cel mai învăţat dintre români", superlativ prin care îl caracterizase numai pe Hasdeu, iar Antoine Meillet declara că "dintre toţi filologii români pe care îi cunoscuse, cea mai profundă impresie i-o lăsase Bogrea" (apud Al.Graur).

Tîrziu după moartea lui, o parte din scrieri i-au fost adunate în două volume: "Pagini istorico-filologice", Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Mircea Borcilă şi Ion Mării, Editura Dacia, Cluj, 1971, şi "Sacra via. Pagini literare şi publicistică", Ediţie îngrijită, note şi bibliografie, addenda şi postfaţă de Mircea Borcilă şi V.M.Ungureanu, Editura Dacia, Cluj, 1973.

Bogrea a fost un promotor asiduu al studiilor clasice româneşti, al clasicismului în general, dar nu în spiritul curentului latinist, ci în direcţia iniţiată de Al.I.Odobescu şi Titu Maiorescu, militînd pentru prezenţa continuă a unor astfel de studii în învăţămîntul nostru. Dintre cursurile predate la Cluj în specialitatea sa, sînt de menţionat: Introducere în filologia clasică; Elemente de gramatică comparată a limbilor clasice; Latina populară, izvoare, istorie, structură; Onomastica greco-latină.

A împletit interesul pentru clasicism cu acela pentru problemele culturii naţionale. "În simfonia culturii universale, nota contribuţiei noastre trebuie să aibă timbrul latin; direcţia firească în care ne putem dezvolta cîndva cu maximum de răsunet nu poate fi decît aceasta" - scria el în 1925, arătînd, un an mai tîrziu, că "... ce a fost muritor în antichitate nu e clasic, iar ce e, în adevăr, clasic, nu e mort, ci supravieţuieşte, acum şi pururea".

Şi substratul limbii române s-a bucurat de interes din partea lui, lingvistul clujean fiind (în 1922) unul dintre învăţaţii care au explicat postpunerea articolului hotărît românesc prin limba autohtonilor Daciei (ca mai înainte Fr.Miklosich, H.Schuchardt, B.P.Hasdeu şi, ulterior, Kr.Sandfeld şi Asgar Rosenstand Hansen).

Neogramatic şi comparatist de formaţie, cea mai mare parte a contribuţiei lui ştiinţifice vizează istoria limbii române, sub egida principiului fundamental al relaţiei dintre limbă şi istorie, dintre limbă şi tradiţiile culturale româneşti, în direcţia iniţiată de B.P.Hasdeu şi continuată de Ovid Densusianu. Lucrările lui sînt auxiliare preţioase ale ştiinţei istorice şi constau din explicaţii semantice şi istorice ale unor cuvinte din vechiul vocabular românesc al cronicilor şi documentelor medievale[1], din dezlegări ale unor pasaje obscure din literatura cronicărească[2], din lămuriri asupra unor vechi terminologii româneşti (numismatică, juridică), din studii de onomastică şi toponimie istorică (relativ la toate provinciile româneşti) şi folclorică. Considerînd faptele de limbă ca fenomene de cultură, Bogrea scria: "Viaţa cuvintelor e aşa de strîns legată de aceea a poporului care le întrebuinţează, încît vicisitudinile lor biografice - genealogia, evoluţia, migraţia, cariera lor - luminează, adese, colţuri întunecate ale istoriei naţionale. Studiul lor poate însemna, în acelaşi timp, un apreciabil aport la istoria culturii, în genere" (1922).

Purtînd titluri modeste şi uneori - poate intenţionat - sec inexpresive, avînd mai ales formă de note şi fiind consacrate multor aspecte de detaliu,

---

1. A clarificat originea a peste 500 de cuvinte româneşti de origine latină, bizantină şi neogreacă, slavă, maghiară şi orientală, ca: avgar "carte de tămăduire; talisman", astrucan "cal de Austria", mischie "oţel de Damasc" - implicînd onomastica în etimologie -, sat etc.,etc.
2. Pasagii obscure din Miron Costin, 1922.

scrierile lui V.Bogrea au tratat întotdeauna probleme dificile, pe care autorul le-a rezolvat cu ingeniozitatea luminată de vasta-i erudiţie.

Admirator el însuşi al lui Nicolae Iorga şi colaborator constant în paginile "Neamului românesc", filologul clujean şi-a manifestat patriotismul militant nu numai în publicistică, ci şi în studiile consacrate relevării menţiunilor referitoare la rolul istoric şi cultural al românilor în Sud-estul Europei[3].

[... ... ...]

ORIGINEA ROM. SAT*

Filologia românească oscilează încă în ce priveşte originea acestui cuvînt, între lat. satus şi alb. fšat (din lat. fossatum).

Controversa dăinuieşte mai ales din două cauze, - una sentimentală: greutatea de a renunţa la un prototip latin atît de ademenitor, alta tehnică: unghiul redus, supt care a fost privită problema, care, de fapt, trebuie pusă în cadrul larg al "filologiei comparate".

---

3. Mărturii despre latinitatea noastră la umaniştii italieni, 1913; Menţiuni umaniste despre noi, 1922; Două poezii franceze în legătură cu noi, 1925; Ştiri străine despre noi, 1925.

* Apărut în "Dacoromania", I, 1920-1921, p.253-257. Reprodus după: Vasile Bogrea, "Pagini istorico-filozofice", cu o prefaţă de acad. Constantin Daicoviciu, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Mircea Borcilă şi Ion Mării, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p.256-259.

Să încercăm a o face.

1. Pentru derivarea din lat. satus (de la serere), '(cîmp, ogor) sămănat', ar vorbi[a] următoarele considerații:

a. Vr. sat, 'cîmp', din Coresi (invocat de dl. S.Pușcariu, "Zeitschrift für rom. Philologie", XXXVII, 113), și din Psalt. Scheiană: "Adapă toate ferile satelor" (Ps. e. III, v.11; ed. Candrea, II, 214) = potum praebeant omnibus animantibus agri (la Dosoftei: "cîmpului"); cf. II, 96 (Ps. XLIX, 11). /Adde, DR, I, 557:/ "ca florile fsatelor" (var. satelor, cîmpului): Ps.Sch., ed. Candrea, II, 212 = Ps. 1o2, 15.

b. Rom. miriște, 'loc unde a fost o sămănătură, lan', față cu sl. mir, 'lume, mundus' (cf. preot de mir), și germ. Dorf (got. daurp, 'Acker'), la a cărui bază, ca și la aceea a rus. derévnya, 'sat', dialectal: 'Pflugland' (litv. diruvà, 'Acker'), stă ideea de 'arătură, ogor' (cf. O. Schrader, Die Indogermanen, p.4o).

2. Pentru derivarea din alb. fšat, resp. lat. fossatum (massatum /cf. Diculescu, Orig. lb. rom., I, 33:* casatum/, propus de G.Meyer, Alb. Wörterb., e inutil și imposibil, pentru motivele ce se vor vedea) pledează următoarele împrejurări:

a. Vr. fsat, pe care etimonul satus îl lasă neexplicat;

b. Greutatea de a admite existența a două cuvinte de origini diferite: unul, sat, latinesc, altul, fsat, albanez;

c. Absența unei reale dificultăți semantice, în ce privește trecerea de la fossatum la fšat (fsat, sat).

---

a. ar pleda

D.Candrea (Straturi de cultură şi straturi de limbă, în "Viaţa nouă", IX, p.317 sq.) citează pe mr. fusat, 'şanţ' (Vlaho-Clisura), pe it. fossato şi fr. fossé, idem, pentru a conchide că fossatum, 'sat', se va fi dezvoltat într-o construcţie ca: sisto ad fossatum, 'stau, locuiesc lîngă şanţ' etc., devenită apoi eliptică: (ad) fossatum.

Ceva este, desigur, în această argumentare. Cred, totuşi, că n-avem nevoie de asemenea artificii, pentru a înţelege procesul de prefacere a sensului.

Du Cange înregistrează o întreagă serie de fossata: de la $fossatum_1$,'vallum, fossa', pînă la $fossatum_2$, 'territorium, ut videtur, certis limitibus quasi fossato circumdatum'.

Nu e acesta, în esenţă, înţelesul primitiv al cuvîntului nostru? - Cheia o dă $fossatus_3$, 'exercitus, seu potius castra, vallo et fossis circumdata' (ibid.; cf. vspan. fonsato, vport. fosádo, "armată); datele istorico-culturale confirmă că acest fossatus trebuie privit ca terminul intermediar între fossatum 'şanţ' ('tranşee'!), şi (f)sat. Caracterul "militar", războinic, al aşezărilor omeneşti se împleteşte, în adevăr, pretutindeni, cu cel "civil", paşnic, - la origine, adesea, pastoral, - şi lucrul nu va surprinde prea mult într-o epocă de "armată constructivă": verheeren, 'a pustii' (de la Heer, 'armată'), n-a fost totdeauna şi exclusiv rostul unei armate, care, cu tot populari , 'pustiesc', rămîne, în sens pozitiv, un populus (cf. "Glotta", III, p. 196, 599), un στρατός = στρατός sau λαός (cf. pîlc, 'stol, ceată', sl. polkъ , germ. Fussvolk, Kriegsvolk etc.). Iar a transforma o locuinţă provizorie, improvizată în vederea luptei, în una definitivă, statornică, nu e cîtuşi de puţin un proces nefiresc.

Astfel, ngr. φοσ(σ)ᾶτο(ν), φουσάτον, 'στρατόπεδον' (cf. Du Cange, Gloss.Graec.; G.Meyer, Neugr. Stud., III, 72), e perfect sinonim cu ngr. κατοῦνα , 'camp, quartier, cantonnement' (Legrand, Poèmes historiques en grec vulgaire, p.342), care e identic cu cătun(ă) al nostru[1], ca şi cu vsl. КАТОУНЪ, 'παρεμβολή', castra', propriu: 'cantonament' (cf. cantone), însemnînd şi: 'locus mulgendis aestate ovibus' (Miklosich), 'Hirtendorf' (v. "Indogerm.Forschungen", XXXIII, 431 sqq.); astfel,ngr. μετάτο, 'έταιρεία ποιμένων', 'fromagerie' (Legrand, o.c.,349), it. metato, log.-campod. medau, rom. mă cunetătesc, "mă aşez la oi" ("Rev. critică literară", IV, 87: acesta ar cadra totuşi cu etimonul comitatus, propus de Iannarakis şi respins de Legrand, l.c., şi G.Meyer, Neugr. Stud. III, 45) etc., au la bază, toate, pe lat. metatum, termin tehnic pentru 'cartier' militar (cf."Rheinisches Museum f. Philologie" pe 1915, p.157), precum fr. chateau, it. castello, mlat. castellum au la bază pe castrum, castra, 'lagăr, tabără'. (Cf.încă:- chester, paralel cu -wick = l. vicus, din n. de localităţi engleze; apoi: cech. kostel, "Kirche" = lat. castellum; Kretschmer, în "Archiv. f. sl. Philologie", XXVIII, p.159; sîrb. costol, în Costolac = Viminacium; turc.-dobr. Chiostéli). Rom.cetate, 'place-forte, forteresse', faţă cu lat. civitas (civis) şi gr. πόλις (πολίτης) faţă cu ἀκρόπολις (cf.lat. arx, germ. Burg propr.: "jeder Ort, der Schutz [bergen!] gewährt") sînt tot atît de instructive[2].

Şi lucrul e foarte natural. Acelaşi "instinct (conservativ) al proprietăţii" şi aceeaşi necesitate a apărării, care fac pe gospodar să-şi îngrădească, să-şi împrejmuiască cu gard adecă, ograda sau curtea (cf.germ.

umfrieden, Friedhof, lat. cohors, hortus, χόρτος [3]: 'ogradă', 'grădină'!), au făcut pe om să-i îngrădească şi aşezările comune (cf. poarta ţarinei de la satele noastre[4]): sl. grad, 'oraş' (cf. Grădişte[5], Tîrgovişte, "loc unde a fost un oraş", Selişte "loc unde a fost un sat", megl. Cătúnişti, "loc unde a fost odată cătun", Băcilişti, "loc unde a fost tîrla, băcie": Papahagi, Megleno-românii, II, 38), rus. gorod (cf. gorodişte, rom. Horodişte) sînt - cu toată împotrivirea lui Jagić - acelaşi cuvînt cu rom. gard[6] (v. Hasdeu, Etym.Magn. III, col.28ol; cf. vr. "grădişul cetăţii" din Diichiti, ed. Iorga, p.99, de fapt: îngrăditura, fr. enclos, lat. pomoerium, "incinta"), grădină (cf. mgl. Gărdińia), germ. Garten, întocmai precum celt. dunum, 'oraş' (cf. Noviodunum, "Tîrgu-Nou"[7]) şi engl. town, idem (cf. Newton = Newtown, "Tîrgu-Nou"), sînt acelaşi cuvînt cu germ. Zaun, 'gard' (v. Schrader, o.c., p.38); cf. danez Kirkegaard şi Kjöbenhavn (-havn, -haga, fr. haie: La Haye). Lat. forum însuşi nu înseamnă, originar, alta decît 'umfriedigender Raum': de la forus, 'Planke'(Walde, "Indogerm.Forschungen", XXXIX, p.74).

Despre lat. oppidum ne învaţă însuşi Caesar: "'Oppidum" autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt" (De bello Gallico, V, 21); iar Varro (De lingua latina, V, 32): "Oppida condebant in Latio etrusco ritu multi, id est iunctis bobus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicato), ut fossa et muro essent muniti. Terram unde exsculpserant 'fossam' vocabant et introrsum factam 'murum'".

Dar, cu acestea, ne-am întors - ad fossatum. Cetitorul s-a lămurit, sperăm, asupra tranziţiei lui

fossatum de la înţelesul de 'şanţ, tranşee', la acela de (f)sat.

Etimonul lat. fossatum ni se pare, de fapt, preferabil rivalului său satus: tot atît de potrivit ca înţeles fundamental (chiar sensul de 'ar, cultiv' nu lipseşte lat. fodere!), perfect clar ca evoluţie semantică (dacă grad, 'oraş', lit.: 'loc înconjurat cu gard', a putut fi numit după gardul împrejmuitor, de ce nu s-ar fi putut numi şi fsat, 'sat', după fossatum, 'şanţul înconjurător'?), formal, el are netăgăduitul avantagiu de a explica varianta arhaică fsat, fără a trebui să recurgem la mijlocirea alb. fsat şi, cu atît mai puţin, la ipoteza, neverosimilă, a unei duble provenienţe.

1. Cf. cătun, "locuinţă de purcari şi pescari" (Păsculescu, Lit.pop.rom., p.329); la românii din Serbia (v. Giuglea-Vîlsan, glosarul): cătun, "colibă, bordei"; cf.mr.călive. - Despre cătunul neglenit, v. Papahagi, Megleno-românii, I, p.4o şi urm. (megl. clieti, "cămăruţa unde se păstrează haine, lăzi etc.", e identic cu kleti, kletişta, "locuinţe de păstori" în evul mediu; cf.vbulg. kletъ, 'ταμεῖον, οἴκημα, Gemach, Zelle' etc.Berneker, pp.517-8). - Cătuna îşi numesc "cătunarii", lăieşii şi căldărarii noştri "cortul" (cf. şatra), pentru care există şi terminul ţara (Barbu Constantinescu, Probe de limba şi literatura ţiganilor din România, p. 38); cf. bulg. katún, katúnin, "nomadisierender Zigeuner", katúnişte, "Zigeunerlager" (Berneker).

2. Cf. Jireček, Gesch. d. Serben, I, 156: "Das Hirtendorf heisst seit dem 13. Jahrhundert « Katun » ; es ist ein Lager, nach der militärischen Terminologie der Byzantiner". - Un interesant termin de comparaţie oferă şi acele katama din sudul Abisiniei, "des postes ou villages palissadés", "des habitations de montagne", de care se vorbeşte în "Revue critique" din 192o, p. 41o (după un studiu al lui H.Dehérain). - Pentru palissade însuşi (din pal, lat. palus, "par"), cf. rom. palancă (cu

"părînge"!), lat. crebrisuro, "vallum crebris suris, id est palis, munitum" (Ennius, ap.Festus, ed. Lindsay, p.51). - Despre raportul dintre gr. și lat. Urbs, v. studiul lui E.Kornemann, în rev. "Klio", V, p.72 și urm.

3. Pentru Curtea-de-Argeș (="Palatul de reședință domnească de pe apa Argeșului"), cf. Rușii-de-Vede, Vălenii-de-Munte etc.

4. Interpretarea ca "loc de percepere a vămii (rut. caryna)", analog rohatcei, "barierei", de la tîrguri (Miklosich), e exclusă printr-un mezőkapu, "poarta cîmpului", copia-i ungurească din Valea Crișului-Negru, unde sînt sate care-o păstrează pînă azi (v.St.Györffy, Das Ungartum im Tale der Schwarzen Körös, p.41 și urm.), cum o păstrează și atîtea sate românești din Ardeal. In cutare localitate, din aceeași regiune crișeană, poarta însăși a dispărut, păstrîndu-se numai numele de odinioară: "Porkolat" (Györffy, l.c.). Cf. însă expresiile rom. pop. a se îngrădi cu cineva, "a găsi la el sprijin, bunăvoință", a face sat cu cineva, " a se întovărăși, a se înțelege cu dînsul".

/Adde, DR,I,557:/ Rut. caryna, "Schlagbaum im Dorfe", raportat de Miklosich, ca și alb. carinɛ, "Art Steuer", la carь = cesari (Et. Wb.d.sl.Spr.,p.27), e, probabil, împrumutat din rom. - Pentru poarta și gardul țarinei, v. îndeosebi Pamfile, Agr.la români, p.27 sq.

5. Un sens special al cuvîntului grădiște e acela de popine, "urme rămase în bălți din terasele inferioare dunărene, îngropate supt sedimente" (v. "Analele Dobrogei", I, p.597); cf. Dicț. Acad., s.v. = Pogîrzie din rev. "Ion Creangă", VII, 2o3 /=/*pogrăzie, *podgrăzie: podgrad, "suburbie, varoș". /Adde,ibid.:/Cf.pograde, progade, prograde, "tintirim" (Lex.Bud.), pogrăzul, "cufunda, îneca" (Ps.Sch., ed. Candrea II, 456).

6. Slav. grad, gard însuși ar reprezenta pe vgerm. gardas, got.gards (cf. garto), "Einfriedung, Saalbau" (cf. sala, fr. terre de sale: Wilser, Die Germanen, II, 329), "Hofraum (ogradă) , Baumgarten (grădină) und Holzzaun (gard)"; obiceiul de a se întemeia sate din case izolate prin ogrăzi apare ca specific german la Tacit (Germania, 16: "vicos locant non in nostrum morem connexis et cohaerentibus aedificiis /GUY-

οἰκισμός 1/: suam quisque domum spatio circumdat..."). Cf. însă Tucidide, I, 1o, 2.

7. Cf.şi W.Meyer-Lübke, Die Dunum-Namen, în Zeitschr. f.fr.Spr.u.Literatur", XLV (1918), p.35o şi urm.

/NOTE DE FILOLOGIE ŞI ISTORIE/xx

[... ... ...]

6. Expresia a fi într-o pită, "in einem Brot mit dem Vater sein, d.h. keine eigene Steuern bezahlen" (N.Iorga, Gesch.d. rum. Volkes, I, 524; cf. I, 2o4), o găsim atestată într-o jalbă din 1723 a "săboraşului românesc de la oraşul Bistriţei" către sfat: preoţii din satele olatului se plîng că satele-i despart de "feciorii" lor, cari nu sînt "chilini" (separaţi, cu familie, gospodărie proprie[1]), ci, "într-o pită" cu dînşii, amintind că sînt scutiţi de dare feciorii giuzilor, crainicilor, slobodnicilor (N.Iorga, Documente româneşti din arhivele Bistriţei, II, p.1o8, no. CCCLXXIX).

Noţiunea se regăseşte, identică, nu numai în gr. σύψωμος (la noi, ca n. de familie: Sipson), cum observă Karl Dietrich ("Byzantinische Zeitschrift" pe 19o7, p.327), sugerînd un reflex bizantin, ci şi-n acel lat. cum pane, care e la baza fr. compain, compagne, compagnon. Panem gustare cum aliquo, "a fi tovarăş cu cineva, a fi într-o pîine cu dînsul", era o locuţiune populară cunoscută: "Intellexi ollum versipellem[2] esse,

---

xx Apărut în "Lui Nicolae Iorga. Omagiu", Craiova, 1921, p.51-63: Urme bizantine în româneşte. Fragment reprodus după vol. "Pagini istorico-filologice, ed.cit., p.25-26 şi 28.

nec postea cum illo panem gustare potui" (Petroniu, Cena Trimalchionis, c. 62); de altfel, însuşi confarreatio, străvechiul ritual de căsătorie patriciană, nu era, în realitate, decît gustarea simbolică din aceeaşi pîne de către viitorii soţi; o spune, - pînă la Gaius, I, 112, sau Festus, ed. Lindsay, p.(65), - singur cuvîntul (farreum libum, panis farreus). Cf. glosa confarr/e/atus = consociatus (Forcellini) şi diffareatio "divorţ": "icilui Jehannot promis et jure moult estroitement que jamais d'ilec en avant avec sadite famme ne compagneroit ou converseroit" (Du Cange, s.v. companium, "contubernum, societas, compagnie"); apoi: gr. σύμβιος, σύζυγος, lat. coniux, got. gajuka, "tovarăş, soţ (Walde)[3].

În ce priveşte valoarea acestei expresii ca argument împotriva teoriilor ciobănisto-bulgăriste ale filologilor lipscani şi indigeni, mai mult sau mai puţin Dumke (cf. N.Iorga, o.c., 1, p.216), ar fi de pomenit încă n.gr. dial. κασιόπηττα, "Art Kuchen aus Wizenmehl, Oehl oder Butter und Käse", pe care răposatul profesor de la Graz, G.Meyer, se îndărătnicea să-l scoată din sîrbo-bulg. kasa, "Brei, Grütze" (Neugriechische Studien, II, 3o), deşi pe ngr. κασσιάρα îl recunoaşte el însuşi ca românesc (ibid., p.75[4]), iar simetricul ngr. τυρόπηττα = πήτα ἐκ γάλακτος καί τριβομένου τυροῦ (v. "Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα", II /187o/, p.339) constituie o paralelă absolut concludentă: e străvechea polenta caseata a lui Apuleius (Metamorph., I, 4), "papara", cît şi tradiţionalul "balmoş" al ciobanilor unui popor, la care păstoritul n-a exclus niciodată plugăria[I].

1. Pentru adopțiunea ginerelui de către părinții miresei (N.Iorga, Les éléments originaux de l'ancienne civilisation roumaine, p.7), încuscrire (consour), încumnățire (cognatus), cf. și fr. beau-fils, beau-frère, beaux-parents (beau-père, bell-mère? "tata-socru", "mama-soacră"), germ. Schwiegersohn, engl. son-in-law etc.

2. "Vîrcolac": subite lupus factus est; cf. λύκος γίνεται din Herodot, IV, 105 (cea mai veche mărturie), despre Nevri:"Acestora le zice și tatarăi (=sciții) și grecii, cum sînt vrăjitori foarte mari și cum preste tot anul se face cîte unul din aceștia de iaste lup și iarăși se face om" (ed. N.Iorga, p.240).

3. A.Meillet, Linguistique historique et linguistique générale, Paris, 1921, p.261, după care nu numai afr. compain, it. compagno etc., ci "à la rigueur" chiar sinonimul vechi armean enker ar fi simple "calques" ale vgerm. galeipo, got. gahlaiba, ajuns în mediu militar, de la înțelesul de "qui mange le pain avec un autre" la acela de "compagnon" (cf. compagnie, camarade), recunoaște, totuși, că "au fond, ces expressions remontent à la pratique des repas communiels, pratique religieuse, aû se manifestait l'unité du groupe social" (cf.gr. συμπόσιον, lat. convivium, gr. ὁμοτράπεζος, mlat. commensalis). - Pentru ngr. σύψωμος, cf. dubletul ngr. σύψυχος față de σύμψυχος și fr. familiar copain față de vfr. compain. - In sfîrșit, pentru înțelesul de "ouvrier qui n'est pas patron et qui travaille pour un patron" (ibid.), să se compare vr. bașcaliu "calfă cu prăvălie aparte, chilin" (v. Săineanu, Influența orientală, ad. voc.).

4. Pentru rom. dumic(ați), cf. și ung. domika "Käsesuppe".

O PROBLEMĂ SEMANTICĂ ***

În vechea românească, genunchi avea, pe lîngă înțelesul obișnuit al lat. genu, accepțiunea de "trib, seminție" a lat. genus.

Lexicografii noștri au grijă să deosebească această accepțiune arhaică, atribuind-o unei influențe cărturărești: vsl. koléno, "genu" și "genus".

E, totuși, o întrebare, dacă despicarea aceasta a cuvîntului genunchi în două părți[a], din care numai una ar putea fi privită ca organic dezvoltată din etimon, nu are în ea nimic artificial și arbitrar. Vorbim, firește, din punctul de vedere etimologic, științific, iar nu din cel tehnic, practic[b].

Într-un articol din "Classical Philology" pe 1920 (vol.XV, p.199), intitulat: Genu, Genus, Ch.I. Adamec caută să stabilească o legătură de filiație între cele două cuvinte, pe temeiul imnului homeric I, 115 sqq, din care rezultă că poziția în genunchi a parturientei[c] era răspîndită în vechea Grecie.

Plecînd de la un articol al său, anterior, din "Revue Celtique" pe 1917-9 (t. XXXVII, p.667), în care se arătase că irl. glûn, "genou", înseamnă în epoca modernă: "génération" și-l explicase din sensul primitiv[d]

*** Apărut în "Dacoromania", II, 1921-1922, p.644-666, reprodus după vol.cit., p.67-68.

a. despicarea... în două părți: disemantismul
b. lexicografic. c. a femeii care naște (obstetr.)
d. primar

de "angle, coude", constatat şi pentru lat. genu,F.Loth arată, pe de altă parte, într-o comunicare la "Académie des Inscriptions et Belles-Lettres din Paris (v.Comptes rendus, 1921, p.35o), că fenomenul /.../ e susceptibil de o explicaţie mai plauzibilă: după un obicei atestat în Vechiul Testament (v. mai jos), "bărbatul primea pe genunchii săi pe femeia sa în durerile facerii, recunoscînd astfel copilul ce avea să se nască din ea. Mai tîrziu, simplul fapt, din partea tatălui, legal sau adoptiv, de a aşeza copilul pe genunchii săi echivala cu recunoaşterea sau adopţiunea. Acest obicei e constatat la vechii germani: el simbolizează la dînşii legitimarea sau adopţiunea. La vechii irlandezi trebuie să fi fost la fel" (p.351).

În sfîrşit, "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" din 1922 (vol.5o, p.152 sqq) publică, supt titlul: "Knie und Geburt - genu und genus", un articol postum al filologului maghiar Siegmund Simonyi, comunicat de H.Schuchardt, - articol, în care, pe baza unor anumite texte din /.../ Scriptură, se ajunge la un rezultat asemănător. Cutare pasagiu (Mos., II, 1,16) vorbeşte de ordinul lui Faraon către moaşe de a ucide băieţii, "cînd vor vedea pe evreice pe cele două pietre" adecă: stînd cu genunchii sprijiniţi pe ele pentru a naşte (poziţia obstetricală cunoscută la egipteni). Alte pasagii, ca: "Habeo famulam: ingredere ad illam, ut pariat super genua mea" (Rahela către Iacob, în Mos., I, 3o, 3), sau: "Quare egressus ex utero non statim perii? Quare exceptus genibus? Cur lactatus uberibus?" (Hiob, 3, 12) etc., arată, fără putinţă de contestare, rostul genunchilor (materni sau paterni: Mos., I, 5o, 23) în materie de generaţie.

Şi, nu fără cuvînt[e], legînd pe genu de gigno (erknieen = gebären), Simonyi crede că poate merge mai departe, presupunînd că şi gr. γυνή, "femeie" (lat. genitrix), ar avea aceeaşi origine (p.153 sq).

Din toate acestea reţinem că sensul de "generaţie" al lui genunchi derivă, în ultimă analiză, din anume condiţii de fapt care nu sînt particulare lumii slave, ci mult mai vechi şi mai întinse.

Şi mai reţinem epidemia subită a preocupării de această problemă, neglijată pînă acum, la atîţia cercetători, lucrînd totuşi independent unii de alţii şi, în orice caz, ignorîndu-se reciproc. /Adde, DR, II, 906:/ Cîteşi trei învăţaţii aveau, de altfel, un precursor în Carl Wessely (din Viena): Genu, genus ("Wochenschr. f. kl.Philologie", 1917, col.377 sq.).

C O R D U N [xxxx]

Dacă originea numelui Bucovina (bucovină "făget") însuşi e în afară de orice controversă (v. în special I.Nistor, Originea numelui Bucovina, în rev."Flacăra" din 24 ianuarie 1915, p.102 sqq.[1]), sinonimul său, Cordun, nu se bucură încă de acest privilegiu:A.Scriban (în "Arhiva" din Iaşi) şi G.Pascu (în "Archivum Romanicum", VI /1922/, p.220) preferă identificării cu cordun = 'cordon militar (sanitar, grăniceresc)' derivarea dintr-un koroda, de la codru (*codrun).

xxxx "Dacoromania",III,1922-1923,p.814.Reprod.după vol. "Pagini istorico-filologice", cit.,p.280.

1. V.şi numeroasa familie toponimică (Bucov,Bucovăţ, Bucovel, Bucoveni, Bucovicior, Bucovina) din Marele dicţ.geogr.,dar,mai ales, cf. acest pasagiu dintr-o hotarnică mehedinţeană de la 1699, unde, lîngă numele originar românesc, apare traducerea slavă: "am pus piatră...alăturea cu padina Făgeţelului, despre Bucovicior" ("Arhivele Olteniei",III/1924/, p.42).

e. motiv, justificare.

Față cu acestea, e necesar să trimitem la cele arătate de noi în DR, I, p.216 /3o2/ și-n "Anuarul Inst. de ist.naț. din Cluj", I, p.3o3, n.2; iar dacă locurile citate acolo nu sînt de ajuns, să adăugim din N.Iorga, Doc.familiei Callimachi, II, pasagiul dintr-o scrisoare moldovenească de la 1782, în care se vorbește de "Suciav/a/, în Cordon" (p.2o4), și acela, dintr-un raport diplomatic francez din 1795, în care e vorba, expres, de "la surveillance des officiers du Cordon" (p.5o5): sapienti sat![2].

/Adde, DR, III, 1o99:/ Cf. și "cordonașii de pe graniță", la Bălcescu (P.P.Panaitescu, Contribuții la o biogr. a lui N.Bălcescu, p.9o)[II].

IX. - "Ungro-Vlahia"[xxxxx]

Cea mai veche mențiune a acestui nume, curent odinioară, nu numai în titulatura mitropoliților Țării Românești, unde a rămas pînă azi, ci și-n aceea a domnilor munteni, din actele redactate grecește sau sîrbește, datează, precum se știe, din 1359 (v. Mikosich-Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitano, sub anno).

Dacă vorbim de ea, o facem, mai întîi, pentru a aminti o pomenire ce pare a fi rămas neîndeajuns luată în seamă: pasagiul din "Istoriile" (ed. Bonn, I,175)

2. Pentru apelativul românesc însuși, cf. și turc. qordoun, din fr. cordon, "chaîne de montre" (Barbier, II, 5o8).

xxxxx Apărut în "Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, II, 1923, p.351-363. Mărunțișuri istorico-filologice. Fragment reprodus după vol. cit., p.37-38 și 44.

împăratul Ioan VI Cantacuzenul (1341-1355, resp.62), unde se vorbeşte de ajutorul pe care l-a căpătat Mihail, fiul lui Stracimir, de la "ungrovlahi" (ἐξ Οὐγγροβλάχων), pentru a putea elibera Filipopolea, asediată de împăratul bizantin.

Dar o mai facem pentru ceva.

Factura grecească a numelui sugerează, în adevăr, o serie de paralele cu desăvîrşire concludente în ce priveşte interpretarea geografică ("Valahia de lîngă Ungaria", spre deosebire de Tesalia şi Μικρὰ Βλαχία), iar nu politică ("Valahia dependentă de Ungaria"), a expresiei "Ungro-Vlahia": Ποντοβιθυνία şi Ποντοκαππαδοκία (Pape, Wörterb. d. gr. Eigenn. ad voc.) = partea de lîngă Pont a Bitiniei şi a Capadociei, - Μαιδοβίθυνοι, "bitinii vecini cu maidii, de la Strymon" (Tomaschek, Die alten Thraker, I, 63); - Καρπόδακοι = die in das verlassene Karpenland eingewanderten Daker (v. Kahrstedt în "Prähist. Zeitschr.", 1912, p.86); - Mysomacedones = colonişti macedoni stabiliţi în Misia (Plinius, Nat.hist., V, 12o); - Ἑλληνογαλάται = galii pătrunşi în Asia grecească (şi elenizaţi); - Σαρδολίβυες = libienii imigraţi în Sardinia, Λιβυοφοίνικες = fenicienii locuitori în Libia, Βλαστοφοίνικες = fenicienii din teritoriul blastilor, adică al bastulilor (pe coasta andaluzică); - Ἰνδοσκύθαι = sciţii înaintaţi spre India (Dionys. Perieget., 1o88); Ausoceretes (Avianus, v. 55o) = o parte a cereţilor, învecinată cu ausetanii (cf. Adolf Schulten, Die Keltiberer und ihre Kriege mit Rom, pp.19-21, unde se aduc asemene analogii pentru explicarea în acelaşi sens a denumirii Κελτίβηρες). - Σαμοθράκη se cheamă, după acelaşi criteriu, insula Samos de la gurile Ebrului trac, spre deosebire de Samosul egeic sau cefalonic;

iar Μογλενοπατζινάκαι se cheamă înaintaşii meglenitilor noştri, καὶ Πατζινάκοι Μογλενῖται καλοῦ în poemul lui Ephraemius (De Alexio Comneno, v. 3557), "ἀπὸ Μογλένου τόπου" (ed. Bonn, p.152 sq.).

O geneză identică - nevoia diferenţierii, preci zării, unită cu conştiinţa identităţii etnice[1] - are formaţiunea paralelă Moldovlahia (Μολδοβλαχία, în Hist.pol.Const., ed. Bonn, d.ex., p.54, cîteva rînduri după Μολδαβία):"valahii (românii) din Ţara Moldovei" (faţă de cei din Ţara Românească).

Ca o sinteză sui-geniris a numelui Tării Româneşti (Valahiei) şi al Moldovei (Bogdaniei[2]) trebuie înţeles, însă, acel hibrid Βλαχομπογδανία din a doua prefaţă a lui Dositei, patriarhul Ierusalimului, la "Intîmpinarea" lui Meletie Sirigul (Bianu-Hodoş, Bibliografia rom. veche, I, p.308), - prefaţă, în care, pe lîngă Ardeal (Ἐρδελία), apar distinct, deopotrivă, atît "Ungrovlahia" (Οὐγγροβλαχία) Brîncoveanului, cît şi "Moldovlahia" (Μολδοβλαχία) lui Vasile Lupul /.../ .

---

1. Cf.denumirea de "Jiiu", dată în Haţeg părţii de ţară unde e Cîmpul-lui-Neag, spre deosebire de "Ardeal", care e pe la Sibiu (O.Densusianu, Graiul din Ţara Haţegului, p.10, nota).
2. "Boldavie, aujourd'hui dite Moldavie" (raport diplomatic constantinopolitan din 1561) şi "vayvode de Buldavie" (idem, din 1574, ambele în Arch.ist." pp.145, 151) nu sînt produse de contaminaţie între Moldavie şi Bogdanie, ci forma tătară a numelui (Cantemir, Hronicul, p.306), ca Multan la poloni; cf. topon. Boldoveni, în Mehedinţi.

ETIMOLOGII***

[... ... ...]

/69/ moşneag

Onomastica slavă oferă o întreagă serie de nume de tipul: Babonêg, Babonjeg, Boljenêg, Dragonêg, Mironêg, Ponêg, Pribinêg, Većênêg (Mazuranić, Rječnik, pp.12, 272), la care putem adăugi, ca reflexe din toponimica românească: Cepeneag, care pare mai aproape de Tepeneag, n. de fam. bănăţean, ca şi Zepeniag ("Sezătoarea",XXXI /1923/, p.81), decît de Peceneag(ul), şi e, fireşte, diferit de Căpeneag = Chepeneag, corespunzător cunoscutului unguriism; apoi: Dobroneag şi Voineag, munte în Argeş, pentru care cf. şi n. pers. Voineag (Ştefulescu, Doc. sl.-rom. rel. la Gorj, p.28o), eponimul probabil al satului gorjean Voinigeşti.

Credem că un -neag, desprins, ca desinenţă comună, din această serie de nume, ar putea explica pe moşneag al nostru: moş + -neag, mai bine decît moşan + -eag (Pascu, Sufixele, p.2o5), sau moşnean cu substituţie sau adiţiune (cumul) de sufix: moşneneag (Hasdeu-Schuchardt, Cuvente den bătrîni, 294, no.124; Supl. I, p.XCII), - ca să nu mai vorbim de explicaţie Moş-Neagu, în care crede, totuşi, d. Weigand.

În Boşneag (de unde topon. Boşnegi), avem suf. -eag, substituit lui -eac (Bosneac = Bosniac).

[... ... ...]

*** Fragmente reproduse după "Pagini istorico-filologice", ed.cit., p.183-184, 197-198, 229, 233-234.

[108] boscorodesc

Am încercat mai demult (v.DR, II, 899) să explic pe bodogănesc, "marmotter, grommeler, grogner", ca o metateză din *bogodănesc (< sl. bogodan-), deci ca un ecou din vremea cînd preoții noștri slujeau în slavonește, cum sînt, foarte probabil, și sinonimele-i bogonosi (raportat, cu drept cuvînt, la bogonos "theophoros" etc.) și blodogori = blogodori (sl."mulțămi"; cf. Dicț.Acad.); forma *bodorogănesc, bodogănesc, de la care vrea să plece Săineanu pentru a explica pe bodogănesc ca o formațiune onomatopeică, analogă lui hodorogesc, e sau pur ipotetică, sau secundară.

Cred însă că pot lămuri acum, măcar cu aceeași probabilitate, un alt termen al seriei: boscorodesc.

Dicționarul Academiei, care-l glosează exact: 'faire des incantations...; parler à voix basse...; parler indistinctement', îl consideră ca onomatopeic, format "poate, prin fuziunea lui bolborosi + boscoade, s. cu ung. boszorka, vrăjitoare". Cihac propunea ca etimon pe rus. vozgovoriti, "commencer à parler"[1]. Tiktin vede posibilitatea unei corupții din boscoane; Săineanu îl declară de origine necunoscută.

De fapt, boscorodesc al nostru e rut. bozkoróditi, 'Hokus Pokus treiben' (Zelechowski, Ruthen.-deutsches Wörterb., I, 37)[2].

În ce privește vechimea cuvîntului (lexicele citate nu cunosc decît exemple moderne: din Alecsandri, Negruzzi, Creangă), observăm că el e atestat încă în textele coresiene: "Pănă acmu socotiți ce-ați învățat; mai nemică, că nu știți nemica; derep ce, că n-ați înțeles că popii au boscorodit în bisearecă" (Cazania, apud N.Iorga, Istoria literaturii rom., ed. a II-a vol.I, p.186), "nu boscorodiți că va bate voi Domnul"

(Molitvenic; ibidem, după Prinos Sturdza, p.251)[III].

[... ... ...]

/2o1/ otozbir

In expresia: "a o lua cu otozbirul" (v. "Neamul românesc literar", serie nouă, din 25 decembrie 1925, p.13: "I-a părut rău, nu-i vorbă; prea a luat-o cu otozbiru; mai cu seamă focul de armă, nici în vînt, cum a fost dat, nu trebuia").

Etimon e, evident, turc. otuzbir "treizeci şi unu" (pe care Şăineanu, Dicţ. univ., îl cunoaşte ca numele unui joc de hazard şi-l recunoaşte în omonimul sinonim din Caragiale); remarcabilă e însă devierea sensului pe care o arată textul citat de noi şi care va fi avînd la origine paralelismul cu "a lua la trei (parale)", sau contaminaţia cu zbir (executor neînduplecat, violent).

Adăugăm, că acelaşi otozbir se mai întrebuinţează şi ca denumire a unui soi de calapod: otozbir "calup mare", spre deosebire de cabarazghial (mijlociu) şi olaiac (mic) (Popescu-Ciocănel, Patriciu şi Salviu, Braşoave, p.5)[IV].

[... ... ...]

/211/ piţigoi

Numele acesta, cu variantele sale (v. Marian, Ornitologia, II, 143), al păsării Parus maior L., n-a putut fi definitiv explicat, pentru că explicările lui Tiktin ("Ori după cîntec, cf. germ. Pinkmeise, fr. pinsonnière, ori după micimea sa, v. piciu, ori după amîndouă") sau Săineanu ("tras din piţiga, a pişca; pasărea obişnuieşte a lovi toate cu ciocul") nu satisfac, deşi legătura cuvîntului cu piţigă (cf. it. pizzicare, "ferir col becco, propriamente degli uccelli")

e evidentă: ca derivat din pițigă consideră pe pițigoi și S.Pușcariu (DR, III, 664).

Dar această pițigare, ca și it. pizzicare, e, așa-zicînd, în funcție de "cioc"; unul din numele păsărelei, țiglău, țiglean (Marian, l.c.), amintește pe țiglă, "frigare"; Șăineanu însuși observă, cum am văzut, că "pasărea obișnuiește a lovi toate cu ciocul". Și atunci e firesc să ne întrebăm dacă pițigoi al nostru poate fi despărțit de cors. pizzigone, unul din numele dialectale italienești ale "botgrosului", sinonim cu sard. pizzugrossu, piem. bekdür, mod. teston, bekgross, rov. beccogrosso etc. (G.Bertoni, Italia dialettale, Milano, 1916, p.32)[V].

1. Din sl.pogovoriti avem, însă, dialectal: povogări "a critica, a vorbi de rău" (E.Novacoviciu, Cuvinte bănățene, p.18).

2. Un rut. boškar (s. bozkodajlo), 'Frömmler, Mucker, Scheinheiliger', pe care-l găsim tot acolo, concurează pe "Dumnealui Monsiu Bartolomei Boscu", adecă Bosco, ca prototip al lui boscar al nostru (v.Dicț. Acad.), firește, numai în ipoteza că vîrsta acestuia s-ar dovedi anterioară an.1826 (cf. în special: O.Lugoșianu, Boscărie - o serbare la Iași în 1834 [...], 1896, p.6 sqq.).

COMENTARII

I Poate fi adusă în discuție, în același context, expresia populară, cunoscută din basmele românești, a mînca pîne și sare pe un / dintr-un talger cu cineva "a trăi împreună cu cineva, a împărți cu cineva binele și răul", în fond "a face societate cu cineva, a-i ține companie", ca și expresia, păstrată și astăzi, cu valoare metaforică, a ieși înaintea cuiva /a întîmpina pe cineva cu pîine și sare "a întîmpina cu deosebită cinste", a cărei semnificație originară va fi stat în legătură, simbolic, cu compania sau societatea pe care gazdele intenționau s-o asigure celui venit în comunitatea primitoare.

II Unul dintre cele două articole ale sale la care trimite autorul, este Cîteva considerații asupra toponimiei românești, din "Dacoromania", I, (1920-1921), p.210-219, reprodus în vol. "Pagini istorico-filologice" la p. 299-305, din care interesează pasajul de la p.302-303: "Cordun, numele popular al Bucovinei (...), din cordonul militar al « anexatorilor » , se asigură prin comparația cu Cheia Cordunului, "numirea ce se dă punctului Cheia, jud. Buzău, din com. Nehoiașul, pe unde rîul Buzău intră din Transilvania în județ", Cordunița, în aceeași comună, făcînd hotar între ea și Chiojdul-din-Bîsca, Cordunul, sat în jud. Mehedinți etc. (v. Marele dicț. geografic): pretutindeni ideea de hotar (cordon grăniceresc) ...". Cordonul grăniceresc se referă la frontiera fixată între Bucovina și restul teritoriului Moldovei, după cedarea (1775) de către Imperiul otoman în favoarea aceluia habsburgic a provinciei nord-vestice a principatului moldovean. In același pasaj, Bogrea mai furnizează un element din Bosnia; toate exemplele referindu-se la granițe ale Imperiului austriac cu teritorii limitrofe, este fără îndoială vorba de un termen specific limbajului militar austriac, împrumutat din fr. cordon.

III În această notă etimologică autorul s-a situat destul de aproape de adevăr, punînd cuvîntul în relație cu serviciul liturgic în limba slavonă, neînțeleasă de enoriașii români. Nicolae Drăganu însă, era de părere că ucr. bozkoroditi, propus de Bogrea drept etimon, este de origine românească, cu s devenit z sub influența formei de vocativ a subst. sl. bogu ("Dacoromania" V, (1927-1928), p.330). O ipoteză mai plauzibilă din punct de vedere etimologic a formulat Al.Graur: din sl.v. bogorodița, cuvînt de asemenea des repetat în cursul slujbei, dar la fel de neînțeles pentru români ("Etimologii românești", Ed.Academiei, București, 1963, p.62-64). Cf. și Const. Dominte, Bolmoji /notă etimologică/, în "Limba română" XX (1971), nr.6, p.585-587.

IV Nici Săineanu, nici Bogrea nu au lămurit complet etimologia rom. otuzbir, în ciuda evidentei lui proveniențe turcești. Explicația corectă, din punct de vedere etimologic, a rom. otuzbir "silnicie" a fost dată de Al.Graur: tc. otuzbir "31" era numărul unui regiment otoman, încartiruit în Moldova și ca-

racterizat prin acte de indisciplină şi mai ales de samavolnicie faţă de populaţia locală (În „Revue des Etudes Sud-Est Européennes" I, 3-4, 1963, reprodus în Scrieri de ieri şi azi, Bucureşti 197o, p.215-217). Explicaţiile lui Şăineanu şi Bogrea îşi păstrează, desigur, valoarea istorică, fiind trepte succesive spre stabilirea originii autentice a cuvîntului românesc şi a semnificaţiei lui.

V Rădăcinile, onomatopeice, ale rom. piţigoi şi cors. pizzigone "botgros" au un evident etimon comun, dar formaţia românească se poate explica foarte bine în interiorul limbii române, ca derivat din verbul reg. (criş.) a piţiga "a ciupi; a ciuguli" + suf. -oi, neproductiv azi şi cu sensul arhaic de agent: "care ciupeşte / ciuguleşte"; cf. Const. Dominte, Note etimologice, în "Limba română" XXVII (1978), nr.1, p.33-34.

NICOLAE DRĂGANU

S-a născut în anul 1884, în comuna Zagra de lîngă Năsăud. A urmat cursurile liceului de grăniceri din Năsăud, iar după bacalaureat s-a înscris la Universitatea din Budapesta, unde a studiat patru ani filologia clasică şi limba română. În anul 1906 a obţinut titlul de doctor în filologie cu lucrarea: Compunerea cuvintelor româneşti publicată în limba maghiară.

Şi-a început activitatea didactică ca profesor de greacă, latină şi română (fericită îmbinare de preocupări pentru un viitor filolog român) la liceul din Năsăud, al cărui elev fusese. În anul 1916 a trecut examenul de docenţă la Facultatea de Litere a Universităţii din Cluj, după care a devenit conferenţiar şi a predat limba şi literatura română la aceeaşi universitate. Aici va rămîne pînă la sfîrşitul vieţii (1939) îndeplinind, cu începere din anul 1919, funcţia de profesor de limba şi literatura română veche.

În ciuda faptului că a avut o viaţă scurtă, activitatea ştiinţifică a lui N.Drăganu numără peste 200 de titluri de studii şi articole la care se adaugă lucrările publicate postum.

A fost membru al "Muzeului" de limbă română organizat de S.Puşcariu la Universitatea din Cluj, unde s-a impus prin bogăţia şi varietatea temelor abordate: studii de literatură veche, editări de texte vechi, studii de toponimie, lexicologie, gramatică, istoria limbii şi un impresionant număr de recenzii. Cele mai multe contribuţii ştiinţifice ale lui N.Drăganu au apărut în

revistele timpului său, în care a început să publice din primii ani ai carierei de profesor. Astfel, între anii 19o7-191o a colaborat la revistele maghiare:"Nyelvtudomány" şi "Egyetemes Philologiai Közlöny", mai ales cu recenzii despre lucrări de lingvistică română. Pînă în 1919 N. Drăganu a publicat intens articole de lingvistică, etimologii şi recenzii la revistele "Transilvania", "Luceafărul" din Sibiu, "Pagini literare" din Arad, "Orientul român" şi "Solia satelor" din Cluj, "Revista Bistriţei" şi ziarul "Lupta" din Budapesta.

După 1919 a colaborat la revista "Dacoromania", "Anuarul Institutului de istorie naţională", "Revista filologică", "Arhiva someşană", "Buletinul societăţii numismatice" ş.a.

Formaţia de specialist a lui N.Drăganu fiind aceea de filolog în sensul curent al cuvîntului, era firesc ca cel dintîi domeniu al preocupărilor sale ştiinţifice să-l constituie studierea şi editarea textelor noastre vechi. Principalele sale lucrări din domeniul filologiei sînt: Două manuscripte vechi; Codicele Todorescu şi Codicele Marţian. Studiu şi transcriere. Buc. 1914; Cea mai veche carte rakoczyană, Cluj, 1922; Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc, Cluj, 1922; Mihai Halici (Contribuţii la istoria culturală românească din sec.XVII) Cluj, 1926; Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan, Voevodul Moldovei, studiu şi transcriere. Cluj, 1926; Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea, Buc., 1936.

În strînsă legătură cu preocupările sale de ordin filologic se află şi interesul lui N.Drăganu pentru istoria literaturii române din Transilvania, din care a rezultat lucrarea: Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle, Buc., 1938.

Potrivit afirmației lui Iorgu Iordan, lingvistica a fost abordată de N.Drăganu relativ tîrziu, după ce își făcuse ucenicia în domeniul filologiei propriu zise. (vezi I.Iordan, Nicolae Drăganu, 1884-1939. Buc., Institutul de lingvistică română, 1942).

Interesul pentru faptul lingvistic rezultă în primul rînd din concepția lui N.Drăganu cu privire la relația dintre limbă și istorie. Această concepție, formulată încă din tinerețe în studiul "Limbă și istorie", apărut în revista "Transilvania", 1909, stă la baza înțelegerii evoluției vocabularului limbii române ca rezultat al istoriei poporului nostru. Studiul Limbă și istorie care așa cum îl caracterizează însuși autorul (p.118) este "o scurtă istorie mai ales socială și culturală a poporului românesc sprijinită numai pe dovezi scoase din limbă", constituie o convingătoare pledoarie cu privire la continuitatea poporului român pe teritoriul Daciei.

Importanța acordată de N.Drăganu relației dintre limbă și istorie explică și predilecția sa pentru anumite aspecte ale vocabularului și anume: etimologie, toponimie și antroponimie. Rezultatul acestor preocupări îl constituie lucrările: Cuvinte și obiceiuri, Cernăuți, 1928; Etimologii, Cluj, 1928; Nume proprii cu sufixul -sa, Cluj, 1933, precum și monumentala lucrare Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii, Buc., 1933, care impresionează prin bogăția documentației și prin spiritul în "cel mai înalt grad obiectiv" (vezi Iorgu Iordan, lucr.cit.p.10) al autorului.

Domeniul lingvistic care a reprezentat pasiunea științifică cea mai constantă a lui N.Drăganu este gramatica și în mod special sintaxa. Intr-o vreme cînd sintaxa reprezenta partea cea mai neglijată a gramaticii noastre,

preocupările lui N.Drăganu în acest domeniu sînt cu atît mai meritorii, cu cît ele vin să umple un gol în cercetarea limbii române. Timp de aproape două decenii N.Drăganu a ținut, la Facultatea de Litere din Cluj, cursuri de sintaxă a limbii române și a publicat articole și studii consacrate unor probleme de sintaxă.
Moartea timpurie l-a împiedicat însă să-și ducă la împlinire planurile mai mari legate de cercetarea sintaxei. Astfel N.Drăganu a avut intenția să publice cursurile ținute la Universitatea clujeană sub forma unui tratat de sintaxă. Primul volum care, potrivit mărturiei fiicei sale, Pia Gradea (vezi: Elemente de sintaxă a limbii române, Buc. 1945, nota 1.), ar fi urmat să se intituleze Istoria sintaxei generale, a apărut postum sub titlul Istoria sintaxei, Buc. 1945 și cuprinde o istorie a studiilor de sintaxă în lingvistica generală. De remarcat că acest volum nu este doar o prezentare succintă a concepțiilor referitoare la sintaxă în lingvistica teoretică (și nu numai la sintaxă, ci la limbă în general), ci reprezintă și contribuții originale prin sublinierile făcute, prin aprecierile critice, prin dezvoltările și exemplificările cu fapte de limbă română. Potrivit aceleeași surse, Pia Gradea, al doilea volum al tratatului proiectat ar fi trebuit să fie Istoria sintaxei române, iar "următoarele volume" (nu știm cîte) trebuiau să cuprindă sintaxa limbii române.

O altă lucrare de sintaxă, apărută de asemenea postum, este Elemente de sintaxă a limbii române - Buc. 1945. După cum mărturisește Pia Gradea, lucrarea e alcătuită din materiale care reprezintă fragmente ale unui proiectat, dar nerealizat Manual elementar de sintaxă.

Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor, Buc., 1943 este o altă lucrare,

publicată postum, a lui N.Drăganu, menită să ilustreze temeinicia cunoştinţelor şi seriozitatea acestui cercetător.

Studiul Conjuncţiile de şi dacă (un capitol de sintaxă românească) Cluj, 1924, este elocvent pentru metoda de demonstrare a devenirii sintactice a unui element.

Spirit obiectiv şi curiozitate ştiinţifică pentru variate probleme privitoare la filologie, lingvistică şi la alte discipline înrudite cu acestea caracterizează şi recenziile lui N. Drăganu, neobişnuite ca număr şi varietate.

Paralel cu cele două componente de bază ale activităţii sale - învăţămînt şi cercetare - N.Drăganu a avut şi importante funcţii de conducere cum sînt: primar al oraşului Cluj, conducător girant al Universităţii din Cluj, după retragerea autorităţilor maghiare (1918) şi pînă la reorganizarea Universităţii (1919); decan al Facultăţii de Litere şi Filozofie; membru al Academiei Române, Preşedinte al secţiei literare a Astrei şi, în sfîrşit, Preşedinte al Societăţii Române de Lingvistică, înfiinţată la Bucureşti în 1939, N.Drăganu fiind singurul clujean care a aderat la această acţiune.

Aceste demnităţi "meritate dar nerîvnite" nu i-au zdruncinat echilibrul sufletesc clădit pe o modestie exemplară". (vezi: D.Macrea, Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti, Buc.,1978, p.364).

CONJUNCŢIILE "DE" şi "DACĂ"*
un capitol de sintaxă românească

1. De

[...]

E ştiut că prepoziţia de se întrebuinţează pentru a însemna punctul de despărţire şi plecare, începutul nu numai în spaţiu, ci şi în timp. Această funcţie în sens temporal şi-o are de de la originea sa, arătînd încă în latineşte; 1. o durată în timp care începe de la un punct oarecare (cf. de medio potare die la Apuleius; [.....] ş.a.); 2. un moment de timp care urmează imediat după altul "inde ab, post, statim post" (cf. non bonus somnus de prandio la Plautus;[....]ş.a.)[1]

Iată şi cîteva exemple româneşti:[....] L-am slujit de mititel (Gaster, Chr.II,292/8). Noi de copii ne ştim (Coşbuc, Balade şi idile, 54)[.....]

Deşi astăzi îl simţim pe de cu înţelesul de "spre", "către", tot "din momentul în care se va începe, va fi "a însemnat el la început şi în de seară, de primăvară, de iarnă ş.a.m.d.; Dar de (= "din momentul în care va fi", apoi "către", "spre") seară vin la voi Să-ţi dau gura înapoi (P.Pop.); forma articulată de seara şi de cu seara ne păstrează mai bine înţelesul originar al lui de. Tot aşa sînt: N-ar fi avut cine să mi-o lipească (casa cu lut).... şi de iarnă am fi degerat de frig (Fundescu, Basme, 81).

Tot temporal trebuie înţeles de şi în vechiul şi regionalul de-acii(a): Unul gusta selină, de-acii s'altul şi s'altul (Hasdeu), Cuv.I, 354)..............

* Text publicat în Dacoromania III,1922-1923

De-acila înfocără un coifu de her şi-i pusără în cap (Dosofteiu, V.Sf, 1, Sept., ap.Tiktin, DRG.). Numai trecînd prin înţelesul temporal (cf.Că dracul invită omul întîiu cu trufa, deci cu beţia şi cu răvniia şi cu curviia ....Cod.Tod. 228) a putut să ajungă localul deci (< de + aici) să primească; 1. o funcţie conclusivă = "în urmare", "aşadar" (cf.Unchiaşul răspunse trimişilor că:cine are trebuinţă să vie la dînsul. S-au sculat deci împăratul şi împărăteasa şi s-au dus la unchiaş acasă, Ispirescu, Leg.[2] ap. Tiktin, DRG.). 2. copulativă = "apoi", "şi", "iar", întocmai ca şi gr. δὲ, p.sl. že (cf. L-au poftit pe sol la curtea domnească la cinste. Deci acel sol se ţinea prea mare. Let.[2], II, 365, ap.Tiktin, DRG). De-aici se ţine şi sintagma lui de cu oară < (h o r a) întrebuinţată pentru a răspunde la întrebarea de cîte ori?; Şi de trei ori grăiră lui (Gaster, Chr.I, 2) de trei ori cu bani o-mplea (id.,II 294).[...]

În această sintagmă de nici nu mai are funcţiunea de prepoziţie, ci pe aceea de adverb cu sensul "din momentul în care s. de cînd s-a început". Ca de latin şi romanic[2] să se simtă adverb a contribuit mult analogia lui ante şi post, iar pentru trecerea prepoziţiei în adverb cf. exemplul: eu sînt pentru, tu eşti contra ş.a.

Din acest adverb temporal pus în fruntea unei propoziţiuni s-a dezvoltat conjuncţiunea temporală de cu sensul:"din momentul în care, de vreme ce", iar din sensul temporal celelalte sensuri ale acestei conjuncţii. În dezvoltarea celorlalte sensuri a avut mare rol locul pe care l-a ocupat propoziţiunea secundară. Dacă propoziţiunea secundară a precedat, de s-a înţeles temporal, condiţional, concesiv şi cauzal, dacă a urmat, s-a înţeles mai mult consecutiv, final, relativ, atributiv şi obiectiv[1].

Dar să lăsăm să ne lămurească exemplele II înseşi, deşi gruparea lor după sensuri nu e totdeauna cu putinţă din pricina că trecerea de la un sens la altul e aproape neobservată, aşa că adeseori nu putem spune cu siguranţă dacă avem a face cu unul ori cu altul dintre ele.

1. T e m p o r a l: De (="din momentul în care", cît, ce") venrără cătră elu, dzise cătră'nsii (Cod.Vor. 18-8). De (="din momentul în care", "cît, ce", "cînd", "cum", "dacă") trecură oarecare dzile,...deştinse-se ... cum se sărute Fistu (id.,68/4). Tot aşa sînt: Şi de vădzu celŭ înpărat acele, şi mănie-să (Hasdeu, Cuv.II 149).[...] Astăzi e mai obişnuit în poezia populară decît în poveşti, ceea ce arată că sensul începe a fi considerat arhaic: Atunci vodă, de-l vedea, ce din gură că-i zicea? (Teodorescu, P.pop. 525 b). Pe drum mare de-mi pleca, pîn'la temniţ'ajungea (id.527 b).[...]Paralel cu cînd şi deca îl găsim în: Fetele, deaca-l vedea, fetele de-l auzia, reci fiori le coprindea (id.551 a). Rece la gît cînd simţea şi puţin de se mişca, sfoara de pe gît sărea (id.540 b).[......]

2. Din sensul temporal s-a dezvoltat în mod firesc sensul c o n d i ţ i o n a l (cf. deoarece < de-oară-ce, de vreme-ce). Uneori nici nu putem deosebi bine condiţionalul de temporal; Şi de-ţi (= "din momentul în care", "dacă" temporal, apoi condiţional) va lua văşmîntul şi cămaşa, nu-i apăra (Coresi Tetraev.ap. Cipariu, Cr.12). Fereşte-te de trufie, măcar de (="din momentul în care, "dacă" temporal, apoi condiţional) eşti la cinste mare (Fiziologul ms.a 1777 publ. de Gaster, Arhivio glott. X,284/11). Tot aşa sînt; De eşti năzdrăvan, Şi de-a fi să mor... Alecsandri, P.Pop. 2). De-ţi sînt drăguţă, Soţie de vrei, De vrei să mă iei, Mă scoate din stîncă (id., 15).[.......]

Găsim încă din timpurile cele mai vechi şi exemple care nu pot fi interpretate decît condiţional; Se nu taci de mere, de nu cându veri tăcea de mere şi podobi-mevoiu celora ce destingu în groapă (Candrea, Psalt. 47/5-7; Bianu, Ps.Sch. 8o-81; cor.lat ne quando, gr. μήποτε). Foarte des e condiţionalul de la Ispirescu, astfel, Leg.[2] 15/29; 157/34[...]etc.[....]De mi-i drag, de nu mi-i drag, nu pociu spune peste sat (Jarnic-Bârseanu, Doine, 157/4)...

Prin cum pus înaintea lui de în propoziţiunea secundară se exprimă nedumerirea în privinţa putinţei producerii acţiunii exprimate prin predicatul acesteia: Numai astfel se poate înţelege cum de vine Constantin Porfirogenitul să pună confiniile Pecenegilor din Moldova către Ungaria la miază-noapte de Unguri (Conv.Lit.XIX 328). Se întrebuinţează mai ales după a întreba, a se mira, a nu putea crede ş.a.; Rău m-ai scos dragă, din fire..., mult mă mir cum de m-ai scos (Jarnic-Bârseanu, Doine, 61).[......]

Prin punerea lui ori (< v o l e s) înaintea lui de sensul propoziţiei secundare condiţionale se generalizează[III]: l-au întrebat ori de se plătesc boi ca al lui în tîrg (Sbierea, Pov.2/9). Mai obişnuit e ori după întreba (id.18/21; 27/2; jos, 244/12) cere (id.5/1o); vedea (id.9/3); şti (id.17/29); a se încredinţa (35/34) ş.a.

Prin întrebuinţarea la fel a lui doară (< de oară după Candrea-Densusianu) propoziţiunea secundară condiţională capătă un sens potenţial-ipotetic; Urcă-te leică într-un copaciu mare şi te uită în toate părţile doară de vei vedea ceva care să semene a sat (Ispirescu, Leg.[2] 336).[...........]

O propoziţiune secundară ireală, care începe cu de temporal-condiţional, dar cărei-i lipseşte propoziţiunea principală, exprimă d o r i n ţ a i r e a - l ă; Codrule, frunză rotundă, de mi-ai da puţină umbră (Jarnic-Bârseanu, Doine, 327/2). De ţi-ar fi secat mîna cînd mi-ai pus tu cununa (378). Des obişnuită e formula; de-ar da Dumnezeu!

3. Din de temporal şi condiţional s-a desvoltat cel c o n c e s i v; De (="dacă, chiar dacă", "cu toate că") m-ar pune pe-un cărbune, ibovnicul nu-l voi spune. (Pann, Pov.vorbei, I, 10/6; Jarnic-Bârseanu, Doine, 10). Găina, de (="din momentul în care", "dacă", apoi "cu toate că") e pasăre, cînd bea apă, tot se uită şi ea la D-zeu (Ispirescu, Leg., proverbe, ap.Tiktin, DRG.). De-oiu (="chiar dacă") fi moartă de beteagă, Mi-oiu face inima întreagă Ş-oiu ruga... (Pann, Pov. vorbei, ibid.). [..........].

De "cu toate că" , "de şi" se leagă nu numai cu condiţionalul, ci şi cu indicativul (prezent ori viitor), dacă în propoziţiunea secundară se exprimă fapte reale: Turturea de-i turturea, şi tot face-şi voie rea (Jarnic-Bârseanu, Doine, I, 454).[.....].

De concesiv e obişnuit mai ales în legătură cu şi: Sîntu cuvinte elineşti... care unele nici la lexicoane nu să află, altele, de să şi află şi să înţelegu, iară.... nu potŭ...veni la tălmăcitŭ (Bibl.rom.veche,I, 368, pref. Mineiul din 1698). Celu ce va crede în mine, de va şi muri, fi-va viu (id.I 248).[.....]. Din împrejurarea că şi urma de obiceiu imediat după de a rezultat compusul deşi. Iată cîteva exemple din cele date de Tiktin, DRG.; De şi eşti diavol, dar ţi-e tigva goală (Pann, Pov.vorbei; Gaster, Chr.II 361). Dar, de şi am avut deplină satisfacţiune, însă n-a trecut mult şi m-am con-

vins că nu cîştigasem nimic cu schimbul (mitropolitului) (Ghica, 389).[.......].

Concesivul e mai pregnant dacă se întrebuinţează în legătură cu măcar, chiar ori cît;

a) Măcar de(.....) s-ar îndrepta căile mele, ca să păzesc direptăţile tale (Biblia 1688, Ps. 118,5). Împreună cu şi: Măcar bine de-l şi chinueşti şi-l baţi... este pentru bunătatea (=binele) calului. (Mărg.[2] 4 b, ap. Tiktin, DRG.) Cf. măcar să; Trebile care ţi-le-oiu face eu, nu le-a face altul, măcar să fie cu stea în frunte (Creangă, Op.compl.III 15, ap.Tiktin,DRG).

b) Şi mă lasă..., să-mi petrec cu cin'mi-i drag, de m-ar duce chiar în iad (Jarnic-Bârseanu, Doine, I 23). Se poate spune şi: chiar să mă ducă în iad.

c) Omul d'ar fi cît de bun, vinul îl face nebun (Pann, Pov.vorbei, I 93/5). Uneori cît se pune în fruntea predicatului care se repetă: Soacră, soacră poamă acră, de te-ai coace cît te-ai coace, poamă dulce nu te-ai face (id.III 4/8).

4. De temporal se poate interpreta şi în sensul "că", "căci", "pentrucă", "fiindcă", deci c a u z a l; Se vede că tot mai ai o leacă de noroc de-ai nimerit (propriu "din momentul în care", "dacă", apoi "că", "fiindcă ai nimerit") tocmai la mine (Creangă, Op.compl. Bibl. p.toţi, II 58).[...].

5. Din de temporal s-a desvoltat şi de c o n s e c u t i v cu înţelesul de "şi", "aşa că", "încît" subt influenţa propoziţiilor construite cu şi consecutiv. Trebue să pornim de la exemple ca; Şi răpită fu corabia de (propriu "din momentul în care", "de vreme ce", apoi "şi", "aşa că") nu pute se potrivească-se vîntului (Cod. Vor. 87/2). Voiu deschide ceriul de (propriu "din momentul în care", "de vreme ce", apoi "şi", "aşa că") voiu

lăsa o ploae (Hasdeu, Cuv.II 48). El se tot întorcea de (propriu "din momentul în care", "de vreme ce", apoi "şi", "aşa că") se uita înapoi (Ispirescu, Leg.[2] 36).[..........
....].

Acest de consecutiv cu înţelesul de "şi", "aşa că", "încît" e foarte obişnuit mai ales după verbele care arată mişcare (a alerga, a fugi, a se duce, a veni, a ieşi, a se strînge, a se cutremura, a se învîrti, a se întoarce, a se repezi, a scoate, apoi a-i tîcîi inima, a cînta, a zice, a urla, a striga, a plînge, a suspina, a rîde ş.a.), stare, o trecere din o stare în alta (a începe, a se face, a adormi, a creşte ş.a.), un sentiment (a se întrista, a se supăra, a se bucura, a se veseli ş.a.); A visat o babă cum că iarba aia... o să se facă pom mare, mare, de are să se înalţe pînă la cer (Stâncescu. La gura sobei, 56). Urlau dobitoacele de ţi se făcea părul măciucă pe cap (Ispirescu, Leg.[2],7).[...........]. Fata împăratului se făcu un flăcău voinic de-ţi era dragă lumea să te uiţi la el (Ispirescu, Leg.[2] 30). Copilul s-a pus pe un plîns de n-a putut nici un vraciu să-l împace (Ispirescu, Leg.I,2),ş.a.

Cum se vede din cele două exemple din urmă, de consecutiv se poate pune nu numai după verbe, ci şi după atribute care cuprind în sine însuşiri care atrag după sine o urmare; Un lup cu nişte ochi turburaţi... de băga fiori în oase (Ispirescu, Leg.[2] 17). O răpciugă de cal slab de-i numărai coastele (Creangă, Op.compl. Bibl. p. toţi, IV 13). Amîndoi senini la faţă de părea că sînt în viaţă (Alecsandri, P.Pop.,Inelul şi năframa).

Aici intră şi de întrebuinţat în întrebări directe după ce ai? (Hasdeu, Cuv.II, 289). Ce ai la sufletul tău de eşti tot fără chef şi mîhnit? (Ispirescu, Leg.,192) .[.......................................].

Deoarece după cum trebue să înţelegem ai făcut, ai ajuns etc., tot de consecutiv avem şi în întrebări de felul lui; Cum de vii tu la bani de la dînsa? (Sbierea, Pov.,4). Cum de n-aţi auzit prin ce ţară-i răspîndit? (Teodorescu, P.Pop., 560 a). Adeseori înaintea lui cum se prepune dar ori oare şi se postpune anume şi adecă; Da cum ai cutezat tu să...? (Sbierea, Pov.,36). Cf. Cum ai făcut de ai venit după noi? (Ispirescu, Leg.^{2},239). Cum face el de se lipesc picioarele iar la loc? (Sbierea, Pov.,272). Cum a făcut de i-a călcat pornunca? (Ispirescu, Leg.^{2},272). Întrebînd-o cum vine de face calul dumitale galbeni? (Ispirescu, Leg.^{2},100; prin atracţie în loc de: Cum vine calcul dumitale de face galbeni?).

Se întrebuinţează des consecutivul de mai ales în povestire pentru a arăta ceva neobişnuit; De frumoasă ce-mi era, Se ducea vestea de ea, Şi vestea şi pomina, De la Olt la Craiova (Teodorescu, P.pop. 636 a...).[.......].

Am amintit că de multe ori e foarte greu de deosebit înţelesul lui de, putîndu-se interpreta acelaşi exemplu în mai multe chipuri. Totuşi sînt cazuri cînd la această deosebire sîntem ajutaţi de anumite criterii formale. Un aşa, astfel ori ceva asemănător, pus în propoziţia antecedentă celei începătoare cu de, ne arată că aceasta din urmă trebuie înţeleasă consecutiv: Văzură palatul strălucind astfel, de la soare te puteai uita, dar la dînsul ba (Ispirescu, Leg.^{2},). Miile de paseri cîntau fel de fel de cîntece, aşa de duioase, de erau în stare să te adoarmă (id.17).[........................].

Tot aşa e şi exemplul următor, cu toate că demonstrativului îi corespunde un corelativ; Pe locul hotărît se adunase... atîta lume, cîtă frunză şi iarbă, de nu se mai putea mişca (Teodorescu, P.pop.275). Dacă ar lipsi

astfel din propozițiunea următoare; În dreapta și în stînga era o pădure tot cu de astfel de pomi de îți plăcea să-i privești (id.243), de ar putea fi înțeles și relativ (="pe care").

Prin faptul că după de consecutiv urmează indicativul, întrebuințîndu-se un timp în care acțiunea e sfîrșită, în propozițiunile cu de se exprimă că urmarea s-a și produs ori nu, cf. A băut apă și s-a umflat de a crăpat (Ispirescu, Leg.[2], 1o4).

6. De la sensul consecutiv nu e decît un pas pînă la cel final ("ca să"). Și dovada că de final s-a desvoltat din cel consecutiv e faptul că cel dintîiul totdeauna cuprinde în sine și ceva consecutiv și în urmare se poate reda prin și: Si așa merse de (="de vreme ce", apoi "și", în sfîrșit "ca să", "să" + conjunctivul) petrecu pe frate-său la groapă (Ispirescu, Leg.[2],353). Cu și se poate reda de final mai ales după verbele care arată mișcare și stare (cf. de consecutiv la 5), apoi după a pune, a trimite ș.a. S-au strîns țiganii de (="de vreme ce", apoi "și", "așa că", în sfîrșit "ca să", "să"+conjunctivul) s-au sfătuit (Stăncescu, La gura sobei, 23). Tot așa sînt: Umbra lui... vine noaptea de muncește și chinuéște pe băeții... (Ispirescu, Leg.[2], 1o3). În toate zilele se ducea la puț de aducea apă pentru casă (Ispirescu, Leg.[2],386).[........................ ....].

Întocmai cum prin de consecutiv, așa și prin de final avem putința să exprimăm o actio perfecta în propozițiunea secundară. Atunci ea îi dete ceva de (="și") bău (Ispirescu, Leg.[2], 279), exprimă că ceea ce s-a dat a și fost băut, în vreme ce să bea s. ca să bea nu poate exprima acest lucru.

Desvoltarea lui de final este întru toate analoagă celei a lui să (< lat. se, si) de la conjunctiv, care din condițional a ajuns consecutiv și final în legătură cu conjunctivul, al cărui semn a rămas pe urmă.

Faptul că să s-a întrebuințat totdeauna și în sens condițional (cf. Să veți fi îmblîndu în tocmelele mele... da voiu voao ploae în vreme, Hasdeu, Cuv.I,6; Să știu bade că-i veni, frumos m-aș împodobi Și nainte ți-aș ieși, Jarnic-Băneasa, Doine, 115), condițional-potențial (Apoi de, eu zic, cu mintea mea a proastă, că pămîntul să fie mai gras pe lumea asta, Ispirescu, Leg.[2], 178), nu numai în sens consecutiv (Dare-ar Dumneteu o ploaie, Să se facă tot șiroaie, Să crească vălcelele Și să spele relele, Jarnic-Bârseanu, Doine, 222); Să-ți dee și sănătate cu luna să nu mai vezi lumina, id.,286) și final (Puse la cale să-i gătească merinde, Ispirescu, Leg.,3; Dă-mă, maică, unde trag, Să trăiesc traiul cu drag, Jarnic-Bârseanu, Doine, 273) ori ca simplu semn al conjunctivului (Atunci împăratul a început să-i făgăduiască, Ispirescu, Leg.[2]) fără îndoială a contribuit ca de să ia desvoltarea semantică pe care am schițat-o mai sus. A putut, ce e drept, să mai contribue la aceasta și influența slavului da întrebuințat cu indicativul, cu sensul de ut finale cu conjunctivul, aceasta cu atît mai mult că timp foarte îndelungat limba slavă a fost limba oficială nu numai în biserică, ci și în stat, iar cele dintîiu cărți bisericești românești, a căror tradiție se resimte și astăzi în limba bisericească, au fost traduse tocmai din slavonește și cele dintîiu acte românești s-au redactat avîndu-se în vedere modelele slavone[3]. Totuși ea nu era absolut necesară[IV].

De final e şi de care se pune între două imperative: Vino de taie pe ăst duşman al mieu (Ispirescu, Leg.[2], 9). Fă bine de înapoieşte un leu! (Creangă, Op. compl.,B.p.toţi, IV, 91).[.........................].

Pentru a exprima pe ut finale, afară de să, întrebuinţăm astăzi în limba română de obiceiu pe ca (< quam) să. Fă-mă peană-n clopul tău, Ca să te umbresc mereu (Jarnic-Bârseanu, Doine, 298) şi pe pentru ca să, pe care-l găsim şi în limba veche; Nu iaste rău ca să se bucure de răul altuia, pentru ca să se pedepsească acele carele are... (Gaster, Chr.I, 341/1).[...........
....].

Faptul că alături de atîtea conjuncţii compuse cu să a continuat să se întrebuinţeze şi mai departe singur să cu sens final, a uşurat naşterea şi a unui compus al acestuia cu temporalul de, a lui de să.

În textele cele mai vechi de din de să îşi păstrează sensul originar temporal: Dzise miiaşului se lu aducă elu întru plăcu (="pîlcu") şi dzise, cu rane se lu întriabe, de (="din momentul în care". apoi "ca") se înţelegă (Cod. 43/11).[...............]. Omul cela ce nu-şi va lăsa lucrul său Sîmbăta.... de (="din momentul în care", apoi "ca") să se roage (Hasdeu, Cuv.II 47).[....] ş.a.

Cum se vede din exemplele citate, de la de să temporal pînă la sensul de să, ca să, cum să final nu e decît un pas. Nu trebuia slăbirea înţelesului temporal al lui de pentru ca acel final al lui să să ajungă atotstăpînitor în noua sintagmă. Procesul de slăbire a lui de temporal trebuie să se fi săvîrşit înainte de veacul XVI, căci în acest veac găsim exemple care nu se pot interpreta decît final: Marii preoţi...învitară gloatele, de să ceară Varavva e Isusu să-lu piarză (Evang. lui

Radul Gram., Mat. 27, 2o).[......].

În limba mai nouă de să n-are numai sens final, ci şi consecutiv - sensul care i-a rămas totdeauna lui de final - şi oarecum optativ, mai ales cînd în propoziţiunea cu de se cuprind oarecare formule de blestem, jurămînt etc.; Dobîndi un drag de copilaş, de (= aşa că", "încît") să-l vezi şi să nu-l mai uiţi (Ispirescu, Leg. 41). [..................].

Acest de să se întrebuinţează mai ales în povestire pentru a arăta că o să urmeze ceva neobişnuit; Se puseră la masă şi traseră un chef de să se ducă pomina (Ispirescu, Leg.[2], 141). Ciobanul adormi şi trase un pui de somn pînă a doua zi, de să se ducă vestea (id. 252).[...........].

Că de să în aceste propoziţii este consecutiv, o dovedeşte faptul că el poate fi înlocuit cu particula consecutivă încît, aşa încît, care se întrebuinţează şi ea în astfel de propoziţii, cf. Este atît de frumoasă, încît s-o vezi şi să n-o uiţi în toată viaţa ta (Ispirescu, Leg.[2], lol); aşa încît (id.3o4,352 etc.).

Finalul de să se întrebuinţează în special după v e r b a t i m e n d i; Se temea de Mihail..., de să nu se scoale să-i ia înpărăţia (Hasdeu, Cuv.I 384). Explicarea se găseşte în felul de a se construi cu de al acestor verbe (cf. mă tem, mă îngrozesc, tremur, mi-e frică, mă înfricoşez ş.a.m.d. de cineva s. de ceva), în care de are menirea să arate izvorul de unde despărţindu-se vine frica.

De să final a fost considerat ca unitate încă din cele mai vechi timpuri. În urmare înaintea lui s-a putut pune ca (< quam) şi cum (< quomo(do)), întocmai cum s-au pus şi înaintea lui să, ca împreună cu acesta să formeze conjuncţiile ca să şi cum să, astfel am ajuns

să avem şi combinaţiile ca de să şi cum de să;

a) Dat-am... cartia dumni-meale... rugătoriului nostru egumănului de Tismana.... spre aceasta ca di să hie volnici şi putearnici a ţine şi a lua den tot venitul (Hasdeu, Cuv., I, 109, a, 1601).

b) Sfat făcură Fariseii pre Isusŭ cumu de elŭ să-l piarză (Evang.lui Radul Gram., Mat.12,14). Acest complex e obişnuit şi astăzi mai ales după expresii de mirare, spaimă, supărare şi alte afecte, arătînd nu atît faptul, cît mai mult modul producerii acestuia;

Îi era milă de tinereţele lui, cum de să se prăpădească o aşa bunătate de june (Ispirescu, Leg.[2],102). Cum de să se găseşte la Ispirescu, Leg.[2] după a se căi (54), a căina (297), a se căi şi a se căina (106), a fi supărat (111), a fi de ceasul morţii de ciudă (120), a se da de ceasul morţii şi mai mult nu (373), a fi cuprins de spaimă (233), a nu se putea astîmpăra de necaz (280), a se ciudi în sine (299), a se putea minuna (386), a nu se putea dumiri (289), a nu-şi putea da seama (236) ş.a. Tot aşa e şi: începu să o dojenească cu nişte vorbe cam luătoare în rîs cum de numai să se gîndească (id.234). Ei nu se puteau învoi cum de Ţugulea să ajungă (id.320). Asemănător, dar cu un cum, înţeles mai mult ca adverb decît ca conjuncţie, e: se luară de gînduri bieţii ciobani cum de.... să dea ei peste o aşa pagubă (id.397).

[...].

7. De temporal a luat cu timpul un înţeles de p r o n u m e r e l a t i v din exemple ca: Ce-ţi fu, mare, de (=la început "din momentul în care", "de vreme ce", apoi "care","ce") fugişi şi ţie, Iordane, ce turnaşi-te înapoi (Candrea, Psalt. 243/1-2; Bianu,Ps. sch. 380); pronumele ce, care urmează în partea a doua a propoziţiei, ne dovedeşte că de din parte întîia trebuie înţeles relativ.[..............................].

Am un cal (iute, straşnic) de (="de vreme ce" apoi "care") se duce ca vîntul (Ispirescu, Leg.[2], 262, ap. Tiktin, DRG.). După analogia acestor exemple de s-a putut întrebuinţa în sens relativ şi în cele următoare; Era un om de (="care") avea o rană rea (Hasdeu, Cuv. I 358). Avea o fată anume Aftina de (="care") era prea frumoasă (ibid. 366).[.....]. Se întrebuinţează acum popular în Muntenia; Luptară ostaşii la bătălia dă ("care") fu cu Turcu (Jipescu, Opinc. 87). Mai ales după ăl, a, ăi, ale; Se plîngea şi ăl de are, şi ăl de n-are, (Pann, P. vorbei, I, 145).[.....].

Ca şi relativul ce, de se poate întrebuinţa pentru orice raporturi de caz, însemnînd şi al căruia, căruia, pe care, de care, în care ş.a.m.d. atît de singular cît şi în plural; am un ou roş de (="care") creşte în pămînt (Gorovei, Cimilituri, No. 359). A făcut tot aşa cu unu de (="care") făcea pîne (Stăncescu, La gura sobei, 76). Plecă cu pantoful şi inelul fetei de-i (="cărea-i) plăcuse (id. 52) Şi născu-se feciorul den Elena...de-lu (="pe care-l") chema pr'insul Romanu pre numele moşu-său (Hasdeu, Cuv., I, 392)[VI].[.........................].

Între de relativ şi cel consecutiv e o strînsă legătură. Uneori nici nu-l putem deosebi bine pe unul de celălalt. Şi aceasta dovedeşte originea lor cumună; Copilul nu spune nimănui nimica, ce-ş căută treaba... până află vreme şi prilej de (="şi", "aşa că", "încît" şi "în care") spuse părinţilor...toate lucrurile (Gaster, Chr. I, 171).[.....]. Făcu o nuntă de (="aşa că", "încît" şi "despre care") se duse vestea peste tot pămîntul (Ispirescu, Leg.[2], 332).[.........................]ş.a. Interesnat e exemplul: Care, măre, s-o afla, care de (="aşa că" şi "care") s-o aduna... ca să meargă? (Teodorescu, P. pop., 609 b), unde prin întrebuinţarea lui de se înlătură cacofonia care ar rezulta din întrebuinţarea relativului după interogativul care.

8. Ca şi să de la conjunctiv, de a ajuns să nu aibă vreo însemnare deosebită, ci numai să lege de propoziţiunile lor principale propoziţiunile secundare subiective, obiective, atributive ori cu funcţiuni modale. Deşi în aceste cazuri de se poate interpreta uneori temporal, altădată consecutiv ori chiar final, el se poate reda mai nimerit prin că ori prin să+conjunctivul.

Leagă propoziţiuni secundare:

a) s u b i e c t i v e după a se întîmpla, a fi obiceiul, a se face etc.; S-a tîmplat atuncea de a murit un corăbier (Dosofteiu, V.Sf.,29).[............]. Era obiceiu de veneau feciorii... de împărat la horă (Stăncescu, La gura sobei, 49).[..................................].

b)α) o b i e c t i v e d r e p t e: Începu Aglaida de născu cocon (Gaster, Legende inedite, Alexie, 9/8 jos).[....]. Apucase de se ducea mereu (la horă) (Stăncescu, La gura sobei, 46) Eu îndrăsnii de venii să-l dobor (id.89).[..].

Propoziţiunea obiectivă care se începe cu de trebue considerată ca o urmare a dispoziţiei exprimate prin predicatul propoziţiunii principale, mai ales cînd acesta înseamnă a porunci, a îndemna, a face, a ruga, a lăsa, a trimite, a zice, a pune, a ajuta ş.a.m.d.; Învăţă întîiu de-l giunghiară cu suliţe în coaste (Dosofteiu, V.Sf. 35/3 jos).[....] ş.a.

β) o b i e c t i v e n e d r e p t e; Pepelea s-au apucat de au rupt bourului coarnele (Sbierea, Pov. 2).[........] M-am învrednicit de am deslegat aceste dumnezeeşti cuvinte (Hasdeu, Cuv.,II, 54).[....] etc.

c) a t r i b u t i v e (cf. şi 7); Cum au fost vremea lui Varlaam, de au grăit măgariul cu glas omenesc aşijderea şi aicia (Gaster, Legende inedite, Plachida, 261 jos). Are obiceiu de aruncă buzduganul (Ispirescu,

Leg.[2], 85). El cugetă că ce să fie pricina de le-a zis tată-său să-i păzească mormîntul (id.254).[.....]ş.a. În toate aceste exemple originea temporală a lui de este evidentă în urma împrejurării că el poate fi înlocuit nu numai prin că, ci şi prin "de vreme ce" ori chiar prin "cînd".

d) cu funcţiuni modale apropiate de cele de obiect, la origine însă evident temporale; S-au îndurat Dumnedzău dintru mila sa de ne-au dăruitu (="dăruindu-ne"; propriu "de vreme ce", dar şi consecutiv; "şi ne-au dăruit") (Bibl.rom. veche I, 139) S-au nevoit Măria Sa de a cercatu (="cercînd" s. "a cerca", "să cerce"; propriu "de vreme ce", apoi şi "şi a cercat" (id.I, 1507). Tot aşa sînt: Ne-am nevoit de am săvîrşit acestu lucru (id.1250). cf. pe aceeaşi pagină cu trei rînduri mai nainte; nevoitu-ne-am şi noi să ne arătăm credinţii cu fapte..... Miron Logofătulŭ au lăsat de n-au scrisŭ ("nescriind"; propriu "de vreme ce", apoi şi "aşa că", "şi n-au scris" (Neculce, Lat.[2] 178); cf. pe aceeaşi pagină însă; nu le-am lăsată să nu le scriu. Care nu puţin lucru au făcutu Nicolai Vodă atunce, de au mersu (="mergînd", "că au mersŭ", propriu "de vreme ce", "cînd au mersŭ"), la gazda lui Dimitraşco Vodă (Neculce, Lat.[2] II, 302). Bine ai făcut de ţi-ai luat (="luîndu-ţi", "că ţi-ai lut"; propriu "de vreme ce", "cînd ţi-ai luat") calul ăsta (Ispirescu, Leg.[2], 18) ş.a. [.................]

Notele autorului

1. Exemplele sînt date după Thesaurus linguae Latinae vol.V, fasc.2, col. 64-65.
2. Cf.fr.du matin au soir; de memoire d'homme.
3. B.Dimand, Zur rumänischen Moduslehre, Wien, 1904, § 21, p.20.

COMENTARII

Studiul asupra conjuncţiei de reprezintă o convingătoare demonstraţie a raportului dintre sintaxă şi semantică. Multiplele valori ale conjuncţiei de sînt în ultimă analiză rezultatul unor combinaţii sintactice prin care, pornind de la o nuanţă semantică existentă, s-a născut şi s-a dezvoltat o valoare nouă.

I Întregul paragraf relevă rolul sintaxei în crearea valorilor unei conjuncţii. Se relevă rolul important al topicii în marcarea unor raporturi sintactice.

II Demonstraţia pe bază de exemple evidenţiază fineţea simţului lingvistic care permite autorului să discearnă între nuanţele de sens ale conjuncţiei rezultate din diverse combinaţii sintactice.

III Generalizarea sensului se datorează poate formei verbale impersonale.

IV Autorul atribuie rolul determinant factorilor interni.

V Observăm că de să selectează verbe şi locuţiuni verbale cu o mare încărcătură afectivă, ceea ce a conferit acestei conjuncţii valoarea de a marca "modul cum se produce acţiunea", mai exact modul cum e privită acţiunea de către vorbitor. Privită din perspectiva limbii literare de azi s-ar părea că întrucît de final = să final, construcţia cu de să ar fi redundantă, deoarece construcţii de tipul; cum să se gîndească şi cum de să se gîndească" ar aduce aceeaşi cantitate de informaţie. În realitate, construcţia cu de să are o încărcătură afectivă care lipseşte în primul caz.

VI Întrebuinţarea lui de cu valoare relativă reprezintă o formă a tendinţei spre economie, mai ales în raport cu cazurile oblice ale relativului care (al căruia, căruia, pe care) deoarece de invariabil nu numai că e mai scurt, dar e şi mai uşor de folosit.

MORFEMELE ROMÂNEŞTI ALE COMPLEMENTULUI ÎN ACUZATIV ŞI VECHIMEA LOR, Bucureşti, 1943

Un capitol de sintaxă

I. INTRODUCERE

1. Naşterea formelor care se întrebuinţează ca semne ale complementului în acuzativ.

[...

Din studiul limbii gesturilor la surdo-muţi, la indienii din America de Nord, la neapolitani şi la călugării cisterciţi[I] se poate constata că nu corespunde realităţii afirmaţia lui H.Steinthal (făcută) în Deutsches Museum al lui Prutz şi Wolfsohn, I, p.923), că limba gesturilor ar fi "o limbă fără propoziţie,deci fără gramatică", fiindcă-i lipseşte forma verbală, "enunciaţia propriu zisă, temelia propoziţiei". Într-adevăr, avem propoziţie oriunde avem subiect şi predicat, minimul psihologic necesar propoziţiei, şi oricare ar fi semnul acestora, dacă ele sînt puse, printr-un mijloc oarecare, într-o legătură logică. Mijloc de legătură poate fi nu numai morfemul, şi în special nu numai morfemul verbal, ci şi topica, pauza, etc.

În gestul cu care surdo-mutul arată mai întîi pe tatăl său, apoi un măr şi în sfîrşit pe sine (="mie"), pentru a exprima ideea "tata mi-a dat un măr", şi între; "(Duminicile bîzîiam la strană şi) hîrşti! cîte-un colac" (I.Creangă, Opere complete, Bucureşti, 1906,p.9),

De-odată moş Ursilă sare mînios din bîrlog), haţ! dracul subsuoară şi-l strînge (Id.,ib., p.182), Şi nici, una nici două, (lupul), haţ! pe ied de gît (Id., ib.,p.162), "Şchiopul (supărat că-şi dăduse în petec), hart!... o palmă orbului" (D.Stăncescu, Basme, Bucureşti, 1893,p.81), "... şi barosul buf!, buf!, buf!,, începe a-l ghigosi..." (L.Morariu, Dela noi, ed.III, Cernăuţi, 192o, p.44), ori "Şi eu fuga, şi ea fuga, şi eu fuga, şi ea fuga (pînă ce dăm cînepa toată palancă la pămînt)" (I.Creangă,o. c., p.4o), sau "Cînd văzură ostaşii aşa, fuga la pivniţi" (D.Stăncescu , o. c., p.58), nu este altă deosebire decît că, în cazul întîi, subiectul şi predicatul, inclusiv complementul în acuzativ al acestuia, sunt arătate prin gesturi, în cele din urmă prin grupe de sunete analizate (=cuvinte) ori neanalizate din punct de vedere formal şi logic (=interjecţii). Interjecţiile hîrşti!, harţ!, harţ! şi buf! chiar pot fi înlocuite prin gesturi. "Forma verbală" lipseşte din toate. Totuşi, în toate este făcută "enunciaţia", legătura sintactică fiind exprimată de o parte prin topică, de altă parte prin topică şi melodia sintactică.

Ca şi în limba sunetelor, cînd acesteia îi lipsesc morfemele, şi în limba gesturilor lipsa categoriilor gramaticale este numai parţială, iar înţelesul lor este condiţionat de context. Lipsesc abstractele, dar ele pot fi înlocuite uneori prin concretizarea materială a ideilor. Lipsesc morfemele, care deosebesc categoriile cuvintelor şi le leagă în raporturi logice, dar nu lipseşte categoria logică menită să facă pe ascultător să recunoască înţelesul comunicării fără a se îndoi. Şi tocmai această categorie logică statorniceşte valoarea gramaticală a deosebitelor gesturi.

Astfel cu drept cuvînt putem vorbi de o sintaxă a gesturilor, deoarece așezarea lor sintactică (topica)[II], ca și cea a cuvintelor, sunt două idei legate așa de strîns una de alta, încît pot fi socotite echivalente. Unde există propoziție, există și anumite reguli de așezare a părților ei, și invers: unde avem părți de propoziție (gesturi, cuvinte, etc.), așezate într-o anumită formă cu înțeles logic, avem și propoziție. Propoziția dă înțeles gramatical deosebitelor semne (gesturi, cuvinte, etc.), transformîndu-le în părți de propoziție cu funcțiuni sintactice deosebite; semnele lipsite de legătură sintactică nu alcătuiesc propoziții[III].

De aceea gesturile lipsite de morfeme nu pot fi înțelese decît în propoziție,în "contextul" acesteia, întocmai ca și cuvintele din limbile de sunete[IV] ("Lautsprache") lipsite de aceleași instrumente gramaticale.

Observația lui B.Delbrück (Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W.Wundts Sprachpsychologie erörtert, Strassburg, 1901, p.68-69) că în limba naturală fiecare gest corespunde unei propoziții și că analiza ideii complexe în părțile ei constitutive îi aparține limbii sunetelor, din care a pătruns în cea a gesturilor[V], pe care a influențat-o, nu înlătură necesitatea de a avea și într-una, și într-alta subiect și predicat, minimul psihologic necesar al propoziției și eventuale determinante ale acestora. Nu se opune faptului că și în limba sunetelor putem vorbi în propoziții monomembre (monoreme). Propozițiunea monomembră, ca și gestul, este echivalentă cu un predicat al cărui subiect psihologic neexprimat în limbă este circumstanța (Of!,Buf!)[1]. Propozițiunea bimembră (diremă) s-a născut prin juxta-

punerea (parataxa) a două propoziţiuni monomembre, dintre care cea dintîi s-a desprins din circumstanţă în formă de vocativ, demonstrativ, nominativ (Hau-hau!-Ham! = "Cîinele m-a muşcat!"; Mamă!-Hopa! = "Mamă, ia-mă în braţe!", sau: "Mama m-a luat în braţe!", sau: "Mama s-a urcat!", "a sărit"; etc.)[2]

Lucrurile se petrec la fel şi în limba gesturilor[V]. Şi în acestea este cu putinţă înşiruirea a două gesturi pentru a ajunge la o propoziţiune bimembră. Şi nu încape îndoială că înşirarea mai mult ori mai puţin grăbită a gesturilor este o chestiune de sintaxă, de aceeaşi natură ca şi topica şi modulaţia cuvintelor în propoziţiune, pauzele, etc.[VI]

Wundt constată că şi în limbile gesturilor, ca şi în limba sunetelor, avem o topică "logică" (numită şi "absolută", "gramaticală", "regulară" sau "uzuală") şi una "afectivă" (numită şi "relativă", "iregulară" sau "ocazională").

Topica logică a gesturilor are reguli fixe şi aplicaţie universală. Regulile ei principale sînt următoarele:

1. Subiectul precedă predicatul (adjectiv, verb);

2. Atributul adjectival urmează după substantiv; atributul care exprimă dependenţa (posesiunea, etc.) precedă substantivul.

3. Complementul în (acuzativ şi dativ) urmează după subiect, dar se pune înaintea verbului;

4. Circumstanţialele urmează după verb.

Astfel în limba gesturilor Der zornige Mann schlug das Kind (="Bărbatul mînios bătu copilul", sau "pe copil") se exprimă: Mann zornig Kind schlagen (="Bărbat mînios copil bate").

În topica afectivă, care este liberă, gesturile se urmează unul pe altul după principiul psihologic general că locul întîi îl ia totdeauna ideea parțială care se ivește mai întîi în apercepție; celelalte îi urmează de obicei, în seria importanței lor[3].

Topica gesturilor se întemeiază pe trei principii: logic, temporal și spațial.

Principiul logic așază ideile parțiale în raporturi logice, coordonîndu-le ori subordonîndu-le; cel temporal, după intuiția temporală (zeitliche Anschaulichkeit), iar cel spațial, după intuiția spațială (räumliche Anschaulichkeit).

Intuiția temporală cere să se comunice întîmplările exact în seria în care au urmat una după cealaltă, iar cea spațială, să se descrie lucrurile și părțile lor exact în seria în care au fost observate. Altfel, în lipsa de mijloace, nu s-ar putea exprima timpul; înșirarea în timp a gesturilor este singurul mijloc pentru a putea reconstrui seria întîmplărilor.

De altă parte, principiul intuiției temporale și spațiale este hotărîtor în privința așezării atributelor substantivului și a complementelor verbului. În amîndouă cazurile cele două idei parțiale sînt într-o legătură așa de strînsă, încît în intuiție niciodată nu le putem percepe unul după altul. Atributul în general este simultan cu substantivul pe care îl determină, căci face parte din caracteristicele care ne ajută să-l recunoaștem pe acesta. Complementul este simultan cu acțiunea care se îndreaptă spre el ori trece asupra lui, și în cazuri în care acțiunea nu se poate săvîrși fără complement. Dar limba gesturilor nu poate exprima simultaneitatea, nici în măsura în care o poate exprima lim-

ba sunetelor, mai ales că gesturile, care uneori mai au nevoie şi de gesturi auxiliare explicative, se înşiră mult mai încet decît cuvintele şi morfemele care le leagă pe acestea[VII]. De aceea intuiţia cere să preceadă ideea parţială care n-are nevoie de alta şi să urmeze cea care are nevoie de alta pentru a fi exprimată. În sintagma casă mare, casă este ideea constantă şi independentă, mare este ideea variabilă şi dependentă. În sintagma arhitectul clădeşte casa, ideea parţială casă este o idee independentă, fără care cea a clădirii n-are rost. Astfel regula aşezării adjectivului după substantiv şi a verbului după complement sînt de o parte simple urmări ale coexistenţei reale a obiectului şi a însuşirilor lui, pe altă parte rezultă din încetineala relativă a posibilităţii de înşirare a gesturilor, care aduce cu sine necesitatea de a înşira fiecare gest aşa, încît să poată fi înţeles ori singur, ori din legătura lui cu gesturile care-l preced nemijlocit.

Între topica gesturilor şi cea a cuvintelor, mai ales cînd aceasta are morfeme potrivite să exprime raporturile dintre ideile parţiale care constituie ideea complexă exprimată prin propoziţiune, găsim astăzi mari deosebiri. Sintagme ca ingens mons ori laudat puerum, nu sînt cu putinţă în cea dintîi, care, în forma sa logică, cunoaşte numai înşirarea mons ingens şi puerum laudat.

O astfel de înşirare este cu putinţă numai în topica afectivă, în care şi în limba gesturilor, se aşează în locul întîi ideile parţiale care intră mai întîi în apercepţie, au efect şi sunet relevate.

În limbile vorbite, topica actuală este rezultatul evoluţiei mai nouă, deci secundară. Dacă o cercetăm cu grijă însă, putem constata că păstrează şi parti-

cularităţi străvechi sau primare, mai ales în înşirarea semnelor ideilor parţiale principale[4].

Regulile aşezării primare a cuvintelor din toate limbile, şi în special din limbile indo-europene, se potrivesc în mare măsură cu topica gesturilor. Fireşte găsim şi deosebiri. Unele dintre acestea sînt rezultate din faptul că limba sunetelor este o limbă auditivă şi un mijloc de exprimare mai desăvîrşit decît cea a gesturilor, care este o limbă vizuală. Altele sînt schimbări secundare, născute pe urma ivirii morfemelor, deci a evoluţiei fireşti.

Totuşi putem trage concluzia că topica gesturilor a fost totodată, cel puţin în trăsăturile ei principale, şi topica cuvintelor, în epoca în care fiecare cuvînt însemna în propoziţie o idee parţială izolată şi nu era legat de celelalte, cu ajutorul morfemelor[VIII].

Dar pentru ca imaginea pe care ne-o facem despre topica primară să fie cît mai reală, în afară de limba gesturilor trebuie să avem în vedere şi limbile auditive cu forme de exprimare primitivă ori simplificate prin tocirea cuvintelor şi a morfemelor lor.

Aşa este în rîndul întîi limba copiilor, în cei dintîi doi ani. În această epocă propoziţia copilului este lipsită de instrumente gramaticale şi redusă la expresiunea cea mai simplă; mai întîi interjecţii şi cuvinte echivalente cu propoziţii (Buf!= "A căzut!"; Hopa! = "M-am coborît!", ori "Vreau în braţe!", "Ridică-mă!"; Papa! = Vreau mîncare!", ori "A adus mîncarea!"; Tata!= = "Tata a venit!"; etc.), apoi juxtapoziţiuni de interjecţii şi cuvinte (Hau-hau-ham! = Cîinele m-a muşcat!"; Tic-tac-buf! = "Ceasornicul a căzut!" Dolel-hopa! = "Dorel a coborît!" Hopa-Dolel! = "Dorel vrea să coboare", ori "Dorel vrea să fie luat în braţe", după cum lui hopa! i se dă un înţeles ori altul; etc.).[IX]

Sărăcia mijloacelor lingvistice îl obligă pe copil la economie și la întrebuințarea de forme simple și ușoare, a unui fel de stil telegrafic. Întrebuințînd ca mijloc de legătură numai topica, pauzele și melodia sintactică, raporturile sintactice sînt la început subînțelese apoi rău sau neîndemînatic exprimate (agrammatismus infantilis). Ca morfeme se ivesc mai întîi prepozițiile și adverbele, apoi conjuncțiile. Desinențele apar numai mult mai tîrziu. Abia la începutul anului al treilea începe copilul să priceapă raporturile dintre cuvintele din propoziție și să simtă nevoia de a le exprima[X].

Firește, am greși dacă am crede că tot ce găsim în limba copiilor formează însușirile esențiale ale limbii popoarelor primitive[XI].

Sălbatecul, chinezul, negrul nu este copil, n-are mentalitatea copilului, ci este stăpînul a numeroase însușiri sufletești proprii omului mare, rezultate ale organizației sociale în care trăiește. Iar copilul unor părinți care fac parte dintr-un popor cult, nu este un copil primitiv, fiul naturii, ci stă de la început sub influența celor ce-l înconjoară, care-i înfrînează pornirile de animal și-l îndreaptă spre o atmosferă spirituală. Copilul învață limba imitînd și, firește, imită și proceduri sintactice[5].

Așa mai este limba "plescăiturilor", a sunetelor produse prin despărțirea repede a buzelor (să se compare sunetul produs de scoaterea dopului dintr-o sticlă), ori a limbii lipite de dinții superiori, de cerul gurii (claquemente, clicks, Schnalze), întrebuințate în unele limbi din Africa de sud ca elemente constitutive ale cuvintelor. Ele apar uneori și în graiul nostru familiar, avînd o valoare expresivă (plăcere, nerăbdare, etc.)[6].

Aşa sînt, în sfîrşit, limbile monosilabice sau izolante (chineză[XII], siameză-burmană, etc.), în care vorbirea este alcătuită din elemente invariabile de o singură silabă. Funcţiunea sintactică a acestora în propoziţie (subiect, predicat, complement, atribut) o determină numai topica şi melodia sintactică.

Ele însă n-au avut totdeauna această formă. Istoria limbilor chino-tibetane, de ex., ne arată că la origine acestea n-au fost monosilabice, ci forma lor monosilabică de astăzi ne înfăţişează un stadiu de decadenţă[XIII] a unor forme mai vechi polisilabice, probabil un amestec al unei limbi altaice cu una austroasiatică.

În timpul din urmă s-au descoperit în vechea chineză şi urme de morfeme pentru cazuri[XIV]. Aşa se explică de ce regulile aşezării cuvintelor nu sînt aceleaşi în toate limbile chino-tibetane. Se găsesc urme evidente de topică liberă alături de altele de topică fixă (de ex. complementul se postpune în jumătatea vestică, se prepune în jumătatea estică), ceea ce nu se poate explica decît dacă presupunem un stadiu de limbă mai vechi, de felul celui din limbile flexionare ori aglutinante, cu morfeme menite să exprime raporturile sintactice din propoziţie[7].

Avînd în vedere cele expuse mai sus, este greu de stabilit care au fost regulile sintactice, şi în special cele topice în limba omenească primitivă. Nu se poate spune astăzi cu siguranţă cum s-a dezvoltat mai departe propoziţia (la început un fel de "Lied ohne Worte[XV]), nu numai din punct de vedere psihologic, ci şi gramatical, după ce prin juxtapunerea a două propoziţii monomembre transformate în subiect şi predicat gramatical, a ajuns bimembră[XVI].

Putem constata numai că locul "ideilor dominante[XVII], cum le numeşte Wundt, a fost fixat; al subiectului psihologic[XVIII] la începutul propoziţiei, el fiind punctul de plecare al gîndirii, iar al predicatului psihologic la sfîrşitul acesteia, el fiind ţinta spre care se îndreaptă gîndirea.

Aceeaşi a fost, la început, şi topica subiectului şi predicatului gramatical. Cu ivirea morfemelor flexionare s-a putut produce discordanţă între topica psihologică şi cea gramaticală, subiectul gramatical putînd fi predicat psihologic, şi invers.

H.Schuchardt nu admite decît o despărţire sau segmentare în două a propoziţiunii[XIX]; subiect-predicat, ori predicat-subiect, după punctul de vedere al vorbitorului cu privire la direcţia (activă ori pasivă) a gîndirii pe care o exprimă. Şi nu admite decît un fel de subiect şi un fel de predicat. Împărţirea în subiect gramatical, psihologic şi logic, ca şi stabilirea semnelor distinctive ale acestora (morfeme, topică, intonaţie) nu o crede fericită.

"Propoziţia" este "elementul străvechi, primitiv al limbii"; "cuvîntul a răsărit apoi din propoziţie întocmai ca şi ideea din gîndire[9]. Două propoziţii aşezate una după alta se schimbă în cuvinte ale unei singure propoziţii".

"Dualitatea, cel puţin în limbă, nu este originală; ea nu se întemeiază pe despărţire, ci pe împreunare, nu pe diviziune, ci pe adiţiune. "Atributul" şi "obiectul" nu sînt decît nişte etape ale unei evoluţii relativ tîrzii; unul predicat (substantiv, verb ori adjectiv) degenerat, celălalt subiect intervertit, rezultate din schimbarea punctului de vedere[10].

Pentru studiul nostru, care urmăreşte să stabilească care a fost locul primitiv şi care este astăzi locul în propoziţiune al complementului în acuzativ, deci al părţii secundare a propoziţiei, care determină înţelesul unui verb activ tranzitiv, arătînd fiinţa ori lucrul asupra căruia se îndreaptă şi trece acţiunea, este important felul cum îşi închipuie Schuchardt că s-a născut "obiectul"[11].

Sînt două chipuri de a privi raporturile unui subiect cu lumea exterioară; ori subiectul este activ, adică determină printr-un act al voinţei sale un anumit efect asupra celor ce-l înconjoară (Petru bate pe Paul); ori este receptiv sau pasiv, adică primeşte de la cele ce-l înconjoară o impresie care-i afectează sensibilitatea (Paul este bătut de Petru). În aceste două exemple opoziţia este limpede; unul dă lovituri, celălalt primeşte; tertium non datur[XX].

Dar sînt şi cazuri în care activitatea şi receptivitatea sau pasivitatea subiectului se pot prezenta într-o formă în care se echilibrează şi se confundă; ori cazuri în care cea dintîi cuprinde pe a doua; ori, în sfîrşit, cazuri în care se prezintă în una din cele două forme sau direcţii ceva indiferent. Ex.: Paul capătă bătaie, se prezintă într-o formă sau direcţie activă o acţiune al cărei subiect este receptiv sau pasiv. În Petru vede pe Paul se prezintă în formă sau direcţie activă un fenomen care pentru subiect este receptiv. Petru are retina atinsă de o anumită imagine. În sfîrşit, în Petru iubeşte pe Paul este vorba de un sentiment pe care-l are Petru, dar acest sentiment n-are nimic activ, deşi este prezentat ca atare[XXI].

În toate cazurile, deci, acţiunea este prezentată ca avînd faţă de subiect o direcţie activă ori pasivă[12].

După Schuchardt, obiectul s-a născut din contopirea unei propoziții bimembre prezentate activ, cu alta bimembră prezentată pasiv:

S P = P S

A bate (activ) = e bătut (pasiv)

Petru bate- Pavel e bătut

Petru bate (pe) Pavel

Astfel pentru Schuchardt "orice obiect este un subiect ajuns în umbră, un predicat al unui predicat"[13].

Rezultatul la care a ajuns Schuchardt este în concordanță cu teoria lui K.Bühler privitoare la cîmpul deictic și cel simbolic al limbii intuitive, precum și la "locul zero, punctul de plecare al coordonatelor", ocupat de verb în topica "absolută" sau "logică", care trebuie așezat în mijlocul propozițiunii (n-v-n) și care "conotează două goluri", răspunzînd la întrebările cine? ce? și pe cine?, ce?,(cui)?; nominativul și acuzativul (dativul), fără considerare la determinare externă și internă, căci între Romam fugere și Romam videre principial nu este nici o deosebire[14].

Este în concordanță și cu teoria"pancronică", întemeiată pe concepția "spațială" a cazurilor și susținută de Louis Hjelmslev, pentru care nominativul este cazul neutru, complex și expansiv, iar acuzativul "cazul care arată apropierea, căci totdeauna poate fi conceput ca atîrnînd de alt termen[15].

După toți aceștia locul primitiv al complementului în acuzativ a trebuit să fie după verb.

Wundt însă are un punct de vedere deosebit de acesta. El caută o conciliere între punctul de vedere "gramatical-logic" și cel "localistic" și ajunge la concluzia că: "Dintre cele opt cazuri ale sanscritei, pentru trei, nominativ, acuzativ și genitiv (cel dintîi fiind cazul subiectului, al doilea determinantul adverbial și al treilea determinantul atributiv sau adnominal al subiectului), nu se poate da decît explicația logică-gramaticală.

Pentru, dativul, localul, ablativul și instrumentalul (sau socialul), pot fi înțelese numai localistic[XII]. Celui al optulea, vocativul, ca imperativ cu formă nominală, i s-a fixat de la început un loc deosebit[16].

Acest punct de vedere este în concordanță și cu definiția psihologică pe care i-o dă Wundt propoziției și exprimarea în limbă a analizei intenționate a unei idei complexe în părțile ei constitutive așezate în raporturi logice[17].

Pornind din aceste concepții și avînd în vedere și faptul că în limba gesturilor complementul în acuzativ precedă ideii verbale; Wundt a fixat locul primitiv al acestuia înaintea predicatului[18].

În topica logică a limbii copiilor care, la vîrsta cînd aceștia încep să întrebuințeze complemente în acuzativ, este influențată de graiul celor ce-i înconjoară, complementul în acuzativ apare după predicat: Mama dat papa Dolel! ="Mama i-a dat mîncare lui Dorel".

....

De topica primară, cum rezultă ea din studiul comparat al tuturor limbilor vorbite, s-a ocupat în timpul din urmă W.Schmidt în lucrarea citată, III, Die Syntax, p.381-496.

Tocmai fiindcă cercetează o fază primitivă, pe el nu-l interesează toate problemele sintactice. Nu-l

interesează, ca de sine înțeles, nici faptul că subiectul, fiind punctul de plecare al gîndirii, nominativul care-l exprimă, ocupă locul întîi în propoziție, iar predicatul, spre care se îndreaptă gîndirea, pe al doilea. El se ocupă deci numai de:

1. topica genitivului fără afix și a pronumelui posesiv față de nominativul pe care-l determină;

2. topica pronumelui personal, subiect al propoziției, în special al propoziției verbale.

3. topica acuzativului față de verbul a cărui acțiune o suferă;

4. topica adjectivului față de substantivul determinat de el.

Schmidt ajunge la următoarele rezultate:

1. Locul original al genitivului fără afix a fost, în toate limbile, înaintea substantivului determinat de el[19]. Sintagma aceasta este născută din juxtapunerea celor două elemente, iar juxtapunerea sau parataxa este un fenomen apărut în limbă înaintea legării cuvintelor cu ajutorul morfemelor, cum arată și limba copiilor[20]. Ea este rară în multe limbi, așa, de ex., în vechea indică, greacă, latină, slavă; este mai deasă în germană și lituană.

Din toate aceste limbi, precum și din altele, este evident că genitivul fără afix, legat prin parataxă de substantivul determinat, trebuie să-i preceadă acestuia (germ. Hausvater nu poate fi inversat în Vaterhaus). Îndată ce se ivește morfemul, este posibilă atît prepunerea, cît și postpunerea genitivului (germ. des Vaters Haus și das Haus des Vaters).

Așezarea prepozitivă a genitivului fără afix a influențat în multe limbi și așezarea genitivului cu afix. În vechea indică, iraniană, germană (afară de v. germ. nordică) și acest fel de genitiv precedă substan-

tivului determinat; în lituană și slavă genitivul calitativ (și posesiv) precedă; partitivul, în lituană, urmează, în slavă oscilează; în latină și greacă este o mare libertate în această privință.

În limbile romanice genitivul are morfem și urmează[21] să se postpună. Cu ivirea morfemului de genitiv s-a făcut posibilă și postpunerea posesivului cu formă de genitiv. Această postpunere a fost ușurată de analogia formei adjectivale postpuse.

2. Pronumele personal subiect la origine a stat în toate limbile înaintea verbului[xx]. Această prepunere se găsește în toate limbile cu cultură străveche - cu excepția celei burmane -, cu cultură totemistă mai înaltă și cu cultură de prăsire de vite nomadă. Schmidt constată că este o strînsă legătură între topica pronumelui subiect și cea a genitivului fără afix; cînd acesta începe a se postpune, se schimbă și prepunerea subiectului pronominal în postpunere.

3. Și topica acuzativului este în strînsă legătură cu cea a genitivului. La origine se prepun amîndouă. Dar îndată ce prepunerea genitivului se schimbă în postpunere, se întîmplă același lucru și cu acuzativul[22]. Totuși pentru aceasta acuzativul nu poate fi considerat ca genitiv (genitivus obiectivus) față de verb, ci amîndouă, genitivul și acuzativul, stau în același timp într-un raport general, nediferențiat, unul față de substantiv, celălalt față de verb. În indo-europeană acuzativul stă regulat înaintea verbului.

Ital. capostazione și fr. timbre-poste sînt forme nou născute din forme postpuse de genitiv cu de. Încă nu se poate spune dacă ele vor duce la o postpunere a genitivului fără afix în limba italiană și franceză[23].

W.Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg, 1931, p.149, crede că tot aşa s-au născut şi formele retoromane de felul buontà twort "vorzügliche Torte" (cf.rom. bunătate de tortă, frumuseţe de fată; hoţ de copil = "copil hoţ", Fr. le fripon de valet = = "le valet fripon" etc.). în care substantivul cel dîntîi este simţit cu înţeles adjectival.[.......... ....].

4. Topica adjectivului s-a dezvoltat la început independent de cea a genitivului. Prepunerea acestuia merge alături de postpunerea celui dintîi. Dar încă în perioada străveche începe să se exercite o influenţă asociativă a topicei genitivului asupra celei a adjectivului, care a dus în unele limbi la o prepunere parţială ori chiar totală a adjectivului. Astfel s-a născut mai întîi postpunerea atributului adjectival specificativ alături de prepunerea celui calificativ. Cu ivirea postpunerii genitivului, însă, această influenţă asociativă se manifestă mai mult în direcţia postpunerii adjectivului, deci a păstrării locului original.

Astăzi este în general admis că topica sau aşezarea cuvintelor în propoziţiune este o formă care exprimă anumite funcţii gramaticale sau logice, un "morfem". Una dintre aceste funcţii este "subordonarea".

Încă H.Weil, în opera sa fundamentală, De l'ordre des mots dans les langues anciennes et dans le langues modernes, ed.III, Paris, 1897 şi A.Bergaigne, Essai sur la construction grammaticale (în Mem. Soc. Ling., III, 1879, p.1-51, 125-154, 169-186), au arătat că topica sau aşezarea cuvintelor are un rol hotărîtor în privinţa subordonării în propoziţiune.

O. Jespersen, în lucrările sale: Sprogets logik, København, 1913, p.3o-31, A Modern English Grammar. On Historical Principles, II[2], Heidelberg, 1922, p,2-4, The Philospohy of Grammar, London, 1924, şi 1925, p.96 ş.u. (cf. şi observaţiile lui O.Funke, Jespersens Lehre von den "three ranks", în Englische Studien, LX, 1925, p.14o-157), Die grammatischen Rangstufen (în Englische Studien, LX, 1925, p.3oo-3o9) a emis în privinţa aceasta o interesantă teorie, deosebind termeni principali, secundari (adjuncţi sau adnecşi) şi terţiari[24].

Chestiunea a cercetat-o şi A.Sechehaye, Essai sur la structure logique de la phrase, p.21 ş.u., deosebind: un termen principal şi un complement al acestuia, care privesc raportul dintre substantiv şi adjectivul său ori dintre verb şi adverbul sau complementul său (p.24-25). Un complement poate fi principalul altui complement secundar. Complement poate avea şi adjectivul, prepoziţia etc. Propoziţia bimembră este alcătuită dintr-un principal şi un complement, ori dintr-un complement şi un principal. Această aşezare este posibilă din punct de vedere logic, dar nu este posibilă din punct de vedere psihologic şi atîrnă de limba respectivă. Felul cum simţim subordonarea în bimembra pregramaticală atîrnă de factori psihologici, care scapă aproape total observaţiei şi analizei. Ea nu se vede decît cînd se ivesc cu timpul anumite forme gramaticale, anumite procedeuri sintagmatice menite să o exprime.

Avînd în vedere aceste cercetări (în special pe cele ale lui Jespersen), L.Hjelmslev, Principes de grammaire générale, p.135 ş.u., studiază felul cum se exprimă subordonarea prin aşezarea elementelor în propoziţie în limbile cu topică fixă. În privinţa aceasta exemplul cel mai tipic ni-l dau limbile chino-tibetane; în siameză,

un termen secundar se pune, fără excepţie, după termenul primar; în chineză, un termen secundar se pune totdeauna înaintea unui termen primar. Fenomenul se găseşte însă şi în alte limbi. În toate limbile fino-ugrice, turce, mongole, tunguze, în japoneză, în limbile buşmane, hotentote, termenul secundar precedă termenul primar. În vannică[a], în bască în toate limbile bantu, îi urmează. Toate limbile negro-africane au o "sintaxă de poziţie". Tot aşa este situaţia şi într-o parte din limbile americane[b], înţelegînd şi limba mixtă cunoscută sub numele de jargonul "chinnok".

Dar nu orice limbă poate fi studiată din acest punct de vedere în aceeaşi măsură. Sînt limbi în care topica nu este de ajuns de fixă, deci criteriul pe care ni-l dă ea în stabilirea termenului primar (principal) şi a celui secundar (complement) pierde din infailibilitate. Nu există limbi în care topica ar fi cu totul liberă. Astfel, trebuie să procedăm cu multă băgare de seamă, pentru a ne feri de exagerări.

În general, însă, topica "logică" este, mai mult ori mai puţin, fixă: precedă elementul care exprimă punctul de plecare al gîndirii, elementul "cunoscut", "principalul" sau "subiectul"; urmează elementul spre care se îndreaptă gîndirea, elementul "nou" sau "necunoscut" pentru interlocutor, "predicatul". Pentru atributele substantivului, în fiecare limbă se fixează anumite locuri. Tot aşa şi pentru prepoziţii şi conjuncţii[24].

Afară de aceasta, topica ţine seamă de anumite reguli gramaticale care nu admit decît anumite aşezări.

---

a = limbă caucaziană

b = amerindiene

În privința topicei "afective" însă, care este liberă în măsura pe care o permit regulile gramaticale (cf. cele spuse despre prepoziții și conjuncții; sintagmele fixe: mai mic, prea mare, tot el, etc.; sintagmele separabile; să fac, să nu fac, să mai fac, să tot fac, nu pot, nu mai pot, etc., alături de: voi face și face-voi, am făcut și făcut-am, etc.), rămîn neschimbate constatările făcute de Wundt atît în privința limbii gesturilor, cît și a limbii vorbite; se așază în locul întîi ideea parțială care intră întîi în apercepție, are afect și este relevată; celelalte urmează în ordinea importanței lor[26].

Notele autorului

1. [Aici N.Drăganu notează o bogată bibliografie cu privire la propoziția monomembră].
2. H.Schuchardt, în studiile "scurte dar fundamentale", cu titlul Sprachursprung, II (1910), p.261-272 și 273-286; Ch.A.Sechehaye, Essai sur la structure logique de la phrase, p.19 și urm. și 26 și urm.; Ch.Bally, Linguistique générale et lingustique française, p.80-81.
3. Vezi și Jac.van Ginneken, Principes de linguistique psychologique. Essai de synthèse, Amsterdam-Paris-Leipzig, 1907, p.530-531.
4. Idem, p.514-515.
5. [Aici N.Drăganu dă o bogată bibliografie referitoare la achizițiile lingvistice la copii].
6. Vezi acum în urmă K.Stopa, Die Snalze, Krakowie, 1935.
7. Vezi O.Jespersen, Die Sprache, ihre Natur, Entwiecklung und Entstehung, Heidelberg, 1925, cartea IV cap.XIX,... ...; W.Schmidt, Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde, Heidelberg, 1926, p.24-25, 124-133, 148, 284, 298-299, 308, 312, 328, 397-398, 456, 480 și 483, unde ni se dă și toată bibliografia.
8. Pentru raportul dintre cîntec și limbă vezi, afară de Wundt, o.c., I. p.258-283, și II[4], p.418-436. O. Jespersen, o.c., c.XXI, §§12-16, p.423-433; B.Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, I, Strassburg, 1893, p.85-93; H.Delacroix, Le langage et la pensée, p.130-135.

9. Problema raportului dintre "propoziţie" şi "cuvînt" a fost una dintre cele mai mult discutate de lingvişti şi filozofii secolului XIX.[...].

10. Hugo Schuchardt-Brevier, p.276-280.

11. Asupra termenului voi reveni.

12. Direcţia sau forma verbală se mai numeşte şi gen verbal sau voce.

13. Vezi Hugo-Schuchardt-Brevier², p.265 şi 276-289; cf. şi J.Vendryes, Le langage, p.121-127, şi O.Jespersen, The Philosophy of Grammar, London, 1924 şi 1925, p.164-172, unde se dă şi bibliografia mai importantă privitoare la chestiune.

14. Sprachtheorie, p.78 ş.u., 149 ş.u., 242 ş.u. şi 250-251, unde, în notă arată că, alături de un "acuzativ" propriu-zis, "al direcţiei negative", ne putem închipui un caz specific "al direcţiei pozitive (delicateţă, iubire, grijă) "şi unul" al depărtării (fugă, teamă, fereală)".

15. La catégorie des cas. Etude de grammaire générale, P.I şi II, Copenhague, 1935 şi 1937. Vezi în special I, p.100-101 şi 106.

16. O.c., I p.62.[...].

17. O.c., II, p.243-244 şi 248.[..].

18. D.Westermann, Die Kpelle, ein Negerstramm în Liberia, Gottingen-Leipzig, 1921, p.165, spune despre topica complementului în acuzativ în limba negrilor de care se ocupă: Die Stellung des Objekts ist for dem Prädikat;[...].

19. După critica lui K.Bühler, Sprachtheorie, p.328-332, nu se mai poate admite explicarea psihologică dată acestui fenomen de W.Schmidt.

20. Vezi şi K.Bühler, o.c., p.332.

21. Interesante rămăşiţe de genitiv prepus în limba română sînt: cinioară (Teodorescu, P.P., 188;[.....]) ciunăoară, în Weigand, Jahresbericht, VI, 72, dintr-o regiune în care cină se rosteşte ciună; sânioară, Viaţa Rom., XIV, 1922, nr.11, p.237) pe care în Dacoromania, III, p.693-695, le-am explicat din cenae hora; arom. mirindi oară (P.Papahagi, Basme arom., p.128/23) din merendae hora; arom.prândzuoară (Id., ibid.,p.48/5; cf. expresia brahilogică; a prânzului, p.73/32-33, şi cea apozitivă; oară, nadză-noapti, p.127/31-32) din prandii hora. Poate tot aşa este şi mâneştergură (mânăştergură) şi mâneşterg[......].

22. Legătura dintre topica acuzativului şi cea a genitivului pentru ea însăşi, cum o socoteşte Schmidt, mi se pare o exagerare. Schimbarea ei trebuie pusă în legătură cu ivirea morfemelor respective, iar acestea se ivesc cam deodată pentru toate cazurile.

23. K.Bühler, o.c., p.337-339, arată că Schmidt exagerează importanţa acestor forme şi le dă o explicaţie greşită. Rom. căpcâne din cap+cane = "cap de câne (....).

24. L.Hjelmslev, Principes de grammaire générale, Köbenhavn, 1928, § 29, p.128-134, crede că se pot adăuga şi alte grupe;[...].

25. Nu încape nici o îndoială că în indo-europeană prepoziţiile au fost la început adverbe postpuse cuvîntului căruia-i aparţineau şi pe care-l determinau punîndu-l în raport cu altul. Unele din ele s-au contopit cu acest cuvînt, formînd morfeme de caz.[...] Altele au ajuns elemente sinsemantice prepuse, menite să exprime deosebite raporturi dintre două cuvinte, între ele şi pe cel de caz.[...]

26. O.c., II[4], p.364 şi urm. Vezi şi van Ginneken, o.c., § 719 şi urm., p.514 şi urm; J.Vendryes, o.c., p.157 şi urm.; A.Sechehaye, Essai sur la structure logique de la phrase, p.25 şi urm.; etc.

COMENTARII

I Călugării cisterciţi sau cisterçieni aparţin ordinului benedictin din Franţa. Caracterul sever al disciplinei impuse de acest ordin explică şi recurgerea la limbajul gestual consemnat în liste de semne încă de la sfîrşitul secolului al X-lea. Inventarul de semne s-a îmbogăţit treptat şi în secolul al XVI-lea ajunsese să permită comunicarea fără a se face apel la limbajul sonor.

II Remarcăm justa interpretare a rolului jucat de topică în limbajul gesturilor. Sintaxa limbajului gestual este admisă fără rezerve în lingvistica actuală. (Vezi şi E.Buyssens; Le langage par gestes chez les moines, "Revue de l'Institut de Sociologie", Bruxelles, 1956).

III Identificăm în aceste afirmaţii două idei fundamentale pentru lingvistica modernă; a) partea depinde de întreg ("propoziţia dă înţeles gramatical deosebitelor semne" şi am putea adăuga că tot propoziţia

precizează sensul lexical al semnelor care o compun) și în strînsă legătură cu această idee se află a doua, anume: b) rolul raporturilor, al relațiilor în limbă.

IV Limbile de sunete = limbile sonore în opoziție cu cele gestuale.

V Problema anteriorității limbajului sonor față de cel gestual sau invers a provocat numeroase discuții. Mai aproape de adevăr pare a fi teza apariției și dezvoltării lor concomitente.

VI Remarcăm abordarea comparativă a limbii naturale cu limba gesturilor, ceea ce denotă o viziune semiotică.

VII Observația constituie încă un argument al superiorității comunicării prin sunete articulate în raport cu comunicarea prin gesturi, care ar necesita mai mult timp pentru aceeași cantitate de informație. S-a arătat, totuși, că în timp ce aparatul fonator nu poate produce mai mult de un sunet în același timp, iar aparatul auditiv nu poate percepe cu claritate sunete distincte și simultane, gesturile pot fi produse concomitent de toate organele motorii vizibile, iar ochiul poate percepe panoramic un ansamblu de semne, fiecare cu semnificația sa.

VIII Afirmația are în subsidiar ideea că limbile flexionare au fost într-o epocă mai veche limbi izolante. Această ipoteză se consideră valabilă mai ales pentru indo-europeana comună.

IX În procesul comunicării decodificarea corectă a unor astfel de enunțuri, cu mai multe interpretări posibile, este sprijinită de "contextul situațional".

X S-ar părea că avem aici un exemplu în care ontogenia repetă filogenia; în evoluția limbii, ordinea creării mijloacelor gramaticale, pomenite aici, este aceeași în care se presupune că ele sînt achiziționate de către copii.

XI Primitiv nu cred că trebuie înțeles aici în sensul de primar deoarece, mai departe (vezi nota XIII) autorul afirmă că forma monosilabică a limbilor chino-tibetane "ne înfățișază un stadiu de decadență a unor forme mai vechi polisilabice". Totuși autorul greșește dacă consideră chineza limbă primitivă și pune pe același plan chinezul cu sălbatecul (vezi

p.lo). Asemenea interpretare denotă o gravă lipsă de informaţie referitoare la limba şi cultura chineză, situaţie explicabilă la vremea respectivă prin mentalitatea generată de "zidul chinezesc".

XII În realitate chineza are şi cuvinte bi- sau polisilabice, compuse sau formate cu sufixe.

XIII Reducerea formei interpretată ca "decadenţă" ţine de "teoria celor două perioade în evoluţia limbii", teorie de orientare naturalistă, apărută în prima jumătate a secolului al XIX-lea şi combătută de unii lingvişti din aceeaşi epocă; mai ales A.A.Potebnea (1835-1891) a demonstrat falsitatea ei. De menţionat că N.Drăganu vorbeşte de "decadenţa" formelor, ceea ce nu înseamnă pentru toţi lingviştii decadenţa limbii.

XIV În principiu se admite că nu există tipuri morfologice pure; limbile izolante, chiar în formele lor actuale, cunosc şi procedee flexionare, dar predomină mijloacele sintactice în exprimarea raporturilor gramaticale.

XV E vorba de teoria susţinută de O.Jespersen potrivit căreia la origine limba a fost cîntec.

XVI Pare o interpretare, din perspectivă diacronică, a ceea ce Şcoala pragheză numea thema şi rhema în analiza funcţională a enunţului.

XVII Prin "idei dominante" în propoziţie, Wundt înţelege "subiectul psihologic şi predicatul psihologic" ca părţi principale de propoziţie.

XVIII Potrivit lui Gabelentz (Die Sprachwissenschaft, p.348 şi urm.) prin "subiect psihologic" în propoziţie se înţelege "ceea ce lasă vorbitorul pe ascultător să cugete, spre ceea ce îi atrage atenţia", iar "predicat psihologic este ceea ce trebuie să gîndească despre cel dintîi". (ap.N.Drăganu; Istoria sintaxei, Buc. 1945, p.63). Iorgu Iordan, Limba română contemporană, Buc., 1945, p.566, apreciează că termenul de "subiect psihologic" nu poate fi acceptat, pentru motivul că e prea cuprinzător şi de aceea nu numai vag, ci chiar neexact. "Psihologie" este tot ce se petrece în mintea omului şi e diferit de "logic", element al judecăţii.

XIX Împărţirea aceasta aminteşte de segmentarea în GN+GV din gramaticile generative, care are însă o altă bază teoretică, sau de analiza în constituenţi imediaţi.

XX Structura de adîncime a diatezelor activă şi pasivă.

XXI Asemenea interpretări arată că N.Drăganu prefigurează analiza din perspectiva structurii de adîncime şi "teoria cazurilor" din lingvistica actuală.

XXII Se vede că W.Wundt este şi un predecesor al interpretării localiste a sistemului cazual.

XX Afirmaţie prea categorică, dar justificată logic.

BELŞUG ŞI SCURTIME ÎN VORBIRE*

În vorbire, uneori rostim mai multe cuvinte decît trebuie ca să fim înţeleşi (p e l i l o g i e)[I]; altă dată, mai ales în conversaţie, cînd unele lucruri le cunoaştem din cele spuse mai înainte, ori din situaţia în care ne găsim, ne mulţumim cu mai puţine (b r a h i l o g i e)[II].

1. Se spune mai mult decît trebuie, adică cu mai multe cuvinte decît sunt necesare pentru exprimarea gîndului ce avem în minte; Scris-au Vezirul, de al doilea rînd, la Craiul Şvedului să-i trimită alt om mai de treabă; zicînd că de la acesta n-au putut nemică să cunoască din voroavele lui (Neculce). Era de ajuns ori numai de la acesta, ori numai din voroavele lui.[III] Slujba cu care m-ai însărcinat o voi împlini-o (Ispirescu). Ei! măi Ştefane şi Smărănducă, mai rămîneţi cu sănătate; că eu m-am dusu-m-am (Creangă).

---

* Din Elemente de sintaxă a limbii române, Buc., 1945, p.26-28.

- Şi de ce nu i-o arăţi şi lui?

- Că fiindcă dă cu pietre"= (Nu i-o arăt), că dă cu pietre" sau "(Nu i-o arăt), fiindcă dă cu pietre". (Brătescu-Voineşti).

Propoziţiile de felul celor de mai sus se numesc p o l i l o g i c e (abundente, încărcate).

Ele sînt uneori formele uzuale ale limbii, adică formele obişnuite şi socotite bune. Aşa este întrebuinţarea pronumelui în exemplele: Pe Ena a dus-o tatăl său la Iaşi (Sadoveanu), Smeului şi fetei începu a li se părea că băiatul le sta în cale (Ispirescu). Nu-l vezi tu pe Ghiţă, că e mereu pe gînduri? (Slavici)[V].

Sunt provinciale şi neliterare: m-am dusu-mă, i-am spusu-i, etc.

Observare. Aceste forme sintactice care cuprind sau ni se pare că cuprind cuvinte de prisos, trebuie deosebite de r e p e t i ţ i a i n t e n ţ i o n a t ă, întrebuinţată pentru a face vorbirea sau scrisul mai viois şi mai expresiv: În v r e m e a d e d e m u l t, pe cînd oamenii de pe lumea asta ştiau şi puteau mai mult decît ce pot şi ştiu cei de acum, pe cînd pruncul de trei zile îţi număra numai într-o clipă toate stelele de pe cer şi vedea cu ochişorii cum creşte iarba cîmpului şi auzia cu urechile cum sfîrăie fusele cînd toarce păienjenul... p e v r e m e a d e a t u n c i trăia în plaiurile Buzăului o împărătească tare şi mare, pe care o chema Doamna Neaga (Odobescu)[VI]. V r e a u să mergem, răspunse apăsat d-na Moroi, v r e a u fiindcă v r e a u ...(Delavrancea).

Repetiţia verbului sau a interjecţiei exprimă uneori c o n t i n u i t a t e a acţiunii: Se duce, se tot duce, zi de vară pînă-n seară haida-hai şi haida-hai, pînă ajunge la o covăcie (L.Morariu). Flăcăul nostru

duşti! pe uşă în tindă, şi dup-dup-dup pe scară în pod (L.Morariu); alte-ori i n s i s t e n ţ a ori g r a b a; Du-te repede!du-te repede! (Sadoveanu). Cum nu! Poftim!, Poftim! (Brătescu Voineşti); adeseori r u g ă m i n t e, a l i n t a r e, i u b i r e, m î n g ă i e r e, etc. Traistă trăistuţă[VII], ian mai coborî din cuiul (L.Morariu).

Uneori repetiţia întăreşte negaţia, exprimînd î n d ă r ă t n i c i a, r e z i s t e n ţ a; Dar nu, nu-şi bătea joc, vorbia serios (Brătescu-Voineşti). Cîte m-a făcut omul.... de geaba! Cucoana, nu şi nu! că i-i urît Grecul! (Sadoveanu).

Repetiţia adjectivului şi a adverbului exprimă s u p e r l a t i v u l a b s o l u t; un brădan de flăcău isteţ-isteţ (L.Morariu) = "foarte isteţ" sau "tare isteţ"; Atunci vornicеasa repede-repede iese din cerdac (L.Morariu); uneori adjectivul şi adverbul, repetîndu-se, primesc un sufix diminutiv (alintător); o spînzurătoare nouă-nouţă (L.Morariu), şi cătinel-cătinelus se învîrte (L.Morariu).

Repetarea lui mai înseamnă "aproape", "era cît pe ce", "era gata"; Şi-i dă argatului un lemnişor mai-mai cît o surcică (L.Morariu).

Slăbim afirmaţiunea dacă o repetăm negînd-o; Cînd pe la prînzul cel mare, numai iacătă-mă-s şi eu de după dîmb, cu mîncarea sleită, veneam, nu veneam.... (Creangă) ="veneam încet , nu prea veneam"[VIII].

2. Se spune mai puţin decît ar trebui într-o propoziţiune completă (adică dacă ar fi să rostim toate părţile propoziţiunii); nu mai rostim în răspunsuri cuvintele care se înţeleg de la sine în întrebarea care ne-a fost pusă sau din situaţiunea dată;

- Dar unde te duceai, fine?
- La dumneata acasă, naşule (Caragiale) (se

subînţelege de la sine; "Mă duceam la dumneata acasă, naşule").

- Tată moşule, dar cocorii unde se duc cînd se duc?
- În ţara cocorilor (="În ţara cocorilor se duc")
- Da? (="Se duc în ţara cocorilor?")

(Delavrancea)

- Ce faci, popă?
- Lese (="Lese fac")

(Slavici)

- Mă rog, nu s-ar putea să plătesc numai un trimestru?
- Cum să nu! (Brătescu-Voineşti)

- Dar ce-am auzit, ţigane, că te-a închis?
- M-a, românico!

(Pop)

- Ei, oameni buni, cred că acum aţi priceput.
- Priceput, cucoane!...

(Creangă)

- Bună ziua!
- Ţămesc dumitale.
- De unde calea şi cărarea?
- Hei! De unde nu-i, unde fi; de la traistă goală, la viaţă uşoară.

(L.Morariu)

Ajutor...!ajutor ("=Ajutor daţi-mi!" sau "Ajutor cer!")
Foc!(="A izbucnit sau este foc!"ori Dă-mi foc!" după împrejurarea în care se produce exclamaţia şi felul cum se rosteşte ea ca melodie sintactică).

Înainte! (="Înainte mergeţi!" sau "Înainte să mergem!", etc.).

În toate cazurile de scurtime în vorbă se exprimă numai ceea ce ni se pare absolut necesar ca să fim înţeleşi, în cazul lui Ajutor!, Foc!, Înainte! numai cuvîntul cel mai important asupra căruia se concentrează întreg înţelesul propoziţiunii.

Propoziţiunile de felul acesta se numesc b r a h i l o g i c e (scurtate).

Observare. Unii le numesc greşit e l i p t i c e. Dar este vorba numai de o elipsă a p a r e n t ă[IX], care poate fi întregită uşor din cele ce se mai spun. E l i p s a este însă lăsarea neisprăvită a unei propoziţiuni sau întreruperea ei de către alt vorbitor, omisiunea sau curmarea de fapt şi intenţionată a unor cuvinte ale noastre sau ale altuia, care nu se poate întregi din cele spuse, ori, dacă încercăm întregirea lor, ea nu este niciodată sigură; Acum mi se suprimase postul şi m-a numit aici. Ale vieţii!... Dar nu-mi e de mine! Bărbat, cu slujbă, cu alergătură, mai te distrezi, mai uiţi,... dar nevastă-mea!..., iartă-mă, Doamne, şi nu mă pedepsi! (Brătescu-Voineşti).

-"Şi voi tot ca acestea vreţi
"A lumii slavă să aveţi?
-Strămoşii noştri...-Ştiu,
"Dar eu la vorba mea să viu;
"Ce faptă vrednică, voi aţi făcut în lume?"
-"Nimica, însă noi..."
-"Că numai de friptură voi
"Sunteţi şi bune"

(Donici)

COMENTARII

I Termen retoric provenit din gr. πολυλογία. În limba curentă, sub forma poliloghie a căpătat un sens peiorativ. Pentru ~~acelaşi concept, în terminologia modernă redundanţă~~.

II Din gr. βραχυλογία "vorbire scurtă". În lingvistica modernă cele două concepte opuse sînt redate prin termenii redundanţă ~ economie.

III Totuşi din voroavele lui aduce o informaţie nouă faţă de de la acesta, deoarece cronicarul vrea să precizeze că, pentru Vizir, sursa de cunoaştere o constituie dialogul cu omul trimis şi nu alte surse de informaţie pe care acesta le-ar fi putut deţine.

IV De fapt aici avem de-a face şi cu fenomenul de brahilogie, deoarece propoziţia din întrebare nu mai e reluată în răspuns, dar e presupusă.

V Este vorba de reluarea sau anticiparea complementului direct şi indirect prin pronumele aton, fenomen care, în limba română contemporană, este o normă obligatorie, mai ales în anumite situaţii.

VI În acest exemplu ca şi în cel precedent avem de-a face cu fenomenul numit reluare.

VII Cred că aici nuanţa de mîngîiere nu e dată de repetiţie, ci de sufixul diminutival -uţă.

VIII De remarcat justa interpretare a valorilor repetiţiei, reţinută de studiile ulterioare asupra acestui fenomen sintactic.

IX Este vorba de distincţia care trebuie făcută între elipsă şi subînţelegere.

ALEX(I)E PROCOPOVICI

Lingvistul bucovinean s-a născut la 14 martie 1884, în orașul Cernăuți (actualmente Černowcy, în U.R.S.S.). După studii liceale la "Aron Pumnul", în orașul natal, a urmat cursurile Facultății de litere la Universitatea din același oraș, fiindu-i discipol lui Sextil Pușcariu.

Specializîndu-se în studiul limbii române și al filologiei clasice, activitatea sa ulterioară a fost mai cu seamă aceea a unui filolog romănist.

Cîtorva ani de profesorat în învățămîntul liceal (Cernăuți, 1906-1909 și 1910-1919; Siret, 1909-1910) le-a urmat activitatea la Catedra de limba și literatura română a Facultății de litere de la Universitatea cernăuțeană, unde a parcurs gradele de agregat stagiar, între 1919-1921, agregat*, între 1921-1922, apoi profesor titular, între 1922-1938[1], după care trece la Facultatea de litere și filozofie a Universității clujene, mai întîi

---

* Profesor universitar care și-a obținut titlul prin concurs, dar funcționînd pe lîngă o catedră condusă de alt profesor.

1. Dintr-un document emis de Universitatea cernăuțeană la 26 sept.1923 și aflat în posesia noastră - un Absolutoriu, echivalent aproximativ cu ceea ce se numește astăzi anexa la foaia matricolă, însoțitoare a unei diplome de licență - rezultă că A.P. a predat, în semestrul de vară 1920, un curs de 5 ore săptămînal despre Vocalismul român, completat cu un seminar de 2 ore, iar în semestrul de iarnă 1921-22, un curs de literatură română (2 ore) și altul despre Consonantismul român (2 ore), completate de un seminar de 2 ore (C.D.).

la Catedra de lingvistică - după ce se remarcase ca autor al primului manual românesc de lingvistică generală -, apoi la Catedra de "limba română cu dialectele ei", alături de fostul său magistru din epoca cernăuțeană. Aici devine, la un moment dat, director al Muzeului limbii române, înființat de către Sextil Pușcariu, la a cărui revistă, Dacoromania, a fost un colaborat statornic, încă de la apariția ei, din 1939 numărîndu-se și printre membrii comitetului de direcție.

Doctor în litere la începutul verii anului 1919, a devenit tot atunci și membru corespondent al Academiei Române. A fundat și a condus "Revista Filologică (2 vol.,1927-1928), reprezentînd și introducînd la Universitatea din Cernăuți spiritul școlii inițiate de S.Pușcariu.

În 1922-1923 a fost director general regional al învățămîntului secundar, îndeplinind apoi funcțiile de decan și prodecan, de mai multe ori, al Facultății de litere, fiind scurt timp, în timpul refugiului de la Sibiu, chiar prerector al Universității clujene.

După ce, cu puțin timp înainte, devenise conducător al lucrărilor de redactare a Dicționarului Academiei, a murit la 22 iunie 1946, la Cluj.

x

Ca filolog, s-a remarcat prin îngrijirea unor ediții de texte vechi: Diaconul Coresi. Carte cu învățătură (1581), din care a apărut numai volumul I (textul propriu-zis), București, 1914, redactat în colaborare cu Sextil Pușcariu - ediție utilă, dar lipsită de aparatul critic necesar -, și Cronica lui Ioan Neculce, 2 vol. (ed. I, Craiova, 1932; ed. a II-a, 1936; ed. a III-a, 1942), a publicat un curs de Intro-

ducere în studiul literaturii vechi, Cernăuţi, 1922, şi a dat cîteva studii de literatură română veche: Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane ("Făt-Frumos", Revistă de literatură şi folclor, Suceava, II, 1927, nr.3 şi 4) - în care se arată adept al tezei lui N. Iorga cu privire la influenţa husită asupra primelor traduceri de texte religioase în limba română, împărtăşită şi de I.-A. Candrea, S.Puşcariu, Gh.Ivănescu, dar respinsă de alţi filologi (Ov.Densusianu, Al.Rosetti) şi istorici (P.P.Panaitescu) -, De la Coresi Diaconul la Teofil, mitropolitul lui Matei Basarab ("Omagiu I. Bianu", Bucureşti, 1927), Limpeziri (Grecism, fanariotism, slavonism, românism, întîietăţi regionale) ("Omagiu I. Lupaş", Bucureşti, 1941).

Ca lingvist romănist a dat atenţie mai tuturor compartimentelor limbii române.

În domeniul foneticii istorice a publicat studiile Despre nazalizare şi rotacism ("Analele Academiei Române" XXX, Memoriile Secţiei literare, Bucureşti,1908) - în care a susţinut condiţionarea şi precedarea rotacismului de nazalizare, teză acceptată de Al.Rosetti, 1924, şi Anton I.Balotă, 1926, dar respinsă de E.Petrovici, 1930 - şi Despre ă şi î. Probleme de fonetică şi fonologie, chestiuni principiare ("Dacoromania", IX, 1936-1938). La acestea este de adăugat adresa către Academie , intitulată Ortografia românească. Propunerile Congresului Filologilor din România din sesiunile 1925, 1926 şi 1927, Bucureşti, 1927, cu redactarea căreia a fost însărcinat în calitate de preşedinte al celui de-al III-lea Congres[2];

2.Au avut loc trei Congrese ale filologilor români:I,Bucureşti,1925,(convocat şi prezidat de Ov.Densusianu); II,Cluj,1926(prezidat de S.Puşcariu); III, Cernăuţi, 1927 (prezidat de A.Procopovici). Al IV-lea, ce urma să se desfăşoare la Iaşi, în 1929, nu a mai avut loc.

unele dintre propunerile formulate în acest text vor fi avute în vedere abia cu ocazia reformei ortografice din 1953-1954.

În domeniul lexicologiei istorice şi al etimologiei s-a ocupat de: Eccum ("Dacoromania", I, 1920), Doară ("Dacoromania", III, 1922-1923), Mărar, proor, şir şi familiile lor (mărar, molură; proor, prăura; înşira, şir, şiră, şar) ("Dacoromania", V, 1927-1928), Adecă (Studiu de istoria limbii şi de istoria traducerilor noastre vechi) ("Omagiu I.Nistor", Cernăuţi, 1937), Clinti; adecăte(a), adecăle(a), adecătele(a); de-a'ncîtelea; uite-uită ("Dacoromania" X/1, 1941), Înciocăla - de(s)ciocăla ("Dacoromania" X/2, 1943).

Preocupările de gramatică istorică sînt atestate de articolele: Din istoria pronumelui în limba românească ("Revista filologică". Organ al cercului de studii filologice de pe lîngă Facultatea de filozofie şi litere din Cernăuţi, I, 1927, nr.1-2: Formele conjuncte ale pronumelui personal la dativul şi acuzativul plural; Ille ca articol antepus; nr. 3: Ipse şi pronumele românesc al identităţii; II, 1928, nr.1-2: Articolul antepus şi articolul demonstrativ, pronumele determinativ ăl, ăst şi variantele lor...), Din morfologia şi sintaxa verbului românesc (Aoristul în raport cu celelalte timpuri şi moduri) ("Revista filologică", II, 1928, nr.1-2)[3], Pronumele personal în funcţie morfologică verbală (Biblioteca "Dacoromania", nr.6, Cluj, 1933), Articol şi vocativ ("Dacoromania" X/1, 1941), Pe drumurile dicţionarului, Probleme de sintaxă: conjuncţiile şi interjecţiile de, ca şi că, dacă şi dec ("Dacoromania", XI, 1948).

---

3. Ambele menţionate în "Istoria lingvisticii româneşti", coord.Acad.Iorgu Iordan, Bucureşti, 1978, p.113.

Cu studiul Din istoria raporturilor noastre interdialectale ("Dacoromania" IV, 1924-1926), A.Procopovici s-a arătat preocupat, în treacăt, şi de dialectologie.

Lingvistica generală şi-a găsit loc în activitatea sa prin studiul Principiul sonorităţii în economia limbii ("Dacoromania" IV, 1924-1926) şi lecţia inaugurală la Facultatea de filozofie şi litere din Cluj, intitulată Limbă şi vieaţă: Limba ca instrument de gîndire, tezaur cultural şi naţional (fapte, probleme, principii şi metode), 1939, dar mai ales prin Mic tratat de lingvistică generală, Cernăuţi, 1930 - din care reproducem mai jos cîteva capitole.

A publicat numeroase recenzii de lucrări de specialitate, îndeosebi în "Revista filologică" şi "Dacoromania", ca şi studii şi articole despre organizarea învăţămîntului, în "Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", condusă de D.Gusti, în "Revista pedagogică", "Ideea liberală" etc.

Micul tratat de lingvistică generală, prima sinteză românească de acest fel, deşi premiat ex aequo de Academia Română, a fost primit mai ales cu rezerve de către critica de specialitate[4]. Principalul reproş a vizat prezentarea şi discutarea neclară, adesea confuză, a unor probleme[5].

Partea finală a recenziei lui Gr.Gr.Scorpan cuprinde o justă caracterizare a Micului tratat de lingvis-

---

4. După cum rezultă din recenziile care i-au fost consacrate, semnate de Th.Capidan ("Dacoromania" VII,1931-1933, p.317-320), dar mai ales de Al. Rosetti ("Grai şi suflet" V, fasc.2, 1931-1932, p.381-387) şi de Gr.Gr.Scorpan ("Buletinul Institutului de Filologie Română "Al.Philippide",vol.I, 1934, p.199-209.
5. "Istoria lingvisticii româneşti", cit.,p.113.

tică generală, de aceea o reproducem aici:"Micul tratat de lingvistică generală, singurul tipărit pînă acum în româneşte, e menit să deştepte interesul publicului mare pentru un studiu care, mai cu seamă în ţara noastră, constituie, pînă în momentul de faţă, preocuparea unui cerc restrîns de cititori. Pentru aceasta se cere din partea specialistului o anumită pasiune capabilă să se transmită celor din jurul său. Trebuie să recunoaştem că această pasiune, uneori, poate, exagerată, este prezentă de-a lungul întregii expuneri. Desigur, este foarte greu să facem accesibile unor tineri nepregătiţi problemele speciale ale lingvisticei, care, din cauza complexităţii lor, nu au fost încă definitiv soluţionate. Autorul a evitat de aceea să facă istoricul tuturor teoriilor controversate, ferind astfel pe cetitori de o lectură puţin atrăgătoare. Şi în direcţia aceasta, grija ca nu cumva să îndepărteze tineretul de la studiul limbii a fost, credem exagerată".

Speranţa, exprimată de Gr.Gr.Scorpan, în realizarea unei noi ediţii, revizuite şi îmbunătăţite, a micului tratat de lingvistică generală[6] nu s-a realizat, aşa încît abia epoca postbelică avea să satisfacă necesitatea apariţiei unor ample şi serioase lucrări de lingvistică generală, datorite lui Alexandru Graur şi şcolii iniţiate de dînsul la Universitatea din Bucureşti.

În ansamblu, modesta lucrare a lui Al.Procopovici ne reţine totuşi astăzi atenţia prin tratarea din perspectivă sociologică a problemelor de lingvistică şi prin propunerea unor ipoteze personale, chiar dacă îndrăzneala prezentării lor nu le dădea dreptul să figureze într-un simplu manual.

---

6. "Bul.Inst.Fil.Rom...", cit., p.206.

MIC TRATAT DE LINGVISTICĂ GENERALĂ*

[... ... ...]

LIMBA UN FAPT SOCIAL

Ca fenomen al naturii limba, instrumentul principal de comunicare intelectuală între indivizi, trebuie clasificată înainte de toate ca un fapt social[I]. Limba n-a putut lua ființă decît unde s-a constituit o societate, iar fiecare unitate socială își are limba ei. Limba nu poate fi declarată, după cum li se părea și li se mai pare unora, ca un tot organic, ca d.p. orice vietate animalică sau orice plantă. Ea nu are existența ei aparte, existența ei proprie, ci existența ei este în funcție de existența omului ca ființă sociabilă[II].

Limba este așadară unul dintre aspectele vieții sociale în continuă evoluție. Rezultă de aici că istoria limbii este istoria neîntreruptei ei adaptări la predispozițiile, obișnuințele, nevoile și experiențele societății. Lucrul acesta l-am înțeles și din atîtea alte observații făcute pînă acuma, ca și faptul că nici o limbă nu poate încăpea în forme rigide, invariabile în cursul vremurilor, pentru că nici o societate nu rămîne fixată asupra unor forme sociale neschimbate. Principiul necurmatei reîn/n/oiri și prefaceri este însuși principiul vieții.

---

* "Mic tratat de lingvistică generală", Cernăuți, Editura Revistei filologice, 1930. Capitolele și fragmentele reproduse aici se găsesc la paginile 118-120, 153-161. Intervențiile noastre în text sînt încadrate de paranteze drepte (C.D.).

Ritmul vieţii sociale îşi are ecoul în evoluţia limbii, care este supusă la mai repezi prefaceri, cînd societatea este mai agitată în drumul ei spre forme noi de viaţă. "Ei au adus cu ei o limbă nouă neînţeleasă. În limba lor este ceva ucigător ca şi în revoluţie", zice inginerul Kleist, inadaptabil încă la noile împrejurări care s-au desfăşurat în preajma lui, despre bolşevici către credinciosul său servitor, într-un recent roman rusesc (Fjodor Gladkow, Zement, Verlag f/ür/ Lit/eratur/ u/nd/ Politik, Wien-Berlin, pag.118).

Creştinismul, care a făcut ca deosebirile dintre oameni să dispară înaintea lui Dumnezeu, a prefăcut din temelie societatea romană, democratizînd-o. O urmare a faptului acestuia a fost şi democratizarea limbii. Ascendentul pe care l-a avut pînă atunci limba literară, limba claselor suprapuse, scădea tot mai mult. Limba Vulgatei[a], limba Bibliei latine, nu mai este limba clasică, ci o limbă în care graiul máselor şi formele şi construcţiile lui vulgare, neobişnuite şi neîngăduite înainte într-un limbaj şi scris îngrijit, pătrund într-o măsură tot mai largă. Limba latină a trecut în acea epocă prin repezi şi profunde prefaceri, ca şi întreaga societate romană, iar împrejurarea aceasta a fost unul dintre cei mai hotărîtori factori în dezvoltarea ulterioară a limbilor neolatine. Cînd apoi unitatea imperiului roman s-a

---

a. Versiunea latină a Bibliei, în traducerea (390-405) lui Ieronim (din ebraică pentru "Vechiul Testament", din greacă pentru "Noul Testament"),recunoscută oficial de Biserica romano-catolică la conciliul din Trento.

desfiinţat, cînd societatea romană, mare şi unitară,şi-a pierdut coheziunea, desfăcîndu-se după regiuni în grupuri sociale mai mici, în locul singurei limbi latine vorbite în întreg imperiul au apărut, continuînd-o, limbile romanice.

În fiecare clipă a existenţei sale, limba este rezultatul unei evoluţiuni istorice, mai mult sau mai puţin îndelungate, şi supusă acţiunii forţelor vii ale societăţii care o vorbeşte, ea însăşi făcînd parte dintre aceste forţe. Există o interdependenţă absolută şi indisolubilă între faptele sociale şi faptele lingvistice. Nu trebuie să ne închipuim însă că între evoluţiile sociale şi efectele lor lingvistice există o perfectă simultaneitate, că orice fenomen lingvistic provocat de un fenomen social s-ar produce deodată cu acesta. Cauză şi efect se găsesc totdeauna într-o ordine de succesiune şi adese se scurge între cauză şi efect un interval mai larg, trece vreme mai multă, pînă ce efectul primeşte forme destul de accentuate, forme destul de perceptibile, ca să putem constata existenţa lui. Acesta este cazul dispariţiei lui f în Spania iberică şi al apariţiei lui ü în Galia şi ţinuturi vecine ei[III]. Nimeni nu va presupune doară că în clipa în care marea şi tumultuoasă năvală a popoarelor a sfîşiat imperiul roman, au şi existat limbile romanice ca idiomuri diferenţiate unul de altul.

[... ... ...]

ORIGINILE LIMBII

Ideea că limba s-ar fi compus la început numai din puţine cuvinte, cuprinde un gînd naiv, care era fatal ca să ne ispitească, dar totuşi naiv, oricît de impunătoare, creatoare şi îndrumătoare în domeniul acestei ştiinţe

a limbii ar fi cugetarea acelora care l-au susţinut sau îl mai susţin. Adevărat că în limba copiilor cuvintele apar unul cîte unul, că limba copiilor se aseamănă mult cu cea a primitivilor, că din observarea ei se poate învăţa mult pentru priceperea faptelor lingvistice şi că în dezvoltarea limbii copilului se vor fi repetînd fapte care caracterizau altădată începuturile limbii, întocmai precum în dezvoltarea embrională a copilului se repetă aspecte din stadii prin care trebuie să fi trecut această fiinţă cuvîntătoare înainte de a deveni om. Oricît s-ar putea ca între graiul copiilor şi graiul omului de acum multe mii de ani să se găsească oarecari analogii, să nu uităm că copilul zilelor noastre se naşte cu moştenirea unei dezvoltări multimilenare şi cu particularităţi pe care omul primitiv nu le avea, că limba lui se formază în ambianţa şi sub influenţa unei societăţi în a cărei tehnică de vorbire au intrat experienţa şi cuceririle unui şir nesfîrşit de generaţii. Tot atît de adevărat este că o cultură rudimentară presupune un vocabular şi o gramatică reduse. Un vocabular redus şi o gramatică redusă nu înseamnă însă un vocabular şi o gramatică cu un număr pe cît se poate de mic de cuvinte şi forme, sau formule de expresie, ci cu cuvinte şi forme de o funcţionalitate redusă, prin care nu poate primi glas decît o intelectualitate[a] redusă. Un om de o intelectualitate redusă nu este numaidecît o fiinţă care vorbeşte puţin, întocmai precum pînă astăzi cei cărora limba le umblă mai mult nu sînt chiar cei mai luminaţi între semenii lor şi întocmai precum popoarele primitive din zilele noastre nu sînt chiar dintre acelea care fac mai puţin uz de organele lor de vorbire.

---

a. un intelect

Altădată cercetătorii s-au putut întreba chiar d.p. dacă în uzul omului au apărut mai întîi verbele sau substantivele, dacă nu şi-a format cumva mai întîi un stoc de rădăcini din care s-au dezvoltat apoi cuvintele, dacă n-a distins cumva la verb mai întîi timpurile, variindu-i numai apoi formele după diferite persoane, dacă substantivul n-a avut diferite numere (singular, plural, dual) înainte de a avea diferite cazuri etc. etc. Am văzut în altă parte cum se înmlădie limba urmărind inflexiunile unei cugetări tot mai ample, mai complexe şi mai subtile, primind deci putere funcţională tot mai mare[IV]. Evoluţia limbii nu progresează de la simplu la complicat, ci invers [,] de la complicat la simplu, de la amorfism la o tot mai pronunţată articulare a formelor, care sporeşte forţa lor expresivă şi le selecţionează, suprimînd pe cele inutile sau mai puţin utile. Omul primitiv va fi făcut eforturi vocale mult mai mari şi mult mai variate, spre a exprima o noţiune, lucru pentru care ne ajunge astăzi un singur cuvînt, o formulă de expresie scurtă, aceeaşi ori de cîte ori voim să evocăm aceeaşi imagine. Cu cît mai mult ne întoarcem spre obîrşia limbilor indo-europene d.p., cu atît mai mult dăm de cuvinte de o lungime deosebită. Raportul dintre cele dintîi "cuvinte" ale omului şi cuvintele noastre, sub aspectul dimensiunilor lor, trebuie să ni-l închipuim ca "între plesiosauri şi gigantosauri pe de o parte şi reptilele zilelor noastre pe de altă parte" (O.Jespersen). Dar acei "gigantosauri" ale /sic!/ limbii începătoare nici nu pot să fi fost cuvinte în înţelesul modern, ci mai degrabă le-am putea asemăna frazei. Omul trebuie să fi "vorbit" mult, pînă printr-o tot mai progresată articulare a lor s-a desprins dintr-însele cuvîntul adevărat. La fel s-a aşternut mai apoi multă slovă în înşirarea neîntreruptă pe piatră, pe foi de per-

gament etc., pînă ce din scrierea continuă cuvîntul s-a desfăcut ca o unitate grafică[V].

Ce alta a putut fi mai mult acea frază primitivă, din care a ieşit cuvîntul, decît melodie înainte de toate, revărsată pe un material brut de sunete produse cu organele de vorbire. De fapt cu cît mai mult urmărim limbile înspre începuturile lor, cu atît mai pronunţat este caracterul muzical al reliefului lor sonor. Pe unii învăţaţi i-a şi ademenit gîndul că omul a cîntat înainte de a vorbi; cîte unul l-a şi afirmat, cîteodată spre a-l părăsi apoi iar. Teoria aceasta a fost întemeiată însă în anii din urmă pe un amplu aparat de argumente într-o voluminoasă lucrare de un mare lingvist danez pe care l-am citat în urmă. Sînt pagini de o vastă erudiţie, care trebuie să trezească admiraţie oricărui savant, şi de o claritate şi sobrietate care le fac accesibile în cea mai mare parte şi unui laic.

Mi se pare că este mai uşor să explicăm limba din cîntec, decît cîntecul din limbă. Dacă este vorba de perfecţionarea mijlocului de comunicare dintre indivizi, pe care ni-l oferă organele noastre vocale, e mai lesne de înţeles ca un anumit tril repetat de omul primitiv în situaţii asemănătoare să fi primit într-un moment dat funcţiunea unei fraze, devenind din instinctivă manifestaţie sentimentală expresia unei cugetări, decît invers, ca fraza care exprima o cugetare să fi îmbrăcat într-un moment dat haina melodiei, şi aceasta într-o vreme cînd muzica nu putea fi o artă încă. Melodia desigur că n-a putut fi inventată sau apărea pentru a da frazei anumite sublinieri, iar înainte de a se desăvîrşi în acest scop, desigur că i-ar fi întunecat şi înţelesul, dacă nu s-ar fi dezvoltat împreună cu ea, fiind chiar anterioară ei.

Omul a trăit la început mai mult - am putea spune şi "numai" - sub impulsul instinctului decît al raţionamentului. Instinctul primitiv, cu tot apanagiul său sentimental, îşi găseşte mai uşor expresia în melodie decît în cuvînt. Pentru ca omul să poată cînta - şi aici nu este vorba de o cîntare în înţelesul pe care astăzi îl dăm de obicei cuvîntului, ci de un fel de gîngurit - n-a avut nevoie de eforturi intelectuale, dar pentru ca să vorbească, cugetarea a trebuit să intervină mai întîi. Şi copilul din leagăn gîngureşte şi pînă şi animalele pot cînta, dar darul vorbirii este numai al omului, al lui homo sapiens. "Cele dintîi manifestaţii ale limbii", zice O.Jespersen, "mi le închipui ca /pe/ ceva ce-şi găseşte locul de mijloc între cîntecul nocturn al motanului înamorat de pe acoperişul unei case şi între trilul dulce şi plin de dor al privighetoarei".[VI] De altfel, pe urma - să zicem - unui fel de atavism, omul mai ia şi astăzi încă adese asemenea postură.

Popoarele primitive au pînă în zilele noastre în cea mai mare parte - poate că ar trebui să suprim cuvintele "în cea mai mare parte", dacă informaţiile noastre ar fi mai bogate - accent muzical. Înţelegem acum că accentul muzical pe care îl găsim la începutul limbilor noastre este un ecou întîrziat al cîntatului aborigen[a].

DE LA ACCENTUL MUZICAL LA CEL EXPIRATORIC

Accent muzical avea limba elină veche, ca şi mai vechea limbă sanscrită. Versurile lui Homer se recitau la început cu acompaniament de chitară, lucru foarte firesc la o limbă cu înfăţişare acustică deter-

---

a. originar (sens etimologic)

minată mai ales de modulaţiunile tonului[VII]. Acestea puteau căpăta şi mai mult relief prin intervenţia unui instrument. Niciodată nu vom mai putea gusta tot farmecul primitiv al versului homeric, pentru că cu oricîtă pricepere l-am declama, felul nostru de a vorbi nu ne mai îngăduie de a-i da coloritul de altădată. Accentul limbii latine clasice era cantitativ, pe cînd accentul nostru este expiratoric. De aceea există mari şi fundamentale deosebiri între tehnica versului latin şi tehnica versului romanic. Dar şi limba latină a avut mai întîi accent muzical. Astăzi şi limba greacă modernă şi limbile romanice nu mai au decît accent expiratoric. Aceeaşi evoluţie se poate constata în cuprinsul tuturor limbilor indo-europene, deşi unele, ca d.p. limba norvegiană şi limba svedeză, din nordul Europei, sau limba serbo-croată, din sudul Europei,- e vorba deci de popoare cu situaţie geografică periferică - mai păstrează vechi modulaţiuni de ton. Direcţia în care se dezvoltă limbile indo-europene este desemnată prin urmare şi de trecerea de la accentul muzical la cel cantitativ, şi în urmă la cel expiratoric. Evoluţia aceasta s-a desăvîrşit mai întîi în preajma Mării Mediterane şi, am putea spune, în preajma aceleiaşi epoci. Dacă vedem însă atîtea popoare care aparţin aceluiaşi cerc de civilizaţie urmînd aceeaşi cale, atunci este firesc să presupunem că această congruenţă se datoreşte unor condiţiuni sociale identice sau asemănătoare cel puţin.

Cred că avem de a face aici cu un alt caz de creaţie nouă în domeniul fonologiei, a cărui cauzalitate socială poate fi lămurită. Trebuie să ne mai reamintim însă aci un lucru, asupra căruia am stăruit în altă parte, că între cauză şi efect se întind adese în evoluţia limbii îndelungate intervale de timp[VIII].

Aşadară omul a cîntat mai întîi, păstrînd din acea epocă accentul muzical. Între timp s-a constituit societatea - împrejurarea aceasta fiind cel mai de căpetenie şi cel mai fundamental factor generator în evoluţia limbii - primind cele dintîi forme de organizaţie, oricît de primitive şi de rudimentare. Cînd oamenii s-au asociat în vederea coordonării eforturilor şi spre a îndeplini munci comune, situaţia s-a schimbat fundamental. În mijlocul preocupărilor se găsea încă viaţa materială, cu grijile existenţei de toate zilele. O muncă colectivă reclamată de aceste griji putea şi poate încă să aibă un cîntec ca regulator şi coordonator al încordărilor tuturor acelora care participă la ea. Vechile trireme[a] cutreierau altădată marea în cîntecele marinarilor, cîntece care făceau ca braţele vîslaşilor să execute în tact şi deodată aceleaşi mişcări. Melodia însă, care acompaniază o muncă colectivă, n-o face mai sistematică şi ordonată prin tonalitatea, ci prin tactul ei. Tact înseamnă însă alternaţia regulată a unor măsuri cantitative. El împreunează tonurile în unităţi de aceeaşi durată. Iată deci că munca ordonată, că constituirea societăţii în vederea realizării unor opere comune, face ca ceea ce am numit componenta cantitativă a accentului să capete o importanţă mai mare decît componenta lui muzicală. Ascendentul dat cele dintîi face ca relieful frazei să primească cu timpul altă înfăţişare, caracterizată de accentul cantitativ. Grija tactului poate să covîrşească în aşa măsură, încît elementul muzical, ba pînă şi cuvîntul însuşi poate să dispară chiar cu totul. Pe galerele evului mediu sclavii vîslaşi nu mai lucrau în cîntece, ci în tactul unui ciocan.

---

a. navă cu trei rînduri de vîsle; trieră.

Oarecari analogii cu lucruri din vremurile noastre cred că pot avea darul să sporească puterea convingătoare a raţionamentelor noastre din această ipoteză. Viaţa omenească îşi are aspectele ei sentimentale, materiale şi intelectuale. Acestea toate sînt astăzi mult mai rafinate decît altădată, dar şi astăzi încă viaţa sentimentală îşi găseşte cea mai puternică expresie în muzică, iar viaţa materială are nevoie de o coordonare ritmică. Şi iar trebuie să-l surprindem pe om în mijlocul naturii, în împrejurări care îl apropie mai mult de înaintaşul său din vremuri îndepărtate şi pentru că din forme mai simple răsare mai clară şi mai sugestivă intuiţia lucrurilor acestora.

Cînd tirolezul uită de grija muncii, cînd gîndurile nu frămîntă cugetarea lui, ci bucuria şi dorul vieţii îl copleşesc, îşi chiuie jodlerul[a], făcînd Alpii să răsune de efuziunea lui sentimentală. E un chiot fără de cuvinte şi fără de tact: melodie care se desprinde năvalnică din sentimentalismul lui. Să observăm însă pe de altă parte d.p. un grup de lucrători din pădure adunaţi în jurul unui trunchi imens, pe care vor să-l mişte din loc. Pîrghiile îşi caută un punct potrivit de r/e/azim, muşchii se încordează, adese zadarnic mai întîi, iar deodată strigă unul sau cu toţii împreună "a-rup, a-rup", sau ceva asemănător, şi trunchiul se deplasează uşor. Aici nu mai este melodie _ şi nici că ni i-am putea închipui lucrătorii cîntînd în aşa situaţie -, aci nu sînt cuvinte cu înţeles, pentru că în încordarea lor fizică

---

a. cîntec popular al tirolezilor (Alpii Austriei), ad litteram "chiot" (< germ.jodeln "a chiui"; aici: "a cînta într-o manieră specifică, vocalizînd fără tranziţie de la vocea normală la falset").
b. naţionale.

oamenii aceştia nu mai au să-şi comunice nimic în afară de grija tactului care coordonează eforturile indivizilor, prefăcîndu-le în putere uriaşă[IX]. Nevoile vieţii toarnă aşadară în materialul sonor articulat de om mai multă melodie, mai mult ritm sau mai multă forţă expiratorică, după împrejurări.

Cred prin urmare că începuturile cooperaţiei[a] sociale, provocate de grijile vieţii, sînt în acelaşi timp începuturile prefacerii accentului muzical în accent cantitativ, pe urma faptului că componenta cantitativă a accentului cîştigă tot mai mult în importanţă faţă de componenta lui muzicală. Este foarte semnificativ şi faptul că romanii, care au fost organizatori mult mai iscusiţi ai vieţii sociale decît grecii, au ajuns mai repede decît aceştia de la accentul muzical la cel cantitativ.

Omenirea progresînd mereu, s-a intelectualizat tot mai mult. Tehnica vieţii intelectuale este cu totul alta decît a vieţii sentimentale sau a vieţii materiale. Cugetarea limpede şi amplă reclamă o cît se poate de precisă determinare a noţiunilor şi posibilităţi de subtilă nuanţare a gîndului. În ritm cantitativ limba era prea greoaie pentru a urma asemenea nuanţări. Ideile se grupează în jurul unor noţiuni centrale, care trebuie scoase în evidenţă, dîndu-se mai mult relief cuvintelor care le exprimă. În forma rigidă a cantităţii invariabile a silabelor sale, cuvîntul nu era capabil de astfel de sublinieri. O modificare a raporturilor lui cantitative ar fi putut să producă doar confuziuni d.p. în cazuri ca al lat. <u>vĕnit</u> "vine" şi <u>vēnit</u> "a venit". Limba acomodîndu-se necesităţii de subtilizare a cugetului, alt mijloc trebuia pus în joc. Accentul mai avea o rezervă, prea puţin utilizată pînă atunci ca valoare funcţională. E a

---

a. colaborării, conlucrării

treia lui componentă, forța expiratorică, iar aceasta intră astfel tot mai mult în acțiune, spre a da nota dominantă reliefului sonor.

În felul acesta, urmînd marile evoluții ale omenirii, accentul muzical se preface în accent cantitativ și în urmă în accent expiratoric. Cel dintîi, cu coloritul său sentimental, a fost un splendid mijloc de apropiere între soți, cel de-al doilea, săltînd în tact, a fost un excelent instrument pentru ca să puie în valoare energiile tovarășilor de muncă, iar cel de al treilea a devenit un extrem de util auxiliar pentru cugetarea omului filozof.

Între dezvoltarea accentului și dezvoltarea poeziei este așadară un perfect paralelism. La început primează, ca la toate popoarele primitive din zilele noastre, poezia lirică, poezia sentimentului, apoi cîștigă tot mai mult teren poezia epică, poezia faptelor, iar numai la urmă apare poezia filozofică[X].

COMENTARII

I Formulare din care nu se înțelege exact dacă limba este un fenomen natural ("Ca fenomen al naturii...") sau unul social ("...fapt social"). Deși instrumentul de comunicare verbală, interumană prezintă și unele elemente ce țin de sfera "naturalului" (de ex. interjecțiile, în special acelea primare - comune tuturor limbilor), care-l apropie într-o măsură de primul sistem de semnalizare, comun omului și celorlalte viețuitoare, totuși, ca instrument " de comunicare intelectuală" limba este un fapt convențional, este așa-numitul al doilea sistem de semnalizare (implicînd și reflexia logică), și ca atare un fapt predominant social, ceea ce autorul demonstrează - este adevărat, sumar - în cuprinsul acestui capitol. Așa stînd lucrurile, expresia Ca fenomen al naturii... ar trebui înțeleasă mai curînd în termenii "Ca fenomen al realității..."

II Autorul combate aici reminiscențele interpretării "naturaliste" a limbii, curentă la jumătatea secolului trecut și căreia August Schleicher i-a dat formularea cea mai categorică în deceniul al șaptelea (1863).

III Este vorba de transformarea lat. f- inițial în span. *h-*, mut astăzi, cf. lat. *faba* > span. *haba*, lat. *fabulare* > span. *hablar*, lat. *ferrum* > sp. *hierro*, cu excepția cazurilor în care urmează diftongul *ue* (lat. *focum* > span. *fuego*) sau o consoană (lat. *frigidus* > span. *frío*), fenomen cunoscut și în dialectele acvitane ale provensalei, vorbite în Gasconia și Béarn (lat. *fide* > gasc. *he*, lat. *folia* > gasc. *heuélho*), și de aceea pus pe seama substratului iberic, înrudit cu basca (cf. Ramón Menéndez Pidal, *Manual de gramática histórica española*, Madrid, 1941, p.122-123; Idem, *Orígenes del español*, Madrid, 1950, §.41). Apoi, de transformarea lat. *u* în *ü*, în Franța, o parte din Elveția și în dialecte din nordul Italiei, explicată prin substratul celtic (cf. G.I.Ascoli, *Una lettera glottologica*..., Torino, 1881, p.19 și urm. G.Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, I, p.314; E.Gierach (1912), Elfriede Jacoby (1916), J.Vendryes (1925), A.Wallensköld (1930)), A.Meillet (1938)), deși s-au exprimat și contraargumente la această ipoteză (W.Meyer-Lübke, *Zur u-ü Frage* (1913), reprodus în *Meisterwerke der romanischen Sprachwissenschaft*, ed. L.Spitzer, München, 1929, vol.I, p.45-52).

IV A se vedea paragraful *Asemănări și deosebiri* din cap. *Formele principale în tehnica limbii omenești*, nereprodus aici.

V Referindu-se la amorfismul inițial al formelor în opoziție cu o tot mai pronunțată ("evidentă") articulare ulterioară a lor, autorul nu are în vedere tipul lingvistic izolant (care subordonează limbi desemnate, în mod impropriu, și ca "amorfe"), ci se referă la cea mai îndepărtată fază de existență a limbajului, în care enunțul va fi fost *nonanalizabil*, sau cel mult caracterizat prin prezența unor forme *supletive*, neorganizate în paradigme formal riguroase.

Terenul acestei problematici rămîne și în stadiul actual al științei limbii unul de pure ipoteze. Dacă este posibil ca, inițial, *cuvîntul* și *fraza* să fi fost un singur tot, o unitate sincretică,

adică aşa-numitul "cuvînt-enunţ", nu este absolut necesar ca un astfel de semn lingvistic să fi fost şi de dimensiuni (fonetice, silabice) mari;el s-ar fi putut asemui cu majoritatea interjecţiilor actuale - corpuri fonetice în general monosilabice, dar cu sensuri multiple, difuze. Cuvîntul de tip incorporant - complex sonor polisilabic în care verbul şi complementele sale sînt reciproc integrate, uneori echivalînd cu o propoziţie, sau chiar frază, de tip neincorporant - este evident o achiziţie mai tîrzie a limbajului, cum o arată însuşi caracterul lui analizabil.

Cît priveşte stadiile primitive ale indo-europenei comune (greu databile, totuşi), Emile Benveniste avea să arate (1935) că rădăcinile trifonematice, primordiale, au dat naştere, ulterior, unor rădăcini difonematice (în urma dispariţiei laringalelor) dar şi altor rădăcini - la origine, teme - tetrafonematice (prin amplificare tematică, afixală), ceea ce înseamnă că evoluţia morfematică a indo-europenei a implicat la un moment dat atît restrîngeri, cît şi augmentări ale corpurilor fonetice (S-a formulat, mai tîrziu, şi teza primordialităţii rădăcinilor difonematice, ceea ce ar însemna că evoluţia a constatat numai din amplificare a corpurilor fonetice).

Sfîrşitul alineatului implică o interesantă paralelă între evoluţia limbajului şi evoluţia scrierii: cam tot aşa cum de la enunţul nonanalizabil s-a trecut la enunţul analizabil, la fel s-ar fi produs tranziţia de la scriptio continua la separarea cuvintelor grafice. Mai mult decît atît, evoluţia de la pictografie spre tipurile propriu-zise de scriere: ideografică, silabică şi literală (alfabetică) scoate în evidenţă caracterul tot mai analitic al scrierii, mai întîi în ceea ce priveşte prima articulare (ideogramele fiind, în esenţă, semne grafice ale unităţilor de acest tip), apoi şi în ceea ce priveşte a doua articulare (semne silabice şi literele fiind semne grafice ale unităţilor specifice acesteia).

VI Otto Jespersen, Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung (traducere din limba engleză), Heidelberg, 1925, p.123.

VII Prin ton, autorul înțelege, aici, accent muzical.

VIII Cf. *supra*, capitolul *Limba [,] un fapt social*.

IX Este vorba de ceea ce s-ar putea numi "virtuți" dinamogene ale limbajului" (cf. Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Ed. Științifică, București, 1968, p.194-225: cap.IV, *Munca și comunicarea* - în special p.2o8-22o).

X Acest ultim capitol al *Micului tratat...* expune o interesantă și originală ipoteză lingvistică, cu substrat sociologic, "concluzia" întîlnindu-se, fără a coincide, totuși, cu teza hegeliană a "dizolvării" poeziei în filozofie.

S U M A R

9. Ion Aurel Candrea (Ecaterina Goga)............... 3
Structuri de cultură şi straturi de limbă la popoarele romanice (1913)..................... 8
Etimologii (1928, 1934)...........................14
Raporturi între limbă şi cultură (1937-1938).....15

10.Ovid Densusianu (Constantin Dominte).............18
Obiectul şi metoda filologiei (1897)..............29
Istoria limbii române, Elementul autohton (1905)..39
Încrederea în ştiinţă (1908).......................55
Cuvinte latine cu semantism păstoresc (1929).....59

11.Iosif Popovici (Constantin Dominte)..............78
Din pragul comunităţii româno-slave (1902).......85
Pronunţie, fonetică şi scriere (1903).............89
Fonetica experimentală şi aplicarea ei la studiul limbilor (1926)...........................96
Vocalele româneşti (1927)..........................98

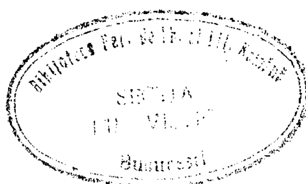
12.Sextil Puşcariu (Ion Coja).......................103
Limba română I Limbă şi expresie (1940).........116
Limba română II Fonemul. Fonologia...............139

13.Theodor Capidan (Lucia Wald)....................188
Limbă şi cultură (1943)............................191
Limba noastră naţională (1943)....................208

14.Vasile Bogrea (Constantin Dominte)...............227
Originea românescului sat (1920-1921)...........231
Note de filologie şi istorie (1921)..............238
O problemă semantică (1921-1922)..................241
Cordun (1922-1923).................................243
Ungro-Vlahia (1923)................................244
Etimologii...247

15. Nicolae Drăganu (Ioana Prioteasa).............253
Conjuncțiile de și dacă (1924)................258
Morfemele românești ale complementului
în acuzativ și vechimea lor (1943)............275
Belșug și scurtime în vorbire (1945)..........298

16. Alex(i)e Procopovici (Constantin Dominte).....3o4
Mic tratat de lingvistică generală............31o

Bun de tipar 12-V-1989 Apărut MAI 1989

Tiraj 188 Coli tipar (Fasc.) 20

Tipar executat sub comanda nr. 67
Tipografia Universității București